

**T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI**

**ERGENLERDE DİNDARLIK VE HAYATIN ANLAMI ARASINDAKİ ÇOK
YÖNLÜ İLİŞKİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

(DOKTORA TEZİ)

Yasin KURUÇAY

BURSA-2019

**T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI**

**ERGENLERDE DİNDARLIK VE HAYATIN ANLAMI ARASINDAKİ ÇOK
YÖNLÜ İLİŞKİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

(DOKTORA TEZİ)

Yasin KURUÇAY

**Danışman:
Doç. İbrahim GÜRSES**

BURSA-2019

TEZ ONAY METNİ

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, **Din Psikolojisi** Bilim Dalı'nda 711421009 numaralı **Yasin Kuruçay**'ın hazırladığı "**Ergenlerde Dindarlık ve Hayatın Anlamı Arasındaki Çok Yönlü İlişki Üzerine Bir Araştırma**" konulu **Doktora Tez** çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 13/11/2019 günü 12.30 – 14.00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının
..... *başarılı* (başarılı/başarısız) olduğuna
..... *oy birliği* (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Tez Danışmanı ve Sınav Komisyon
Başkanı
Doç. Dr. İbrahim GÜRSES
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Ahmet ALBAYRAK
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Naci KULA
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Dr. Öğretim Üyesi Ömer Faruk SÖYLEV
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

13 / 11 / 2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 24/09/2019

Tez Başlığı / Konusu: Ergenlerde Dindarlık ve Hayatın Anlamı Arasındaki Çok Yönlü İlişki Üzerine Bir Araştırma

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 270 sayfalık kısmına ilişkin, 24/09/2019 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 7'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dâhil
- 3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

24/09/2019

Adı Soyadı: YASİN KURUÇAY

Öğrenci No: 711421009

Anabilim Dalı: FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ

Programı: DİN PSİKOLOJİSİ

Statüsü: Y.Lisans Doktora

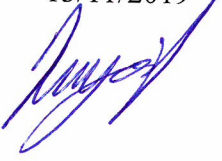
Danışman

Doç. Dr. İbrahim GÜRSES

* Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “**Ergenlerde Dindarlık ve Hayatın Anlamı Arasındaki Çok Yönlü İlişki Üzerine Bir Araştırma**” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza
13/11/2019

Adı Soyadı : Yasin KURUÇAY
Öğrenci No : 711421009
Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Programı : Din Psikolojisi
Statüsü : Doktora Tezi

Ö Z E T

Adı ve Soyadı : Yasin KURUÇAY
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı : Din Psikolojisi
Tezin Niteliği : Doktora Tezi
Sayfa Sayısı : XVII+ 304
Mezuniyet Tarihi : 13 /11 / 2019
Tez Danışmanı. : Doç. Dr. İbrahim GÜRSES

ERGENLERDE DİNDARLIK VE HAYATIN ANLAMI ARASINDAKİ ÇOK YÖNLÜ İLİŞKİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Ergenlik dönemi hayata anlam verme çabalarının zirveye çıktığı dönemdir. Bu dönemde yaşanan yabancılaşma, intihar, mutsuzluk ve güvensizlik gibi pek çok sorunun kaynağında anlamsızlık duygusu vardır.

Ergenler tüm hayatlarına rengini verecek temel bir değer ve kaynak arayışı içindedirler. Dinin hayatı anlamlı kılan ilkeleri ve değerleri, ergenlerin daha anlamlı ve huzurlu yaşamasına katkı sağlamaktadır.

Araştırmamız ergenlerde dindarlığın anlam arayışına ve anlamlı bir hayat sürmeye katkılarını konu edinmektedir. Anlam hayatın, din de anlamın en temel ögesidir. Çünkü din anlamsızlığı önleyen, hayata anlam katan, tüm yaşam kalitesi ve varoluş boyutlarına yardım eden bir olgudur ve bu gençler için çok önemlidir.

Araştırmada mülakata katılan ergenlerin anlam ve anlamsızlık ile ilgili görüşlerinin literatürdeki tanımlar ve birçok araştırma sonucu ile uyumlu olduğu görülmüştür. Bulgular ilgili literatüre dayalı olarak tartışılmış ve ileri çalışmalar için önerilerde bulunulmuştur.

Araştırma nitel araştırma yöntemlerinden kuram oluşturma yaklaşımına dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda amaçlı örnekleme yöntemi ile ulaşılan, yaşları 18 ile 24 arasında değişen 36 kişiyle yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmada içerik analizi ve betimsel analiz yapılmıştır. Verilerin analizinde NVivo 12 programından faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ergenlik, Anlam, Anlamsızlık, Anlam Arayışı, Din, Dindarlık

ABSTRACT

Name and Surname : Yasin KURUÇAY
University : Uludağ University
Institution : Institution of Social Science
Field : Philosophy and Religious Studies
Branch : Psychology of Religion
Degree Awarded : Doctorate (PhD)
Page Number : XVII+ 304
Degree Date : 13/11 / 2019
Supervisor : Doç. Dr. İbrahim GÜRSES

A RESEARCH ON THE MULTI-DIRECTIONAL RELATIONSHIP BETWEEN RELIGIOUSNESS AND THE LIFE MEANING IN ADOLESCENTS

Adolescence is the peak of efforts to give meaning to life. In adolescence, many problems such as alienation, suicide, unhappiness and insecurity are based on a sense of meaninglessness. During this period, adolescents enter a search for a basic value and resource that will effect all their life. Religion's principles and values that makes life more meaningfull having a contribution to live more meaningfull and peaceful of adolescents.

Our research focuses on the contributions of religiosity on serach for meaning and leading a meaningful life in adolescents. Meaning is the most basic fact of life and religion is the most basic fact of meaning . Because religion is a phenomenon that prevents meaninglessness, adds meaning to life, helps all dimensions of life and existence, and it is very important for adolescences

In this study, it has been proven that the opinions of the adolescents participating in the interview about meaning and meaninglessness were compatible with previous researches and other research results in the literature. The findings were discussed based on the relevant literature and recommendations were made for further studies.

The research was based on the grounded theory approach of qualitative research methods. In this context, half-structured interview with 36 adolescence, aged between 18 and 24, reached by purposive sampling method were carried out. Content analysis is and descriptive analysis were carried out in the study. The NVivo 12 programme is utilized for an alyzingthe data.

Key Words: Adolescence, Meaning, Meaninglessness, Search for Meaning, Religion, Religiosity

ÖNSÖZ

Hemen herkes bir kriz çağında yaşadığımızı dair derin vurgular yapmaktadır. Krizin en derin belirtileri de ergenler üzerinde gözlemlenmektedir. Yaşanan krizleri doğru tahlil etmek ve olası çözüm önerilerini ortaya koymak daha iyi bir dünyada yaşamak adına önemli bir görevdir. Bu görevi yerine getirmenin şartı da çağımızı ve ona rengini veren argümanları sağlıklı bir şekilde analiz etmek ile mümkündür.

Modern yaşam biçimi ile ilgili günümüzün en önemli iki sorusu şudur:

- 1- Modern hayatta bilim, teknoloji, bireysel haklar, ve özgürlükler, imkânlar arttıkça neden psikolojik sorunlar da artmaktadır?
- 2- Bu gerçek bilinmesine rağmen neden kimse bu yaşam tarzından vazgeç(e)memektedir ve bu soruna kalıcı çözümler üretememektedir?

Dünya nüfusunun yaklaşık üçte birini gençler/ergenler oluşturmaktadır. Ergenlik dönümüz ile yarınımız arasında bir köprü, geçmişimizle geleceğimizin bağ kurduğu noktadır. Ergenlik; üzerine konuşması, yaşaması, sorunları ve çözümleri zor olan bir zaman dilimidir. İnsan ömrünün en hareketli, en tartışmalı, en problemlili ve en önemli dönemidir. Kitle hareketlerinin, dinlerin, ideolojilerin, cemaatlerin ve suç örgütlerinin hedef kitlesi de yine ergenlerdir.

Ergenlik dönemi sorunları kişiye, topluma, zamana ya da ülkeye has değildir. Ergenler Erikson'un kimlik bocalaması ya da bunalımı adını verdiği süreci binlerce yıldır yaşamaktadırlar. Ancak süreç özellikle içinde yaşadığımız çağda özel bir önem taşımaktadır. Çünkü çağımız kaygı, bunalım ve anlamsızlığın daha yoğun yaşandığı bir dönemdir.

Ergenlik döneminde belirgin bir şekilde ortaya çıkan anlam ve özgürlük arayışı, çağımızda tüm insanları kuşatan bir soruna dönüşmüştür. Ergenler bir takım sorunlarla ve sorumluluklarla karşı karşıya kaldıklarında bu dünyanın çocukluklarında hayal ettiği dünya olmadığını anlamaya başlar. Bu durum gence hayatı ve kendini bir bütün olarak sorgulama imkânı sağlar. Genç için bu sorgulama süreci, aynı zamanda anlam arayışı sürecidir. Ergenlerdeki hayatı sorgulama düşüncesi, daha iyiye ve daha mutlu bir hayata doğru yaptıkları çabalar anlam arayışının en önemli göstergeleridir.

İnsanı biyo-psiko-sosyal bir varlık olarak düşündüğümüzde ve varlığını sosyal bir yaşam içerisinde sürdürdüğünü dikkate aldığımızda, insan davranışlarının temel kaynaklarından ve belirleyici ilkelerinden birinin de dini ve ahlaki değerler olduğunu

görürüz. Din Psikolojisi dini, din ile kişi arasındaki ilişkileri, etkileşimi ve bu etkileşim sonucunda ortaya çıkan duygu, düşünce ve davranışları farklı boyutlarıyla ele almaya çalışır. İnsanın sosyal ve kültürel bir bağlamda yaşadığını dikkate alarak bireysel yönüne odaklanır.

Din ergenlerin duygu, düşünce ve davranışlar arasındaki çelişki ve çatışmaları azaltarak anlamlı bir hayatın yaşanmasına katkı sağlamaktadır. Din kişilerin anlam arayışlarını, içinde buldukları toplumsal değer sistemiyle uyumlu olmalarına katkı sağlayarak gerçekleştirmektedir.

Dindarlık; hayata amaç veren, yaşanan sorunları anlamlı kılacak bir bakış açısı sağlayan, sarsıcı yaşam olayları ile başa çıkmayı sağlayan bir kişilik özelliğidir. Araştırmalar manevi değerleri yüksek olan insanların daha iyi ve mutlu bir hayat yaşadıklarını, sigara, alkol ve intihar gibi olumsuzluklara daha az başvurduklarını ortaya koymaktadır. Dindarlık ile iyi oluş, psikolojik sağlık, mutluluk ve anlamlı bir hayat arasında pozitif bir ilişki vardır.

İslam dininin hayata ve hayat sorunlarına dair ortaya koyduğu düşünceler hem tüm Müslümanların hem de araştırmamızın öznesi olan ergenlerin anlam arayışlarına ve anlamlı bir hayat sürmelerine katkı sağlamaktadır. Kur'an'ı Kerim'e göre bu dünya hayatının amacı "iyi olanı gerçekleştirmedir" (Mülk, 67/2). Peygamberler de insanlar için bir rol-model, alınması gereken en güzel örnekler olarak dindarlığın nihai hedefini ortaya koymuşlardır. Bu perspektifi ortaya koyacak çalışmaların yapılması son derece önemlidir. Çalışmamız söz konusu perspektifin oluşmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Araştırmamız 5 ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümü araştırmanın konusu, amacı, önemi, soru cümleleri ve sınırlılıklarını içermektedir. Birinci Bölüm araştırmanın kavramsal çerçevesini içermektedir. Bu bölüm ergenlik, din, dindarlık, anlam arayışı ve hayatın anlamı kavramlarını ve ilişkili olduğu süreçleri içeren üç alt başlıktan oluşmaktadır. İkinci Bölüm, araştırmanın modelini, metodunu, veri toplama ve analiz süreçlerini içermektedir. Üçüncü Bölümde de elde edilen bulgular ve yorumlar bulunmaktadır. Sonuç ve öneriler bölümü genel değerlendirmeleri ve yapılmasında fayda görülen başlıkları içermektedir.

Tezin ortaya çıkmasında pek çok kişinin emeği var. Öncelikle birinci tez danışmanım Prof. Hayati HÖKELEKLİ Hocama ve hocamın emekli olmasıyla beni destekleyen tez danışmanım Doç. İbrahim GÜRSES Hocama şükranlarımı sunarım.

Aile Akademisi'nde birlikte çalıştığımız Dr. Öğretim Üyesi Meryem Şahin Hocama özellikle teşekkür ediyorum. Zorlandığım her anda ailemden biri kadar yanımdaydı. Fikir ve önerileriyle destek olan Dr. Öğretim Üyesi Mücahit GÜLTEKİN ve Dr. Öğretim üyesi Adnan GÜRSOY Hocalarıma da minnettarım.

Ailem mahrem bir alan olarak kalbimde. Destek ve anlayışları için tüm aileme duacıyım.

Yeni nesil eski kitapları oku(ya)madı. Eski kitapların pek çoğunun girişinde olan, çok sevdiğim bir sözle bitirmek isterim:

Gayret bizden, Tevfik Allah'tandır.

Yasin KURUÇAY

Bursa, 2019

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY METNİ	i
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU	ii
YEMİN METNİ	iii
Ö Z E T.....	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	ix
TABLolar	xiv
ŞEKİLLER	xv
KISALTMALAR	xvi
GİRİŞ	1
I. Araştırmanın Konusu ve Amacı.....	1
II. Araştırmanın Önemi	2
III. Konunun Tarihçesi	2
IV. Araştırmanın Temel Problemi.....	4
V. Araştırmanın Alt Problemleri – Alt soruları.....	4
VI. Araştırmanın Sınırlılıkları	5

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. ERGENLİK DÖNEMİ	6
1.1. Ergenliğin Tanımı	6
1.2. Ergenlik Dönemi Gelişim Özellikleri	6
1.2.1. Ergenlikte Fiziksel (Bedensel) Gelişim	6
1.2.2. Ergenlikte Bilişsel Gelişim	7
1.2.3. Ergenlikte Ahlak Gelişimi ve Sosyal Gelişim	7
1.2.4. Ergenlikte Dini Gelişim	9
1.2.5. Ergenlikte Kimlik Gelişimi ve Anlam Arayışı	10
2. DİN VE DİNDARLIK	11
2.1. Din Kavramı	14
2.1.1. Din Tanımları	15
2.2. Dindarlık Kavramı	16
2.2.1. Dinin Çok Boyutlu Yapısı	18
3. ANLAM ARAYIŞI VE HAYATIN ANLAMİ.....	18
3.1. Günümüzdeki Anlam Arayışının Tarihsel Süreci.....	18

3.1. Günümüzdeki Anlam Arayışının Tarihsel Süreci.....	18
3.2. Anlam Kavramı.....	21
3.3. Anlam Arayışı Süreci.....	22
3.3.1. Anlam Arayışı	22
3.3.2. Hayatın Anlamı	24
3.3.3. Dini ve Dini Olmayan Anlam Oluşturmalar	26
3.3.4. Anlam ve Din İlişkisi	27
3.3.5. Dinin Başa Çıkmaya ve Anlam Arayışına Katkıları	31
3.3.6. Bazı İbadetlerin Başa Çıkmaya ve Anlam Arayışına Katkıları	35
3.4. Anlamsızlık Sorunu ve Dindarlık	38
3.4.1. Anlamsızlık Sorunu.....	38
3.4.2. Anlamsızlığın İlişkili Olduğu Temel Sorunlar ve Bu Sorunlara Dinin Etkisi	39
3.4.2.1. Yabancılaşma	39
3.4.2.2. İntihar ve umutsuzluk	40
3.4.2.3. Güvensizlik.....	45
3.4.2.4. Bağımlılıklar ve özgürlük.....	46
3.4.2.5. Mutsuzluk.....	50
3.4.2.6. Değerler Krizi.....	52

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

1. ARAŞTIRMANIN MODELİ VE DESENİ	55
2. ÇALIŞMA GRUBU	57
3. VERİ TOPLAMA ARACI (MÜLAKAT-GÖRÜŞME YÖNTEMİ).....	60
3.1. Mülakat Formu Oluştururken Yararlanılan Ölçme Araçları.....	64
4. VERİ TOPLAMA SÜRECİ	66
5. VERİLERİN ANALİZİ.....	69
6. GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK	74
6.1. İç ve Dış Geçerlik (İnandırıcılık ve Aktarılabilirlik).....	74
6.2. İç ve Dış Güvenirlik (Tutarlılık ve Teyit Edilebilirlik)	75
6.3. Araştırmacının Rolü.....	76

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

1. BENLİK VE DİNDARLIK ALGISI.....	80
1.1. Dindar Ergenlerin Benlik Algısı	81
1.2. Dini İnancın Etkileri	89
1.3. Dini İnancın Olmaması Durumundaki Benlik Algısı	94

2. DİNDAR ERGENLERİN HAYATIN ANLAMI HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ	97
2.1. Hayatın Anlamının Ne Olduğu	98
2.1.1. Dine uygun yaşantı (Bireysel dindarlık)	99
2.1.2. Farklı yaşam amaçlarına sahip olma (insanlık ve ülke için faydalı olma vb.)	101
2.1.3. İyi bir aileye sahip olma	102
2.1.4. Dini değerler için mücadele etme (Toplumsal dindarlık)	103
2.2. Toplumdaki Gençlerin Yaşantısının Anlamlılık Düzeyi Hakkındaki Düşünceleri	104
2.2.1. Hayatlarının anlamsız olduğu	106
2.2.2. Anlamli bir hayat yaşadıkları	110
2.3. Anlamli Hayat Yaşayan Örnekler	110
2.3.1. Yaşayan ideal bir model yok	111
2.3.2. Yaşayan Örnekler	111
2.3.3. Tarihsel karakterler	115
2.4. Anlamli Hayat Yaşayan Kişilerin Özellikleri	117
2.4.1. Dindar kişilik özellikleri	119
2.4.2. Bireysel kişilik özellikleri	124
3. ANLAMSIZLIK VE ANLAM ARAYIŞI İLE İLGİLİ YÖNELİMLERİ / TUTUMLARI	125
3.1. Anlamsızlık Yaşamadığını Düşünme	126
3.2. Anlamsızlık ve Zor Yaşantı Yaşama Sebepleri	128
3.2.1. Dini tereddüt ve çatışmalar	129
3.2.2. Karşı cinsle ilişki-flört sorunları	134
3.2.3. Aile problemleri	136
3.2.4. Bir yakının kaybı – hastalığı	138
3.2.5. Sınav stresi	139
3.2.6. Arkadaş ilişkileri ve sosyal çevre	139
3.3. Anlamsızlığa ve Zor Yaşantılara Karşı Gösterilen Tepkiler	140
3.3.1. Dini içerikli tepkiler	141
3.3.1.1. Dini gruptan destek almak	142
3.3.1.2. Tevekkül	145
3.3.1.3. Kur'an ve dini kaynaklara yönelmek	146
3.3.1.4. İmtihan Düşüncesi	147
3.3.1.5. Sabır	148
3.3.1.6. Dini şüphe, tereddüt ve çatışmalar	149
3.3.2. Dini içerikli olmayan tepkiler	151
3.3.2.1. Güvenilir birinden destek almak	151
3.3.2.2. Kendi başına çözmeye çalışmak	153
3.3.2.3. İçe Kapanmak	154
3.3.2.4. Negatif Duygulanım (Üzüntü vb.)	156

3.3.2.5. Yazılı ve görsel medyadan arama yapmak.....	157
4. ANLAMSIZLIĞA BAĞLI KAVRAMLARLA İLGİLİ DÜŞÜNCELERİ.....	157
4.1. Mutluluk.....	158
4.1.1. Mutluluğun Anlamı.....	158
4.1.2. Dindar ergenler mutlu mu?	167
4.2. Değerlere Sahip Olma.....	168
4.2.1. Değerlerin Anlamı.....	169
4.2.2. Ergenlerin değerlerle ilişkisi	170
4.2.3. En çok ihtiyaç duyulan değerler.....	173
4.2.4. Olumsuz görülen değerler	183
4.3. Güven.....	185
4.3.1. Güvenin anlamı ve önemi	186
4.3.2. Toplumda güven duygusunun durumu.....	188
4.3.3. Ergenler (en çok) kime güvenir.....	191
4.3.3.1. Allah	194
4.3.3.2. Aile	194
4.3.3.3. Arkadaş.....	195
4.3.3.4. Kendisi.....	196
4.4. Özgürlük	196
4.4.1. Özgürlüğün Anlamı.....	197
4.4.2. Dindarlık – özgürlük ilişkisi	207
4.5. Bağımlılık	209
4.5.1. Bağımlı olmanın anlamı.....	210
4.5.2. Bağımlılık durumu	211
4.5.3. Dini inancın bağımlılığa etkisi	213
5. ÖRNEK DURUMLAR ÜZERİNDEN ANLAMSIZLIK TECRÜBELERİNE İLİŞKİN TEPKİLER / DÜŞÜNCELER	215
5.1. Bir Yakının Hastalığı / Ölümü.....	217
5.1.1. Duruma İlişkin Tepkiler / Düşünceler.....	217
5.1.1.1. Dini içerikli Tepkiler / Düşünceler.....	217
5.1.1.2. Dini içerikli olmayan tepkiler / düşünceler	222
5.2. Üniversite Sınavında Başarısız Olmak	224
5.2.1. Duruma İlişkin Tepkiler / Düşünceler.....	225
5.2.1.1. Dini içerikli tepkiler / düşünceler	225
5.2.1.2. Dini içerikli olmayan tepkiler / düşünceler	230
5.3. Aile İle Çatışma	233
5.3.1. Aile ile Çatışma Sebepleri.....	234
5.3.2. Duruma İlişkin Tepkiler / Düşünceler.....	240
5.3.2.1. Dini içerikli tepkiler / düşünceler	240
5.3.2.2. Dini içerikli olmayan tepkiler / düşünceler	243
6. MÜLAKAT HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELER.....	245
6.1. Az düşündüğüm konuları düşünme ve sorgulama fırsatı buldum	246

TABLULAR

Tablo 1: Mülakat Grubunun Demografik Özellikleri.....	60
Tablo 2: Görüşmelere İlişkin Bilgiler.....	68
Tablo 3: Kodlardan Kurama Ulaşma Süreci.....	73
Tablo 4 Demografik Değişken Frekansları	80
Tablo 5: Dindar Ergenlerin Benlik Algısı	82
Tablo 6: Dini İnançın Etkileri.....	90
Tablo 7. Dini İnanç Olmasaydı Ne Olurdu.....	95
Tablo 8: Hayatın Anlamı Nedir?	98
Tablo 9: Toplumdaki Gençlerin Yaşantısının Anlamlılık Düzeyi Hakkındaki Düşünceleri	105
Tablo 10: Anlamli Hayat Yaşayan Örnekler	111
Tablo 11: Anlamli Hayat Yaşayan Kişilerin Özellikleri	118
Tablo 12: Anlamsızlık ve Zor Yaşantı Sebepleri	129
Tablo 13: Anlamsızlığa ve Zor Yaşantılara Karşı Gösterilen Tepkiler.....	141
Tablo 14: Zor Yaşantılarda Gösterilen Dini İçerikli Tepkiler	142
Tablo 15: Zor Yaşantılarda Gösterilen Dini İçerikli Olmayan Tepkiler	151
Tablo 16: Mutluluğun Anlamı	159
Tablo 17: Ergenlerin Değerlerle İlişkisi	171
Tablo 18: Olumlu ve Olumsuz Görülen Değerler	174
Tablo 19: Güven Hakkındaki Düşünceler	185
Tablo 20: Ergenler En Çok Kime Güvenir.....	192
Tablo 21: Özgürlüğün Anlamı.....	198
Tablo 22: Dindarlık – Özgürlük İlişkisi	207
Tablo 23: Bağımlılık Durumu	212
Tablo 24: Dini İnançın Bağımlılığa Etkisi	213
Tablo 25: Bir Yakının Hastalığı Ya Da Ölümüne İlişkin Dini İçerikli Tepkiler Ve Düşünceler.....	218
Tablo 26: Bir Yakının Hastalığı Ya Da Ölümüne İlişkin Dini İçerikli Olmayan Tepkiler Ve Düşünceler.....	222
Tablo 27: Üniversite Sınavlarında Başarısız Olma Durumuna Karşı Gösterilen Dini İçerikli Tepkiler	225
Tablo 28: Üniversite Sınavlarında Başarısız Olma Durumuna Karşı Gösterilen Dini İçerikli Olmayan Tepkiler-Düşünceler	231
Tablo 29: Aile İle Çatışma Sebepleri	234
Tablo 30: Aile İçi Çatışmaya İlişkin Dini İçerikli Tepkiler	240
Tablo 31: Aile İçi Çatışmaya İlişkin Dini İçerikli Olmayan Tepkiler.....	243
Tablo 32: Mülakat Hakkındaki Düşünceler.....	246
Tablo 33: Cinsiyet Değişkenine Göre Frekans Dağılımı.....	253
Tablo 34: Cinsiyete Göre Dini İçerikli Olan ve Olmayan Tepkilerin Dağılımı	253
Tablo 35: Eğitim Durumuna Göre Farklılıklar.....	255
Tablo 36: STK Mensubiyetine Göre Farklılıklar - 1	257
Tablo 37: STK Mensubiyetine Göre Farklılıklar - 2	257

6.4. Soruları konuşmak rahatlatıcıydı	251
6.5. Soruları konuşmak zordu	251
7. DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERİN DURUMU	252
7.1. Cinsiyet Değişkeni	252
7.2. Eğitim Durumu Değişkeni	254
7.3. STK Mensubiyeti Değişkeni	255
8. KELİME SIKLIĞI ANALİZİ	258
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	260
KAYNAKÇA	269
EKLER.....	300
EK-1: MÜLAKAT FORMU	300
ÖZGEÇMİŞ.....	303

ŞEKİLLER

Şekil 1: Görüşmelerin Yapılma Süreci	59
Şekil 2: Nitel Veri Analizi Süreci (Kabakçı Yurdakul 2016: 7	70
Şekil 3: Verilerden Kod ve Temalara Ulaşma Süreci	72
Şekil 4: Kodlama Yöntemi ve Veri Analiz Süreci	72
Şekil 5: Bulgu Sonuçları	79
Şekil 6: Benlik ve Dindarlık Algıları	81
Şekil 7: Dindar Ergenlerin Benlik Algıları	81
Şekil 8: Dini İnancın Etkileri	89
Şekil 9: Hayatın Anlamı Hakkındaki Düşünceleri.....	97
Şekil 10: Hayatın Anlamı Nedir.....	98
Şekil 11: Toplumdaki Gençler Nasıl Bir Hayat Yaşıyorlar?	105
Şekil 12: Anlamlı Hayat Yaşayan Örnekler.....	110
Şekil 13: Anlamlı Hayat Yaşayan Kişilerin Özellikleri.....	118
Şekil 14: Anlamsızlık ve Anlam Arayışı İle İlgili Tutumları	126
Şekil 15: Anlamsızlık ve Zor Yaşantı Sebepleri.....	129
Şekil 16: Anlamsızlığa ve Zor Yaşantılara Karşı Gösterilen Tepkiler	141
Şekil 17: Anlamsızlığa Bağlı Kavramlar	158
Şekil 18: Mutluluğun Anlamı	159
Şekil 19: Değerler İle İlgili Temalar	169
Şekil 20: Olumlu ve Olumsuz Görülen Değerler.....	173
Şekil 21: Ergenler En Çok Kime Güvenir.....	192
Şekil 22: Özgürlük Hakkındaki Düşünceler	197
Şekil 23: Bağımlılıkla İlgili Temalar	210
Şekil 24: Örnek Durumlara İlişkin Tepkiler/Düşünceler	216
Şekil 25: Bir Yakınının Ölümü / Hastalığına Ait Temalar.....	217
Şekil 26: Üniversite Sınavında Başarısız Olma Durumuna İlişkin Tepkiler	225
Şekil 27: Aile İçi Çatışmanın Sebepleri ve Sonuçları.....	234
Şekil 28: Mülakat Hakkındaki Düşünceler	246
Şekil 29: Demografik Değişkenler.....	252
Şekil 30: Kelime Bulutu.....	258

KISALTMALAR

Akt.	: Aktaran
Bsk.	: Baskı
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
EBE	: Eğitim Bilimleri Enstitüsü
f	: Frekans/sıklık
Haz.	: Hazırlayan
H z .	: H a z r e t i
İ.F.D.	: İlahiyat Fakültesi Dergisi
N	: Kişi sayısı
p.	: Page
pp.	: From page to page/sayfadan sayfaya
s.	: sayfa
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
sy.	: Sayı
ss.	: Sayfa sayısı
U.Ü.İ.F.D.	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
vb.	: ve benzerleri
vd.	: ve diğerleri
Yay.	: yayınları
Yayıncılık	: Yyc.
Yayınevi	: Yyv.

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Araştırmamız ergenlerde din ve dindarlık ile anlam arayışı ve anlamlı bir hayat arasındaki çok yönlü ilişkileri konu edinmektedir. Ergenler toplumun sosyal ve psikolojik yönden en hareketli ve değişken kesimini oluşturmaktadır (Bilge, 2013: 3). Ergenler toplumların daha iyi bir şekle girmesinde tarih boyunca önemli işlevler görmüşlerdir. Ancak özellikle 20. Yüzyıl ile birlikte tarihte hiç karşılaşmadığı kadar olumsuz etkene maruz kalan ergenler, sorunlarla birlikte anılır olmuşlardır. Dolayısıyla bu çalışma ergenlik dönemi özelliklerini, ergenlerin çağımızda karşı karşıya kaldığı problemleri ve bu problemlerin neden olduğu sonuçları ve dindarlığın, ergenlerin bu sorunlarla başa çıkmalarına ne ölçüde katkı sağladığını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Günümüz medeniyetinin ergenler için ahlaki, felsefi ve psikolojik açlığa neden olması psikologlar için sarsıcı bir durumdur. Refah toplumu gençleri, anlam ve değerden yoksun bir şekilde yaşamaktadırlar (Maslow, 1996: 31). Günümüz psikiyatrisi ve hâkim psikolojik yaklaşımlar ergenlerin anlam arayışına yeterince katkı sunamamaktadır (Alper vd. 2001). Çalışmamız dinlerin ve özelde İslam dininin bu yoksunluğa dair söyleyebileceği çözüm önerilerinin neler olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anlam ve din hayatın temel iki ögesidir. Din hem hayata anlam katar hem de anlamsızlığa bağlı sorunların ortaya çıkmasına engel olur. İslam dini de hayatı, dünya-ahiret dengesiyle açıklayarak her türlü soru ve sorunu ilahi bir plan doğrultusunda anlamlandırır. Bu sorunları ve zorlukları insanların dini-kişisel gelişimleri açısından faydalı olabilecek bir bağlamda ele alarak ergenlere anlamlı bir hayatın kapılarını açar. Ayrıca ergenlerin yaşadıkları sorunlara dair bilişsel açıklamalar yaparak, duygusal ve davranışsal önerilerde bulunarak ve pratik öneriler getirerek çözüm önerileri sunar.

Bu nedenlerle dinin ergenlerde anlam oluşturmaya, anlamı korumaya ve anlamı sürdürmeye olan etkilerini ortaya koymak araştırmamızın temel amacıdır. Araştırmamız psikoloji literatüründeki araştırma çalışmalarına katkı sağlamayı da amaçlamaktadır.

II. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

İslam düşüncesindeki ergenliğe ilişkin “*reşit*” kavramı, gencin rüşt-olgunluk ve erdem sahibi olmasını ifade eder. İslam inancının ilkeleri, hayata dair bakış açısı ve hayat sorunlarına karşı ortaya koyduğu çözüm önerileri, ergenlerin anlam arayışlarında ve anlamlı bir hayat sürmelerinde rühd sahibi bireyler olmaları ile ilişkilidir. Araştırmamızın ergenliğe olumlu bir bakış açısıyla yaklaşması önemlidir. Çünkü literatürdeki ergenlik ile ilgili birçok araştırma ergen sorunlarına yöneliktir. Dolayısıyla ergenleri olumlu bir kavram ile ilişkilendiren, içinde yaşanan toplumun inançlarının ve değerlerinin ergenlere etkilerini ortaya koyan araştırmaların yapılması son derece önemlidir.

Araştırmamızın sonuçlarının ergenlerin daha mutlu, daha iyi ve daha anlamlı yaşamaları için önemli veriler sağlayacağını umuyoruz. Türkiye’de gerek psikoloji gerekse din psikolojisi alanında anlam, ergenlik ve dindarlık ilişkisini araştıran çalışmaların neredeyse yok denecek kadar az olması çalışmamızın önemini göstermektedir. Bu çalışmanın sonuçlarını ergenlerle ilgili sosyal, kültürel ve eğitsel alanda ana politikalar geliştirmek için kullanmak mümkündür.

Din psikolojisi alanında yapılan araştırmaların büyük çoğunluğu nicel araştırmalardır. Nicel çalışmalar neden ve sonuçları hakkında veriler sunmakta ancak sürece dair verileri sağlamakta yeterli olamamaktadır. Nitel araştırmalar araştırdığı konu ile ilgili sonuçları çok boyutlu olarak ortaya koyar (Işıkoğlu, 2005). İnsan davranışlarını, davranışların altında yatan sebepleri anlamayı amaç edinen psikoloji biliminin gelişmesinde bu sebepleri anlamak için süreci ve insan hayatını etkileyen derin sebepleri nitel yöntemlerle araştırma eğilimi özellikle sosyal bilimlerde gittikçe artmaktadır.

III. KONUNUN TARİHÇESİ

Modern psikoloji tarihinde anlam ve anlam arayışı ile ilgili ilk araştırmalar 20. Yüzyılın ikinci yarısının hemen başlarında Nazi kamplarından sağ kurtulmayı başarmış Viktor Frankl tarafından gerçekleştirilmiştir. Frankl’dan sonra anlam ve anlam arayışı ile ilgili çalışmalar hızla artmıştır.

Dünyada Psikoloji alanında anlam ve anlam arayışı ile ilgili çalışmalar gittikçe artmaktadır. C.L. Park, K. Pargament, Steger ve Frazier, J. Fowler, Chittick, M. Seligman, I. Silberman ve Koenig bu konuda oldukça fazla sayıda çalışmaya imza atmışlardır. Söz konusu yazarların çalışmaları tez içerisinde birçok yerde ele alınmıştır. Ayrıntılı bilgiler kaynakça bölümünde de mevcuttur.

Türkiye’de din psikolojisi alanında ise anlam konulu araştırmalar oldukça azdır. Türkiye’de anlam ve anlam arayışı ile ilgili ilk önemli çalışmalardan biri halen Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi, Din Psikolojisi bölümünde görevli olan Prof. Abdülkerim Bahadır’ın “Hayatın Anlam Kazanmasında Psiko-Sosyal Faktörler ve Din” adlı doktora çalışmasıdır (Bahadır, 1999). Bahadır, dinin anlam kazanmasındaki rolünü - sınırlarına sıkı sıkıya bağlı kalmamak kaydıyla - logoterapik bakış açısıyla incelemiştir. Bu çalışma konuyla ilgili pek çok araştırma, tez ve makaleye öncülük etmiştir.

YÖK tez merkezine kayıtlı anlam arayışı ile ilgili 7 adet tez vardır. Bu araştırmaların altı tanesi yüksek lisans tezi olarak yapılmıştır. Çalışmaların, bir tanesi psikoloji bölümünde (Ateş, 2017), ikisi felsefe bölümünde (Durmuş, 2013; Şen, 2014;), bir tanesi mütercim tercümanlık bölümünde (Demirkol, 2003), diğeri ise Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde (Solmaz, 2002) yapılmıştır. Bir adet doktora tezi (Aydın, 2015) ise ergenlerle ilgili değildir. Diğer tez ise lise öğrencilerinde anlam arayışı ile öznel iyi oluş ilişkisini ölçmeyi amaçlamaktadır (Ok, 2016). Bu çalışmaların tamamı ergenlerin dindarlık düzeyleri ile anlam arayışları arasındaki ilişkiyi doğrudan ölçmeyi amaçlamamaktadır.

Ergenlik ve dindarlık ilişkisini inceleyen 3 adet tez vardır. Bunlardan biri A. Bahadır’ın yüksek lisans tezidir (Bahadır, 1994). Diğeri ise 2011 yılında “psikolojik sağlık ve dindarlık ilişkisi”ni incelemiştir (Gürsu, 2011). Son olarak “Ergenlik döneminde dindarlık, şükür ve hayat memnuniyeti (İstanbul Pendik örneği)” konulu çalışmadır (Çıtır, 2016). Ergenlik ile ilgili 5 adet doktora çalışması vardır. Bu çalışmaların bir tanesi Alman Dili ve Edebiyatı bölümünde, diğeri 4 tanesi Eğitim Psikolojisi bölümünde yapılmıştır.¹

¹ 2019 yılı Kasım ayı itibariyle YÖK Tez arama motorundan elde edilen sonuçlardır.

Hayatın Anlamı ile ilgili 8 adet tez bulunmaktadır. Bu tezlerin yalnızca bir tanesi (Demirbaş, 2014) doktora tezidir. Bu tez de ergenlerle ve dindarlık ile ilgili değildir. Diğer yedi tezin sadece bir tanesi (Çamur, 2014) yaşamda anlam ile dindarlığı ölçmeye çalışmaktadır. Diğer tezler ergenlerde hayatın anlamı ile dindarlık ilişkisini ölçmeyi amaçlamamaktadır.

Türkiye'deki üniversitelerde ergenlik ile ilgili yapılmış 80 tanesi doktora tezi, toplam 629 adet tez vardır. Bu tezlerin büyük çoğunluğu ergenlik dönemi sorunlarıyla ilgilidir. Tezlerin birçoğu sosyoloji, spor, eğitim ve psikoloji bölümlerinde yapılmıştır. Tezlerde ergenliğe olumlu bakan 4-5 adet tez vardır. Onlar da anlam arayışı ve dindarlık ilişkisini doğrudan ortaya koymamaktadır. Konuyla ilgili kullanılan ölçme araçları hakkında Yöntem Bölümde “ 3.1. Mülakat Formu Oluştururken Yararlanılan Ölçme Araçları” başlığında bilgi verilmiştir.

IV. ARAŞTIRMANIN TEMEL PROBLEMİ

Araştırmanın temel problemi, “*Ergenlerde dinin ve dindarlığın anlamlı bir hayat sürmeye ve anlamsızlığın sonuçlarını ortadan kaldırmaya katkısı nedir?*” dir.

V. ARAŞTIRMANIN ALT PROBLEMLERİ – ALT SORULARI

- Dindar ergenlerin kimlik/benlik algısı nasıldır?
- Din ve dindarlık gençlerin hayata bakışını nasıl etkilemektedir?
- Anlamsızlığa bağlı sorunlar (yabancılaşma, umutsuzluk, bağımlılıklar, güvensizlik, intihar vb.) dindar ergenlerde ne ölçüde görülmektedir? Ergenler başa çıkma ve dini başa çıkma metotlarını ne zaman ve nasıl kullanıyorlar?
- Dindarlık ergenlerin anlamsızlığa düşmesini engelliyor mu? Engelliyorsa nasıl engelliyor? Engellemiyorsa neden engellemiyor?
- Dindar gençler “hayatın anlamı” ya da “anamlı bir hayat” hakkında ne düşünüyor ve ne yapıyorlar?
- Dindar ergenler için anlamın kaynağı dini referanslar mıdır, bireysel ve seküler referanslar mıdır?
- Dindar ergenlerde değer merkezli bir hayat anlayışı var mıdır?

- Ergenlerin anlamın etkilediği temel faktörler olan umut, mutluluk, iyi oluş, özgürlük, güven ve bağımlılık duyguları ile ilgili duygu, düşünce ve davranışları nasıldır?

VI. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Mülakat tekniğinde kişilerin prestij ve diğer nedenlerle gerçeği tam olarak söylememe ve şüpheli ifadeler kullanma ihtimalleri bulunabilmektedir (Aziz, 2014: 86-88). Araştırmacı bu sınırlılığı aşmak için psikolojik danışmanlık uygulamaları ile katılımcılarda açıklık, gizlilik ve güvenilirlik sağlamaya çalışmıştır. Görüşme tekniği fazla zaman almaktadır ve araştırmacının sübjektif davranma ihtimali bulunmaktadır. Soruların görüşme seyrine göre değişme ihtimali bazı araştırmacılar tarafından bir sınırlılık olarak ifade edilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 123-127). Araştırmada sorular sübjektif kriterlere göre değiştirilmemiştir. Birkaç ön görüşmeden sonra sorular oluşturulmuş, mülakata katılan ergenlerin öznel durumları ve mülakatın ilerleyişi göz önünde bulundurularak sorularda içeriği bozmayan küçük değişiklikler yapılmıştır.

Araştırmamız içerik analizi tekniği kullanılmıştır. İçerik analizi tekniği zaman alan bir tekniktir ve araştırmayı kayıtlı verilere bağlı kılar (Seggie, Bayyurt, 2015: 260). Ancak nitel araştırmalarda çalışmayı kayıtlı veriler ışığında yürütmek, araştırmanın güvenilirliğinin göstergesidir. Bu araştırmada gerek mülakatların yürütülmesi gerekse içerik analizinin yapılması sürecinde zamanla ilgili bir problem yaşanmamıştır.

Araştırma Bursa ilindeki 28 ergenle yapılmıştır. Her ne kadar ergenler farklı dini, milli, sosyal, ekonomik ve siyasi olarak farklı yapılardan seçilmeye çalışılsa da araştırma bu ergenlerin yansıtıklarıyla sınırlıdır.

Araştırma konusunun Türkiye’de az çalışılmış bir konu olması, gerek kavramsal çerçevenin oluşturulmasında gerekse bulguların yorumlanmasında zorlayıcı bir faktör olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde ilk olarak ergenlik dönemi ile ilgili özellikler aktarılmış ardından da din ve dindarlık kavramları açıklanmıştır. Daha sonra anlam ve anlam arayışı ile ilgili kavramlar açıklanmıştır. Kavramsal çerçevenin oluşturulmasında yerli ve yabancı literatürden yararlanılmıştır.

1. ERGENLİK DÖNEMİ

1.1. Ergenliğin Tanımı

Ergen sözcüğü, Latince “büyümek, olgunlaşmak” anlamına gelen “adolescence” kelimesiyle aynı anlamı taşır. Ergenlik bir durumu değil, çocukluktan cinsel olgunluğa ulaşılan ve bir birey olarak kendi kimliğini kazanmayı kapsayan bir süreci ifade etmektedir (Atkinson, vd. 2012; Yavuzer, 1999). Ergenlik “bireyde gözlenebilen hızlı ve sürekli bir gelişme evresi” olarak ifade edilir (Kulaksızoğlu, 1999: 39-40; Steinberg, 2007: 21; Yavuzer, 1999: 277). Ergenlik insan hayatının çocukluk ile yetişkinlik dönemlerinin arasında yer alan zor ve kritik bir dönemdir.

Ergenliğin hangi yaşları kapsadığı ülkeye ve bilim adamlarına göre değişiklik göstermekle beraber ortalama olarak 12-21 (kızlarda 11-20, erkeklerde 12-21) yaşları arası ergenlik dönemi olarak kabul edilir (Baymur, 1994; Başaran, 2006; Cüceloğlu, 2009; Köknel, 1981: 34; Yavuzer, 1999; Yörükoğlu, 2000). Unesco ergenlik dönemini 15-25 yaşları arası olarak belirtmiştir (Akt. Yavuzer, 1999; Köknel, 2001). TÜİK gençlik araştırmalarını yaparken 16-24 yaş arası kitleyi araştırmaktadır (TÜİK İstatistiklerle Gençlik, Araştırması 2016). Bu nedenle bu araştırmada temel olarak 16-24 yaş arası ergenlerle çalışılmıştır.

1.2. Ergenlik Dönemi Gelişim Özellikleri

1.2.1. Ergenlikte Fiziksel (Bedensel) Gelişim

Ergenlik dönemindeki en belirgin değişiklikler dış görünüşteki biyolojik ve fiziksel gelişmelerdir (Yavuzer, 1999: 264). Kızlarda 11, erkeklerde 12-13 yaş civarında başlayan bu evrede hipofiz bezinin büyüme hormonlarını salgılamasıyla hem bedensel

gelişme hem de cinsel anlamda olgunlaşma başlamaktadır (Cüceloğlu, 2009; Yavuzer, 1999: 266, Yörükoğlu, 2000). Bu süreç 25 yaşına kadar uzayabilmektedir (Yörükoğlu, 2000: 13-14). Bu dönemde kalça ve göğüslerin büyümesi, elmacık kemiğinin belirginleşmesi, cinsel organlarda gelişme ve değişme gibi birincil ve ikincil cinsiyet özellikleri kazanılır (Siyez ve Aysan, 2007). Fiziksel, bedensel ve cinsel gelişim olarak adlandırılan bu dönem kızlarda 1-2 yaş daha erken başlar. Erkekler fiziksel gelişime geç başlamasına karşın, 15-16 yaşından sonra hızla gelişerek kızları geçerler (Başaran, 2006; Cüceloğlu, 2009). Fiziksel değişim yaşa, cinsiyete, hastalıklara ve çevresel etkenlere göre değişiklikler göstermektedir (Bühler 1987a; Selçuk, 2004).

1.2.2. Ergenlikte Bilişsel Gelişim

Bilişsel gelişim, düşünme, sorgulama, akıl yürütme, karşılaştırma becerileri ile hafıza ve dildeki değişim ve gelişmeleri kapsar (Steiner, Feldman, 2008: 20-21). Ergenlik dönemiyle birlikte somut işlemler döneminde olan çocuklar artık soyut işlemler dönemine geçerler. Bu dönemin temel özelliği kavramlarla düşünebilme, soyut çıkarımlar ve genellemeler yapabilme ve akıl yürütme süreçlerini kullanabilmedir. Bu dönemde davranış ve duygu geliştirmeden önce olay ve durumlar zihinsel süzgeçten geçirilir (Cole-Morgan, 2001: 377; Cüceloğlu, 2009; Piaget, 2004: 85; Yavuzer, 2015: 267; Yörükoğlu, 2000). Bu dönemde görülen diğer bir durum da ergenlerde hayatın anlamı, hayatın amacı, Tanrı'nın varlığı gibi metafizik konulara olan ilginin artmasıdır. Zira ergenlik döneminde dini, siyasi, felsefi konulara, kavramlara ve sistemlere yönelik ilgiler artmaya başlamaktadır (Cole-Morgan, 2001; Ekşi, 1990).

1.2.3. Ergenlikte Ahlak Gelişimi ve Sosyal Gelişim

Ahlak insanın iyi ve doğru olanı yapması, kötü ve yanlış olandan kaçınmasıdır. Ahlak Türk Dil Kurumu sözlüğünde “bir toplum içinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları” olarak tanımlanır (T.D.K. 2017). Ahlaki kurallar toplumun çoğunluğunun vicdanında kabul gören kurallardır. Ahlak aynı zamanda, kuşaktan kuşağa aktarılan değerleri, yazılı olmayan toplumsal kuralları, kişilerin doğruyu ve yanlış ayırmasındaki içsel sesi olarak da ifade edilir. Doğumla başlayan hayatın biyolojik boyutu, çocuklar büyüdükçe sosyal, kültürel ve ahlaki olarak toplum içinde şekillenmeye başlar. Milli ve dini değerler gencin ahlaki gelişiminde

etkisini hissettirir. Bu dönemde ahlaki gelişim ile dini gelişim birbirlerini destekleyen paralel bir yapılanma içerisindedir (Koç, 2004).

Ahlak gelişimi alanında J. Piaget ve L. Kohlberg önemli çalışmalar yapmışlardır (Kohlberg, 1970; Kohlberg, 1981; Piaget, 2004; Piaget, 2015 vd.). Ahlak gelişimini zihinsel gelişime paralel olarak işleyen Piaget, ahlakın da bilişsel yapı gibi aşamalı bir şekilde ilerlediğini söyler (Piaget, 2004: 14-16). O ahlaki gelişimi iki aşamalı olarak ele alır. Birinci aşama çocuğun okul öncesi dönemini kapsar. Bu dönemde çocuk bir davranışın iyi veya kötü olduğuna sonuca *bakarak* karar verir. Ahlaki anlamda özgür değildir, yetişkinlerin koydukları kurallara uyar. Çocuk bu kuralları mutlak ve değişmez gerçekler olarak kabul eder. Burada tek yönlü ve otoriter bir ahlâk anlayışı söz konusudur (Clouse, 2000; Güngör, 2010; Kağıtçıbaşı, 1988; Piaget, 2015). Ahlaki gelişimin ikinci aşaması okul dönemi ile başlamaktadır. Bu dönemde çocuk iyi ile kötüyü ayırt ederken davranışın sonuçlarından çok, davranışın ne niyetle gerçekleştirildiğini dikkate almaya başlar. Bu dönemde sosyal hayat içinde yer alan çocuk için işbirliği önemli olmuştur. Bunun sonucu olarak çocuk bazı tahminler ileri sürebilir, soyut kavramları kullanarak düşünür ve genellemeler yapabilir (Cüceloğlu, 2009; Yavuzer, 1999). Ergen bu dönemde toplumsal kuralları eleştirel bir gözle ele alır ve bunların değişebileceğini düşünür. Problemlere çözüm önerileri getirir (Hökelekli, 2011).

Ahlak gelişiminde en yaygın kuram Kohlberg'in Ahlak Gelişimi Kuramıdır. Kohlberg, Piaget'nin ahlak gelişim kuramını yeniden ele almış ve farklı bir kuram ortaya koymuştur (Kohlberg, 1981. Ayrıca bkz. Bilge, 2013: 15-16; Can, 2006: 135-140, Cüceloğlu, 2009: 29-30; Güngör, 2010: 12; Senemoğlu, 2005: 62-70). Ahlaki gelişimi Piaget inşa süreci, Kohlberg ise keşif süreci olarak görür. Kohlberg çocuk ve yetişkinlerin belirli durumlarda davranışlarını yöneten kuralları nasıl yorumladıklarını incelemiştir. Araştırmasını çocuklara ahlaki ikilemler vererek ve onlara bu durumlarda nasıl tepkide bulunacaklarını sorarak yapmıştır. Geliştirdiği bilişsel ahlaki yargı gelişimi teorisiyle ahlaki eylemin, ahlaki düşünce ve bilinç süreçlerinin incelenmesiyle tanımlanması gerektiğini ifade etmiştir (Cüceloğlu, 2009: 353; Bilge, 2013: 15-16). Kohlberg 16-25 yaş aralığındaki gençlerle yaptığı çalışmasında ergenlik çağı gençlerinin ahlaki yargılarında ciddi iniş çıkışlar olduğunu tespit etmiştir. Gençlerin,

kendi temel ilkelerine göre doğru ve yanlış tanımladıkları bir ahlak anlayışına sahip olduklarını belirtmiştir (Çileli, 1987: 280; Steinberg, 2007: 357- 258).

Sosyal gelişim, gencin içinde yaşadığı toplumun bir üyesi olmaya, toplumsal görev ve sorumluluklarını üstlenmeye, sosyal bağlarla devletin, toplumun ve çevresinin bir üyesi olmaya başlaması sürecidir (Kağıtçıbaşı, 1988: 245). Ergenler bu dönemde toplumsal çevreleriyle aktif bir ilişki kurarlar, toplumun kendisinden bekledikleri örf, adet ve gelenekleri gerçekleştirmeye çalışırlar (Yavuzer, 1999). Ergenler ilk olarak ailede, devamında da okul yaşamlarında sosyalleşmeye ve toplumsal roller kazanmaya başlarlar (Kulaksızoğlu, 1999). Bir çocuk ilk önce evde anne babasından gördüğü davranışları ve ahlaki ilkeleri benimser. Ardından okul hayatında ve sosyal ortamlarda toplumsal değerleri kazanır ve toplumdaki cinsiyet rollerine uygun bir şekilde davranmayı öğrenir (Cüceloğlu, 2009; Köknel, 1981; Yörükoğlu, 2000).

1.2.4. Ergenlikte Dini Gelişim

Ergenlik dönemindeki dini gelişim süreçlerini bilimsel yöntemlerle anlama çabaları, 20. Yüzyılın başlarından itibaren Starbuck, (1899) ve Hall, (1904) gibi bilim adamlarının çabalarıyla başlayıp bugüne kadar devam etmiştir. Ergenlik dönemi diğer gelişim alanlarına paralel olarak dini gelişimin de yoğun olduğu bir dönemdir. Bu dönemde zihinsel gelişmeye paralel olarak dini şuurla da gelişmeye başlar (Bahadır, 1994; Hökelekli, 2013a; Kula, 2001; Vergote, 1978). Din psikolojisi açısından bakıldığında ergenlik dönemi bir taraftan dini arayış, yönelim ve ilgilerin ciddi biçimde arttığı, diğer yandan da dini ilke ve kurallara karşı sorgulayıcı bakış açısının yoğunlaştığı bir zaman dilimidir. Ergenlikte dini gelişim süreci genel olarak üç aşamadan oluşmaktadır.

1. aşama *Dini Şuurun Uyanışı* aşamasıdır. 12-14 yaşa denk gelen bu dönemde ergende çocukluk döneminden farklı olarak, her şeyin gerçek nedenini öğrenme isteği başlar (Bahadır, 1994; Yavuz, 1983). Bu dönemde çocuk başta ailesi olmak üzere yakın çevresinde gördüğü dini uygulama ve ilkeleri benimser ve taklit etmeye başlar (Hökelekli, 2013a; Pazarlı, 1968). Ergen yaradılışına uygun olarak içgüdüsel bir şekilde Allah'a, dini duygulara ve dinin anlam kaynaklarına yönelim gösterir (Hökelekli, 2013a: 269, Öcal, 2013: 108-113).

2. aşama, *Dini Şüpheler ve Çatışmaların Ortaya Çıkma* aşamasıdır. 14-18 yaş aralığına tekabül eden bu dönemde ergenler Allah'ın varlığı ve dinin ilkeleri ile ilgili olarak birtakım şüpheler yaşar ve kişisel bir din anlayışına doğru yol alır (Albayrak, 1995; Gündüz, 2003: 176; Hökelekli, 2013a: 269-272; Peker, 2011: 106; Vergote, 1981). Araştırmalar bu bulguları desteklemektedir. Batı ülkelerinde erkek ergenlerin % 75, kızların ise % 50 civarında imani şüpheler yaşadıkları tespit edilmiştir. Ülkemizde de bazı çalışmalarda ergenlerin % 30 oranlarında dini şüphe yaşadığı tespit edilmiştir (Gündüz, 2003: 177-178; Hökelekli, 2013a: 116-118).

3. ve son aşama, *Dini İnanç ve Tutumların Belirginleşmesi* aşamasıdır. 18-21 yaş aralığına denk gelen bu dönemde ergenin dini inanç ve tutumları da netlik kazanmaya başlar. Bu dönemde dini arayışlar, şüphe ve çatışmalar azalır (Hökelekli, 2013a; Vergote, 1981). Sakin ve istikrarlı bir yaşama geçilmesiyle beraber bu yaşlarda zihinsel gelişim en üst düzeye ulaşır ve dini şüphelerde belirgin bir durulma görülür (Bahadır, 1994; Peker, 2011). Bu dönemin sonunda gençler ya aileden aldıkları inançları devam ettirir ya bu inançları bireysel olarak yeniden yapılandırır ya da nadiren de olsa dini reddetme eğilimi gösterirler (Hökelekli, 2013a: 271-272).

1.2.5. Ergenlikte Kimlik Gelişimi ve Anlam Arayışı

Kimlik sabit ve ortak tanımı olmayan bir kavramdır. Literatürde daha çok “ben kimim” sorusuna gencin verdiği cevap olarak adlandırılır. TDK sözlüğü kimliği, “toplumsal bir varlık olarak insanın nasıl bir kimse olduğunu gösteren belirti, nitelik ve özelliklerin bütünü” olarak tanımlar (TDK, 2017b). Çocukluk ile yetişkinlik arasında kalan ergenlik döneminin temel özelliği kimlik karmaşasının yaşanmasıdır (Erikson, 2014: 25-30). Ergenin bu dönemde kimlik karmaşasından kurtulup sağlıklı bir kimlik kazanması gerekmektedir. Ergen bu dönemde kendine ben kimim sorusunu sorar ve bu sorunun cevabını bulduğunda hayatı daha mutlu ve anlamlı geçer (Erikson, 2014). Yaşadığı tüm değişim, çatışma ve gerilimlerden sosyal ve duygusal olarak etkilenir (Cüceloğlu, 2009; Çakmaklı, 1996; Yavuzer, 1999). Özdeşleşme, özerklik ve sorumluluk kavramlarını iç dünyasında oturtmaya çalışır (Erikson, 1963: 273; Köknel, 1981: 36; Yavuzer, 1999: 294).

Ergenlik döneminde kimlik kazanma süreci aynı zamanda anlamsızlıklarla başa çıkma sürecini, kaybedilen anlamı arama ve koruma süreci olarak önem taşımaktadır. Ergenlik dönemi anlam arayışının ve mutlu olma arzusunun en üst düzeyde olduğu dönemdir (Aytan, 2006: 130; Prager, 1998: 125). Bu dönemde dinin ergenlerin kimlik gelişimine birçok açıdan olumlu katkılar sağladığı görülür. İnsanlar yaradılışları itibariyle dini konulara, dinin ahlak anlayışına ve Tanrı'ya inanmaya meyillidirler (Konuk, 1994: 23). Din insanlarda psikolojik bir koruma ve destekleme görevi gören, kişinin benliğiyle ve toplumla uyumunu kolaylaştıran, kişiye olumlu ve iyimser bir kişilik oluşturmada destek olan bir öğedir (Hökelekli, 2013a; Whitehead, 1994).

Ergenlik döneminde zihinsel gelişime kimlik gelişiminin de eşlik etmesi, gencin doğru bir dünya görüşüne ulaşmasına olanak tanır. Din ergenlerin sağlıklı bir dünya görüşü oluşturmalarına katkı sağlar. Dinin ergenlik dönemindeki şüphelere karşı ortaya koyduğu kavramsal çerçeveler, hayatın anlamına ve hayatın diğer alanlarına yönelik ortaya koyduğu ilkeler gençleri hep etkilemiştir (Hökelekli, 2006: 15). Din, genç insana bir takım değerler sunar, aynı değerler, pratikler etrafında bütünleşen bir topluluk içinde bulunma ve bunlara katılma imkânı verir. Böylece gencin içinde bulunduğu toplumda kendisinin de bir yerinin, anlamının (değerinin) olduğunu kavramasına ve toplumdaki statüsünü belirlemeye yardımcı olur (Kula, 2001). Din kişiliğin kapasitelerinden güç alırken; kişilik, dinin insan ruhunda alacağı biçimi belirlemekte ve kişiye has davranış tarzlarının oluşmasında etkili olmaktadır (Gürses, 2010: 32).

2. DİN VE DİNDARLIK

Tarih boyunca din ile insan ve toplum ile din arasında sıkı bir ilişkinin var olduğu bir gerçektir. Din yüzyıllarca insan ve toplum hayatında ciddi etkileri olmuş bir yapıdır. Dini inanç o kadar etkili bir kişilik unsurudur ki yanlışı, eksigi, sahtesi bile milyonları etkilemektedir. Ancak dinin insan ve toplum hayatını etkileme derecesi modern zamanlar ile birlikte ciddi ölçüde azalmıştır. Batı dünyasında Aydınlanma Dönemi ile birlikte gelişen sekülerleşme sürecine paralel olarak din kavramı daha çok pozitivist bir bağlam içerisinde ele alınmıştır. A. Comte dini, insan düşüncesinin ilkel ve gelişmemiş bir aşaması olarak görür (Comte, 1986; Mert, 2001: 198). Comte'un bu tanımlaması 20. Yüzyılın ortalarına kadar din kavramının algılanışını etkilemiştir. M. Müller'in natürizm, H. Spencer'in manizm, E. Taylor'un animizm, E. Durkheim'in totemizm, J.

Frezer'in büyü kuramları bu eğilimi yansıtmaktadır (Günay, 2003: 111). Bu anlayışlar din ve dindarlık ile ilgili araştırmaları uzun süre kısıtlamıştır. Örneğin D. Hume dini insan korkularının ürünü olan hayali bir kavram olarak ele almıştır (Hume, 1995: 72-79). Ünlü evrimci C. Darwin bilimin ilerleyişinin kutsal bir yaratıcıya olan ihtiyacı ortadan kaldıracığını iddia etmiştir (Darwin, 2002: 11, 135; Marshall, 1999: 156). Dini negatif bir bağlamda ele alan benzer yaklaşımlar Feurbach, Marx, Freud gibi pek çok batılı bilim adamı ve düşünürde de görülmektedir.

Dünyada ve ülkemizde onyıllarca Batı düşüncesinin kendi geleneğinde ortaya çıkan din-bilim, kilise-bilim adamları çatışmasının tüm dinler ve kültürler için geçerli olduğu varsayılmıştır. Din kavramı olumsuz bir bağlamda, akıl ve bilim ile çelişen ve çatışan bir yapı olarak ele alınagelmiştir. Türkiye'de de Cumhuriyet Dönemi ile birlikte bu hâkim anlayışın etkisi altında şekillenen bir eğitim ve kültür hayatından söz etmek mümkündür. İslam'ın terakkiye, dinin akli gelişime engel olduğu iddiaları hep bu kültürel atmosferin içerisinde ortaya çıkmıştır.

Ancak 20. ve 21. yüzyılda ortaya çıkan gelişmeler; bilimin geliştikçe dine ihtiyaç kalmayacağı şeklindeki din ile ilgili olumsuz iddiaları çürütmüştür. Modernliğin gelişmesiyle beraber insanların yaşadıkları manevi ve psikolojik açlık, dine ve dindarlığın farklı boyutlarına geri dönüşü ortaya çıkarmıştır. Gilles Kepel bu yeni süreci "Tanrı'nın İntikamı" olarak adlandırmıştır (Kepel, 1992: 13). Dinin ve değerlerin yaşam alanından uzaklaştırılmaya başlanmasıyla dünya belirsizliklerle dolu kaygan bir zemin üzerinde algılanır hale gelmiştir (Giddens, 2004: 100-110). Bu gelişmeler sonucunda din ve dindarlık ile ilgili deneysel araştırmalar yıllar geçtikçe yaygınlaşmıştır. Akademik araştırma motorlarından Jstor sitesine dindarlık kavramıyla ilgili olarak, religiousity ve piety yazdığımızda toplamda 180 bin araştırama sonucu, din-religion kavramını yazdığımızda da yaklaşık 1,3 milyon sonuç çıkmaktadır. Google akademik sitesinde ise en az iki kat fazla sonuç çıkmaktadır.²

Dinin ve dindarlığın ne olduğu, bu kavramlardan ne anlaşılması gerektiği açıklığa kavuşması gereken konular olmuştur. Pek çok bilim adamına göre psikoloji ve bilim, pozitivist bilim anlayışının göz ardı ettiği konuları da incelemelidir. Maslow bilimin,

² 09.10.2019 tarihinde yapılan araştırma sonuçlarına göre yazılmıştır. Arama butonlarına "Religion, religious, piety ve religiousity" kavramları yazılarak araştırma yapılmıştır.

bilim dışı konular olan dil, şiir, değerler, felsefe ve sanatı da değerlendirmeye alması gerektiğini düşünür (Maslow, 1996: 4) “Örgütlenmiş dinlerdeki ritüeller, vecdler, yere kapanmalar, tanrıci olmayanlar ve liberal tanrıcioların yaşantısında kaybolmuş durumdadır. Bu değerlerden yoksunluk durumuna bir çare bulunmalıdır. İnanıyorum ki, ileride bu tür gereksinimler, daha geniş, kapsayıcı ve aşkın bilincin verilerini de içeren bir bilim sayesinde ele alınacaktır” (Maslow, 1996: 33). O bilimin, din ve değerler alanını içine alarak yeniden şekillenmesinin gerekliliğini şöyle açıklar:

“... Bunun nedeni ise, bilimin ve dinin dar bir biçimde, birbirlerinden oldukça ayrılmış, birbirine karşıt konumlara getirilmiş ve karşılıklı olarak birbirlerini reddeden dünyalar durumuna gelmiş olmalarıdır. ... 19. yy. bilimi yanlış bir biçimde, kendisinin hiçbir biçimde amaçlar, temel ve manevi değerler hakkında söyleyecek bir şeyi olmadığı sanısına kapılmıştır. Bu da, amaçların insan bilgisinin sınırlarının tamamen dışında olduğunu, bu nedenle de asla doğrulanamayacaklarını ve akılcı bir insan için doyum verici olamayacaklarını kabul etmiş olması ile aynı şeydir. ... Freud, bizi psikolojinin hasta yarısıyla doldurdu. Şimdi diğer sağlıklı yanıyla bütünü tamamlamalıyız” (Maslow, 1996: 18).

İnsanların din ve maneviyata giderek artan ilgilerinin yarattığı güçlü kültürel talep psikiyatri ve psikolojinin dine bakış açısını etkilemiştir (Dyke vd. 2009; Richards-Bergin, 2005). Dünyada yaşanan köklü değişim pek çok yerde dindarlığa ve dine olan ilgiyi arttırmıştır. Dindarlık farklı boyutlarda ve biçimlerde insanları etkilemeye devam etmektedir (Swatos, 2002: 100-110). Din, bilim gibi insan doğası ve insan varoluşunun anlamı ile ilgilenir (Gürses, 2010: 17). Hem bilim hem de din insan hayatının bütünlüğüne odaklanır. İkisi de hayatın anlam ve amacına dair öneriler ve önermeler ortaya koyar (Bahadır, 2011: 40). Yalnızca Kur’an’ı okumanın ve dinlemenin dahi hayata bakışı olumlu hale getirme, ahlaki duyguları güçlendirme gibi olumlu etkiler yaptığını gösteren araştırmalar vardır (Kılıç, 2010). Gerçekte bilim ve dinin her ikisi de insanın kompleks varoluşunu anlamaya çalışmaktadır (Striženec, 2010: 274).

2.1. Din Kavramı

Din kavramının ne anlama geldiğini net bir şekilde ortaya koymak oldukça zordur. Üzerinde anlaşmaya varılmış genel-geçer bir din tanımı da yoktur (Hökelekli, 2013a: 65-70). Dünyada yüzlerce farklı din olması, aynı dine inanan insanların dinleri ile ilgili farklı yorum ve düşüncelere sahip olması, dinin sosyal, kültürel ve siyasi koşullar ile etkileşen bir boyutunun olması gibi faktörler dinin tanımlanmasını zorlaştırmaktadır (Tümer vd. 2012: 19-23). Dini bir kutsala olan inanç olarak ele alanlar vardır. Bu açıdan bakıldığında yeryüzünde dinsiz birey de toplum da yoktur (Pazarlı, 1968: 37).

Latince din kelimesinin, bir şeyi vazife edinmek, tekrar tekrar okumak, ihmal etmemek anlamına gelen “re-legere” veya bağlanma anlamına gelen “re-ligare”den çıktığı ileri sürülmüştür. “Religion” kelimesinde her iki anlamın da bulunduğu savunulmuştur (Adıvar, 1969: 30; Günay, 2010; Tümer vd. 2012: 21). Din hem bireyi hem de toplumu etkileyen sosyo-kültürel bir kurum olarak ve insanın günlük hayatındaki duygu ve davranışlara etki eden yapı olarak karşımıza çıkar (Mehmetoğlu, 1999: 16). Adnan Adıvar da dini Tanrı’ya saygı duymak, O’ndan korkmak ve O’na bağlı olmak olarak açıklamaktadır (Adıvar, 1969: 14).

Din kelimesi Arapçada ceza, mükâfat, hüküm, hesap, itaat, boyun eğme, ibadet, adet, hal, şeriat, kanun, yol, mezhep, millet gibi anlamlara gelmektedir (Izıtsu, 2003; Tümer vd. 2012: 24). Din değişme kabul etmeyen evrensel inanç ilkelerine, şeriat ise değişebilen din kurallarına işaret eder (Erkol, 2004: 30; Güler, 2015: 9-39). İslam dünyasında İslâm ile din kavramları çoğu yerde eş anlamda kullanılmış ve farklı ayetlerde (Âl-i İmrân 3 / 19, 85; Nisâ 4 / 125; Mâide 5 / 3; Şûrâ 42 / 13) bütün peygamberlerin getirdiği dinin İslâm olduğu ifade edilmiştir (İSAM, 2019).

Din psikolojisi literatüründe din kavramı İslam’ı da içine alan geniş bir çerçeveye sahiptir. Bununla birlikte Batı dünyasında din adına yapılan çalışmaları İslam dünyasına taşırken İslam dini ile genel anlamıyla din kavramının; özel anlamıyla Hristiyanlığın birbirinden farklı özelliklere ve içeriklere sahip olduklarını unutmamak gerekir. Tüm dinleri aynı din kavramı altında ele almak oldukça zordur ve çoğu zaman yanlış sonuçlara neden olmaktadır. Din Batıda hayatın küçük bir bölümünde etkili olan bir

kavram olarak ele alınırken İslam dünyasında hayatın bütün alanlarını etkileyen bir boyutta ele alınmaktadır (Watt, 1982: 21). Çalışmamız Müslüman ergenleri kapsadığı için araştırmamıza katılan ergenler için din ifadesi İslam dinini ifade etmektedir.

2.1.1. Din Tanımları

Dinleri ilahi ve beşeri olarak ya da bireysel ve sosyal bakış açılarıyla tanımlamak mümkündür. Konumuz gereği dinin psikolojik tanımlarını, özelde ise din psikolojisi açısından nasıl incelendiğini ele alacağız. Din psikologlarının görevi dinin kendisini değil, insan tecrübesinde ortaya çıkan dini tezahürleri incelemektir. Din psikolojisinde din, özsel ve işlevsel olmak üzere iki farklı açıdan ele alınmaktadır.

Özsel tanımına göre din, onu oluşturan asıl unsurlar açısından ele alan, dini olguları kültür içerisinde yer alan kendine özgü bir gerçekliktir. Özsel tanımlar, dinin özünün ne olduğunu öne çıkararak, dini, “aşkın olana, tabiatüstüne bağlanma” şeklinde açıklayan tanımlardır. Dinin özsel tanımında dinin tabiatüstü ve kutsal boyutu ön plana çıkar. Buna göre dinin ana konusu Allah tır. Allah dindar insanda her yerde ve her durumda davranışlarında etkili olarak varlığını hissettirdiğinden dolayı bilimsel incelemeye konu olur. Kişisel ve öznel bir gerçeklik olması bakımından içkin olma özelliğine sahiptir. Bu tanımda din; inanç, öğreti, ahlak, kutsalla ilgili tutum ve davranışlardan oluşur.

Dinin işlevsel tanımları dini, birey ve toplumun hayatında yerine getirdiği işlevler açısından ele alır. Dinin işlevleri ise bireysel ve sosyal olmak üzere iki boyutludur. Bireysel işlev sosyal işlevin, sosyal işlev de bireysel işlevin oluşumunu ve devamlılığını sağlama hususunda sürekli olarak birbirini beslemektedir.

Din psikolojisinin öncülerinden W. James’e göre din, tek başına ferdin kendisini ilahi kabul ettiği şeyle münasebet halinde olarak mülhaza ettiği durumdaki duyguları, hal ve hareketleri ve tecrübeleridir (James, 1902). James’ten etkilenen Vergote’ye göre din duygusal bir yapıdır ve sübjektif şuurun bir gerçekliğidir (Vergote, 1999: 15-18). Jung dini, tecrübenin mantık dışı gerçeklerine bağımlı olmak ve boyun eğmek olarak ifade eder (Jung, 1999). Fromm ise “bir topluluğun bireylerince paylaşılan ve o bireylere belli bir yöneliş, belli bir bağlanma amacı kazandıran herhangi bir düşünce ve eylem sistemi” olarak tanımlamıştır (Fromm, 1990). Glock-Stark dini “din ya da

toplumların kutsal olduğuna inandıkları şey, nihai anlam ile ilgili problemler üzerine yoğunlaşan semboller, inançlar, değerler ve uygulamaların kurumlaşmış bir sistemi” olarak tanımlamışlardır (Glock-Stark, 1965).

2.2. Dindarlık Kavramı

Dinin kurallarını bir şekilde dikkate alan kişiler, dikkate alma dereceleri farklı da olsa dindarlık kavramı içerisinde değerlendirilebilmektedir. Dindar, özel hayatında ve toplumsal alanda dini kuralları kabul eden ve bunlara uymaya çalışan kişiye denir (Bilgin, 2003: 195). Dindarlık, bireyin öznel dinsel inanç ve pratik algıları sonucunda benliği ve kişiliğiyle bütünleşmiş karmaşık bir psiko-sosyo-teolojik olgudur (Koç, 2009: 476). Dindarlık “insanın iman-amel temelinde ortaya koyduğu dini tutum, deneyim ve davranış biçimini, yani dini yaşantıyı veya dindarca hayatı; inanılan dinin emir ve yasakları doğrultusunda yaşamayı ifade eden ve inanç, bilgi, tecrübe/duygu, ibadet, etki, organizasyon gibi boyutları olan bir olgu” olarak da tanımlanabilir (Okumuş, 2005: 38).

Din kavramı gibi dindarlık kavramı da bilim dalına, bilim adamına ve zamana göre değişiklik gösteren bir kavramdır. Dindarlık kişilerin öznel dünyasında düşündükleri, hissettikleri ve yaşadıklarını ifade eden bir kavramdır (Subaşı, 2002: 19). Dindarlık; bireysel bir deneyim olduğu, kişiden kişiye, kültürden kültüre değiştiği ve bağlı olunan dinin esaslarına göre şekillendiği için tanımlanması zor bir kavramdır (Dağcı, 2014: 58, Uysal, 2005: 41-59). Bu nedenle din psikolojisinde dindarlık tanımlamaları daha çok dindarlığın yansımaları göz önünde bulundurularak yapılmıştır (Aktay, Köktaş, 2017).

Dindarlık Tanrı’yı algılama biçimiyle ilgilidir. Çünkü Tanrı’nın kendisine sürekli yardım ettiğine inanan biri ile Tanrı’nın kendisini cezalandırdığını düşünen ya da Tanrı’nın olmadığına inanan birinin hayatı için din farklı anlamlara gelecektir. Bu kişilere farklı yansımaları olacaktır (Güven, 2008; Maynard vd.2001). Vergote’a göre dindarlık, varoluşun kaynağı olarak Tanrı’yı görmek ve O’nu iyiliksever bir kudret olarak kabul etmektir (Vergote, 1999: 88). Wach ise dindarlığı yaşanan din olarak tanımlamaktadır (Günay, 2003).

Dindarlığı kurumsal ve kişisel dindarlık olarak ele alan W. James’e göre kurumsal dindarlık törenlerde, ayinlerde, din adamlarının gerçekleştirdiği çeşitli dini

organizasyonlarda, kısaca dindarlığın pratik boyutlarında kendisini açıkça belli eder. Kişisel dindarlıkta ise duygu ve tecrübe ön plana çıktığı için dinin içte yaşanması temel unsurdur (Yapıcı, 2007: 27). Kurumsal dindarlık kişilerin karakterini şekillendirir. Kişisel dindarlıkta kişi kendi pratikleriyle karakterini şekillendirir. Din psikolojisi dindarlığın kişisel yönünü araştırır.

İslam inancında da dindarlık ile ilgili farklı tasnifler bulunmaktadır. Dindarlığı inanmanın bir boyutu ya da çeşidi açısından değerlendirenler Kur'an-ı Kerim'de inanç açısından insanların mü'min, münafık ve kâfir olarak üç şekilde sınıflandırıldığına dikkat çekmişlerdir. Ayrıca tasavvuf geleneğindeki nefsin yedi aşaması da (nefs-i emmâre, nefs-i levvâme, nefs-i mülhime, nefs-i mutmainne, nefs-i râziye, nefs-i marziyye ve nefs-i kâmile) dindarlığın yedi aşaması olarak değerlendirilmiştir. Büyük İslam âlimi Gazali'nin imanı taklit, ilim ve zevk olmak üzere üç aşamada ele almıştır. Bu üç aşama dindarlığın üç boyutu ya da çeşidi olarak değerlendirilebilir.(Gazali, 1981: 77).

Din ve dindarlık kavramlarının farklı şekillerde tanımlanması aslında dini yaşantının çok boyutlu olduğunu göstermektedir (Bilge, 2013: 23). Bununla birlikte dindarları anlamak için dindarlığın yansımalarını, kişiye ve topluma olan etkilerini anlayabilmek için dindarlığın ne olduğu ile ilgili ölçme ve değerlendirme çalışmalarının yapılması ihtiyacı ortaya çıkmıştır (Yapıcı, 2002; Hökelekli, 2010). Dindarlık kuram ve modellerinin çoğu çok boyutlu/bileşenli bir yapı üzerine geliştirilmiştir (Cirhinlioğlu, 2010: 67-70). Bununla ilgili ilk çalışmalar Glock (1962), Lenski (1963), Faulkner ve De Jong (1966) tarafından gerçekleştirilmiştir. Glock dindarlığı açıklamak için beş boyutlu bir model oluşturmuştur.

Dindarlık ölçme çalışmaları 1940'lı yıllarda başlamış ve 1960'lı yıllardan itibaren ileri ölçüm tekniklerinin kullanıldığı alan araştırmaları yapılmıştır (Onay, 2004). 1980'li yıllardan itibaren ise hem Batı'da hem de ülkemizde dindarlık ölçme çalışmaları hız kazanmış ve özellikle Allport ve Ross ile Glock ve Stark'ın geliştirdiği ölçekler bu alanda etkin bir biçimde kullanılmıştır ve dindarlık çok boyutlu bir olgu olarak ve ampirik çalışmalar aracılığıyla ele alınmıştır (Glock, 1998: 252; Mehmedoğlu, 2006). Türkiye'de İslami dindarlıkla ilgili ilk çalışma 1962 yılında Mehmet Toplamacıoğlu tarafından yapılmıştır (Toplamacıoğlu, 1962). Dindarlık ölçeklerinde dindarlığın

kaynağının “insanın anlam arayışı” ve dindarlığın bu anlam arayışının kaçınılmaz bir sonucu olarak vurgulanması belirgin bir şekilde göze çarpmaktadır (Erkol, 2004: 90).

2.2.1. Dinin Çok Boyutlu Yapısı

Glock’un dinin hayatın tüm alanlarına etki eden boyutlarını ifade eden kuramı çalışmamıza temel teşkil etmektedir. Glock tarafından ortaya konulan çok boyutlu dindarlık modeli dinin; inanç, ibadet, duygu, bilgi ve etki boyutlarından meydana geldiğini ifade etmektedir (Glock, 1998; Hökelekli, 2012: 51-55). Bu beş boyutlu tanım, dinin hayatın diğer alanlarıyla interaktif bir ilişkiye sahip olduğunu göstermesi açısından anlamlıdır.

Bununla birlikte araştırmamıza katılan ergenlerin dindarlık anlayışına en yakın tanımlama Allport’un iç güdümlü dindarlık tanımıdır. Allport görüntüsel anlamda varolan, özümsememiş dindarlık tarzı ile daha ideal ve doğru olan dindarlık tarzı arasında ayırım yapmıştır. Aynı dine bağlı kişilerin dinlerini farklı seviyede ve kalitede yaşamalarından hareket eden Allport, farklılıkları iç güdümlü dindarlık ve dış güdümlü dindarlık olarak iki temel tutumla sınıflandırmıştır (Allport, 2004: 13). O’na göre dışsal olarak güdülenen kişi dini kullanır, içsel olarak güdülenen dindar ise dinini yaşar ve samimidir (Allport, 2004: 814-815). Allport’a göre dış güdümlü dindarlar dini kendi amaçları için kullanırlar (Allport, 1966: 450). İç güdümlü dindarlar ise dini içlerinden gelen bir değer, kişisel yücelmenin bir aracı olarak kabul ederler. Dini içlerinden geldiği için, ilahi varlığa yakınlaşma aracı olarak görürler (Allport, 1967: 121). İç güdümlü dindarlığın ergenlerde benlik saygısını olumlu etkilediği, psikolojik hastalıklara yakalanma ihtimalini düşürdüğü, iyi oluşu etkilediği ile ilgili birçok araştırma bu araştırmanın sonuçları ile paralellik göstermektedir (Bilge, 2013; Demir, 2013; Jones, 1996, Kimter, 2008; Koç, 2014; Ok, 2011; Smith, 1979; Yapıcı, 2007).

3. ANLAM ARAYIŞI VE HAYATIN ANLAMAMI

3.1. Günümüzdeki Anlam Arayışının Tarihsel Süreci

Gençliğin günümüzde anlam ve anlamsızlığa bağlı krizler yaşamasına neden olan tarihsel süreci doğru anlamak önemlidir. Bunu anlamamanın yolu da Ortaçağ’dan

günümüze kadar yaşanan tarihsel tecrübenin düşünsel kodlarını anlamaktan geçmektedir.

Ortaçağ Batı Felsefesinin genel özelliği Hıristiyan inancının Aristocu bir akıl ile ispatlanmaya çalışılması ve akıl ile din arasındaki uyumun gösterilmeye çalışılmasıdır (Gökberk, 1990: 146; Çotuksöken ve Babür, 1989: 13-15). Ortaçağ'da kültür ve düşünce dünyası kilisenin baskı ve tahakkümü altındadır. Akla aykırı kilise formülasyonlarını kabul etmek ya da özgürlüğü seçerek akla ve bilime uyup inancı terk etmek zorunda bırakılan aydınlanma insanı, tercihini maddi evren ve toplumsal yapıyı inanç dışında, akla göre yeniden tasarlamak yönünde kullanmıştır (Gökberk, 1990: 325). Bu tercih her şeyi değiştirecek kadar köklü bir dönüşüme neden olmuştur.

Modernitenin başlangıç filozofu Descartes'le birlikte varlık bütünü parçalanmış, beden ile ruh, inanç ile akıl ve son olarak da dini alan ile dindışı, seküler alan ayrımına gidilmiştir (Descartes, 1994). Böylece Tanrı'nın yerine ikame edilen akıl; bilim ve teknolojinin yardımıyla insana kaybettiği, Ortaçağın ondan gasp ettiği özgürlüğünü ve hayatın anlamını geri vereceğini ilan etmiştir.

Yaptığı vaatlere karşın modern Batı uygarlığı insanları ve toplumları ideallerine ulaştıramamış, aksine birtakım sorunlar baş göstermeye başlamıştır. İnsanlara yeryüzü cenneti vadeden modern uygarlık, yaşanan kimlik krizi ve toplumsal bunalımları çözemediği gibi birçok sorunun da tetikleyici sebebi olmuştur (Guenon, 2005: 37-53). Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sonucunda dünya kan gölüne dönmüştür. Teknolojinin, bilimin ve refahın insanı "nesne" haline getirdiği modern yaşamda yeryüzü umutların azalmaya, sorunların ise gittikçe artmaya başladığı bir yere dönüşmüştür. Modernizmin domine ettiği bu yeni post modern dünyada teknolojileşmenin yarattığı kapitalizm, sürekli ürettiği suni ve gereksiz ihtiyaçlar ile ergenleri bir "tüketim nesnesi" haline getirmiştir. Sürekli tüketim, lüks ve eğlenceye delicesine yönelik ergenlerin kendi benliğine dönmesi için ona boş vakit bırakmamış, hayatın anlamını unutturmuş ve özgürlüğünü maddi dünyanın ayakları altına almıştır (Serdar, 2001: 40-42).

Psikolojik çalışmaları da etkileyen modern Batı düşüncesine göre insanın özgürlüğünü kendi tercihlerine göre kurması hiçbir otorite tarafından -Tanrı dâhil-

engellenmemelidir. Bir insan kendisi için iyi, doğru ya da yararlı olanı seçebilmelidir. İnsan hakları da insanların tercihlerine saygı duymanın en üstün ifadesidir (Rousseau, 2016; Voltaire, 2017; Locke, 2004a). Bunun dışındaki tüm anlayışlar baskıcı ve eşitlik karşıtıdır (Erdoğan, 1996: 28-34). Ancak söylem düzeyinde kulağa hoş gelen bu ifadeler, gerçeklerle tam olarak uyuşmamaktadır. Amaca ulaşmada grupsal, toplumsal ve ilahi desteği göz ardı ederek tüm planlamayı, uygulamayı ve sonuçları değiştirmeyi bireylerin sorumluluğuna yükleyen bir "yeterlilik" algılayışı, kişileri hedefe ulaştırmamakta ve yalnızlaştırmaktadır. Bu da ergenlerde ciddi bir "anlam(sızlık)" sorununa neden olmaktadır (Snyder, Feldman vd. 2002).

Dayanılacak objektif bir temel sağlamayan, ilkeler yerine kişisel tercihleri ön plana çıkaran ve kendi özgürlüğünü gerçekleştirmek isteyen gençler, başıboşluğa ve Nihilizme düşmüşlerdir. Gençler sabit değerlerin olmadığı akışkan bir evrende amaç ve anlam bulamamaktadır. Hayatın anlamının kalıcı değerlere göre şekillendiği göz ardı edilerek bir çözüm bulma çabası, ergenleri belki iyi niyetli ama nihayetsiz bir sürece doğru götürmektedir. Ergenlerin hâlihazırındaki durumu bu tablonun trajik bir açıklamasıdır. Sınırsız özgürlüğe kavuşan ergenler araçlara sahiptir ama kalıcı anlamlara ve amaçlara sahip değildir (Frankl, 1997: 129).

Husserl dünyanın, evrenin ve insanın tümüyle fiziğe indirgendiği bir dünyada insanın giderek yok olduğunu söyler (Husserl, 1994: 21). Bu hızlı değişim yaşanan dünyada her şeyin bulanıklaşmasına, zihinlerin sağlıklı düşünememesine neden olmuştur (Mills, 2007). Son iki yüzyılda insanlık tarihindeki binlerce yılda oluşan toplumsal yaşam ve düşünme alışkanlıkları kökten değişmiştir (Giddens, 2000b). Nietzsche'nin de vurguladığı gibi modern uygarlık çağında insan, uygarlık tarafından yok edilme tehlikesiyle karşı karşıyadır (Kuçuradi, 1999: 137). Bu tehlike pek çok düşünürü ve psikoloğu hayatın amacını ve anlamını aramaya sevk etmiş; kimileri bu anlamı yaşamda, kimileri kutsalda, kimileri ise dil ve kavramların dünyasında aramıştır (Şen, 2014).

Anlam arayışı insandaki varoluşsal sancıların ve kaygıların sonucudur. Ancak anlam arayışı psikoloji dünyasında akademik anlamda çok fazla araştırılmamıştır. Bunun pek çok nedeni vardır. Bunlardan biri de psikoloji ve psikiyatrinin pozitivist geleneğe dayanmasıdır. İnsanı parçalara ayırarak inceleyen pozitivist akademik gelenek

varoluşsal sorunları göz ardı etmektedir. Çünkü varoluşsal sorunların deneysel olarak incelenmesi zordur ve insan parçaların toplamından ayrı ve fazla bir varlıktır (Yalom, 1999: 40).

Maslow'a göre 19. yy. bilim adamı bütün dini soruları ve bunların yanıtlarını bir kenara itmiştir. Çünkü böylesi yanıtları baştan reddetmiştir. Ama daha akılcı ve bilgili günümüz bilim adamı; dini soruların, sorunların ve gereksinimlerin bilimsel olarak araştırmaya değer, insanın doğasının üzerinde temellenen, üzerinde çalışılabilir, tanımlanabilir, bilimsel olarak incelenebilir olduğunu ve kiliselerin de zaten bu insani soruları yanıtlamaya çalışmış olduğunu bilincindedir (Maslow, 1996: 21).

20. Yüzyılın ortalarından itibaren bilim ve düşünce dünyasında indirgemeci ve mekanistik açıklamalar yerini dünyanın daha bütüncül (holistic) olduğu yorumlarına bırakmaktadır (Capra, 2009). 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kişiliğin tek taraflı olarak açıklanamayacağı fikri psikoloji dünyasında gittikçe artan oranda benimsenmeye başlanmıştır. Kişiliği etkileyen pek çok etken ile beraber dinin ve dini ortamların da kişilik üzerine etkilerini araştıran çalışmalar artmaya başlamıştır. Anlam kavramı ve anlam arayışı da bu çalışmaların alt alanlarından biri olarak incelenmiştir.

3.2. Anlam Kavramı

Düşünce tarihinde anlam kavramı ahlaki-etik bir bağlamda ele alınmış, iyi, mutlu ve erdemli hayat ile ilgili bir bağlamda incelenmiştir (Güler, 2012). Kavramı ilk olarak Herakleitos (İ.Ö.540-475) logos kavramı aracılığıyla kullanmıştır. Logos; anlam, söz, ölçü ve oran gibi anlamlara gelmektedir (Kranz, 1994: 57). Anlam kavramını doğrudan hayat ile ilgili olarak kullanan düşünür ise Sokrates'tir. Sokrates hayatın anlamını bilgece yaşamda, kendini tanımada ve kendini bilmede bulur (Sokrates, 2004: 13-14).

Anlam kavramının içeriğinin belirlenmesi zordur ancak anlamın yerini dolduracak başka bir kavram da yoktur (Spilka, Hunsberger, Gorsuch, 2003). Anlam sadece kelime ve cümlelerin ahenkli birlikteliğini ve hedefe ulaşıldığında yaşanan geçici tatminlik duygusunu da ifade etmez. Anlam hayatın yaşamaya değer olup olmadığıyla, insanca yaşamayla, yüce amaçlar için yaşamakla ilgilidir (Bahadır, 1999: II). Anlam bir kelimenin, sembolün, anlatımın ve işaretin taşıdığı bilişsel ve duyuşsal içeriktir (Cevizci, 1999: 55; Demir, 1997: 28). Anlam aynı zamanda özne ile nesne arasındaki

ilişkiye içerik kazandıran bağ ve bir şeyin değerini ve amacını açıklayan şey olarak da tanımlanır (Larousse, 1986: 643). Batılı literatürde anlam genellikle; bir sözcüğün açıklanması, bir değer, deruni bir yaşantı, yüksek bir amaç, gerçekliği yaşayarak elde edilen tatmin anlamlarında kullanılmıştır (Bahadır, 1999: 6).

Anlam verme insanın hem hayatı anlamak hem yaşantısını tutarlı bir şekilde devam ettirmek hem de varlık içindeki yerini tespit etmeye yönelik bir faaliyetidir. İnsan karşılaştığı her sorunu anlamasını sağlayacak genel bir anlam sistemine ihtiyaç duyar (Hökelekli, 2013a).

Anlam Baumeister'e göre psikolojinin ana konusudur. O'nun ifade ettiği şekliyle "dünyada her şey için kullanılabilen en iyi araçtır" (Baumeister, 1991: 357-358). Çünkü anlam; hedefler, inançlar, iyi oluş, tatmin olma, varoluşun özü, hayatın amacı gibi pek çok psikolojik yapıyı içine alır (Paloutzian, 2013: 29). Yalom'a göre ise kozmik ve dünyevi olarak iki tür anlam vardır. Kozmik anlam, insanın üstünde, onu tanımlayan ve ona amaçlar ve anlamlar veren düzeni ifade eder. Din kozmik anlam kaynağıdır. Dünyevi anlam ise daha çok kişinin kendisiyle ilgili, kendi hayatındaki amacı ile ilgilidir. Kozmik anlam, pek çok durumda dünyevi anlama alan açmakta ve ona izin vermektedir (Yalom, 1999: 663-665).

Bireysel ve öznel bir kavram olarak anlam, insanın yaşadığı olayları, karşılaştığı sorunları ve içinde bulunduğu koşulları, kendi duyguları, zihinsel ilkeleri ve inançları doğrultusunda anlamlandırır. İnsanlar nesnelere ve olayları kendileri için taşıdıkları öneme göre algırlar. Çünkü anlamlar insan tarafından oluşturulmuş ve yorumlanmış gerçeklerdir. Bu nedenle kesinlik ve doğruluk içermezler. Dolayısıyla ne kadar insan varsa o kadar anlam vardır denebilir (Adler, 1998: 7). Bununla birlikte insanların aynı ya da benzer anlamlara ulaşması da mümkündür (Rickman, 1992: 21-29; Bahadır, 1999: 17-18).

3.3. Anlam Arayışı Süreci

3.3.1. Anlam Arayışı

Anlamak bir şeyin özünü bütünlüğü içinde kavramak ve o şeyin ilişkili olduğu şeylerin farkında olmak anlamına gelir (Bolay, 1996: 19). Herhangi bir şeyi anlamak,

onda kendimizden bir şey bulmak ve kendimizi kendi dışımızda keşfetmektir (Kartopu, 2006: 19). Anlam arayışı insandaki varoluşsal sancuların ve kaygıların sonucudur. İnsanın en belirgin özelliği sürekli bir anlam arayışı içinde olmasıdır (Frankl, 1999: 25). İlk insandan günümüze kadarki tüm insani çabalar anlam arayışının yansımasıdır (Bahadır, 1999:1).

Anlam arayışı hayatın doğal akışı içerisinde, insana yeni fırsatlar ve imkânlar sunan, kişilerin yaşantılarını düzenlemelerine katkı sağlayan bir süreçtir (Steger vd. 2008). Anlam arayışı, insanların hedef ve gayelerine veya bizatihi anlamlı hedeflere yönelik olarak tuttıkları yolları bir araya getirmesinin yanında (Hökelekli, 2012: 59-62), aynı zamanda fitri bir duygudur (Frankl ve Kreuzer'den akt. Bahadır, 1999: 14). Cassirer insanı anlam üreten varlık olarak tanımlar (Göka, 2013: 103).

Anlam arayışı logoterapi ekolünün anahtar kavramlarından biridir. Logoterapi yaklaşımına göre insan anlam ötesi bir varoluşa yönelik bir istek taşır. Bu nihai anlam aynı zamanda dini inancı da ifade eder. Çünkü insan, aşkın bir varoluşa eğilimi olan dini tabiatlı bir varlıktır (Bahadır, 2000a: 194). İnsan anlam-üstü ya da anlam-ötesi bir varlığa yöneliktir. Anlam-ötesi insan hayatının en son, en öz ve en bütüncül anlamını ifade eder. İnsan bu anlamı tam olarak kavrayamaz. Bu gerilimin çözümü inanç ile mümkündür (Bahadır, 1999: 20).

V. Frankl yaşamdaki en temel güdünün anlam arayışı olduğunu söyler. Ona göre anlam kişiye özgü, eşsiz ve özeldir (Frankl, 2016). Kendi hastalarında ve klinik araştırmalarında karşılaştığı nevrozların % 20'sinin noojenik kökenli olduğunu yani anlam sorunundan kaynaklandığını söyleyen Frankl, varoluşsal nevrozun anlamsızlık ile aynı anlama geldiğini ifade eder (Frankl, 1972).

Anlam arayışı insanın yaşadığı ana ait olabileceği gibi, geçmişine ya da geleceğine de ait olabilir. Anlam arayışı insanın önce kendini tanıması, sonra da varlık içindeki yerini, görevini ve amacını bilmesi sürecidir (Akıncı, 2002: 14-15). Bu arayışa giren kişiler üç çeşit bilişsel aktivite yürütürler. Birincisi insanlar varlık âleminde insan olmanın ne anlama geldiğini sorgularlar. İkincisi hayatın ve varoluşun anlamını düşünürler. Üçüncüsü de insanlar, bireysel yaşamlarına öznel bir anlam bulma çabasına

girerler. Ezcümle insanlar önce kendini, sonra varlığı en son da varlıkla girdiği ilişkiyi anlamaya çalışırlar (Frankl, 2016: 98).

Anlamı aramak ve ona ulaşmak insanın iradesi ile ilgilidir. İnsan özgür tercihleriyle kendisini ve dünyasını oluşturmaktadır. İnsanın anlamı olmayan bir dünyada anlamı nasıl bulabileceği problematik bir durum olarak ortaya çıkmaktadır (Yalom, 1999: 662). İnsan bazen dünyanın kendisine anlam vermediğini ya da her şeyin olduğundan başka bir şekilde de olabileceğini anladığında, kendi hayat anlamını kendisinin kurması gerektiğinin farkına varır (Geçtan, 2013: 135).

3.3.2. *Hayatın Anlamı*

Hayat Anlamı salt soyut ve teorik bir ilke değildir, günlük hayatımızın içindedir. O, uğruna harcadığımız çabaya rengini veren, uğruna çektiğimiz acıya anlam katan, bize somut görevler ve sorumluluklar veren bir kavramdır. Hayatın Anlamı, bireyin yaşamını anlamlandırmasını sağlayan bir misyona, gayeye veya kapsayıcı bir yaşam hedefine sahip olma derecesidir (Steger, 2012). Anlama ulaşan kişiler kendi potansiyellerini geliştirir, sorunlarına çözüm bulabilir ve diğerleri ile sağlıklı ilişkiler kurabilirler. Bu sayede yaşamlarını bütünlük içerisinde idame ettirirler (Bahadır, 1999). Hayatın anlamı bulunduğu kişiliği geliştirecek olan anahtar elde edilmiş olur (Adler, 1998: 23-26). Hayatın amacı eksiklik, yetersizlik, aşağılık kompleksi ve engellenmelerle ve sorunlarla başa çıkmaktır (Adler, 1998: 63).

Hayatın Anlamı ikili bir özelliğe sahiptir. Birincisi bireyin hayatında varolan anlam, diğeri ise bulunmaya çalışılan anlamdır (Steger, Frazier, Oishi ve Kaler, 2006). Bu nedenle hayatın anlamı kişiye, zamana ve topluma göre değişiklik gösterebilir (Adler, 2000: 7-8; Frankl, 2009).

Hayatın Anlamı kavramı literatürde Yaşamda Anlam kavramı olarak ta kullanılmaktadır. Hayatın anlamı ya da yaşamda anlam kavramı günümüzde daha çok Pozitif Psikolojinin içerisinde ele alınmaktadır (Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000). Hayatın Anlamı psikologlar tarafından mutluluk (Chamberlain ve Zika, 1988), iyi oluş (Bonebright, Clay ve Ankenmann, 2000; Bilge, 2013) ve umut (Feldman ve Snyder, 2005; Hicks ve King, 2007) gibi kavramlar ile ilişkilendirilmiştir. Hayatın anlamı pozitif duygular ile olumlu, negatif duygular ile olumsuz bir ilişki gösterir (Seligman ve

Csikszentmihalyi, 2000). Bununla birlikte hayatın anlamı umutsuzluk (Harlow, Newcomb ve Bentler, 1986), anksiyete (Hicks ve King, 2007), depresyon (Steger, Oishi ve Kesebir, 2011) ve anlamsızlık (Yalom, 2001) ile de ilişkili bulunmuştur.

C. Park ve S. Folkman hayatın anlamı kavramını Global Anlam ve Durumsal Anlam olarak iki açıdan ele almışlardır. Global Anlam hayatı bir bütün olarak kuşatan inançları ve temel değerleri ifade eder. Global Anlam insanı geçmişten geleceğe belirleyen unsurları ifade eder (Park ve Folkman, 1997: 117). Global Anlam bir açıdan kişilerin olumlu ve olumsuz olaylarla ilgili beklentileriyle, diğer açıdan ise yaşam amaçları ile ilişkilidir (Park ve Folkman, 1997: 118). Din bir Global Anlam örneğidir (Park ve Folkman, 1997: 121). Durumsal Anlam ise global amaçlar, kişisel amaçlar ve yaşanan ana verilen anlamların etkileşimiyle ilişkilidir (Park ve Folkman, 1997: 122-123).

Hayatın anlamı ile hayatın amacı birbiriyle ilişkili kavramlardır. Ancak anlam, amacı da kapsayan bir içeriğe sahiptir. Birçok zaman hayatın anlamı ile hayatın amacı birbirinin yerine kullanılır (Baier, 1971; Yalom, 1999). Anlam hissine sahip olan insanlar, hayatı bir amaca veya yerine getirilecek bir işleve, insanın kendini vereceği bir hedef ya da hedeflere sahip olarak yaşarlar (Yalom, 2011: 658-660). Runzo ve Martin bunu şöyle ifade ederler:

“ Belirli bir kişinin hayatının şimdi ya da geçmişte herhangi bir anlamı olup olmadığını sorduğumuzda, genellikle evrensel meselelerle değil, onun hayatında belli amaçlarının bulunup bulunmadığıyla ilgilidir. Bir hayatı anlamlı olarak nitelediğimizde; ilkin, söz konusu hayatın, bireyin eylemlerinin büyük bir bölümüne yön veren, her şeyi kapsayan bir hedefi ya da hedefleri olduğunu, ikinci olarak, bu eylemlerin ve belki daha önemli olan hedefle doğrudan doğruya ilişkisi olduğunu kastederiz. Bir hayatı yaşamaya değer olarak nitelediğimiz zaman, o kişinin yalnızca ölmesinden ve acularının dinmesinden başka, kendisine önemsiz gelmeyen bazı hedefleri olduğunu ve bu hedeflere erişmesi için gerçek bir olasılık bulunduğunu savunmuş oluruz” (Runzo ve Martin, 2002: 103).

Pek çok kişi yaşamlarına anlam ve amaç bulma kaygısıyla psikologlara ve psikiyatlara başvurmaktadır. Yalom'un bildirdiğine göre, Jung hastalarının üçte birinin ona hayatın amacı ile ilgili olarak geldiğini ifade etmiştir (Yalom, 2006b: 35). Kendisi de anlam sorunu yaşayan hastalarının oranını ise % 22 olarak ifade eder (Yalom, 1999).

Anlam verme özelliği insan düşüncesinin, amaçlarının ve eylemlerinin en temel hareket noktasıdır (Güler, 2012). Otto Rank'a göre anlamlı bir hayat, hem bireysel potansiyellerin en üst düzeyde değerlendirildiği hem de kişinin kendini aşarak diğerleri ile sağlıklı ilişkilerin kurulabildiği bir ilişki durumu olarak karşımıza çıkar (Geçtan, 2013: 43-44). İslam dini de bu bağlamdaki anlamlı hayatı destekleyen bir içeriğe sahiptir. İnsanın kendisiyle, yakın çevresiyle ve evrendeki diğer bütün canlılarla barış ve huzur içerisinde yaşamasına yardımcı olan eylemlerin tümünü Kur'an'ı Kerim 'salih amel' kavramıyla ifade etmiştir (Kimter, 2008: 113).

20. yüzyılın sonlarına doğru hayatın anlamının ne olduğu ile ilgili ölçme değerlendirme çalışmaları yapılmaya başlanmıştır. Pozitif Psikolojinin gelişmesiyle birlikte hayatın anlamı ve anlam arayışı ile ilgili çalışmaların artması sonucunda hayatın anlamı ve yaşamda anlam kavramı ile ilgili ölçekler geliştirilmiştir. Bazı ölçekler hayat anlamının kaynağını araştırırken, bazıları da açık uçlu sorularla hayatın anlamının bileşenlerini belirlemeye çalışmıştır. Diğer taraftan, bazı ölçekler de anlam kavramının temel yapılarını ele alarak anlam düzeyini belirlemeye çalışmıştır (Demirbaş, 2010: 15). Hayatın anlamı konusunda kullanılan ölçme ve değerlendirme araçları hakkında 2. Bölümde "Mülakat Formu Oluştururken Yararlanılan Ölçme Araçları" başlığında ayrıntılı bilgi verilmiştir.

3.3.3. Dini ve Dini Olmayan Anlam Oluşturmalar

Hayatın anlamının nasıl, ne zaman ve nerede bulunacağı düşünürlerin, bilim adamlarının ve psikologların üzerinde tartıştıkları bir konudur. İnsanlar hayatın doğal seyrinde anlamlı bir hayat sürerlerken, sarsıcı bir olay bu dengelerini bozar ve tekrar anlam arayışına girerler (Heintzelman ve King, 2016). Tolstoy insanın hayatın anlamını, ya şahsi tutumlarıyla öznel bir şekilde ya da varlığını Tanrı'ya adayarak dini bir şekilde yakalayabileceğini söyler. Bunun sonucunda da insan ya bireysel eylemleriyle ya da Tanrı'ya ibadet ederek mutluluğu yakalamaya çalışır (Tolstoy, 1999: 78).

Klinger anlamın hayat amaçları için mücadele ederek, Kenyon (2000) ise tutarlı yaşam hikâyeleri oluşturarak elde edilebileceğini söyler. Baumeister ise insanların amaçlar, değerler, etkililik ve öz değerler ile anlamı bulabileceklerini ifade eder (Erpay,

2017). Samimiyet ve üretkenliğin de anlama katkı yaptığını söyleyen akademisyenler bulunmaktadır (Emmons, 1999).

İnsanların inandıkları değerleri ve dinlerini sorgulamaları da anlam arayışlarını etkileyen bir durumdur. İngiltere’de yapılan bir araştırmada din değiştirenlerin % 49’u anlamsızlık, bir hedefi olmama ve kendini eksik hissetme gibi duygular yaşadıklarını belirtmişlerdir. Bazı mühtediler (din değiştirenler) ihtida öncesi dönemde hayat ve ölümün anlamı konusundaki sorulara anlamlı cevaplar bulmak için aktif, sürekli ve zahmetli bir arayış içinde olduklarını belirtmişlerdir. Bu kişiler İslam’ı din olarak tercih etmeleri neticesinde, İslam’ın kendilerine bir hayat felsefesi verdiğine, bir sorumluluk yüklediğine, insanın âlemdeki yeri ve dünya ile ilişkisi konusunda anlamlı bir izah sunduğuna inanmaktadırlar (Köse, 1997).

Bilim, terapi ya da diğer düşünsel, duygusal ya da davranışsal sistemlerin etkili olamadığı ve yetersiz olduğu durumlarda din bu ihtiyacı karşılayabilir (Akıncı, 2002). Tabii ki dinin öğretileri sadece diğer sistemlerin yetersiz kaldığı durumlarda etkili değildir. Din yaşamın herhangi bir anında kişiye bozulan anlamı kurmasında yardımcı olabilir. Din hayatın temel konularındaki anlamları ortaya koyarak insanlara ışık olabilir (Küng&Kuschel, 1995). Hiç kimse anlamı elde etmek için dini inancından ve tinsel kaynaklarından yararlandığı için eleştirilemez (Frankl, 2016: 133).

Din insanın nasıl yaşaması gerektiği ile ilgili ilkeleri ortaya koyarak ve hayat olaylarını yorumlayarak (Mckenzie, 1986), akıl ile ulaşılamayan alanları açıklayarak, insana bu hayatla son bulmayacak değerleri ve ilkeleri göstererek sonsuz bir anlam sağlar ve ölümün ardındaki dünyayı aydınlatır (Tolstoy, 1997).

3.3.4. Anlam ve Din İlişkisi

İnsanların fizyolojik ve sosyal gereksinimleri gibi psikolojik ve ruhsal gereksinimleri de vardır. İnsanoğlunun anlamsız yaşayabilmesi beklenemez (Adler, 1998: 7). İlk insandan günümüze tüm insanlar ben kimim, nereden geldim nereye gidiyorum, hayatın bir anlamı var mıdır, varsa nedir, tüm bu sorunlar nasıl yorumlanmalıdır gibi soruları kendilerine sormuşlardır. İnsandaki bu sorgulama süreci hayat boyu devam eden varoluşsal bir nitelik taşır. Ergenler hayatına anlam katacak, hayatını değerli kılacak bir amaç ararlar (Özakpınar, 1999: 41). Ergenlerin iç

dünyalarına ve hayat tecrübelerine baktığımızda aslında anlam arayışının ve anlam oluşturma çabalarının olmadığı neredeyse hiçbir davranış ve varoluş olmadığını görürüz.

Anlam ve dindarlık etkileşimini psikoloji tarihinde en etkili işleyen bilim adamı V. Frankl olmuştur. Logoterapinin kurucusu Frankl'a göre insan üç yolla anlama ulaşabilir. Anlama ulaşmanın ilk yolu yaratıcılıktır. Yeni bir iş, yeni bir eser, özgün bir davranış ortaya koymak insan eylemlerini anlamlı kılar. Anlama ulaşmanın ikinci yolu sevmektir. Doğayı, kültürü, insanı sevmek, cinsellikten daha önemli bir duygudur. Sevgi cinselliğin sonucu değildir. Cinsellik sevginin dışavurumudur. Anlama ulaşmanın üçüncü yolu ise acıya karşı tavır almaktır. En karamsar, en acı, en karşı konulamaz durumlarda dahi yaşamda bir anlam bulmak mümkündür (Frankl, 2016: 123-126). İnsanın en çok gerilim yaşadığı zamanlarda bile hayatın bir anlamı olduğunu bilmesi kadar etkili olabilecek hiçbir şey yoktur. Victor Frankl anlamın en ileri boyutunun süper anlam olarak ifade ettiği nihai boyut olduğunu söyler. Süper anlam insan yetilerinin üstündedir. Her insan süper anlamı tam kavrayamasa da hayatın bir nihai anlamı vardır. Frankl bu noktada dinin ve Tanrı'nın insan ve varlık yaşamı için belirlediği anlama kapı aralamaktadır (Frankl, 2016).

Din psikolojisi alanında yaptığı önemli çalışmalarla bilinen Fowler, İman Gelişimi Kuramının temeline anlam kavramını yerleştirir ve imanı bir anlamlandırma biçimi olarak ele alır. Ona göre "iman, bir kişinin paylaşılan anlam ve gaye arka planına karşı diğer başkalarıyla kendisini ilişkili olarak görme tarzıdır" (Fowler, 1981: 4). Fowler'a göre iman anlam ile doğrudan ilişkilidir ve insan anlam peşinde koşan tek varlıktır (Sezen, 2009: 195). İman hayatın bilişsel, duyuşsal ve davranışsal yönlerini kuşatan bir anlamlandırma sürecidir. Fowler burada iman ile din ve inanç arasında bir ayrım yapar. İmanın her zaman dinle ilgili olması gerekmez. İman din ve inançtan daha derindir ve kişiseldir (Fowler, 1981: 15-19).

Anlam ve dindarlık ilişkisini ele alan diğer bir din psikoloğu da G. Allport'tur. Allport'a göre din, tüm hayat felsefelerinin en kapsamlı olanıdır (Allport, 2004: 94-97). Dinin insanlara olumlu etkilerini ortadan kaldırmak, ona inanan insanlar için varlıklarının dayandığı temelin büyük bölümünü yok etmeye benzer. Çünkü din her şeyin derinliğinde bulunan anlamı keşfetmede en büyük güçtür. Allport dini; duygu,

akıl, his ve anlamın birlikte oluşturduğu bir bütün olarak görür (Allport, 2004: 37-41). O dini duygunun, kişileri anlamlı bir şekilde bütün varlığıyla ilişkilendirdiğini söyler. O'na göre dini duygu kişiler için derin ve köklü anlamlar içerir, kişiye bir hayat felsefesi sunarak kişinin hayatını anlam ve düzen sistematığıne sokar. Din, olguların nedenselliği ile ilgilenen bilimin aksine anlam arayışının problemleriyle ilgilenir (Allport, 2004: 12-13).

K. Pargamanet din ve anlam ilişkisi ile ilgili önemli çalışmalara imza atan başka bir din psikoloğudur. Pargament, Frankl gibi dini “kutsalla ilişkili tarzda tezahür eden anlam arayışı” olarak tanımlar (Frankl, 1972; Frankl, 2016; Pargament, 1999; Pargament&Koenigvd, 2000). Pargament'e göre insanlar yaşadıkları sürece anlam arayışı içerisinde dirler ve insanlar dinin dışındaki anlam kaynaklarına da ulaşırlar. Ancak bu anlam kaynaklarından hiçbiri dinin sağladığı etkililikte değildir (Pargamanet, 1980: 204-205). Kişilerin dini inançları, dini bağlılıkları ve beklentileri, oluşturmak istedikleri benliklerini etkilemektedir. İnsanlar farklı dini yönelimler göstererek, farklı dini anlam sistemleri oluştururlar (Silberman, 2005). Psikiyatır Yalom ise anlamsızlık sorununun çözümünün sağlıklı bir bağlanma ile aşılabileceğine inanır (Yalom, 1999: 680-686). Din sağlıklı bir bağlanma için en önemli kaynaklardan biridir. Tillich'e göre de insan ancak aşkın bir varlığa bağlanarak anlamsızlık duygusundan kurtulabilir (Tillich, 2014: 47).

İnsanın anlam arayışı onu çoğu zaman dini hakikatlere yaklaştırmıştır (Hermann, 2002: 135). Gruehn'in tespitlerine göre anlam arayışında birincil etkilere sahip motivasyon faktörleri, en güçlü konumlarına ancak dini bir muhteva kazandıklarında ulaşabilmektedirler (Bahadır, 2011: 138). Zira din başlı başına hayatın anlamına dair özgün görüşler sunan bir yapıdır (Runzo ve Martin, 2002: 27; Çamur, 2014: 44). Almanya'daki logoterapi enstitüsü sorumlularından Schmidt hayatın anlamını sorgulayan insanlarda dine ve dinin anlam kaynaklarına yönelik bir ilgi artışı olduğunu ifade etmiştir (Akt. Bahadır, 1999: 99).

Din insanlık tarihinin tüm zamanlarında kişiliğin en derin tabakalarına etki eden bir yapıdır. Çünkü inanma hayatın en temel özelliklerinden birisidir (Aydın, 2009). Din hayatın gerçek sorunlarıyla, hayatı değerden ve amaçtan yoksun bırakan etkenlerle, acı, ölüm, çöküntü ve kaygı vb. gibi sorunlarla başa çıkmak için büyük bir anlam zenginliği

sunmakla kalmaz, toplumsal ve kişisel değerleri sağlamlaştırır ve hayatın gerçekten değerli niteliklerini güçlendirir (Ward, 2002: 44). Din insanın bilme ihtiyacından çok anlama ve inanma ihtiyacına cevap vermektedir (Pargament ve Park, 1997: 43-53; Topuz, 2016: 540-554). Bütün insanlar ister ilahi isterse beşeri olan birtakım şeyleri ilahi-kutsal kabul ederler. Bir şeylere derin bir inanç ve bağlılık duyarlar. O halde inanma duygusunun Allah tarafından insana bir amaç için verildiği, hayatı anlamlı kılacak en önemli yetilerden biri olduğu ifade edilebilir (Yavuz, 1983: 43).

Dini inançlar ve yüksek anlam duygusu arasında sıkı bir ilişki vardır (Kıraç, 2007: 98; Soderstrom ve Wrigh, 1977). Sorunlar ve gerilimlerle dolu olan bu dünyada, dünya ötesi bir anlam kaynağı olmadan kişiler ruhsal ve ahlaki özerklikleri için sağlıklı bir dayanak bulamazlar. İnsan psikolojisiyle ilgilenen hemen herkes dinin sadece tarihsel ve toplumsal değil aynı zamanda kişisel bir olgu olduğunu mutlaka göz önüne almak zorundadır (Jung, 2013: 57-67).

Ergenlerin bu dünyanın zorluklarına karşı koruyan içsel ve manevi bir tecrübeye ihtiyaçları vardır. Din açıklanması zor olaylara karşı dünyayı daha doğal ve normal olarak görmesini sağlayacak entelektüel bir temel oluşturmaktadır (Prager 1998: 24). Müslüman, Yahudi ve Hristiyan öğrencilerden oluşan grupla yapılan bir çalışmada, yüksek dindarlık ile hayatın anlamı arasında olumlu ilişki bulunmuştur (Yıldız, 1994: 35). Türkiye’de yapılan bazı araştırmalarda da dindarlık puanları daha yüksek çıkanların, aynı zamanda yüksek anlam duygusuna sahip oldukları ve dindarlık grubu olarak iç güdümlü dindarlık eğilimine sahip olduklarını ortaya koymuştur. İç güdümlü dindarların anlam ölçeklerinden aldıkları puanlar, dış güdümlü dindarlara göre daha yüksektir (Kıraç, 2017: 99). İç güdümlü dindarlar hayatlarını diğerlerine göre daha anlamlı yaşamaktadır (Kıraç, 2017: 115). Dindar ergenler, varlığa Tanrı’nın yaratılış amacına göre anlam verirler. Tanrı’nın varlıkları yaratma sebebinin ve yaşamlarını mevcut şekliyle sürdürmelerinin hikmetini ilahi ilkeler ışığında anlamaya çalışırlar (Akıncı, 2005: 14).

İslam’daki iman esasları insan kişiliğinin temel taşlarıdır. Bu esaslar insanın duygularını, düşüncelerini, inanışlarını ve davranışlarını etkileyerek, insanın hayat felsefesini ve dünya görüşünü oluştururlar. Allah inancı; Allah tüm varlığı yaratan, yaşatan ve yöneten bir varlık olduğu için yaşama ve insan hayatına anlam veren temel

inançtır. Allah'ı yok saymak tüm varlığı ve hayatı hiçliğe atmak demektir. Varlığın nasıl başladığı, evrendeki düzenin kaynağı, insandaki sonsuzluk arzusunun anlamı, güven duyulacak bir varlığın önemi gibi birçok önemli konu Allah olmadığında önemini ve anlamını yitirecektir (Aygün, 2015: 33-35). Allah'ın olduğu bir dünyada hayatın bir anlamı ve amacı vardır. Allah'ın olduğu bir dünyada hiçbir şey boş ve amaçsız yaratılmamıştır (Kıyamet, 75/36)³. Allah'ın olduğu bir dünyada acının da, kederin de, sevincin de, mutluluğun da bir karşılığı ve anlamı vardır (Ali İmran, 3/191).⁴ Tevhit inancı varlığı ve hayatı Allah'ın bir amaç için yarattığı⁵ düşüncesiyle insana varlıkla ilgili bütünlük duygusu verir ve onu anlamsızlıktan kurtarır (Selçuk, 1998: 187). Dünya hayatının imtihan oluşu⁶ (Bakara, 2/155, Ali İmran, 3/186, Enam, 6/165), ahiretin varlığı (Bakara, 2/28)⁷ ve Allah'ın sonsuz kudret ve adalet sahibi (Enbiya, 21/47)⁸ oluşu kişinin bütünlük bir zihin dünyasına ve anlam haritasına sahip olmasını sağlar. İslam dini insanlara yeryüzünde iyiliğin hâkim olması, kötülüklerin ortadan kaldırılması yönünde yüksek amaçlar vererek insana yüce sorumluluklar verir ve insanı kendi sınırlarını aşmasını sağlar. İslam insana yalnızca kendi hayatı ile ilgili değil, içinde yaşadığı toplumu, dünya ve tabiat ile ilgili ilkeler ve amaçlar koyarak yaşama bütüncül bir katkı sağlar (Bahadır, 2000a: 215; Mardin, 1993: 65, Sambur, 2007: 29; Şentürk, 2013: 56-57).

3.3.5. Dinin Başa Çıkmaya ve Anlam Arayışına Katkıları

Anlam arayışı ve anlama ulaşma konusu, din psikolojisinde daha çok başa çıkmanın alt başlığı altında ele alınmıştır (Compas vd. 2001, Pargament, 1990; Pargament, 1992; Park, 2005; Park, 1997 vd.). Bu anlamda din psikologları gerek

³ İnsan başıboş bırakılacağını mı sanır?

⁴ Onlar ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler. "Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru" derler.

⁵ Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım (Zariyat, 51/56).

⁶ Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele (Bakara/155).

Andolsun, mallarınız ve canlarınız konusunda imtihana çekileceksiniz (3/186).

Ve sizi yeryüzünün halifeleri yapan, size verdiği şeylerle sizi imtihan etmek için, bir kısmınızın derecelerini diğer bir kısmınızın üstüne yükselten O'dur (6/165).

⁷ Siz cansız (henüz yok) iken sizi diriltten (dünyaya getiren) Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz? Sonra sizleri öldürecek, sonra yine diriltecektir. En sonunda O'na döndürüleceksiniz (2/28).

⁸ Kıyamet günü için adalet terazileri kuracağız. Öyle ki hiçbir kimseye zerre kadar zulmedilmeyecek. (Yapılan iş) bir hardal tanesi ağırlığınca da olsa, onu getirip ortaya koyacağız. Hesap görücü olarak biz yeteriz (21/47).

modern yaşamın değer ve inançtan uzak yapısı nedeniyle gerek de travmatik ve sarsıcı yaşantılar nedeniyle bozulan bilişsel ve duyuşsal yapının tekrar dengelenmesi için başa çıkma stratejileri üzerine yoğunlaşmışlardır. Bu bağlamda anlam arayışı bozulan dengenin tekrar kurulmaya çalışılması sürecini, anlama ulaşma da bu çabanın olumlu sonuçlanmasını ifade etmektedir. Lazarus ve Folkman, başa çıkmayı ‘zor zamanlarda sergilenen anlam arayışı’ olarak tanımlamışlardır (Ayten, 2012: 38). Anlam bilişsel ve duygusal bir konu olmaktan çok insanı tüm yönleriyle etkileyen varoluşsal bir kavram olarak ifade edilebilir (Bahadır, 2000b: 187).

Kişilerin yaşam olayları karşısındaki belirsizlikler, sorunlar, gerilimler ve tartışmaları aşmaya çalışırken kullandıkları yol ve yöntem ve olayları anlamlandırma çabalarının tümü olarak ifade edilen başa çıkma “stresli olaylar veya durumlarla bilişsel, duygusal, davranışsal, fizyolojik ve çevresel düzenleme yapma çabası ile cevap vermek” olarak bütüncül bir şekilde tanımlanır (Compas, 2001: 87). Başa çıkmada problemi çözmeyi hedefleme, problemi yeniden tanımlama veya durumu değiştirme girişiminde bulunmak gibi olumlu bilişsel çabalar olduğu gibi; kendini ya da başkasını suçlama, kendini kayırma, hayali tepkiler oluşturma ve avuntular oluşturma gibi olumsuz tepkiler de mevcuttur. Kişiler bazen enerjilerini başka alanlara yönelterek kaçınma aracılığı ile başa çıkma tepkileri de gösterebilmektedirler (Eryücel, 2013: 7).

Baş çıkma süreci dinden farklı süreçleri de içermektedir. Her baş çıkma zorunlu olarak dini öğelerin kullanılması gerekmez. Bununla birlikte hem din hem de baş çıkma stratejileri insanın bozulan anlamı yakalamasına, bu anlamı yenilemesine ya da değiştirmesine katkı sağlar. Dini baş çıkma; dinin anlam haritasından, ilke ve uygulamalarından faydalanma olarak karşımıza çıkmaktadır. Dinî baş çıkma, kişinin problemle ve stresle mücadele sürecinde inancını kullanma yoludur (Pargament, 2000). Din zorlu durumlar karşısında kişiye sorunuyla başa çıkmada yardımcı olur (Ayten, 2012: 45-79).

Pargament, öz-yönelimli dini baş çıkma, erteleyici dini baş çıkma ve işbirlikçi dini baş çıkma olmak üzere 3 çeşit dini baş çıkma metodu olduğunu ifade eder. Öz-yönelimli baş çıkma stratejisinde birey daha çok kendi irade ve olanaklarına vurgu yapar. Erteleyici baş çıkmada ise işler ve sorumluluklar daha çok Tanrı’ya havale

edilir. İşbirlikçi dini başa çıkma metodunda ise kişiler Tanrı ile işbirliği halinde sorunları çözmeye çalışırlar (Pargament, 2000).

Dinin başa çıkma sürecine dâhil olmasını üç şekilde değerlendirebiliriz:

- Din başa çıkma sürecinin bir parçası olabilir.
- Din başa çıkma sürecine yardımcı olabilir.
- Din başa çıkma sürecinin bir ürünü olabilir (Güven, 2008: 71).

Eryücel yaptığı araştırmalar sonucunda affetme, manevi destek arama, Tanrı ile işbirliği içinde dini başa çıkma, manevi bağlantı, dini arınma, dini odaklanma, dini yardımseverlik ve durumu yeniden değerlendirme şeklinde 7 olumlu dini başa çıkma yolu olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca manevi uzaklık, Tanrı tarafından cezalandırılma, yeniden değerlendirme, kişiler arası dini memnuniyetsizlik, şeytanın sebep olduğunu düşünme ve Tanrı'nın gücünü sorgulama gibi 7 olumsuz dini başa çıkma stratejisi olduğunu da ifade etmiştir (Eryücel, 2013: 13).

Olumlu dini başa çıkma metotları, dinin aşağıdaki beş ana fonksiyonunu yerine getirir. Bu fonksiyonlar:

- Anlam,
- Kontrol ve denetim,
- Manevi huzur,
- Samimiyet ve içtenlik ile
- Yaşam dönüşümüdür (Pargament, 2000: 521-522).

Olumlu dini başa çıkma yöntemleri kişilerin psikolojisine pozitif katkı sağlar. Dindar bir genç yalnız olmadığı, Tanrı'nın kendisiyle birlikte olduğu düşüncesini yaşamaya başladığında, kendisine içten içe sıkıntı veren endişelerin, korkuların ve kaygıların üstesinden gelebilir. Dinin hayata anlam veren özelliği de bu süreçte devreye girmektedir (Yapıcı, 2007: 113-116). Dini başa çıkma metotları kişinin anlamı korumasını ve sürdürmesini sağlayan en önemli araçlardandır (Gün, 2012: 62). Araştırmalar insanların din, Tanrı ve kutsal ile olan bağlılıklarının, hayat amaçlarıyla, anlamlı bir hayat sürmeleriyle ve toplumsal ilişkilerle ilgili olduğunu ortaya koymuştur (Pargament, 1999: 4).

Hayatta pek çok kişinin yaşadığı büyük ya da küçük travmaları, sarsıcı olayları ve birtakım felaketleri dini açıklamalarla yorumlamak, dinin başa çıkma becerileri

açısından kişiye olan katkılarını ifade eder (Guittard, 1987). Örneğin ABD’de 2000’den fazla insana niçin dindar oldukları sorulduğunda en yaygın olarak “din hayatımıza anlam veriyor” yanıtı alınmıştır (Güven, 2008: 58). Pargament ve çalışma grubu 586 kişi üzerinde yaptıkları bir araştırmada, dini inançların bazı olayları anlama ve bunlara göğüs germede bu süreçlere etki ettiğini ifade etmişlerdir (Küçükcan ve Köse, 2000: 71).

İnsan hayatının anlamı, insanın “ben”ini aştığı zaman oluşmaya başlar (Cüceloğlu, 2014: 104). Başa çıkma sürecinde kişiler inançlarını yeniden sorgulayıp dini dönüşüme gidebilirler. Dini dönüşüm entelektüel, duygusal ya da ahlaki bir sorundan kaynaklanabilir (Pargament, 1998). Dini dönüşüm, yaşama kutsalı katarak kendini değiştirmektir. Bu anlamda dini dönüşüm, anlam arayışında kişinin kendi kişiliğiyle yüzleşmesini, kendini aşmasını ve yaşamını daha mutlu geçirmesini sağlar (Güven, 2008: 70). Böylece din kişide anlamın korunmasına ve dönüştürülmesine yardımcı olur.

Stres durumunda bireyler ya stresle başa çıkmaya ya da stresten kaçmaya çalışırlar. Savaş ya da kaç tepkisi olarak adlandırılan (Hood, 2017: 92-95) bu süreç, stres durumunda oluşan enerjinin nasıl kullanılması gerektiği, stresi nasıl yönetmek gerektiği ve onunla nasıl başa çıkılması gerektiği ile ilgilidir. Stresi ve neden olduğu öfkeyi bilişsel olarak kabul edip, öfkenin kaynağını tespit etmek ve onunla mücadele etmek önemlidir (Baltaş, 1995: 280). Din işte tam da bu noktada devreye girebilir. Öfke durumlarında bilişsel kontrolün intikam duygularını azalttığı, bağışlamayı arttırdığı ve rahatlamaya neden olduğu ile ilgili araştırmalar vardır (Akün, 2005; Danışık, 2005; Wilkowski, 2010). Din bu noktada da bilişsel kontrol ve öfkenin sağaltılması için uygun önerilerde bulunmaktadır (Özkan, 2016). İslam inancındaki öfke anında ölüm ve ahireti düşünme tavsiyesi bilişsel kontrol için, susmak, hemen cevap vermemek, sabretmek, Allah’a sığınmak, abdest almak şeklindeki tavsiyeler davranışsal beceriler açısından son derece önemlidir (Yeğin, 2010:253). Aşkın bir güce sığınma, merhameti ve adaleti ondan talep etme yaşanan sıkıntıların ve öfkenin azalmasında ve yok olmasında önemli bir katkı sağlar (Eryücel, 2013:260-265).

İslam inancında hiçbir zorluğun tek başına anlamlı olmadığı, zorlukların imani, bilişsel ve ahlaki anlamda yükselmeye vesile olduğu gerçeği bu noktada dikkate

değerdir. Kur'an-ı Kerim'deki "her zorlukla beraber bir kolaylık vardır" (İnşirah suresi 94/5) ayeti bu anlamı sağlayan son derece önemli bir örnektir. Ayette zorluktan sonra değil, zorlukla beraber bir kolaylık olduğu ifade edilmektedir. Demek ki insan olayları ve sorunları doğru analiz ettiğinde, yaşadığı zorlukla birlikte elde edebileceği kolaylıkları da görme imkânına kavuşacaktır. Çünkü bazı fırsatlar felaketlere, bazı felaketler de fırsatlara gebe olabilir.

Stresle dini baş etme metodu olarak Kur'an'da; Bakara 2/153'de sabır ve namaz, Saffat 37/143-144'de zikir ve tesbihat ile meşgul olma, Tâhâ 20/124'de Kur'an okuma, Zümer 39/62'de her şeyin Allah'tan olduğunu fark etme gibi emir ve tavsiyeler bulunmaktadır. Hadislerde de, sadaka vermek (Gümüshanevi Ö: 1893:249/11), günahlara tövbe etmeyi alışkanlık haline getirmek (Ebu Davut: Fezâilu'l-Kur'an, 13) şeklinde tavsiyeler bulunmaktadır (Karakaş-Koç, 2014).

Bir araştırmada yoğun stres altındaki şizofrenlerin ve yakınlarının Tanrı hakkında konuşma ve sosyal destek alma gibi dini bağlılıklar sonucunda anlama ulaştıkları ve rahatladıkları ortaya çıkmıştır (Gün, 2012: 77). Bazı durumlarda stres ve depresyon geçiren ergenlerin hayat amaçlarını belirlemede, anlam oluşturmada diğerlerine göre daha başarılı oldukları sonucuna ulaşılmıştır (Wrosch vd. 2009: 1187). HIV virüsü bulaşmış hastalarla ilgili bir araştırmada ise dini anlam oluşturma ile başa çıkmanın, hastaların iyileşmesine ve yaşam kalitesini olumlu etki ettiği ortaya konulmuştur. Bu örnek dinin anlamı koruyan ve geliştiren güçlü bir yönlendirici sistem olduğunu ortaya koyar (Jacobson, 2006: 55). Asyalı göçmenlerle yapılan bir araştırmada dinin göçmen insanların uyum sağlamalarına yardımcı olduğu ortaya çıkmıştır (Lee, 2009: 530). Dine, yaşlılara ve küçük dini gruplara başvurmanın duygusal destek açısından profesyonel yardımdan daha etkili olduğu ile ilgili çalışmalar da bulunmaktadır (Siegel, 2001).

3.3.6. Bazı İbadetlerin Başa Çıkmaya ve Anlam Arayışına Katkıları

Anlamli bir hayatın en belirgin göstergelerinde biri de ergenlerin sağlıklı bir güven ilişkisi kurabilmesi, bağlanma ihtiyacını sağlıklı bir şekilde kurabileceği güven kaynaklarına sahip olmasıdır. İman ve gaybe iman, ergenlerin problemlerle başa çıkabilmek, onların neden olduğu sarsıntıyı atlatabilmek için kullanabileceği en önemli destek unsurlarından biridir. İman güvenip dayanmak, kalben huzur ve tatmin içerisinde

bulunmak demektir (Hökelekli, 2013a: 156). İman ve gaybe iman, tüm kişilerde ortak etki, anlam ve fonksiyonlara da sahiptir. Bazı motivasyon teorilerinde aşkınlık ihtiyacı ya da manevi ihtiyaçlar en üst sırada bulunmaktadır (Maslow, 2002: 162). Allah'a ve O'nun sonsuz gücüne iman, günümüz gençliğinin yaşadığı belirsizlik, kaygı ve güvensizlik boşluğunu doldurabilir (Akıncı, 2005: 9; May, 1998). Kur'an-ı Kerim bu durumu şöyle ifade eder: "Onlar inanmışlar, kalpleri Allah'ı anmakla huzur bulmuştur. Çünkü bilin ki kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur" (Rad 13/28). İnsan doğasında yüce bir varlığa bağlanma eğilimi vardır (Kutup: 1990: 153). İslam bu bağlılığı Allah ile anlamlandırarak, Müslümanları ilahi düzenin en önemli parçası haline getirir.

Bağışlayıcılık dini başa çıkma yollarının en önemlilerinden biridir. Bağışlama kişinin üzüldüğü, incindiği ya da yaralandığı bir durumun sonucunda kendisine zarar veren kişiyle küsmemesi, kızgınlığını sona erdirmesi ve onun cezalandırılmasından vazgeçmesi olarak ifade edilir (Mc Cullough 2001: 194). Bağışlama insan psikolojisi açısından oldukça zor bir süreçtir. Çünkü bağışlayan kişi kendini zor duruma sokan, derdini artıran sebebin kendisi ile yüzleşecektir. Din, bağışlama davranışına pozitif anlam yükler ve bu yükleme sürecini kolaylaştıracak yollar ve yöntemler sunar. Din bağışlamayı teşvik eder ve bağışlamamayı Tanrı'ya ve kutsala karşı suç sayar (Pargament, 1997: 268). İslam dini pek çok emir ve tavsiyesi ile bağışlamayı teşvik eder. Aşağıda bu konuyla ilgili bazı ayetler bulunmaktadır:

- *Bir hayrı açıklar ya da gizli tutarsanız veya bir kötülüğü bağışlarsanız, şüphesiz Allah, affedicidir, güç yetirendir (Nisa Suresi 149),*
- *Sen af (veya kolaylık) yolunu benimse, (İslam'a) uygun olanı (örfü) emret ve cahillerden yüz çevir (Araf Suresi 199),*
- *Kötülüğün karşılığı, onun misli (benzeri) olan kötülüktür. Ama kim affeder ve ıslah ederse (dirliği kurup-sağlarsa) artık onun ecri Allah'a aittir. Gerçekten O, zalimleri sevmez (Şura Suresi 40).*

Konuyla ilgili Hz. Muhammed'in bazı emir ve tavsiyeleri de aşağıdadır:

- *Merhamet edin ki merhamet olunacaksınız. Af edin, af olunacaksınız... (Ziyâüddin, 1997: 70/10),*
- *Mü'min omuzları yumuşak kimsedir (iyi geçimlidir). O din kardeşine rahatlık verir. Münafık ise uzak durur. Ve kardeşine sıkıntı verir (Ziyâüddin, 1997: 230),*

Dua dinin insana sağladığı katkıları anlamak açısından çok anlamlı ve güzel bir örnektir. Dua, “Tanrı’ya veya bir üstün varlığa yönelik hamd, şükran, rica, dilek veya tövbe içeren bir yalvarma ve yakarış”tır (Kirman, 2004). Bir çocuk yanında bir büyük olduğunda kendini nasıl güven ve huzur içinde hissediyorsa, bir insan da dua esnasında kendisine güven ve huzur verecek, yaşama gücünü ve enerjisini arttıracak Yüce Varlığı hisseder (Carnegie, 1998; Vergote, 1981). Carrel’in ifadesiyle insan hava ve su kadar Allah’a muhtaçtır (Carrel, 2001: 37).

Ülkemizde ve dünyada yapılan araştırmalar duanın insanlar ve gençlik için hayatın ayrılmaz bir parçası olduğunu ortaya koymuştur (Hökelekli, 2012: 68). Duanın etkilerini gösteren en önemli araştırmalardan biri Harvard’lı bilim adamı H. Benson tarafından yapılmıştır. Dua eden bir kişinin beyin MR’larını çeken Benson, bu tarama ile vücudun ve beynin dua ederken değiştiğini ortaya koymuştur. Buna göre dua esnasında vücut fonksiyonları yavaşlamakta ve bir rahatlama görülmektedir. Bu veriler sebebiyle duanın gücünü keşfeden merkezler, vakıflar ve ilaç şirketleri 'duayı modern tıp' ile birleştirmenin yollarını aramaktalar. Sir John Templeton Vakfı bu araştırmalar için yılda 30 milyon dolar harcarken, ABD Ulusal Sağlık Enstitüsü de 'düşünce' odaklı tıp için 3,5 milyon dolarlık bir fon ayırmaktadır (Güven, 2008: 7). Gallup’un 2003 yılı araştırması, Amerikalıların % 90’ının Tanrı’ya ya da üstün bir varlığa inandığını, % 90’ının dua ettiğini, % 60’ının dinin hayatlarında önemli bir yeri olduğunu ifade ettiğini ortaya koymaktadır (Thoresen, 2003). Dinin genel ruh sağlığı üzerinde etkisinin olup olmadığını araştıran ve dinin şifa kaynağı olduğunu belirten Hoheisel ve Klimkeit (1995), belirli rahatsızlığı olan insanlara “dua ederek ve ettirerek”, belirli sembolleri taşıyarak, bazı sembolik ritüelleri yerine getirerek insanlara şifa amaçlı uygulamalar yapılabileceğini belirtir (Akt. Dağcı, 2014: 5).

Dua yalnızlık duygusuna karşı da önemli bir koruyucu görevi görür. Dua esnasında kişi Allah ile iletişim kurmaktadır (Hökelekli, 2013a: 212-213). Dua bunalım ve sıkıntı durumlarında kişiyi rahatlatmakta, kişiye sükûnet ve huzur vermekte, bağlanma duygusunu güçlendirmektedir (Hökelekli, 2012: 73). Allah’a istediği her zaman ve her koşulda dua edebileceğini bilen bir genç kendini hiçbir zaman yabancılaşmış ve yalnızlaşmış hissetmeyecektir.

3.4. Anlamsızlık Sorunu ve Dindarlık

3.4.1. *Anlamsızlık Sorunu*

Anlam ve anlamsızlık Modernizmin gelişmesiyle birlikte düşünce dünyasında sorgulanan temel kavramlardan olmuştur. Tillich çağımızı, yaşamı değerli kılacak anlamın olmadığı bir kaygı çağı olarak tanımlar. Ölüm ve yok olma düşüncesi insan varoluşunu tehdit etmektedir (Tillich, 2014: 35). Normalde varolan anlamın olmadığını fark ettiğimizde kaygı yaşarız. Anlamsızlığın kaynağı bu duygudur. Alman filozof Schopenhauer hayatta tek anlamın, varolan anlamsızlık olduğunu söyler. Ona göre hayat ızdırıp ve sefaletten ibarettir (Schopenhauer, 2010: 13-15). Hayattaki sarsıcı olaylar, başarısızlıklar, yenilgiler, fiziksel yetersizlikler ve sevgisizlik ergenleri anlamsızlığa götüren sebepler olabilmektedir (Vergote, 1999: 212).

Günümüz sanayi toplumları eski tarım topluluklarına göre daha fazla anlam problemi yaşamaktadırlar (Yalom, 1999: 668-669). Modernitenin sunduğu her türlü imkâna karşın insanların büyük çoğunluğu, kendilerini anlamsızlık duygusundan kurtaramamaktadırlar (Bahadır, 2011: 13-14). Modern dünyada ergenler daha fazla boş zamana kavuşmakta, daha fazla bireyselleşmekte ama aile, toplum ve din gibi bağlardan daha fazla uzaklaşmaktadır. Bu da ergenlerin anlamsızlık duygusunu daha fazla yaşamasına neden olmaktadır (Yalom, 1999: 701).

Anlamsızlık insanın uğruna yaşayacağı bir şeyin olmaması durumudur (Frankl, 2016: 132). Frankl yaptığı araştırma ve görüşmelerinin sonucunda günümüzde birçok hastalığın anlamsızlık sorununa bağlanabileceğini ifade etmiştir (Frankl, 1999: 12). O'na göre anlamsızlık iki şekilde karşımıza çıkar. Birincisi varoluş vakumu ya da varoluşsal boşluk, ikincisi ise noojenik nevroz ya da varoluş nevrozudur. Varoluş vakumu can sıkıntısı, anlamsızlık ve boşluk duygusu olarak yaşanır. Bu durumda kişiler ne yaptığını ve yapacağını tam olarak bilemeyen, karamsar bir durumda bulunurlar. Bu iki anlamsızlık çeşidi çağımıza damgasını vurmuştur (Frankl, 2016: 120-122). Frankl'a göre modern insan güç, imkân ve olanakların engellenmesinden değil, anlam arayışının engellenmesinden mustarıptır (Bahadır, 1999: 75).

Varoluş boşluğunun doğal sonucu varoluş sancısıdır. Anlamsızlığın neden olduğu varoluş boşluğu farklı semptomlarda ve örtük durumlarda kendini gösterir. Depresyon,

alkol bağımlılığı ya da obsesif takıntılar bu durumun göstergelerindedir (Frankl, 2016: 115-118; Geçtan, 2013: 130). Frankl bir çalışmasında 20 alkolikten 18'inin yaşamı anlamsız ve amaçsız bulunduğunu ifade etmiştir (Frankl, 1999: 22). Depresyonun altında yatan sebeplerden biri de kişilerdeki anlam arayışının oturmamış olmasıdır. İnsanlar anlamlandıramadığı olaylar karşısında acze düşerek de depresyona girebilmektedirler (Güven, 2008: 55).

Varoluşçu psikiyatrist Yalom da pek çok hastanın hayatta anlam ve amaç bulamamaktan şikâyet ettiğini ifade etmiştir (Yalom, 1999: 659). Anlam sorunu yaşamak hayatın tamlığını engeller. O'na göre anlamsızlık insan varoluşunun temel kaygılarından biridir. Çünkü anlam ve amaç olmadan insanca yaşamak mümkün değildir. Dünyada bir anlam bulamayan, dünyanın bir anlamı olmadığını söyleyen Camus dahi, bu anlamsız dünyada tek anlamın, bu anlamsızlığa rağmen yaşamayı tercih etmek olduğunu söyler (Durmuş, 2013). Camus bir röportajında "Tanrının dünyadan yok oluşu ile ortaya çıkan anlamsızlığın taşıdığı bütün sonuçları çıkarmak söz konusudur benim için. Ama anlamsızın ötesinde bir ahlak olanağını kurmak gerekir" der (Foulquie, 1998: 56).

3.4.2. Anlamsızlığın Neden olduğu Temel Sorunlar ve Bu Sorunlara Dinin Etkisi

3.4.2.1. Yabancılaşma

Yabancılaşma insanların duygu, düşünce ve davranışları üzerindeki kontrolü kaybetmelerini, kendi iç dünyalarına ve topluma uyum sağlayamamalarını, kendi kültürüne özgü düşünme ve hissetme özelliklerini yitirmelerini ifade etmektedir. Yabancılaşma hem psikolojik hem sosyolojik hem felsefi hem de siyasal bir anlam taşımaktadır (Tolan 1981: 3). Marks'ın işçinin emeğinin, kendisine haksız bir şekilde dönmesi anlamında kullandığı (Marks, 1970: 51) yabancılaşma kavramı Latince'deki öteki, diğeri, başkası kelimesinden türemiştir (Özbudun, 2007: 16). Yabancılaşma, insanın kendi özünden, ürününden, tabii ve toplumsal çevresinden koparak, onların egemenliği altına girmesi, kimlik kaybı, kişilik parçalanması, değerleri kaybetme ve kuralsızlık gibi durumları da içermektedir (Hökelekli, 2009: 158; Kula, 2001: 61-62).

Yabancılaşma, tümüyle maddi yönde gelişmiş tarihteki tek medeniyet (Guenon, 2005: 42) olan Batı medeniyetinin gelişme süreci ile paralellikler göstermektedir. Modern hayatın sarsıcı gelişmeleri anlamsızlık duygusunun gittikçe arttığını ortaya koymaktadır. Bu savı destekleyen araştırmalar bulunmaktadır. Bazı araştırmalarda sosyo-ekonomik durumu orta düzeyin üstünde olan öğrencilerin diğer öğrencilere göre daha fazla yabancılaşma yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır (Pala, 2016: 54). Washington Bellevue'deki, Doğu Yakası Ruh Sağlığı Merkezi'ne yardım talebiyle başvuranlar arasında 30 yaş öncesi gruptakilerin daha fazla anlamsızlık ve amaçsızlık hissetmeleri yukarıdaki yargıyı desteklemektedir (Bahadır, 2008: 34).

Dünyada sermaye, kâr ve eğlence merkezli uygulamalar sonucunda yaşanan hızlı dönüşümler, insanların mekân, tarih ve gelenekle kurdukları ilişkilere zarar vermiştir. İnsanın varoluş bütünlüğünü göz ardı eden kitle kültürü, kentleşme ve modernleşme çoğu kez yabancılaşma sorunlarına ve anomilere neden olmuştur (Baudrillard, 2012: 92; Bayhan, 1995; Bektaş, 2013). Frankl modern çağın bu haliyle nevrozlu bir hastalık yaydığını, oysa insan domuz gibi değil, aziz gibi yaşaması gerektiğini söylemektedir (Frankl, 2016: 121). O'na göre çağımızın kitlesel nevrozu olan varoluşsal boşluk nihilizmi, nihilizm de anlamsızlığı doğurur (Frankl, 2016: 143).

Modern yaşamda bireyler sadece kendilerine değil, topluma, devlete, çevreye, dine ve hemen her şeye yabancılaşmışlardır (Koç, 2014: 122). Kendini eşsiz ve bağımsız gören bireyler varlıkla ve toplumla olan kozmik, ilahi ve sosyo kültürel bağlarından kopmuşlardır. Bu kopuş sonucunda ergenler hayatın binlerce ögeden oluşan kompleks ve karmaşık halini anlamlandırmada yetersiz kalmışlardır. Bu durum da yabancılaşmaya ve yalnızlaşmaya neden olmuştur. İngiltere'de yeni kurulan "*Yalnızlıktan Sorumlu Bakanlık*" bu gerçeğin trajik bir örneğidir (Sharon Shalev, 2018).

3.4.2.2. İntihar ve umutsuzluk

Ergenlik çağı bir yönüyle hayaller ve umutları diğer yönüyle sorunlar ve bunalımları ifade eder (Yörükoğlu, 2000). Ergenler için hayatın devamının önündeki en büyük engel anlam yoksunluğudur (Güler, 2012: 81). Ölüm ve yokluk hayatı tüm boyutlarıyla etkileyen temel unsurlardır. Hayata ve ideallerine bağlanan bir genç, ölümü düşünmeye başladığında bir gün her şeyin biteceğini, dolayısıyla hiçbir şeyin

anlamli olmadigini, her seyin bos oldugunu dusunebilir. Oluim ile birlikte her sey yok olacaksa, hayatın da bir anlamı kalmamış olur. Ergenlerin amaçlarına, düşüncelerine ve eylemlerine yön veren anlamlar kalmadığında yaşamının da bir değeri kalmamış olur.

Yapılan araştırmalar anlamsızlığın ve manevi-psikolojik boşluğun ergenlerde umutsuzluğa bağlı sorunlara neden olduğunu ortaya koymuştur. İntihar olaylarının temel nedeni de gençliğin yerel ve küresel koşullar sonucunda yaşadığı ağır bunalım, anlamsızlık ve depresyonlardır (Köknel, 1993: 313). Anlam duygusu ile psikolojik bozukluk, ölüim kaygısı ve günahkârlık belirtileri arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler olması anlamsızlık ile intihar arasındaki ilişkiyi gözler önüne sermektedir (Kıraç, 2007: 98, 114, 118). Eskin tarafından “İntihar Girişim ve Düşüncesi” adıyla, Aydın, İzmir, İstanbul ve Ankara’da yapılan bir araştırmada öğrencilerin yüzde 41,3’ünün kendisini öldürmeyi düşündüğü ortaya çıkmıştır (Eskin, 2000: 228-234 ve Eskin, 2004). Başka bir araştırmaya göre ergenlik döneminde başlıca ölüim nedenlerinden birisi trafik kazaları, diğeri de intihar olaylarıdır (Tatlıoğlu, 2012: 136). Amerika’da yapılan bir araştırmada, normal yaşamlarına devam ettiği halde intihara teşebbüs eden 60 öğrencinin % 85’i hayatın anlamsız olduğunu ifade etmiştir (Frankl, 1999: 15). TÜİK verilerine göre de 2001 yılından 2016 yılına kadarki istatistiklerde Türkiye’de intihar oranında genel bir artış söz konusudur (TÜİK İntihar İstatistikleri, 2001-2016). Gençlerin % 20’si sıkı sık, % 75’i ise ara sıra umutsuzluk ve çökkünlük yaşadıklarını belirtmektedirler (Sekam, 2013: 87). Ankara’da gençlerin intihar etme gerekçelerini araştıran başka bir çalışmada gençlerin % 15’inin sebebini tanımlayamadığı nedenlerle intihara teşebbüs ettiklerinin ortaya çıkması oldukça dikkat çekicidir (Bilginer, 2017: 245). Bu veriler gençlerin anlamsızlık sorunu yaşadıklarını ve başa çıkma becerilerinin düşük olduğunu göstermektedir. Ölüümü seçmek yaşamda bulunmayan anlamın, hayatına son vermek pahasına ölüimde aranılmasından ibarettir. O halde gençliğin hayatına değeri katacak bir anlam sistemine ihtiyacı vardır.

Anlamli bir hayatın temel özelliklerinden biri de geleceğe yönelik umutların canlı olmasıdır. Umut, ölüim korkusunun yenilmesi ve bir anlamda ölüümün öldürülmesi anlamına gelmektedir. Pozitif Psikolojinin konularından olan umut; bireyin amaçlara yönelik duyguya sahip olması, bu amaçlar için harekete geçme güdüsü ve bu amaçlara ulaşma yolları ile birlikte düşünme süreci olarak ifade edilir (Snyder, 1995). Umut;

“gerçekleşmesi beklenen şey, bireyin belli şart ve durumların alacağı biçimler veya kendisinden beklenenler konusundaki tutumu” olarak tanımlanır (TDK, 2009: 235).

İnsan hayatında kişinin kendisinden kaynaklanan ya da kaynaklanmayan birçok farklı sebep yüzünden sorunlar, bunalımlar ve çatışmalar yaşanabilir. Bu tür durumlarda umut düzeyi yüksek kişiler sorunlarla başa çıkabileceğine inanırlar ve daha az stres yaşarlar (Akalın, 2006; Dağcı, 2014: 26; Dursun, 2012; Folkman, 1997; Ong ve Bergeman, 2006; Snyder, Lapointe, Crownson ve Early, 1998: 808; Snyder, Sympson, Michael ve Cheavens, 2000: 254; Valle, Huebner ve Suldo, 2006). Umut, bireyleri riskli yaşam olaylarının etkilerine karşı koruyan psikolojik ve kilit bir güçtür.

Anlamı bulabilmek için mutlaka acı çekmek te gerekmez. Ancak en acı yaşantılar bile anlama ulaşmayı engellemez ve acıya rağmen insanlar anlama ulaşabilir (Barnes, 1994: 52-57; Karahan-Sardoğan, 2004: 147; Frankl, 2016; Snyder ve Lopez, 2007). Umut insanı bu gizli anlamı aramaya sevk eder (Bahadır, 2000a: 197). Umut var olmayan bir şeyi yaratacak koşulsuz bir anlama inanmayı ifade eder (Bahadır, 1999: 54).

Her şeyin zıddıyla birlikte var olduğu bu dünyada hayat, ölüm ile birlikte bir anlam taşır. Anlam, hayat ile ölüm arasında bir köprü gibidir (Güler, 2012: 82). Hayata anlam verebilmek için ölüme de anlam verebilmek gerekir (Akıncı, 2002: 112). Bazen hayatın en yüce manevi değerleri, ölümün düşünülmesinden ve araştırılmasından doğabilmektedir (Yıldız, 1998: 20). Ölümün yaklaşması bazı insanları daha yoğun bir anlam arayışına yöneltebilir. Örneğin fiziksel olarak ciddi hastalıklarla mücadele edenlerde anlam düzeyinin ve anlam arayışının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Kıraç, 2007: 79).

Dinin dışındaki sistemler ölümü ve sonrasını açıklamakta yetersiz kalmaktadırlar. Bu sistemlerden beslenen ve hayatın gerçekliğini anlayamayan insanlar da ölümden korkmaktadır (Tolstoy, 1999: 139). Modern bilim için ölümün varlığının ve anlamının pek bir önemi yoktur. Buna karşın ölümün ne olduğu, ölümden sonraki hayatın yapısı gibi konular insanlar için son derece önemlidir. Ahiret inancı içermeyen bazı dinlerde dahi reenkarnasyon inancının olması, insandaki ölümsüzlük arzusunun ya da sonsuz bir dünyada yaşama arzusunun yansıması olarak görülebilir (Aydın, 1999: 84). Din ahiret

inancı ile insandaki sonsuz hayat arzusunu sahiplenir ve hayatı anlamlı kılan bir zemine oturtur. Din ölüm, ölüm kaygısı ve ölümlle yaşam arasındaki dengeyi en iyi kurabilecek sistemdir. Ölüm dinde son değil yeni bir hayata açılan yolculuktur. Kur'an-ı Kerim ölümün bir yok oluş olmadığını, ölümden sonra sonsuz bir hayat olduğunu söyler:

- *Ey insanlar! Ölümden sonra diriliş konusunda herhangi bir şüphe içindeyseniz (düşünün ki) hiç şüphesiz biz sizi topraktan, sonra az bir sudan (meniden), sonra bir "alaka"dan, sonra da yaratılışı belli belirsiz bir "mudga"dan yarattık ki size (kudretimizi) apaçık anlatalım. Yeryüzünü (kışın) kupkuru, ölü bir halde görürsün. Fakat biz onun üzerine (bahar) yağmurunu indirdiğimizde, o kıpırdanır, kabarır, çeşit çeşit iç açıcı bitkiler çıkarır (Hac, 22/5).*
- *Şüphe yok ki, iman edenler, Yahudiler, Hristiyanlar ve Sabitler, bunlardan her kim Allah'a ve ahiret gününe gerçekten iman eder ve salih amel işlerse elbette Rabbleri katında bunların ecirleri vardır, bunlara bir korku yoktur, bunlar mahzun da olacak değildirler (Bakara, 2/62).*
- *Allah'a ve ahiret gününe inanırlar, iyiliği emrederler, kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar, hayır işlerinde de birbirleriyle yarışır. İşte onlar iyi insanlardandır (Ali İmran, 3/114).*

Din hayatı, dünya ve ahiret bütünlüğünde ele alarak umutsuzluğa ve anlamsızlığa çare olur. Ahiret inancı bu dünyada doğru yaşayanlara verilmiş bir mükâfat anlamına da gelir. Ahiret inancı sadece bilişsel ve duygusal bir rahatlık sağlamaz. Aynı zamanda bu dünyadaki kötülükleri engelleyen bir kalkan görevi de görür. Yapmayı düşündüğü kötülüğün cezasını bulacağını düşünen bir kişi kötülük yapmaktan vazgeçebilir. Ahiret inancı hayatın devamlılığını gösteren, iyi ya da kötü bütün beşeri eylemlerin bir karşılığının olduğunu ortaya koyan bir inançtır (Vergote, 1999: 60). Kur'an-ı Kerim, bu dünyada yaşanan her şeyin ahirette bir karşılığının olduğunu ifade eder:

- *Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse onun cezasını görecektir (Zilzal,99/7-8).*
- *Herkese yaptığının karşılığı tam olarak verilir. Allah onların yaptıklarını en iyi bilendir (Zümer, 39/70).*

Umudun olduğu yerde din de vardır. Din ölümü anlamlandırarak umudun temellerini atar. Yaşanan her şey ölümlle son bulduğu halde insanın yine de ölümsüzlüğü arzulaması dini inançlar sebebiyledir (Bahadır, 2000a: 198). Dinin umutsuzluğa olumlu katkıları gösteren çok sayıda araştırma mevcuttur (Dağcı, 2004;

Fehring vd. 1997; Güven, 2008; Kimter, 1998; Koç, 2010; Yapıcı, 2007; Zwingmann, Grom, Schermeller vd. 2010). Fehring, Miller ve Shaw (1997) tarafından yapılan bir araştırmada, içsel dindarlık ile manevî esenlik, umut ve diğer pozitif ruh durumlarının birbiriyle pozitif yönde ilişkilerinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aynı araştırmada dindarlık ile depresyon ve diğer negatif ruh durumları arasında ise negatif yönde bir ilişki tespit edilmiştir. Seligman ve Peterson hayatın anlamının, umudun ve şükürün dindarlık ve maneviyatla ilişkili olduğunu ortaya koymuştur (Peterson, Seligman, 2004).

Allah, insan doğasına bu olumlu kavramı koyarak ve ona destek vereceğini vaat ederek insanın iyiliğini istemektedir. İslami literatürdeki recâ kavramı, İslam dininin umutlu olmayı desteklediğinin güzel örneklerinden biridir. Recâ, insanın dünya ve ahirette Allah'ın rızasına, rahmetine, nimetine ulaşmayı umması; azap, gazap, lanet ve cezasından uzak olmak istemesi; af ve mağfiretine mazhar olmayı arzu etmesi anlamında kullanılır (Dağcı, 2014: 52; DİB, 2006: 548). İslam dini rahmete kavuşma ve bağışlanmayı ümitsizliğin çaresi olarak ortaya koymaktadır. Kur'an'da "...Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah, bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir" (Zümer, 39/53) buyrulurken bağışlayıcı olan Allah'a karşı umutlu olmamız; "...Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez" (Yusuf, 12/87) ayetiyle Allah'tan umut kesmememiz istenmiştir. Umutlu olmayı destekleyen bazı ayetler aşağıdadır:

- *Her zorluğun yanında bir kolaylık mutlaka vardır. Her zorluğun yanında bir kolaylık muhakkak vardır (İnşirah-5,6)*
- *Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu nasip eder. Ve onu hiç beklemediği yönden rızıklandırır. Kim Allah'a dayanıp güvenirse O, ona yeter (Talak-2,3)*
- *Kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden umut kesmez." (Yusuf Suresi, 87)*
- *Olur ki hoşunuza gitmeyen bir şey, sizin için hayırlıdır ve olur ki, sevdiğiniz şey de sizin için bir şerdir. Allah bilir de siz bilmezsiniz.' (Bakara Suresi, 216)*

3.4.2.3. Güvensizlik

Günümüzde psikolojik rahatsızlıkların bir nedeni de modern hayatın kurgulanmış sistematiğine karşı, bireycilik adına tek başına bırakılmış gençliğin yaşadığı yoğun kaygı ve güvensizlik durumudur (Horney, 1998). Araştırmalar bu ifadeyi desteklemektedir. OECD'nin üye ülkelerde yaptığı 2017 araştırma verilerine göre Türkiye dâhil olmak üzere ülkelerin güven puanlarında düşme vardır (OECD, How is Life, 2017). 2012 Dünya Değerler Atlasına göre ülkemizin dünyada kişilerarası güvenin en düşük olduğu ülkelerden biri olduğu anlaşılmıştır. Aynı araştırmaya göre değerlerin ve güven duygusunun en düşük olduğu yerler batılılaşmanın da en yoğun olduğu ülkemizin Marmara ve Ege bölgeleridir (Esmer, 2012). Ülkemiz dünyada birbirine güvenme açısından sondan üçüncü sırada yer almaktadır (Örmeci, 2016).

Bilgi Üniversitesinin 2015 ile 2017 yılları arasını kapsayan, 18 ilden 18-29 yaş aralığındaki gençleri temsil eden bin 224 gençle yüz yüze “Diğeri ile Karşılaşmada Ötekileştirme/meyi Anlamak: Türkiye’de Gençlerle Empati ve Eşitliği Tartışmak” çalışmasının sonuçlarına göre gençler gelecekte kız çocukları olduğunda, kızlarının öteki gördükleri kişilerle evlenmesini kabul etmeyeceklerini ifade etmektedirler (Semerci, 2017). Gençlerin öteki ile iletişim ve ilişkilerinin son derece düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Başka bir araştırma sonucuna göre gençlerin % 69'u insanları, % 35'i babalarını bile güvenilmez olarak görmektedir (Sekam, 2013: 82-83). Araştırmalar gençler arasında güven probleminin geldiği noktayı göstermesi açısından düşündürücüdür.

Hayatta her durumda güvenilebileceği kaynaklardan mahrum olan ergenler psikolojik bunalımlar yaşamaktadır. Gençlere yapılabilecek en büyük iyiliklerden biri de onlardaki kaybolan güven duygusunu giderecek, varlıklarını adayabilecekleri ve sonsuz bir şekilde bağlanabilecekleri bir güven kaynağı bulmaktır. Allah'a iman ve Allah'ın hayatı insanın esenliği için tanzim ettiğine yönelik ilahi plan inancı böyle bir güven kaynağı olabilir. Dine ve yüce bir varlığa inanma, ergenlerde güven duygusunun oluşmasına önemli katkılar sağlar (Akıncı, 2005: 9). Bu açıdan Tanrı'nın parçası olmak ya da onun merhamet ve bağışlayıcılığına sığınmak anlamın bir parçası olabilir.

Dini inanın dış ifadesi ve somut göstergesi olan ibadetler sayesinde ergenler benliğindeki iç çatışmaları çözümleyerek iç ve dış dünyalarını uyumlu hale getirirler. Böylece ergenler psikolojik uyum sayesinde kendisine güvenir ve kendisini değerli bulur. Bir araştırmada gençlerin % 50'si dinin kendilerine huzur ve güven verdiğini ifade etmişlerdir (Hökelekli, 2013a: 113).

İslam dini umutlu olmayı teşvik ederek, umutsuzluğu yasaklayarak kişilerin psikolojik sağlıklarına destek olmakta, kişiyi depresyon, travma vb. zorlu yaşam koşullarının üstesinden gelmekte desteklemektedir. İmanın kelime kökü, “güvende olmak” ve “huzurlu olmak”tır. Mümin Allah’a güveni sağlam olan kimsedir. “Allah size yardım ederse, artık size üstün gelecek hiç kimse yoktur. Eğer sizi bırakıverirse, ondan sonra size kim yardım eder? Müminler ancak Allah'a güvenip dayanmalıdırlar” (Al-i İmran, 3/160) ayeti bunu ifade eder.

3.4.2.4. Bağımlılıklar ve özgürlük

Bağımlılıklar anlamsızlığın neden olduğu sorunlardan bir tanesidir. Bağımlılık; sigara, alkol, madde, internet, kumar, gıda, internet gibi birçok alt başlığı olan psikiyatrik bir sendromdur (Özcan vd, 2013; Çöl, Sönmez ve Vardar, 2016; Pınarcı, 2014; Şahin, 2014; Yeşilay, 2018). Bağımlılık zararlı madde kullanım dozunun ya da bağımlı olunan davranışın giderek artması, bırakmakta zorluk çekilmesi, bırakma durumunda yoksunluk belirtilerinin belirmesi, zararlarına rağmen kullanımın devam etmesi, bağımlı olunan alışkanlığı aramak ve kullanmak ile ilgili fazla zaman harcanması ve kullanımı kontrol edememesi olarak tanımlanmaktadır (APA, 2013; Yeşilay, 2017a). Bağımlılık türleri; patolojik kumar bağımlılığı, seks bağımlılığı, internet ve oyun bağımlılığı vb. gibi çeşitleriyle gün geçtikçe artmaktadır (APA, 2013; WHO, 2018).

Bağımlılıklar gençlik kitlesinde gittikçe artan oranda görülmektedir. Gençler zaman geçtikçe haz veren, eğlenceli ve geçici işler ile uğraşmakta, hayatı sorgulama, anlama ve çözüm üretme ile ilgili uğraşlarla düşük düzeyde ilgilenmektedirler. Bu durum bağımlılıkların artmasının temel sebeplerinden biridir. 2016 yılında yapılan araştırmaya göre gençlerin en fazla sinema (%92), müzik (%91) ve teknoloji (%89) ile ilgilenmesi bu gerçeği ortaya koymaktadır (Milenyum Diyalog Raporu, 2016). Hayata

anlam katan değerlerden yoksun olmak bağımlılıkları tetiklemektedir. İnternet bağımlılık puanı yüksek olan öğrencilerin insani değerler puanının düşük olduğu tespit edilmiştir (Kılınç, 2017).

Gençler arasında sigara, alkol ve uyuşturucu madde kullanımı ürkütücü bir şekilde artmaktadır (Erdamar, 2014; Düşünen Adam, 2017). Yeşilay'ın verilerine göre dünyada her yıl 6 milyon kişi, her 10 saniyede bir kişi sigaradan ölmektedir. Uyuşturucu kullananların yüzde 57'si alkol kullanmaktadır. Dünyada alkol kullanan 2 milyar kişinin 76 milyon kadarı alkol bağımlısıdır. Yılda 1 milyon 800 bin kişi doğrudan alkol bağımlılığı nedeniyle ve her yıl 3,5 milyon insan alkole bağlı nedenlerden dolayı hayatını kaybetmektedir. Ülkemizde de alkolü ilk tüketim yaşı 11'e kadar inmiştir. İlk kullanım yaşı düştükçe ileriki yaşlarda bağımlı olma riski artmaktadır. Cinayetlerin %85'i, ırza tecavüzlerin %50'si, şiddet olaylarının %50'si, trafik kazalarının %60'ı, kadına şiddet olaylarının %70'i alkol sebebiyle olmaktadır (Yeşilay, 2017a).

Uyuşturucu küresel sebepleri ve sonuçları olan önemli bir bağımlılık çeşididir. Türkiye'de uyuşturucuya bağlı sorunlar her yıl artmaktadır (Türkiye Uyuşturucu Raporu, 2017: 4-5). İnternet ve teknoloji bağımlılığı diğer önemli bağımlılık türüdür. TÜİK 2017 verilerine göre sürekli artan bilgisayar ve internet kullanımı 2017 yılında %66,8 olmuştur. Araştırma sonuçlarına göre 2017 yılı Nisan ayında hanelerin %80,7'si evden internete erişim imkânına sahiptir (TÜİK, 2017). Hayatı ciddi ölçüde kolaylaştırması aynı zamanda onun insanlarda bağımlılığa neden olmasının da sebeplerinden biridir (Akınoğlu, 2002). İnternet bağımlılığı yıllar geçtikçe artan bir problemdir (Bayhan, 2011; Çetinkaya, 2013; Yılmaz; Şahin; Haseski, vd. 2014; Eftekin, 2015). İnternete bağımlı ergenlerin %38'i bu nedenle yalan söylemektedir (Yeşilay, 2017b). İnternet bağımlılığı toplumun tüm alanlarında görülmekle birlikte, ergenlerde ve özellikle boşanmış aile ergenlerinde başka sorunların ve başka bağımlılıkların da eşlik ettiği bir problem olarak karşımızda durmaktadır (Arslan, 2017; Ögel, Taner, Eke, 2006).

Yapılan araştırmalar bağımlılıkların çocukluk ve ergenlik dönemlerinde ortaya çıktığını, dolayısıyla önleyici müdahalelerin önemli olduğunu göstermektedir (EGM, 2016 vd.). Dinin hayatın merkezine koyduğu değerler, hayatın anlam ve önemine dair

ortaya koyduğu bakış açısı bu noktada önemli bir boşluğu doldurabilir (Gürsu, 2017: 46).

Bağımlılıklar ergenlerin özgürlüğünün önündeki en büyük engellerden biridir. Bağımlılıklardan kurtulmanın yolu özgür ve erdemli bir hayat sürmektir. Bu nedenle ergenler için hayatı anlamlı kılacak bir özgürlük anlayışı acil ve hayati bir ihtiyaçtır. Ancak özgürlükten ne anlaşıldığı da son derece önemlidir. Özgürlük bazen insanın zararına olacak bir şekilde yorumlanabilmektedir ve insanın zararına neden olabilmektedir. Modern çağın iletişim araçları ergenlerin özgürlüğüne karşı gelişmiştir. İnsanların kendisinden bilgilendiği, dünya kamuoyuna haber taşıyan dört-beş ana merkez, ergenlerin zihinlerini istedikleri gibi yönlendirmekte ve programlanan zihinler özgürlüklerini birer birer kaybetmektedirler. Gençleri özgürleştiren her teknoloji aynı zamanda onların gardiyanı olup takip edilebilirliklerini ve yönlendirilebilirliklerini de arttırmaktadır. Şu anda yaptığımız özel bir görüşme, bir dakika sonra milyonlarca kişinin bilip duyabileceği bir veriye dönüşmektedir. Sosyal medya bir yandan bize en yakınlarımızı bulma imkânı tanırken diğer yandan başkalarına da bizim en yakınlarımızın kimler olduğunu bilme özgürlüğünü tanımaktadır (Gültekin, 2016: 121-122).

Modern hayat insana sınırsız bir özgürlük vermiştir. Ancak bu özgürlüğün bedeli belirsizlik ve anlamsızlık olmuştur (Berger, 2000: 217). Aşırı rekabet ve koyu bireycilik kültürü modern hayatın kuşatıcı zorlukları karşısında gençleri yalnız ve korumasız bırakmıştır. Bunun sonucunda gençler her türlü etkiye (reklam, ideolojik akımlar, siyasi yönlendirmeler, çeteler vs.) açık hale gelmiş, bağımsız kimlikleri ortadan kalkmıştır.

Etik anlamda özgürlük denildiğinde genelde ahlaktan ve her türlü dış etkiden bağımsız hareket etmek anlaşılır. Oysa yanlış eylemlerin -velev ki özgür bir eylem de olsa- insanı gerçekten de daha büyük bir esarete mahkûm ettiği anlaşıldığında, bu fikrin de tutarsızlığı anlaşılmış olur. Örneğin yanlış ve zararlı yemeklerde ısrar edersek sonunda sağlığımızı, mutluluğumuzu ve nihayet yaşamımızı kaybederiz. Ama doğru beslendiğimizde, bedenimizin yapısına uygun hareket ettiğimizde sağlıklı ve mutlu oluruz. Aynı şekilde ruhumuzun, kalbimizin ve varoluşumuzun yaradılış gayelerine uygun hareket etmekle de gerçek özgürlüğe ve mutluluğa ulaşılmış oluruz. Özgürlükten

gerçekten mahrum olduğumuz an yaratılış amacımıza yani yapımıza uygun düşünce ve eylemlerden engellendiğimiz andır.

Doğru bir zemine oturduğunda özgürlük şüphesiz vazgeçilmez ve önemli bir kavramdır. Özgür olmadığı durumlarda insanın insanlık kabiliyet ve potansiyellerini ortaya koyma ihtimali de yoktur. Özgürlük insana özeldir ve insanca yaşamının hayati önemini vurgulayan temel niteliklerden biridir (Bahadır, 2011: 57). Özgürlüğün altında yatan gerçek dürtü bizi esir eden değil, özgürleştiren hareketleri seçmemizi öngörür. Bu anlamdaki özgürlüğe karşı durmak insan tabiatını anlamamaktan kaynaklanır. İnsan en kötü koşullarda bile ruhsal özgürlüğünü ve bağımsızlığını koruyabilir. Bir amaç için yaşamak ve mücadele etmek insanın hiçbir zaman elinden alınamayan tinsel-ruhsal özgürlüğünü ifade eder (Frankl, 2016).

Özgürlük kavramını din ve değerlerden koparmadığımızda, insanların ve toplumun iyiliği için gerekli olan bir bağlamda ele aldığımızda gerçek bir özgürlük tanımına ulaşabilmek mümkündür. Böyle bir özgürlük anlayışı ergenler için çözüm önerisi olabilir. İslam düşüncesinde özgürlük nefsi istek ve arzuların esaretinden kurtulup, Allah'a gönül rızasıyla kul olmakla eşdeğer görülmüştür. Gerçek özgürlük tutkuların esaretinden kurtulmaktır (Özdemir, 2012: 3,55).

Özgürlük, anlam kazandırıcı olduğu ölçüde değer kazanır. Frankl özgürlüğü arzularını gerçekleştirmek olarak değil, insan varoluşunu anlamlandıran bir "aşma" olarak görür. Kendini aşma kendini gerçekleştirmenin bir aşama sonrasındır ve daha üstündür. Kendini aşma kişinin gelecek hayatı ile ilgilidir. Dolayısıyla Frankl'a göre anlam geçmişten çok gelecekte aranmalıdır (Frankl, 2016). Frankl kendine mesafe koymanın, benmerkezci eğilimlerine boyun eğmemenin özgürlüğe açılan kapı olduğunu savunmuştur. Çünkü insan kendi sınırlarından kurtulamadıkça kendi ötesine ve aşkınlığa ulaşamaz (Bahadır, 1999: 39). Benzer görüşler Jung'da da vardır. Jung aşkınla ve Tanrı'yla olan etkileşimin gerçek bir tedavi olduğunu, ruhsal hastalıkların önleyicisi olduğunu, imani tecrübenin gerçek özgürlüğün teminatı olduğunu ifade etmiştir. Anlam arayışının değil, anlamsızlığı yaşamının hastalık olduğunu belirtmiştir (Jung, 2013: 61).

3.4.2.5. Mutsuzluk

Türkiye 15-24 yaş grubunda 12 milyon 782 bin olan genç nüfusuyla Avrupa'nın en genç ülkesidir (TÜİK, 2016). Bu nedenle gençlerin hayata bakışı, huzur ve mutluluğu ülkemiz adına son derece önemlidir. Türkiye'de son yıllarda gençlerin yaşam memnuniyetinde düşmeler olduğu tespit edilmiştir. Araştırmalara göre gençlerin % 30-35'i kendini mutsuz hissetmektedir (TÜİK, 2003-2016; TÜİK, 2016; Habitat, 2017). Kendini mutlu veya çok mutlu olarak tanımlayan gençlerin oranı ise 2016'dan beri azalmaktadır. 2016'da yüzde 65.1 olan bu oran 2017'de yüzde 61.3'e, geçen yıl ise yüzde 55.4'e düşmüştür. Bu oran son 16 yıldaki en düşük oran olmuştur (TÜİK, 2018). OECD'nin 50'yi aşkın ülkeyi incelediği Daha İyi Yaşam Endeksi 2016'ya göre Türkiye sondan üçüncü sırada bulunmaktadır (OECD, How is Life, 2016; Şenaras, 2016).

İnsanlar anlamlı bir hayat sürerek mutlu ve huzurlu olmak isterler. Mutluluk son hedef değildir. O insanın anlam arayışının ve çabalarının yan ürünlerinden biridir (Bahadır, 1999: 51; Frankl, 2016; Yalom, 1999: 697). Hayatın anlamını bulan insanlar, iç huzura ulaşacakları için hem kendisiyle hem insanlarla hem de hayatla barışık yaşarlar (Akıncı, 2002: 48). Üniversite öğrencilerinde anlam duygusunun yüksek çıktığı durumlarda sevinç, mutluluk ve yaşam doyumunun da yüksek çıkması bu yargıyı desteklemektedir (Debats, 1990).

Mutluluk dindarlık ile de yakın bir ilişkiye sahiptir. Dindarlık ile mutluluk ve psikolojik sağlık arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koyan birçok araştırma vardır (Bonner, Koven ve Patrick, 2003; Davis, Kerr ve Kurpius, 2003; Emmons, 2006; George, Larson ve Koenig, Zinnbauer, 2005; Gürsu, 2011; Hayta, 2002; Kıraç 2007; Yapıcı, 2007; Yoğurtçu, 2009). Ülkemizde de İslam dininin depresyon, kaygı gibi birçok soruna, huzur ve empati gibi olumlu duygulara pozitif katkı sağladığını gösteren birçok araştırma mevcuttur (Aydemir, 2008; Gün, 2012; Güven, 2008; Hasankahyaoglu, 2008; Şahin, 2005; Şahin, 2008).

Din anlamlı bir hayata katkı sağladığı için kişinin mutluluğuna da katkı sağlar (Rashid, 2009: 71-75). İnsanların her gün kutsalla ya da dinle girdikleri manevi yaşantılar yaşam tatminine olumlu katkılar sağladığı gibi hayatın daha olumlu ve mutlu geçmesine de katkı sağlar (Van Dyke vd. 2009: 379). Dinin insanlara mutluluk vermesinin iki temel sebebi vardır. Birincisi din insanların hayatındaki amacı ve anlamı

için derin bir duygu verir. Bu sayede insanlar hayatın temel varoluşsal sorularına (ben neredeyim, öldükten sonra mutlu olacak mıyım gibi) cevap bulur. İkinci sebep ise dini aktiviteler kişiye sosyal davranışlarda çeşitlilik sunar. Dini sosyal ortamlar insanların birleşmesini, aynı görüşleri paylaşmasını, destekleyici ilişki biçimlerini sağlar (Myers ve Diener, 1995).

Yapılan araştırmalar dini inancın Freud ve takipçilerinin iddia ettiği üzere bir nevroz kaynağı olmadığını aksine zihin sağlığı ve mutluluk ile en tutarlı karşılıklı ilişkilerinden biri olduğunu göstermiştir (Glynn, 2004: 42-45). Associated Press ve MTV'nin yaptığı bu araştırma, kendini dindar ya da çok dindar olarak tanımlayan 13-24 yaş arasındaki ergenlerin, dindar olmayanlardan çok daha mutlu olduğunu göstermiştir. Gençlerin % 44'ü dinin ve maneviyatın kendileri için çok önemli olduğunu belirtmiş, % 21'i bu konuyu önemli bulduğunu söylemiştir. Araştırmayı yürüten Lisa Pearce "dinin mutluluğa büyük katkıda bulunduğunu" belirtmiştir. Aynı araştırmada gençlerin % 68'i kendi dinlerini ve inançlarını uyguladıklarını açıklamıştır. Araştırmaya katılan kişilerin % 75'i ise, mutluluklarının üzerinde Tanrı'nın etkisi olduğunu söylemişlerdir (Güven, 2008: 7). Avrupa'daki 14 ülkeden 160 bin kişiyi kapsayan başka bir araştırmada, düzenli kiliseye giden insanların diğerlerine göre daha mutlu oldukları tespit edilmiştir (Hallahmi, Argle, 2000: 452-453).

Genelde dinler, özelde İslam dini insanları dünya ve ahiret hayatında mutluluğa ve huzura ulaştırmak için indirilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de insan ve toplum sorunlarına çözüm yolları üreten, insanları mutlu, huzurlu ve anlamlı bir dünyaya ulaştırmayı amaç edinen birçok ayet vardır:

- *Rableri katında onların mükâfatı, içlerinden ırmaklar akan, içlerinde ebedî kalacakları Adn cennetleridir. Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. İşte bu mükâfat Rablerine derin saygı duyanlara mahsustur (Beyyine, 98/8).*
- *Artık iman edip salih amellerde bulunanlara gelince; Rableri onları Kendi rahmetine sokar. İşte apaçık olan 'büyük mutluluk ve kurtuluş' budur (Casiye, 45/30).*
- *Onlar ki, iman etmişler ve takvâyâ ermişlerdir, işte onlara hem bu dünya hayatında hem de âhirette müjdelersun! (Yunus/63).*

Din psikolojisi literatüründe mutluluk kavramına din psikolojisinde en yakın kavramlardan biri, kişilerin kendi yaşamları üzerine düşüncelerini ve hissettiklerini ele alan *öznel iyi oluş* kavramıdır (Eryılmaz ve Öğülmüş, 2010: 189-203). İnsan hayatında iyi oluş iki temel açıdan değerlendirilir. Bunların birincisi haz merkezli yaklaşım, diğeri ise anlam merkezli yaklaşımdır. Anlamlı bir yaşama sahip olmak iyi oluşun en önemli göstergelerinden biridir (Demirbaş, 2010: 17). Türkiye’de yapılan bir araştırmada “Anlam Arayışı Eğitim Programı” uygulanan lise öğrencilerinde öznel iyi oluş düzeylerinin anlamlı düzeyde arttığı ve gençlerde program sonunda hayatın anlamı ile ilgili farkındalığın geliştiği gözlemlenmiştir (Ok, 2016). Lise öğrencilerinde dindarlık ile öznel iyi oluş arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişkiler olduğu (Bilge, 2013) ve dindarlığın öznel iyi oluşu tüm alt boyutları ile pozitif yönlü ve anlamlı düzeyde yordadığı bulunmuştur (Öztürk, 2017).

3.4.2.6. Değerler Krizi

Değer kavramı değerli bulduğumuz, üstün tuttuğumuz, öneminden dolayı üzerine titrediğimiz somut ya da soyut her şey şeklinde tanımlanır (Yaran, 2010: 310). Türk Dil Kurumu değeri bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet olarak tanımlar (TDK, 2018).

Değerlere sahip olmak insan olmanın vazgeçilmez unsurlarından biridir. Maslow’a göre insan nasıl gün ışığına kalsiyuma ya da sevgiye ihtiyaç duyuyorsa, aynı şekilde anlayacağı ve o doğrultuda hayatını sürdürmekten zevk alacağı bir değerler sistemine de ihtiyaç duyar (Maslow, 2001: 215-220). Değerler bireyin hayatını daha iyi hale getirmek için onun davranışına yön verir. İnsan varlıklar içerisinde değerlere sahip olan ve değerler üretebilen tek varlıktır (Bolay, 2013: 210). Araştırmalar pozitif değerlere sahip olmak ile anlamlı bir hayat yaşamının birbiri ile ilişkili olduğunu ortaya koymuştur (Baier, 1971: 809; Baş, 2015: 369). Frankl’e göre “anlam” ihtiyacı, ancak değerlere bağlanmakla, onları gerçekleştirmekle tatmin bulabilir (Bahadır, 1999: 23). Ona göre değerlerin asıl kaynağı da Tanrı’dır (Bahadır, 2000b: 193).

Hazza ve hıza odaklı batılı yaşam tarzının yaygınlaştığı günümüzde ergenler değerlerden yoksun bir hayat sürdükleri için anlamlı ve mutlu yaşama bir türlü kavuşamamaktadırlar (Crandall ve Rasmussen, 1975). Günümüzde pek çok psikolojik

rahatsızlığın sebebinin ruhsal ve manevi ihtiyaçların göz ardı edilmesinin sonucunda olduğu bilinen bir gerçektir (Fromm, 2017: 13-16). Bireycilik ve özgürlük söylemleri sebebiyle kimse ergenlere ne yapması gerektiğini söylememektedir. Bu durumda da ergenler kendisi, ailesi ve içinde yaşadığı toplumun iyiliği için hangi değerlerin doğru ve uygun olduğuna karar verememektedir. Ergenlerin varlıklarını anlamlı kılacak değerlerden uzaklaşmaları, yaşamlarının tüm alanlarında onları olumsuz etkilemektedir.

İnsan anlamsız, amaçsız ve değersiz yaşayamaz. Din anlamları, amaçları ve değerleri bireye hazır halde sunarak ona anlamlı bir hayatın kapılarını açar. Ayrıca insana alternatif değer önerileri sunarak değer ve anlam arayışında insanı destekler. Değerler ile din arasında kopmaz bir bağ vardır (Bahadır, 1999: 22). Din aynı zamanda bir değer koyma, değer biçme ve yaşama tarzıdır (Aydın, 1992: 6; Sambur, 2007: 24).

Belli değerlere sahip olmak ve dine uygun bir hayat sürmek, daha iyi ve mutlu bir hayat sürmede oldukça etkilidir (Özdoğan, 2006: 139; Santrock ve Ross, 1975). Değerler eğitimi almanın öğrencilerin sosyal ve duyuşsal gelişmelerine (Samur, 2011; Uzunkol, 2014), saygı ve sorumluluk gibi değerleri kazanmalarına (Samur, 2011), kişilik ve karakterlerine olumlu yansımaları olduğu tespit edilmiştir (Ateş, 2014; Çengelci, 2011; Dilmaç, 2007; Herdem, 2016).

İslam dini değer merkezli bir gençlik, değer merkezli bir dünya ve değer merkezli bir hayat öngörmektedir. Ünlü Müslüman filozof Farabi ideal devleti anlattığı Medinet'ül Fazıla isimli eserinde en önemli kavram olarak, tüm değerlerin üst değeri olan erdem-fazilet değerini kullanmıştır (Farabi, 2013). Kur'an'ı Kerim'de ve Hz. Muhammed'in sözlerinde ahlak ve değerlerle ilgili sayısız ayet ve hadis vardır. Bunların bazıları aşağıdadır:

- *Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor (Nahl, 16/90).*
- *Sen af yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir (Araf, 7/199).*
- *Allah'a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşta, yolcuya, elinizin altındakilere iyilik edin. Şüphesiz, Allah kibirlenen ve övünen kimseleri sevmez (Nisa, 4/36).*

- *Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: "Hayır olarak ne harcarsanız o, ana-baba, akraba, yetimler, fakirler ve yolda kalmışlar içindir. Hayır olarak ne yaparsanız, gerçekten Allah onu hakkıyla bilir (Bakara, 2/215).*
- *Sizin en hayırlınız ahlakça en güzel olanınızdır (Buhârî, Menâkıb 23).*
- *Müminin mizanında en ağır basacak şey güzel ahlaktır (Nesaikutub-ı sitte, 2. Cilt , Sf. 374).*

Yukarıdaki ayetlerden de açıkça anlaşılacağı üzere İslam'ın değer olarak ortaya koyduğu ilkeler insanların, toplumların, devletlerin ve tabiatın iyiliğine hizmet etmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

Yöntem bölümü araştırmamızın modeli, çalışılan grup, veri toplama aracı olan mülakat tekniği, veri toplama süreci, verilerin analizi ve araştırma tekniğinde geçerlilik ve güvenilirlik hakkındaki bilgileri içermektedir.

1. ARAŞTIRMANIN MODELİ VE DESENİ

Bir problemle ilgili olarak planlı ve düzenli bir şekilde veri toplama, toplanan verileri analiz etme, çözümlenme ve bunun sonucunda yorumlama, değerlendirme ve raporlama süreçlerinin tümüne araştırma denilir (Karasar, 2015: 42). Araştırmalarda doğru analizleri yapma ve doğru sonuçları elde etme çabası farklı araştırma yöntemlerinin kullanılması sonucunu doğurmuştur (Türnüklü, 2000: 542-544).

Bilimsel araştırmalar nicel ve nitel olmak üzere ikiye ayrılır. 19. yüzyılın pozitivist anlayışının etkisiyle sosyal ve fen bilimlerinde uzun yıllar ölçme ve sayısal verilere dayalı nicel araştırma yöntemleri kullanılmıştır (Yıldırım, 2000: 19). Ancak 20. yüzyılın başlarından itibaren nicel araştırma yöntemleri bazı açılardan eleştirilmiştir. A. Einstein'ın Görelilik Teorisi ve Heisenberg'in Belirsizlik İlkesi ile Newton mekaniğine ve pozitivist bilim anlayışına getirilen eleştiriler pozitivist bilim anlayışı ile birlikte nicel araştırma yöntemlerinin de sorgulanmasına neden olmuştur (Yıldırım, Şimşek, 2013: 31). Bu sorgulamaların sonucunda bilim adamları 20. yüzyılın ortalarından itibaren nitel araştırma yöntemlerine doğru bir değişim ortaya çıktığını ifade etmektedirler (Seggie, Bayyurt, 2015; Yıldırım, Şimşek, 2013). Nicel araştırma yöntemlerinin olayların ve problemlerin ölçülemeyen yönlerini, kültürel yaşantıların birey ve toplum hayatına etkilerini göz ardı etmesi, bazı olayları bütüncül ve doğru olarak açıklayamaması gibi nedenlerle insanların olaylarla ilgili görüşleri, gözlemleri ve analizlerinin de araştırmalara dâhil edilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır (Seggie, Bayyurt, 2015: 14; Yıldırım ve Şimşek, 2013: 14). Zaman ilerledikçe insanın ve toplumun söz konusu olduğu durumlarda her zaman tek ve ölçülebilir bir gerçekliğin olmadığı, gerçekliğin ve bu gerçekliğe bağlı sonuçların bireye, topluma ve zamana göre değişebileceği anlaşılmıştır (Seggie, Bayyurt, 2015: 12; Yıldırım ve Şimşek, 2013: 34). Bu süreç nitel araştırma yöntemlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Kuş, 2003: 105).

İnsanı, insanların olayları yorumlayışını ve insanların iç dünyasını anlamak için, insan faktörünün ön plana çıktığı yöntemler kullanma ihtiyacı nitel araştırmalarının ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır (Seggie, Bayyurt, 2015: 12).

Nitel araştırmalar olayların ve kişilerin buldukları ortamın ve ortamı algılayışlarının da sürece dâhil edildiği, sosyal olguları tüm boyutlarıyla anlama çalışarak kuramların oluşturulduğu araştırmalardır (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 19). Nitel araştırma, bireylerin yaşamlarındaki rutin ve problematik anları ve anlamları tanımlayan çalışmaları ve çeşitli empirik materyal setini (vaka incelemesi, kişisel deneyim, içebakış, yaşam öyküsü, görüşme gözlemsel, tarihsel ve görsel metinler) içermektedir. Nitel araştırmalarda yaygın kullanıma sahip teknikler, doküman analizi, gözlem ve görüşmedir (Kuş, 2003: 77.).

Nitel araştırma yöntemleri; doğal ortama duyarlı, araştırmacının sürece kendinden bir şeyler kattığı, olayları bütüncül bir yaklaşımla ele alan, araştırmacının ve araştırılan kişilerin algı ve deneyimlerinin sonuçlara etki ettiği çalışmalardır. Esnek bir araştırma desenine sahip olan nitel araştırmalarda elde edilen nitel veriler uzun bir süreç sonunda analiz edilerek bir takım sonuçlara ulaşılır (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 21-27). Nitel Araştırmalar bazı aşamalar sonucunda ortaya çıkar. Birinci aşama problemin belirlenmesidir. Bu süreçte iyi bir literatür taraması ile birlikte araştırmacının deneyimleri ve karşılaştığı sorunlar da problemin belirlenmesine katkı sağlar. Bu araştırmada nitel yöntemlerin kullanılmasının en önemli sebebi, ergenlerin tüm sorunlarının altında hayata dair bütüncül bir hayat amacının kazanılmasının önemi yatmaktadır. Mesleki hedeflerine aşırı derecede yoğunlaşmaları ve bireysel yaşam tarzları, birçok ergenin anlamlı bir hayat yaşamalarına engel olmaktadır. Bu süreçte hayatın anlamı ile ilgili sorunların yaşanmasına ve bu sorunlara bağlı sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Araştırmacının 20 yıla yaklaşan mesleki tecrübeleri, hayatın tüm alanlarını belirleyen anlam kavramının en sağlıklı olarak nitel araştırma yöntemiyle incelenebileceği kanaatine ulaşmasına neden olmuştur.

Nitel araştırmalar problemin kavramsal bir çerçevesini oluşturmak ve araştırma sorularını ya da problemini belirlemekle devam eder (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 41). Ergenlerle sahada yaşanan sayısız tecrübeler ergenlerde dinin ve hayatın anlamının diğer tüm yaşamsal sorunlarla ve yaşam memnuniyeti ile ilgili olduğu izlenimini

oluşturmuştur. Ergenler gelişim özellikleri sebebiyle de anlam arayışlarını birçok alanda sürdürmektedirler. İçinde buldukları kültürel ve dini hayat yaşamlarını etkilemektedir. Bu araştırma nitel çalışmalarda kullanılan “kuram oluşturma” modeline dayanmaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinde kullanılan yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılmıştır.

2. ÇALIŞMA GRUBU

Nitel araştırmalarda temel problem belirlendikten sonraki aşama çalışma grubunun belirlenmesidir. Ancak nitel araştırmalarda örneklem seçimi nicel araştırmalardan farklıdır. Derinlemesine inceleme ve analiz yapılması nedeniyle nitel araştırmalarda büyük örneklem grubu kullanılmamaktadır. Nitel çalışmalarda bazen tek bir birey dahi araştırma örneğini oluşturabilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 54-72). Nitel araştırmalarda daha az veriyle daha derinlemesine çalışma yapmak konunun daha detaylı anlaşılmasını sağlar (Seggie, Bayyurt, 2015: 2). Biz çalışmamızı 28 kişilik bir ergen grubu ile yaptık. Türkiye’de TÜİK yaptığı araştırmalarda 16-24 yaş arası gençlik dönemi olarak referans almaktadır (TÜİK, 2016). Bu nedenle araştırmamızda bu zaman dilimi içerisine giren ergenlerle çalışmayı tercih ettik. Çalışma grubundaki ergenler kendilerini dindar görmekle birlikte farklı yaşam biçimlerine, dünya görüşlerine ve dini yaşantılara sahiptirler.

Araştırma konusu soyut olduğu için çalışma grubu seçilirken ergenliğin başları olan 11-15 yaş arası ergenler tercih edilmemiştir. Çünkü bu yaştaki ergenlerin, zihinsel gelişimlerini tam tamamlayamadıkları için soruları anlamaması ve konuya uzak kalması ihtimali mevcuttur. Araştırmada görüşme yapılırken; zihinsel ve dini gelişimin oturmaya başladığı lise 3. ve 4. sınıfa giden öğrenciler ve ergenliğin son dönemlerini yaşayan üniversiteye giden öğrenciler tercih edilmiştir. Verilen cevaplar değerlendirildiğinde bu grubun seçilmesinin daha isabetli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ergenlerle mülakat yapılırken amaçlı örnekleme metodu kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme metodu örnekleme seçilen kişilerin ya da objelerin, araştırmacının amacına en uygun yanıtı verebilecek kişilerin seçilmesini ifade etmektedir (Aziz, 2014: 55). Amaçlı örnekleme metodu, çalışılan alanda derinlemesine bilgi ve veri toplamaya ve verilen açıklanmasına uygun bir metottur (Seggie, Bayyurt, 2015: 28; Yıldırım ve

Şimşek, 2013: 135). Bu metotta çalışılan evren grubu, tümü çalışılmayacak kadar büyükse konuya uygun olduğu düşünülen örneklerden rastgele katılımcılar seçilerek görüşme ve çalışma yapılabilir (Seggie, Bayyurt, 2015: 257).

Çalışmanın konusu dinin ve dindarlığın etkisi ile ilgili olduğu için mülakatlar dindar ergenlerle yapılmıştır. Amaçlı örnekleme metoduna uygun olarak seçilen 28 ergen ile çalışılmıştır. Örneklemin büyüklüğü, nicel yöntemlerle kıyaslandığında az görülebilir. Ancak nitel yöntemlerde önemli olan örneklemin konuya uygun olmasıdır. Nitel yöntemlerde örneklem grubunun belli bir sayı sınırı yoktur. Örneklem grubunun, bütünü temsil edecek en küçük sayıda alınması esastır (Aziz, 2014: 56). Örnek alırken büyük örnek yerine iyi örnek alınması esastır (Karasar, 2015: 117-127). Araştırmalarda örneklem oranının örneklemin büyüklüğü ile evrenin büyüklüğü arasındaki oran olması önemlidir (Aziz, 2014: 57). Bu oranı tespit etmek için şu formül kullanılır: örneklem oranı = (Örneklemin büyüklüğü / evrenin büyüklüğü) x 100. TÜİK'in 2018 yılında açıkladığı verilere göre Bursa'da ergenlik dönemi aralığında yaklaşık olarak 600 bin ergen vardır (TÜİK, 2018). Bursa'nın nüfusunu yaklaşık olarak 3 milyon olarak düşündüğümüzde $(600/3000) \times 100 = 20$ sayısı elde edilmektedir. Bu da çalışmamızdaki 28 kişilik örneklem grubu sayısının yeterli olduğunu göstermektedir.

Türkiye'de yapılan birçok nitel araştırmada da örneklem almada benzer bir yöntem kullanılmıştır. Düzce ve İstanbul'da yapılan kadınların liderliği ile ilgili bir araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış ve 14 kişi ile mülakat yapılmıştır (Ünal, 2015). İstanbul'da yapılan, üniversitelerdeki akademisyenlerin maruz kaldığı informal cezalarla ilgili bir başka araştırma 15 kişi ile yapılmıştır (Yaman, 2007). Yedi farklı üniversitede akademisyenlerin yönetim ile ilişkilerini inceleyen başka bir araştırmada 31 kişi ile görüşülmüştür (Soyşekerci, 2007). Ankara'da öğretmen adayları ile ilgili yürütülen bir çalışmada benzer şekilde 22 kişi ile görüşülmüştür (Kıymaz, 2009). Eskişehir'de öğretmen ve öğrenciler ile öğrenme-öğretme süreçleri ile ilgili nitel bir araştırmada 10 kişi ile görüşülmüştür (Avşar, 2010). Dört araştırma da doktora tezi düzeyinde yapılan araştırmalardır. Yurtdışında yapılan çalışmalarda da benzer durumlar söz konusudur. Alaska üniversitesinde teknolojik entegrasyonun pedagojik uygulamalara etkisi ile ilgili nitel bir araştırmada 9 öğretmen ile görüşülmüştür (Sessions, 2006). Singapur'da bilgi iletişim teknolojilerinin öğretime entegrasyonu ile

ilgili olarak yapılan bir araştırmada da 8 katılımcı ile görüşülmüştür (Lim ve Hung, 2003). Literatürde benzer örnekler oldukça fazladır.

Araştırmacı lisede rehber öğretmen olarak çalıştığı ve sahada çalışmalar yaptığı için ilk etapta kendi çevresinden ve diğer lise ve üniversite öğrencilerinden birkaç öğrenciyle ön görüşmeler yapmıştır. Görüşmelerin ardından mülakat soruları revize edilmiş ve farklı liseler, üniversitelerdeki öğrenciler, Bursa'daki farklı çalışmaları olan STK'lar ile görüşmeler yapılarak çalışma grubu oluşturulmuştur. Çalışma grubu oluşturulurken kişilere araştırmanın içeriği ve sorularla ilgili ön bilgi verilip mülakat yapmayı kabul edenlerle gün, saat ve mekân katılımcıları öneri ile tespit edilmiştir. Görüşmelerin sonunda katılımcılardan varsa çevrelerinde araştırmaya katkı sağlamaya uygun kişileri önermeleri istenmiştir. Önerilen kişilerle de ön görüşmenin ardından kabul edenlerle mülakat gerçekleştirilmiştir. Bu yöntem araştırmalarda kartopu örnekleme tekniği olarak kullanılmaktadır.

Şekil 1: Görüşmelerin Yapılma Süreci

Nitel araştırmalarda çalışma grubunun farklı demografik özellikler taşıması, farklı özelliklere sahip olması araştırmayı zenginleştiren bir durumdur (Seggie, Bayyurt, 2015: 16). Bu nedenle araştırmamızda farklı cinsiyetten, farklı dindarlık anlayışına, farklı sosyal gruplara ve farklı sosyo-kültürel özelliklere sahip ergenlerle görüşmeye özen gösterilmiştir.

Araştırma örnekleminin demografik özelliklerine ilişkin bulgular Tablo 1'de aktarılmıştır.

Tablo 1: Mülakat Grubunun Demografik Özellikleri

Değişken		N
Cinsiyet	Kız	14
	Erkek	14
Eğitim durumu	Lise	12(6 kız, 6 erkek)
	Üniversite	16(8 kız, 8 erkek)
STK Mensubiyeti	Var	18
	Yok	10
Toplam		28

Araştırmada diğer birçok araştırmada olduğu gibi cinsiyet değişkeni temel değişken olarak tespit edilmiş ve kız ve erkek sayılarının eşit olmasına özen gösterilmiştir. Eğitim durumu değişkeninde konunun özelliğine uygun olarak daha çok üniversiteli öğrencilerle görüşme yapılmıştır. Hem lise hem de üniversite öğrencileri tespit edilirken kız ve erkek öğrenci sayısının eşit olmasına da dikkat edilmiştir. Katılımcılara bir STK ya da cemaate üye/mensup olup olmadıkları ilk başta sorulmamıştır. Böyle bir sorunun mülakatın sürecini olumsuz etkileyebileceği düşünülmüştür. Ancak mülakat sürecinde ergenlerin verdikleri cevaplardan bir STK ya da cemaate mensup olup olmadıkları tespit edilmiştir. Bazı konularda STK/cemaat mensubu olup olmamanın cevaplara etki ettiği tespit edildiği için ayrı bir değişken olarak ele alınmıştır. Değişkenlere göre bulguların yorumlanması 7. Bölümde “Demografik Değişkenlerin Durumu” başlığı ile ayrı ayrı incelenmiştir.

3. VERİ TOPLAMA ARACI (MÜLAKAT-GÖRÜŞME YÖNTEMİ)

Nitel araştırmalar kişilerin, duygularının, düşüncelerinin, deneyimlerinin ve davranışlarının birbiriyle ilişkisini, karmaşıklığını ve farklı yönlerini anlaşılır kılar (Seggie, Bayyurt, 2015: 186). Nitel araştırmalarda farklı veri toplama yaklaşımları vardır. Bireysel görüşme - mülakat, grup görüşmesi, gözlem, literatür taraması ve yazılı dokümanların incelenmesi bu yaklaşımlardan birkaçıdır. Mülakat bunların içerisinde en sık kullanılan yöntemdir. Görüşme-mülakat tekniği gözlem teknikleri içerisinde en eski olanıdır. Kişilerin duygu, düşünce ve davranışları için en uygun yöntem görüşme yöntemidir (Türnüklü, 2000: 544). Görüşmede konuyla ilgili bilgisi olanlar yerine doğrudan birincil kayaktan bilgi toplamak esastır (Rubin ve Rubin, 2005: 64).

Mülakat sadece karşılıklı konuşma ya da röportaj değildir (Rogge, 1995: 103). Mülakat tekniği insanların neyi, neden düşündüklerini, iç dünyalarını, duygularını, tutumlarını, algılarını, anlamlandırmalarını ortaya çıkarmayı amaçlayan veri toplama aracıdır (Kuş, 2003: 51; Karasar, 2015:210). Bu teknikte dikkatli bir dinleme, sorgulayıcı bir bakış açısı ve analiz edici bir iletişim süreci söz konusudur (Seggie, Bayyurt, 2015: 46).

Mülakat yöntemine görüşme ya da derinlemesine görüşme de denilir. Bir kişiden açık uçlu sorular eşliğinde ayrıntılı ve derinlemesine bilgi alınan yöntemle “derinlemesine görüşme” adı verilir (Aziz, 2014: 86). Mülakatta ergenlerin konuyla ilgili duygu ve düşüncelerini rahatça ifade etmelerini sağlayan açık uçlu sorular sorulmuştur. Açık uçlu sorular sormak özellikle nitel araştırmalarda sık kullanılan soru tarzıdır (Aziz, 2014: 88). Derinlemesine görüşmede sayılardan çok yorumlama, özetleme ve kavramsallaştırma yapılır (Seggie, Bayyurt, 2015:187). Verilen cevaplar doğrultusunda bazı sorularla ilgili derinlemesine görüşmeye geçilir. Mülakat tekniği araştırmacı için büyük bir esneklik sağlar. Görüşmenin gidişatına bağlı olarak konuyu derinlemesine anlamak ve anlaşılmayan noktaları ortaya çıkarmak amacıyla araştırmacı alt sorular ya da sonda sorular sorulabilir (Türnüklü, 2000: 547; Yıldırım ve Şimşek, 2013:160). Derinlemesine görüşme tekniğinde belli bir soru listesine tam olarak bağlı kalmadan, görüşülen kişinin verdiği cevaplara ve görüşmenin seyrine göre yeni ve konuyu derinleştirici sorular sorulabilmektedir (Seggie, Bayyurt, 2015: 187). Mülakat, kişilerin sözel ve sözel olmayan tepkilerinin araştırma süreçlerine dâhil edilmesi, ortamın hem araştırmacı hem de katılımcılar için düzenlenebilmesi ve seçilebilmesi ve soruların çeşitlendirilerek farklı şekillerde sorulabilmesine olanak tanınması açısından olumlu özellikleri olan bir yöntemdir (Yıldırım ve Şimşek, 2013:123-127).

Mülakat yöntemi üç çeşittir. Yapılandırılmış mülakatta sorular önceden belirlenmiştir ve anket örneğindeki gibi herkese aynı sorular sorulur. Yapılandırılmamış mülakatta sorular esnek ve değişkendir. Görüşmenin süreci belirleyicidir. Yarı yapılandırılmış mülakatta ise açık uçlu soruların olduğu bir soru formu hazırlanır. Katılımcılara sorulan sorular tıpatıp aynı olmayabilir. Mülakatın akışına ve katılımcının algı durumuna ve konunun akışına göre sorularda esneklikler yapılabilir (Seggie, Bayyurt, 2015: 47). Yarı yapılandırılmış mülakat tekniğinde bireyler farkında

olmadıkları, üzerinde yeterince düşünmedikleri yaşantıları ve anlamları dışarı vururlar (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 149).

Bilimsel araştırmalarda veri toplama aracının ve sürecinin belirlenmesi dikkat isteyen bir süreçtir. Araştırmacı, kendi araştırma probleminin özelliğine göre, bu tekniklerden bir ya da daha fazlasını araştırmasında kullanabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 55). Bu araştırmada çalışılan konu “anlam” kavramı olduğu için yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılmış ve bazı soruları açıklayan ve verileri ayrıntılandıran alt sorular belirlenmiştir.

Mülakatta görüşmenin gidişatına bağlı olarak konuyu derinlemesine anlamak ve anlaşılmayan noktaları ortaya çıkarmak amacıyla araştırmacı alt sorular ya da sonda sorular sorabilir (Türnüklü, 2000: 547; Yıldırım ve Şimşek, 2013: 160). Alt sorular ergenlerin soyut konuları anlama ya da ifade etme zorlukları olma ihtimaline karşı tez danışmanı ile de görüşülerek hazırlanmıştır.

Karşılıklı iletişime dayalı olan ve araştırmacıya esneklik ve derinlik kazandıran görüşme tekniğinde görüşmeler nicel ve nitel görüşme şeklinde yapılmaktadır (Aziz, 2014: 85-86). Nitel görüşmede kişilere bir konu hakkında önce genel, sonra da içerikle ilgili sorular sorulmaktadır (Aziz, 2014: 86). Bu araştırmada da ergenlere önce dindarlık, benlik algısı ve anlam ile ilgili genel sorular sorulmuştur. Ardından anlamın ve dindarlığın etki ettiği mutluluk, özgürlük ve güven gibi kavramlarla ilgili olarak ayrıntılı sorular sorulmuştur.

Nitel araştırma yöntemleri genellikle amaçlı olarak seçilmiş bir çalışma grubundan, geniş bilgi toplamayı gerektirmektedir (Bazeley, Jackson, 2015; çev. Bakla, Demir, 2015: 2). Araştırmalarda elde edilen verilerin içerik betimsel analiz tekniği ile ya da derinlemesine analizler yapılır (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 260). Araştırmada dinin ergenlere etkisi araştırıldığı için mülakat sorularında ergenlerin benlik tasarımları ve öznel dindarlık algıları ile ilgili sorular başta bulunmaktadır. Tezin anahtar kavramlarından biri de anlam/anlam arayışı olduğu için, mülakat bu alanla ilgili sorularla devam etmektedir. Sorun ve anlamsızlık durumunda olumlu dini başa çıkma stratejileri kullanıldığında ve bu çaba işe yaradığında anlam tekrar kazanılmış olmaktadır. Bu nedenle mülakatın üçüncü kısmı başa çıkma ve dini başa çıkma

becerilerinin etkilerini anlamaya yöneliktir. Mülakattaki “Anlamın Hayata Etkileri ve İlişkili Olduğu Kavramlar (Değerler, Mutluluk, Bağımlılıklar, Umut, Özgürlük ve Güven Duyguları) ve Depresyon ve Ölüm” ile ilgili sorular nitel araştırmalarda normal koşullarda üstteki sorulardan çıkarılabilmektedir. Ancak araştırmanın ergenlerle yapılıyor olması ve anlamın daha soyut bir kavram olması nedeniyle konuyu somutlaştırmak adına mülakata dâhil edilmiştir.

Mülakat formu oluşturulurken ilk aşamada oluşturulan soru formu din psikolojisi alanında doktora yapan 2 adet araştırmacıya ve biri Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik bölümünde, diğeri Din Felsefesi bölümünde görev yapan iki farklı üniversitenin öğretim üyelerine verilmiştir. Elde edilen geri bildirimler ışığında mülakat formu yeniden düzenlenmiştir. Ayrıca tez danışmanları Prof. Dr. Hayati HÖKELEKLİ ve Doç. Dr. İbrahim GÜRSES ile iki kez görüşülerek son haline getirilmiştir.

Yarı yapılandırılmış mülakatların genel özelliğine uygun olarak mülakat süreci devam ederken sorularda küçük değişiklikler yapılmıştır. Ayrıca muhatabın bireysel farklılıklarına göre bazı sorular farklı şekillerde ifade edilerek anlaşılır kılınmaya çalışılmıştır. Kişilere ön bilgi verirken kayıtların gizliliğine özen gösterileceğinin ifade edilmesi mülakatların rahat geçmesini sağlamıştır. Alanda uzmanlarında ifade ettiği gibi ilk 1-2 sorudan sonra kişiler kayıt cihazının varlığını unutmuşlardır (Seggie, Bayyurt, 2015: 193).

Mülakat formundaki bazı sorular birbirinin devamı, benzeri ya da tekrarı şeklinde görülebilir. Benzer soruların varlığı diğer sorularda anlaşılmayan ya da eksik kalan noktaları anlamak amacıyla sorulmuştur. Örneğin soru formundaki ilk soru “kişinin kendini nasıl tanımladığını” anlamaya yöneliktir. Bu soruyu cevaplarken kişiler dini inancının kişiliği için önemini de ifade edebilmektedirler. Ancak bazı durumlarda ergenler yalnızca kronolojik bilgi vererek ya da bir iki kavram ile kendini tanımlayabilmektedirler. Bu durumda dini inançlarının kişiliği üzerindeki etkisini ve önemini anlamak için “ dini inancının yaşam tarzı, tercihleri ve düşünceleri üzerindeki etkisi”ni anlamak için ikinci soru sorulmuştur (Bkz. Ek 1). İlk soruda bütüncül bir cevap verildiğinde ikinci soru sorulmamıştır. Mülakatın sonunda üç farklı örnek durum verilerek hem kişilerin verdikleri cevapların tutarlılığı tespit edilmiş hem de yeni veriler elde etme imkânına kavuşulmuştur.

3.1. Mülakat Formu Oluştururken Yararlanılan Ölçme Araçları

Mülakat formunun oluşturulmasında aşağıdaki anket ve ölçüm araçlarından yararlanılmıştır.

Yaşamda Anlam Ölçeği (YAÖ):

Steger, Frazier, Oishi ve Kaler (2006) tarafından geliştirilmiş ve Terzi, Terzi, Tekinalp ve Leuwerke (2011), Akın ve Taş (2011) ve Demirbaş (2010) tarafından da Türkçe'ye uyarlanmıştır. Yaşamın anlamı ölçeği, insanların yaşamda mevcut anlamı ve aradıkları anlamı belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. Yedili Likert tipi bir ölçme aracıdır ve 10 maddeden oluşmaktadır. Ölçek mevcut yaşam anlamı ve aranan yaşam anlamı olmak üzere iki alt ölçekten oluşmaktadır. Ölçekten alınan yüksek puanlar bireyin hayat anlamına sahip olma düzeyinin veya hayatın anlamını arama düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir (Baş ve Hamarta, 2015).

Hayatın Amacı/Anlamı Ölçeği (Purpose In Life-PIL):

Hayatın anlamı ile ilgili deneysel çalışmalarda en çok logoterapiden etkilenen James Crumbaugh ile Leonard Maholick'ın geliştirdiği Hayatın Amacı Ölçeği (Purpose in Life Scale: PIL) kullanılmaktadır (Crumbaugh, Maholick, 1964). Bu ölçek alandaki ilk ölçektir. Bu ölçek Frankl'ın ortaya attığı neojenik nevroz kavramından hareketle hazırlanmış olup patolojik tanısı olan ve olmayan bireylere uygulanarak geliştirilmiştir (Demirbaş, 2010: 15). Türkçe'ye Kıraç (2007) tarafından uyarlanmıştır.

Hayatın Anlamı Ve Amacı Ölçeği (HAAÖ):

Aydın 2015 tarafından birçok farklı hayatın anlamı ve amacı testinden faydalanılarak geliştirilip Türkçe'ye uyarlanmıştır.

Umut Ölçeği:

Bu ölçek bireylerin umut düzeylerini belirlemek amacıyla Snyder, Harris ve arkadaşları (1991) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışmaları Akman ve Korkut (1993) tarafından yapılmıştır.

Yaşam Değeri Ölçeği (Life Regard Index-LRI):

Battista ve Almond (1973) tarafından geliştirilen bu ölçekte hayatın anlamına çerçeve oluşturan maddelerle, anlamı gerçekleştirme maddeleri yer almıştır. Onlara göre iyi gelişmiş bir anlam duygusu için benlik saygısı gereklidir ancak yeterli değildir. Başka bir deyişle, yüksek benlik saygısına sahip olan bir kişinin düşük yaşam anlam düzeyine sahip olması olasıyken, düşük benlik saygısına sahip olan bir kişinin yüksek yaşam anlamına sahip olması olası değildir.

Ölüm Kaygısı Ölçeği:

Özgün adı Death Anxiety Scale olan ve Templer (1970) tarafından geliştirilen Ölüm Kaygısı Ölçeği, ölüme ilişkin ortaya çıkan kaygı, korku ve dehşet duygularını ölçmektedir. Şenol (1989), yürüttüğü bir çalışmada ölçeği dilimize çevirmiş ve geçerlik ve güvenirlik hesaplamalarını yapmıştır.

Öznel İyi Oluş Ölçeği:

Dost (2004) tarafından üniversite öğrencileri üzerinde geliştirilen Öznel İyi Oluş Ölçeği'nin, Özen (2005) tarafından geliştirilen lise formu kullanılmıştır.

Ergen Öznel İyi Oluş Ölçeği:

Ergen Öznel İyi Oluş Ölçeği ergenlik dönemindeki bireylerin öznel iyi oluş düzeylerini ölçmek amacıyla Eryılmaz (2009) tarafından geliştirilmiş olup hayatın çeşitli alanlarında ortaya çıkan doyum durumlarını ve olumlu duygulanımlarını ölçmeye çalışan 15 maddeden oluşan bir testtir.

Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği:

Araştırmada benlik saygısı ölçümü için kullanılan ve orijinal formu İngilizce "Rosenberg Self Esteem Scale" ismini taşıyan ölçek, 1963 yılında Morris Rosenberg tarafından geliştirilmiştir. Ölçek, "Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği" adı altında Füsün Çuhadaroğlu tarafından Türkçeye uyarlanmıştır.

Beck Depresyon Ölçeği:

Orijinal adı Beck Depression Inventory olup A. T. Beck tarafından geliştirilen Beck Depresyon Ölçeği'nin Türkçeye uyarlaması Şahin (1989) tarafından yapılmıştır.

Oxford Mutluluk Envanteri:

Martin Seligman'ın geliştirmiş olduğu 29 maddelik ‘‘Oxford Happiness Inventory’’ adlı mutluluk ölçeğinin Aydemir (2008) tarafından kullanılan Türkçe'ye çevrilmiş örneği kullanılmıştır.

Yaşam Doyumu Ölçeği (Satisfaction with Life):

Diener ve arkadaşları (1985) tarafından geliştirilen ve Durak ve arkadaşları (2010) tarafından Türkçe'ye uyarlanan ölçektir.

Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği:

Folkman ve Lazarus (1980) tarafından geliştirilmiş ‘‘Stresle Başa çıkma Envanteri’’ şahin ve arkadaşları (1992) tarafından kısaltılmış ve Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçek kişilerin yaşamlarındaki sıkıntılar ve stresle başa çıkmak için neler yaptıklarını belirlemek amacıyla geliştirilmiştir.

Dini Başa Çıkma Tutumları Ölçeği (RCOPE):

Kenneth I. Pargement ve arkadaşları tarafından geliştirilmiştir. Üç farklı grubun başa çıkma, dini başa çıkma ve diğer psikolojik durumlarını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Ölçeği Ekşi (2001) Türkçeye uyarlamıştır.

Bunların dışında Noetic Amaçları Araştırma Testi (Crumbaugh, 1977), Yaşam Tutumu Profili (Reker ve Peacock, 1981), ve Kişisel Anlam Profili (Wong, 1998) ölçekleri geliştirilmiştir.

4. VERİ TOPLAMA SÜRECİ

Veri toplama süreci, mülakatların yapılma sürecini ifade etmektedir. Görüşmeler Mart 2018 ile Mayıs 2018 arasında gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerden önce katılımcılar ile görüşme yer ve saati tespit edilmiş ve belirlenen yer ve zamanda görüşmeler planlandığı şekilde gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin yapılmasında ve yürütülmesinde herhangi bir zorlukla karşılaşılmamıştır. Görüşmeye başlarken ilk önce araştırmacı kişilere kendini tanıtmış, tezin Prof. Dr. Hayati Hökelekli ve Doç. Dr. İbrahim Gürses danışmanlığında yürütüldüğü ifade edilmiştir. Görüşmelerde tezin

kapsamı konusunda genel bilgiler verilmiş, araştırmanın ana amaçları paylaşılmış, katılımcıların kimlik bilgilerinin gizliliğine dikkat edileceği ifade edilmiştir. Önceden bilgi verilmesine karşın katılımcının güvenini sağlamak amacıyla her görüşme öncesinde ses kaydı için tekrar onay alınmıştır.

Görüşmelerde soruların katılımcının dini inancını test etme amacını taşımadığı, verilen cevapların doğru yanlış, günah-sevap, iyi-kötü gibi kriterlerle değerlendirilmediği ifade edilmiştir. Verilen cevapların yaşadıkları olaylardan örneklerle olmasının araştırmaya zenginlik katacağı katılımcılara ifade edilmiştir. Görüşmelerde yüksek kalitede ses kaydı alan cihazlar kullanılmış, görüşme sırasında yazılı mülakat formuna gözlem verileri yazılmıştır. Gözlem notlarıyla birlikte ses kaydı alma bilimsel araştırmalarda arzu edilen bir durum olarak ifade edilmektedir (Seggie, Bayyurt, 2015: 192).

Veri toplama sürecinde görüşme yapılan kişilerin listesi ve görüşmelere ait diğer bilgiler Tablo 2’de aktarılmıştır. Kızlara K, erkeklere E kodu, liselilere L, üniversitelilere Ü kodu verilmiştir. Dolayısıyla liseli kız öğrenciler KL_1, KL_2 ...şeklinde, üniversiteli kız öğrenciler KÜ_1, KÜ_2... şeklinde kodlanmıştır. Betimsel analizde bu kodlar kullanılmıştır.

Tablo 2: Görüşmelere İlişkin Bilgiler

Kod	Görüşme Tarihi	Görüşme Yeri	Cinsiyet	Eğitim Durumu	STK Mensubiyeti	Süre
EL_1	25.5.2018	Kendi evi	Erkek	Lise	Var	60
EL_2	17.3.2018	Araştırmacının ofisi	Erkek	Lise	Var	52
KL_1	17.4.2018	Araştırmacının ofisi	Kız	Lise	Var	68
EÜ_1	18.4.2018	Araştırmacının ofisi	Erkek	Üniversite	Var	75
EL_3	16.3.2018	Araştırmacının ofisi	Erkek	Lise	Yok	77
KÜ_1	11.3.2018	Araştırmacının ofisi	Kız	Üniversite	Var	72
KÜ_2	16.3.2018	Araştırmacının ofisi	Kız	Üniversite	Var	77
EÜ_2	20.3.2018	Sivil Toplum Kuruluşu	Erkek	Üniversite	Var	67
KL_2	13.3.2018	Araştırmacının ofisi	Kız	Lise	Yok	39
EL_4	22.3.2018	Araştırmacının ofisi	Erkek	Lise	Yok	64
KÜ_3	21.3.2018	Araştırmacının ofisi	Kız	Üniversite	Var	68
KÜ_4	20.3.2018	Araştırmacının ofisi	Kız	Üniversite	Var	73
EL_5	14.3.2018	Araştırmacının ofisi	Erkek	Lise	Yok	79
KÜ_5	13.3.2018	Sivil Toplum Kuruluşu	Kız	Üniversite	Yok	75
EÜ_3	23.3.2018	Araştırmacının ofisi	Erkek	Üniversite	Var	77
EÜ_4	24.3.2018	Araştırmacının ofisi	Erkek	Üniversite	Var	79
EÜ_5	30.3.2018	Araştırmacının ofisi	Erkek	Üniversite	Var	51
KÜ_6	23.3.2018	Araştırmacının ofisi	Kız	Üniversite	Var	81
EÜ_6	23.3.2018	Araştırmacının ofisi	Erkek	Üniversite	Var	62
KÜ_7	8.3.2018	Sivil Toplum Kuruluşu	Kız	Üniversite	Var	77
KÜ_8	3.4.2018	Araştırmacının ofisi	Kız	Üniversite	Var	48
EÜ_7	9.4.2018	Araştırmacının ofisi	Erkek	Üniversite	Var	54
KL_3	9.3.2018	Araştırmacının ofisi	Kız	Lise	Yok	54
KL_4	13.4.2018	Araştırmacının ofisi	Kız	Lise	Yok	85
EL_6	12.3.2018	Araştırmacının ofisi	Erkek	Lise	Yok	37
EÜ_8	18.3.2018	Araştırmacının ofisi	Erkek	Üniversite	Var	96
KL_5	9.3.2018	Araştırmacının ofisi	Kız	Lise	Yok	49
KL_6	1.3.2018	Araştırmacının ofisi	Kız	Lise	Yok	55

Görüşmelerin tümü Bursa ilinde gerçekleştirilmiştir, görüşme yeri katılımcıların önerileri doğrultusunda katılımcının evi, araştırmacının kullandığı iş yeri ofisi ya da sivil toplum kuruluşlarının mekânıdır. Görüşmeler ortalama olarak 66 dakika sürmüştür.

Görüşme tekniğinde katılımcının mahremiyet algısı, görüşme ortamı ve görüşmenin baş başa yapılıp yapılamayacağı gibi durumlar önemlidir (Seggie, Bayyurt, 2015: 190). Bu nedenle görüşme ortamının nasıl olması gerektiği katılımcıya sorulmuş, gerektiğinde oda kapısı açık tutulmuştur. Görüşmelerde mülakatların katılımcıların istediği üçüncü bir kişinin bulunduğu ortamda gerçekleştirilebileceği ifade edilmiştir. Bu konuda herhangi bir talep gelmemiştir.

5. VERİLERİN ANALİZİ

Nitel araştırmalarda verilerin toplanmasından sonraki aşama verilerin detaylı bir şekilde analiz edilmesidir (Seggie, Bayyurt, 2015: 2). Verilerin analizi araştırmacının araştırma sorusunu sorduğu anda başlar (Kabakçı, 2016: 7). Araştırılan konu ile ilgili kavramsal çerçevenin ve kuramsal alt yapının olmadığı ya da az olduğu durumlarda araştırmacı bu çerçeveyi kendisi oluşturabilir. Glaser ve Strauss'un oluşturdukları Kuram Oluşturma Yaklaşımı (1967) bu amaç için uygundur (Yıldırım ve Şimşek, 2013; 94). Kuram Oluşturma yaklaşımı sosyal bilimlerdeki post-modernizm ve post-yapısalcılık akımlarının etkisiyle ortaya çıkmış bir nitel araştırma metodudur (Calman, 2011'den akt. Seggie, Bayyurt, 2015: 106). Kuram Oluşturma yaklaşımına literatürde Gömülü Teori ya da Temellendirilmiş Kuram da denilmektedir.

Temellendirilmiş Kuramda içerik analiz tekniği kullanılarak elde edilen veriler ayrıntılı bir analize tabii tutulur ve alt düzey kavramlardan üst düzey teorilere doğru gidilir (Creswell, 2007: 62-63; Kabakçı Yurdakul, 2016: 6). Temellendirilmiş Kuramda belli sorunlar hakkında bilgiler geliştirmek ve bu sorunları çözmek amaçlanmaktadır (Seggie, Bayyurt, 2015: 105). Bu modelde çalışılan konuyla ilgili olarak kuramsal bir yapı ve belirlenmiş kavramsal çerçevenin olmadığı ya da sınırlı olduğu durumlarda, araştırmacı elde ettiği sonuçlar ışığında bu kavramsal çerçeveyi daha esnek bir şekilde oluşturabilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 94). Bu araştırmada da anlam ve ergenlik ilişkisi ile ilgili kavramsal çerçevenin eksik olması nedeniyle Kuram Oluşturma yaklaşımı tercih edilmiştir. Anlam kavramı hayatın "ne için" yaşandığı ile

ilgilidir. Nicel araştırmaların sayısal verilerinin yeterli kalmadığı yerlerde ne için ve hangi sebeple sorularına nitel araştırma yöntemleriyle cevap aramak mümkündür (Seggie, Bayyurt, 2015: 105).

Kuram oluşturma yaklaşımı ya da Temellendirilmiş Kuram yaklaşımı nitel araştırmalara gcl gerekçeler sağlayan ilk yöntemdir (Strauss ve Corbin, 1998'den akt. Seggie, Bayyurt, 2015: 108). Bu modelde yeni kavramlara, kuramlara ve kavramsal çerçevelere ulaşmak mümkündür (Seggie, Bayyurt, 2015: 109). Ergenlerde dindarlığın ve dinin anlam arayışına ve anlamsızlığa bağlı sorunlara etkisini ortaya koyan araştırmaların son derece az olması nedeniyle bu araştırmada Kuram Oluşturma Yaklaşımı kullanılmıştır. Bu yaklaşımın amaçlarından biri de yeni kavramsal çerçevelere ulaşmak ve kuramlar geliştirmektir (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 85). Bu sayede literatüre zgn ve önemli bir katkı sağlamak söz konusu olacaktır.

Verilerin analiz edilme sürecinde ilk olarak ses kayıtları konuşma ifadelerine uygun olarak birebir yazıya geçirilmiştir. Yazıya geçirilirken sözsüz ifadeler de (ağlama, of çekme, derin nefes alma, gülme vb.) metinde belirtilmiştir.

Yazılı metinler farklı zamanlarda ses kayıtları tekrar dinlenerek kontrol edilmiş ve görüşme verilerini ifade eden 411 sayfalık görüşme kayıtları oluşturulmuştur. Kuram oluşturma metoduna uygun olarak veri toplama süreci ile analizler birlikte yapılmıştır. Nitel veri analiz süreçleri Şekil 2'de gösterilmiştir.

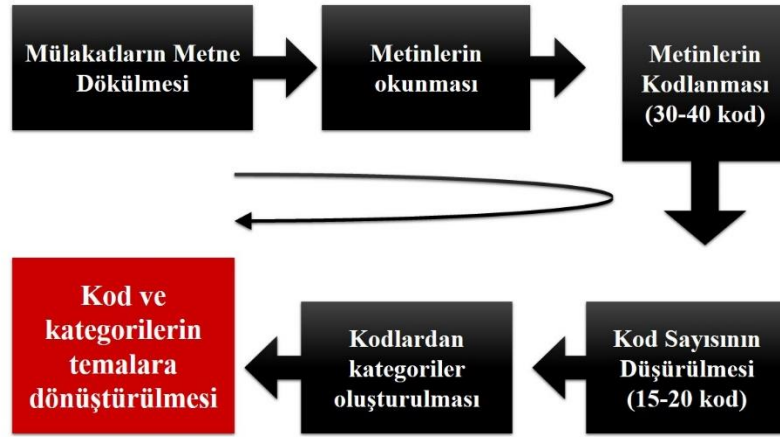

Şekil 2: Nitel Veri Analizi Süreci (Kabakçı Yurdakul 2016: 7)

Betimsel analiz, elde edilen verilerin temalar şeklinde düzenlenmesine ve görüşme soruları ışığında yorumlanmasına imkân sağlamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 220). Betimsel analiz sonucunda açıklanıp yorumlanan bulgular içerik analizinde daha derin ve ayrıntılı bir şekilde analiz edilmiştir. İçerik analizinde elde edilen veriler önce kodlanır, sonra temalar oluşturulur. Ardından temalar kategorilendirilir ve bulgular yorumlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 227). Araştırmada bu işleyiş takip edilmiştir.

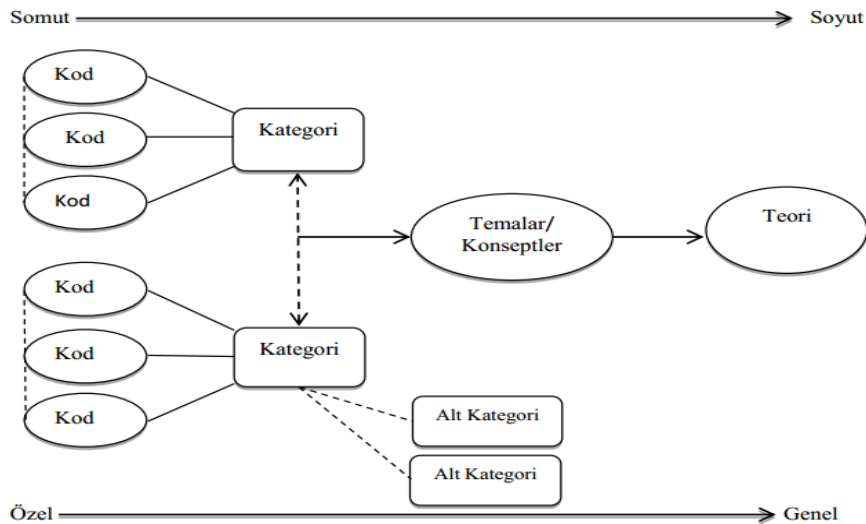
Veriler içerik analizine tabii tutulmuştur. İçerik analizi bir metin grubu içerisindeki kelimeleri, kavramları, duygu ve düşüncelerin ifade edilmiş şekillerini anlamayı ve anlamlandırmayı ifade eder (Seggie, Bayyurt, 2015: 4254). Bu süreçte ilk olarak veriler kodlanmış, verileri açıklayan temalara ve kavramlara ulaşılmıştır. Veriler önce kavramsallaştırılmış, ardından kavramlar düzenlenerek kavramları kuşatan temalara ulaşılmıştır. Nitel araştırmalarda bir cümleye kod verileceği gibi, bir paragrafa ya da bir kelimeye de kod verilebilir (Miles ve Huberman, 1994: 56). Verilerin kodlanmasında ve kavramsallaştırılmasında araştırmacının soru cümlelerinden yararlanılmıştır. Kodlamalar bittikten sonra metinler yeniden okunmuş kodlamalarda ve kavramsallaştırmalarda bazı değişiklikler yapılmıştır. Nitel araştırmaların başarısı bir anlamda kodlamanın ne ölçüde doğru yapıldığı ile ilgilidir (Strauss, 2003: 27). Kodlama sürecinde metni tekrar tekrar okumak gerekir (Saldana, 2009: 8).

Katılımcıların kullandıkları kavramları kodlamak “in vivo kod” verme olarak ifade edilmektedir. Araştırma sonuçlarında yer alan “anlam, anlam arayışı” buna örnektir. Kod isim literatürdeki kavramlardan da olabilir. Bazen de bir veriye birden fazla kod verilebilir (Creswell, 2007: 153). Kodlamalar yapıldıktan sonra temalara ulaşılmıştır. Temalar ise kodlardan elde edilen daha geniş ve kuşatıcı kavramsal çerçeveyi ifade etmektedir. Araştırmacının sezgileri, analiz ve isimlendirme becerisi önemlidir Nitel çalışmalarda kodlama ve temalara ulaşma süreci aşağıdaki şekilde olmaktadır:

Şekil 3: Verilerden Kod ve Temalara Ulaşma Süreci

Başka bir yaklaşıma göre de veri analiz süreci aşağıdaki şekilde olmaktadır.

Kaynak: Saldaña (2009: 12)

Şekil 4: Kodlama Yöntemi ve Veri Analiz Süreci

Araştırmada tümevarım yöntemine uygun bir süreç işlenmiştir. Önce katılımcı cevapları analiz edilerek kodlar oluşturulmuş, ardından genellemelere vararak kategorilere ve temalara ulaşılmıştır. Somuttan soyuta doğru giden bu süreç Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Kodlardan Kurama Ulaşma Süreci

Somut → Soyut

Kod	Kategori	Tema	KURAM
<ul style="list-style-type: none">• Kendini kişisel özellikleri ile ifade eden• İnançını yaşamaya çalışan (Bireysel dindarlık)• Dini değerleri yaymak için yaşayan (Toplumsal dindarlık)• Hayatı ve dünyayı anlamaya çalışan	Dindar Ergenlerin Benlik Algısı		
<ul style="list-style-type: none">• Kişilik özelliklerine ve yaşam tarzına etkisi• Sosyal ilişkilere etkisi• Hayata ve olaylara bakış açısına etkisi• Meslek seçimine etkisi	Dini İnançın Etkileri	Benlik Ve Dindarlık Algıları	
<ul style="list-style-type: none">• Olumsuz değişimlerin olması• Değişme olmaması	Dini İnançın Olmaması Durumundaki Benlik Algısı		

Teknolojinin hayatın birçok alanında kullanılmasıyla beraber nitel veri analizlerinde kullanılacak bilgisayar yazılımı programları üretilemeye başlanmıştır. Bu programlar hem kolaylık sağlamış ve zaman kazandırmış hem de araştırmacının hata payını azaltarak araştırmanın daha güvenilir ve daha geçerli olmasına katkı sağlamıştır (Seggie, Bayyurt, 2015: 361). Ancak hiçbir yazılım programı araştırmacı adına analiz yapmaz. Yazılım programı araştırmacının analiz ve anlama becerisine bağlı olarak araştırmacıya yardımcı olur (Coffey ve Atkinson 1996: 166; akt. Bakla, Demir, 2015: 4).

Bu araştırmada nitel veri analiz programlarından QSR Enternasyonal şirketinin ürettiği NVivo 12 programı kullanılmıştır. Bu program araştırma verilerinin saklanmasında, düzenlenmesinde ve kodlamalara ulaşmada araştırmacıya önemli katkılar sağlamıştır. Verilerin kodlanması yazılım programındaki “Nodes” bölümünde yapılmış, kategori ve temalar “maps” bölümünde görsel hale getirilmiştir.

“Classification” bölümü aracılığıyla katılımcı ergenlerin demografik değişkenlerine göre analizi yapılmıştır. Son olarak Nvivo programı aracılığıyla “Kelime Sıklığı Analizi” yapılmış, ortaya çıkan sonuçların kavramsal çerçeve ve bulgular ile uyumlu olduğu görülmüştür.

6. GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK

Geçerlilik ve güvenilirlik nitel araştırma yöntemlerinin en çok tartışılan eleştiri noktalarından biridir (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 289). Bu yöntemlerde geçerlilik ve güvenilirlik kavramlarının yerine inandırıcılık, aktarılabilirlik, tutarlılık ve teyit edilebilirlik gibi kavramlar kullanılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 298).

6.1. İç ve Dış Geçerlik (İnandırıcılık ve Aktarılabilirlik)

Nitel araştırmalarda inandırıcılık, araştırmanın mevcut literatürü iyice incelemiş olmasını, araştırmacının yorumlarının gerçeği yansıtmasını ve kavramsal bir çerçeve sunabilmesini ifade eder. Bu araştırmada da konuyla ilgili Türkçe ve İngilizce literatür önemli ölçüde taranmış, konunun kavramsal çerçevesi belirtilmiş ve verilerin toplanması ve analizi nitel araştırma yöntemlerine uygun bir şekilde oluşturulmuştur. Mülakat formunun son sorusunda katılımcılara konu ile ilgili görüş ve düşünceleri ve eklemek istedikleri herhangi bir görüş ve düşünce olup olmadığı sorularak ergenlerin kendilerini ifade etmelerine fırsat verilmiştir. Ayrıca alt sorular ve örnek durumları içeren sorular aracılığıyla katılımcıların verdikleri cevapların birbiriyle tutarlı olup olmadığı incelenmiştir. Bu konu ile ilgili ayrıntılar araştırmanın “Bulgular” bölümünde bulunmaktadır.

Nitel araştırmalarda bir araştırmanın veri toplama yönteminin doğru ve uygun olması araştırmanın inandırıcılığı için son derece önemlidir (Seggie, Bayyurt, 2015: 259). Araştırmamız nitel araştırmalarda en sık kullanılan derinlemesine mülakat yöntemi ile yürütülmüştür. Katılımcılar mülakat-görüşme zamanını ve yerini belirlemede serbest bırakılarak, rahat ve güvenilir bir şekilde kendilerini ifade etmeleri sağlanmıştır. Yönlendirici olmayan sorular eşliğinde elde edilen verilerin, araştırmanın inandırıcılığı için uygun olduğu düşünülmektedir.

Nitel araştırmalarda dış geçerliliğin yani aktarılabirliğin sağlanabilmesi dikkat edilmesi gereken bir durumdur. Verilerin raporlaştırılması, sonuca ulaşma yollarının açıklanması dış geçerliliğin sağlanması için önemlidir. Nitel araştırmalarda nicel araştırmalardakine benzer genellemeler yoktur. Bu tür araştırmalarda araştırma sonuçları her zaman olmasa da benzer durumlarda diğer durumların açıklanmasında kullanılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 292). Araştırmamızda katılımcılar ile ilgili demografik özellikler ve araştırmanın yürütülme süreçleri “Yöntem” bölümünde ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Ses kayıtları olduğu gibi metne dökülmüş ve araştırmanın “Bulgular” bölümünde analizleri yapılmış ve katılımcıların ifade ettikleri düşüncelerine araştırmada sıklıkla yer verilmiştir. Katılımcıların düşünceleri aktarılırken gizlilik ilkesi gereği kod isimler kullanılmıştır. Katılımcıların söylediklerinde uzun ve çalışma amacına uygun olmayan ifadeler olduğunda, bu bölümler parantez içinde üç nokta “(..)” kullanılarak ifade edilmiştir. Aktarılabirliğin sağlanmasında ltlerin belirlenmesi, araştırma grubunun farklı özelliklere sahip kişilerden seçilmesi de önemlidir. Bu araştırmada da farklı okullarda, farklı yaşlarda, farklı cinsiyetlerde, farklı dini yapılarla ve hassasiyetlerde, farklı sosyo-kültürel özelliklerde olan ergenlerle çalışılmıştır. Yapılan bu çalışmalar araştırmanın “aktarılabirlik” özelliğine uygun olması amacını taşımaktadır.

6.2. İ ve Dış Güvenirlik (Tutarlılık ve Teyit Edilebilirlik)

Nitel araştırmalarda gerçeklik bireye, zamana ve topluma göre değişir. Ayrıca farklı araştırmacılar aynı çalışma grubundan ya da aynı verilerden farklı sonuçlara ulaşabilir. Bu nedenle nitel araştırmalarda güvenirlik nicel araştırmalardaki şekliyle ele alınmaz. Nitel araştırmalarda dış güvenirlik yani teyit edilebilirlik önemlidir. Bunun için araştırmacının süreç içerisindeki rolünün araştırmayı olumsuz etkilemeyecek şekilde yapılandırılması gerekir. Nitel çalışmalarda araştırmacının rolünün tespit edilmesi ve veri kaynakları ile uzun süreli iletişim halinde olması araştırmanın güvenirliği için önemlidir. Nitel araştırmalarda araştırmacı, alanda zaman harcayan, alanı yakından tanıyan, alanda yaşananları paylaşan ve katılımcılarla yakın ilişki kuran kişidir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Araştırmacının 20 yıla yaklaşan tecrübeleri ve sivil toplum kuruluşlarındaki ergenlerle ilgili çalışmaları, sahayı tanınmasına ve ergenlerle

olumlu ilişki kurabilmesine olumlu katkı sağlamıştır. Bu konu aşağıda “Araştırmacının Rolü” başlığında geniş olarak ele alınmıştır.

Nitel bir araştırmanın iç güvenilirliği yani tutarlılığı, çalışma grubunun açık ve anlaşılır bir şekilde tanımlanmasıyla mümkündür. Araştırmamızda katılımcı grubun demografik özellikleri belirtilmiş, bireylerin farklı dini, sosyal ve kültürel ortamlardan olmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca katılımcılara ortamı ve zamanı seçme özgürlüğü tanınmış, bu tercihler “Bulgular” bölümünde ayrıntılı olarak ifade edilmiştir. Ayrıca araştırmanın iç güvenilirliğini sağlamak için, bazı veriler olduğu gibi aktararak okuyucunun elde edilen sonuçları değerlendirmesine olanak tanınmıştır.

Nitel bir araştırmanın dış güvenilirliği yani teyit edilebilirliği de görüşme dokümanlarının, saha notlarının ve diğer materyallerin hem fiziki hem de dijital olarak arşivlenmesiyle mümkündür. Bu araştırmada mülakat soru formunun bir örneği, görüşme sırasında katılımcıya verilmiş ve görüşme sonunda katılımcıdan talep edilerek arşivlenmiştir. Ayrıca görüşmelerle ilgili görüşme notları, ses kayıtları ve kayıtların metin halleri dijital ortamda ve bir klasörde arşivlenmiştir. Ayrıca kodlamaların Nvivo yazılım programı aracılığıyla yapılması, araştırmanın hata payının azalmasını sağlamıştır. Uzmanlar yazılım programlarını kullanmanın araştırmanın geçerlilik ve güvenilirliğinin artmasını sağladığını ve bulguların genellenmesini mümkün kıldığını ifade etmişlerdir (Seggie, Bayyurt, 2015: 361).

6.3. Araştırmacının Rolü

Nitel araştırmalar, araştırma sürecine ve sonuçlarına araştırmacının da etki ettiği bilimsel aşamaları ifade eder. Nitel bir araştırmanın güvenilirliğinin bir göstergesi de araştırmacının çalışma süreci içerisindeki konumunun doğru ve açık bir şekilde tespit edilmesidir. Nitel araştırmalarda dünyayı, incelenen öznelerin gözüyle görebilmek, ancak araştırılan öznelerle yakın bir ilişki ve iletişim ile içlerinden biri olarak davranmak ile mümkündür (Kuş, 2003: 117). Çünkü nitel araştırmalarda ilişkilerin anlamı ve türü gibi sayısal olmayan özellikler incelenir ve yorumlanır (Gürsakar, 2001: 119). Nitel araştırmalarda araştırmacı veri toplama, verileri analiz etme ve yorumlama sürecinin birincil aracıdır. Araştırmacının araştırdığı konuyu anlamlandırmayı

hedeflemesi, konusu anlam olan bir çalışma için son derece tercih edilir bir durumdur (Seggie, Bayyurt, 2015: 28-29).

Araştırmacının kişisel özellikleri, araştırdığı konuya olan ilgisi, konu ile ilgili ön bilgileri, duyguları ve düşünceleri araştırmayı etkileyebilmektedir. Bu nedenle araştırma süresince araştırmacının kişisel özelliklerinin çalışmaya olumsuz anlamda etki etmemesi için dikkatli olması gerekir (Seggie, Bayyurt, 2015: 49). Bu çalışmada araştırmacının akademik çalışma yapması, psikolojik danışman olması ve çalışmanın Din Psikolojisi alanında yapılıyor olması nedeniyle bazı katılımcılarda değerlendirilme kaygısı, dini cevaplar verme eğilimi, söyleyeceklerinin zaten karşı taraf açısından bilindiği düşüncesi yaşadıkları hissedilmiştir. Bazı katılımcılar bu kaygılarını ifade etmişlerdir. Bu kaygıyı yaşayan gönüllüler ile stres yaşamamaları ve rahatsız olmamaları için arzu ederlerse mülakat yapmayabileceğimiz, mülakat yapmamamızın ve ön kabullerinin bir sorun yaratmayacağı ifade edilmiştir. İki gönüllü ile karşılıklı anlaşarak mülakat gerçekleştirilmemiştir. Araştırmada bu durumların çalışmayı olumsuz etkilememesi için katılımcılara; görüşmenin amacının değerlendirme, yargılama ve etiketleme değil anlama ve açıklama çabası olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca söylenenlere karşı kabul dili kullanılarak, ek sorular sorularak ve bazı sorular açıklanarak, bazı sorularda küçük değişiklikler yapılarak görüşmeler yürütülmüştür. Bu çabaların olumlu karşılık bulduğu düşünülmektedir. Görüşme tekniğinin güven içinde ve sağlıklı yapılabilmesi bu becerilerin kullanılmasını gerekli kılmaktadır (Seggie, Bayyurt, 2015: 29; Yıldırım ve Şimşek, 2013: 168-172).

Bununla birlikte araştırmacının dine olan yakınlığının bilinmesi ya da mülakat sırasında anlaşılması katılımcılarda büyük oranda olumlu karşılık bulmuştur. Konuşmacılar bu sayede kendilerini daha rahat ifade ettiklerini, görüşmelerin rahatlatıcı etki ettiğini, kendilerine terapi gibi geldiğini, düşünmesi gerektiği konuları düşünmeye fırsat bulduklarını sıklıkla ifade etmişlerdir. Bu anlamda birçok görüşmenin terapötik bir iletişim ile gerçekleştiği sonucuna ulaşılmıştır. Mülakatlarda son soru olarak görüşleri sorulduğunda bazı ergenler bu anlama gelen ifadelerde bulunmuşlardır. Bu ifadelerden bir tema oluşmuş ve “*Bulgular*” bölümünde yorumlanmıştır. Bu iletişim tarzı, bilimsel görüşme ve danışmalarda arzu edilen bir durumdur (Seggie, Bayyurt,

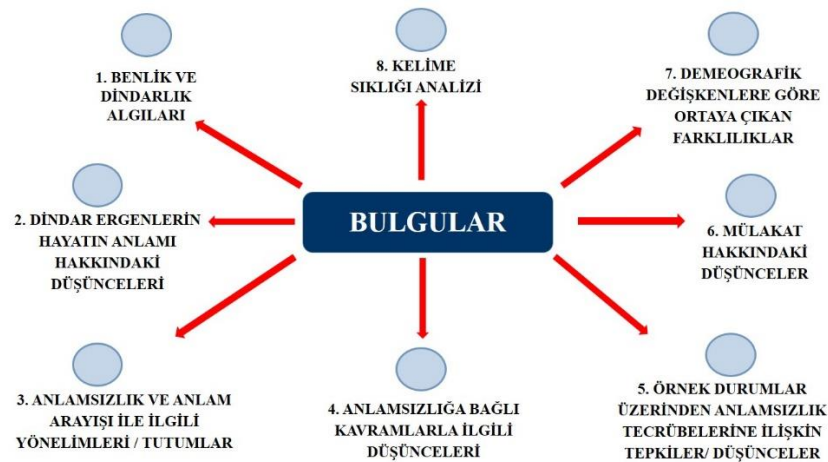
2015: 198). Araştırmacının psikolojik danışmanlık yapması bu çalışmaya olumlu katkılar sağlamıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Nitel araştırmalarda en son aşama sonuçları yorumlamak ve değerlendirmektir. Bu aşamada elde edilen bulgulardan yola çıkarak kuram ve uygulamaya yönelik birtakım sonuçlar çıkarılır ve önerilerde bulunulur (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Bu bölümde araştırmadan elde edilen bulgular aktarılmakta ve yorumlanmaktadır. Birinci bölümde dindar ergenlerin benlik ve dindarlık algısı ile ilgili sonuçlar sunulmuş, ardından dindar ergenlerin hayatın anlamı ve anlamsızlık hakkında ne düşündükleri, anlamsızlığa ve zor yaşantılara gösterdikleri tepkiler ikinci ve üçüncü bölümde ele alınmıştır. Ergenlerin hayatın anlamı ve anlamsızlık yaşantıları ile ilişkili olan mutluluk, güven, değerler, özgürlük ve bağımlılık kavramlarına ait düşünceleri dördüncü bölümde tartışılmıştır. Beşinci bölümde üç örnek durum (bir yakının ölümü/hastalığı, üniversite sınavında başarısızlık ve aile içi çatışma) örneklendirilerek ergenlerin duruma ilişkin tepkileri, düşünceleri ve başa çıkma becerileri dindarlıkları ile ilişkili olarak tartışılmıştır. Altıncı bölümde ergenlerin mülakat ile ilgili düşünceleri sunulmuş, ardından cinsiyet, eğitim durumu ve STK mensubiyetine göre ergenlerin verdiği yanıtlar ortaya konulmuştur. Elde edilen bulgular ilgili literatüre dayalı olarak tartışılmış ve yorumlanmıştır. Bulgular 8 ana başlık altında incelenmiştir. Bulgular sonucunda elde edilen temalar ve kavramsal çerçeve aşağıdaki şekilde oluşmuştur:

Şekil 5: Bulgu Sonuçları

Bulgular sonucunda cinsiyet, eğitim durumu ve STK mensubiyetine göre oluşan sayılar Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4 Demografik Değişken Frekansları

Değişken		N
Cinsiyet	Kız	14
	Erkek	14
Eğitim durumu	Lise	12
	Üniversite	16
STK Mensubiyeti	Var	18
	Yok	10
Toplam		28

BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Aşağıda bulgular sırayla aktarılmış ve tartışılmıştır. Başlıklara ait tablolar NVİVO 12 Pro programı kullanılarak görselleştirilmiştir.

1. BENLİK VE DİNDARLIK ALGISI

Araştırma ergenlik dönemi ile ilgilidir. Ergenlik döneminin en önemli özelliklerinden biri de benlik imajının oluşmaya başlamasıdır. Mülakatlarda katılımcıların benlik ve dindarlık algısını öğrenmek için;

- *“Kendinizi nasıl bir kişi olarak tanımlıyorsunuz? Sizi diğerlerinden ayıran özellikleriniz var mıdır? Varsa bu özellikler nelerdir? Açıklar mısınız?* sorusu,

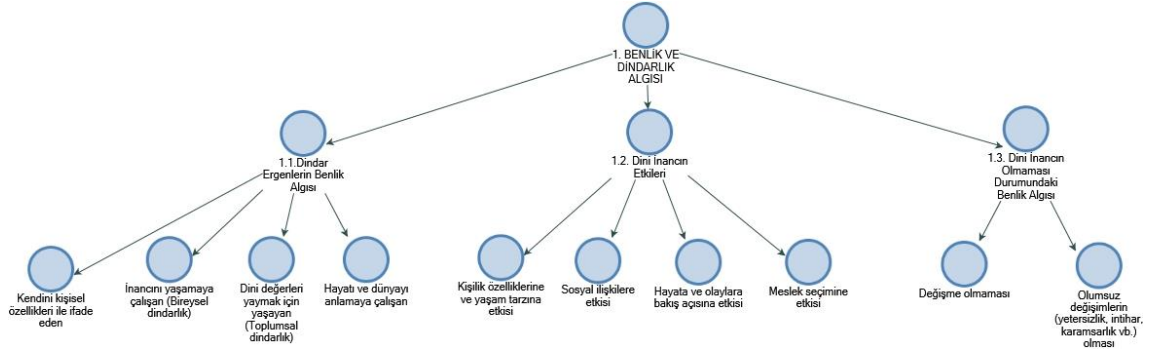
Dini inancının kişiliğine etkisini öğrenmek için;

- *Dini inancınız yaşam tarzınızı, düşüncelerinizi, tercihlerinizi ve olayları yorumlamanızı etkiliyor mu? (cevap evetse) Nasıl etkiliyor? Yaşantınızdan örneklerle açıklayabilir misiniz?* sorusu,

Dini inancının olmaması durumundaki benlik algısının nasıl algılandığını anlamak için ise;

- Hayatınızda dini inancınız, Allah ve ahiret inancınız olmasaydı hayatınız nasıl değişirdi?” sorusu sorulmuştur.

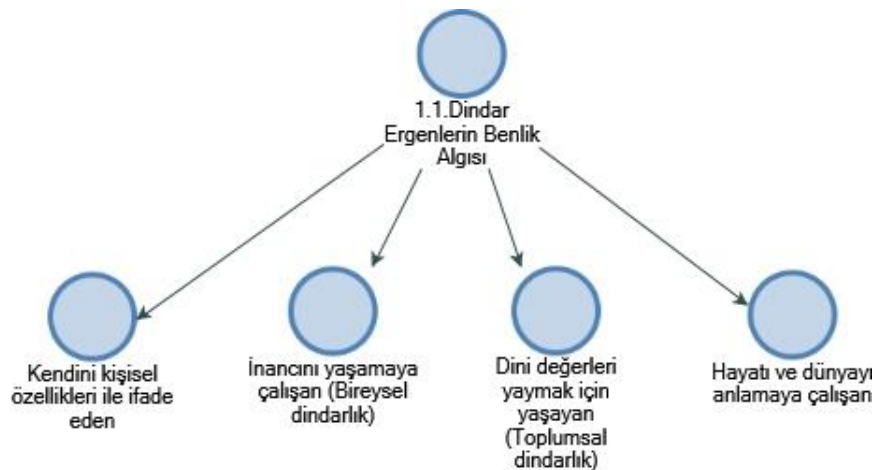
Benlik algısına ait kategoriler Şekil 6’da aktarılmıştır. Sırasıyla her bir kategorideki bulgular aktarılmış ve bulgular literatür bağlamında tartışılmıştır.

Şekil 6: Benlik ve Dindarlık Algıları

1.1. Dindar Ergenlerin Benlik Algısı

Katılımcılara benlik algılarını tespit etmek amacıyla “Kendinizi nasıl bir kişi olarak tanımlıyorsunuz? Sizi diğerlerinden ayıran özellikleriniz var mıdır? Varsa bu özellikler nelerdir? Açıklar mısınız?” sorusu yöneltilmiştir. Ergenlerin benlik ve dindarlık algıları ile ilgili cevaplardan elde edilen temalar şu şekilde oluşmuştur: Kendini kişisel özellikleri ile ifade eden (f: 17), inancını yaşamaya çalışan (f: 10), dini değerleri yaymak için yaşayan (f: 9), hayatı ve dünyayı anlamaya çalışan (f: 6).

Şekil 7: Dindar Ergenlerin Benlik Algıları

Bazı durumlarda aynı kişi, aynı temayı ifade eden birden fazla ifadeye bulunmuştur. Bazı durumlarda frekans dağılımlarının toplam sayısı (f), çalışma grubunun toplam sayısından (nT=28) daha fazla olabilmektedir. Tablolarda ilgili temaya cevap veren kişi sayısı (n) sembolünün altında, kişilerin ilgili temaya verdiği cevap sayısı da (f) sembolünün altında gösterilmiştir. Temaların sıklığı Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5: Dindar Ergenlerin Benlik Algısı

Temalar	(n)	(f)
Kendini kişisel özellikleri ile ifade eden	16	17
İnancını yaşamaya çalışan (Bireysel dindarlık)	10	10
Dini değerleri yaymak için yaşayan (Toplumsal dindarlık)	9	9
Hayatı ve dünyayı anlamaya çalışan	5	6

Ergenlik dönemi kimlik ve benliğin oluşma döneminin merkezi olması dolayısıyla kişilerin kendi farklılıklarına vurgu yaptıkları bir dönemdir. Dilin ve kelime dağarcığının gelişmesi ergenleri kendi kavramlarıyla düşünme, olayları kendi zihinsel süzgeçlerinden geçirme ve farklı sonuçlar ortaya koyma becerilerine götürür (Adams, 1995; Yavuzer, 2015: 267). Çalışmadaki ergenlerin dindar olması, benliklerini oluştururken dini değerlere atıfta bulduklarını da ortaya koymaktadır. Yapılan araştırmalar ergenlerin ve dindar ergenlerin kişiliklerini oluştururken dini değerlerden yararlandıklarını göstermektedir (Albayrak, 1995; Bahadır, 2001; Bayraktar, 2009; Demir, 2013; Ergün, 2013; Hökeleli, 1986; Jones, 1996, Koç, 2003, Öztürk, 2016; Şahin, 2005; Vergote, 1981). Verilen cevaplara bakıldığında ergenlerin en çok kendini kişisel özellikleri ile tanımladığı görülmektedir. Ergenlerin kendilerini tanımlamakta zorluk yaşadıkları, kararsızlıklarının ve karamsarlıklarının olduğu, kendilerini tanımlarken bazen olumlu, bazen de olumsuz özellikleri kullandıkları görülmektedir. Liseli bir kız ergen (KL_5) kendini tanımlarken şu ifadeleri kullanmaktadır: *“Hocam şimdi şöyle söyleyeyim bu benim cevaplamakta en çok zorlandığım soru çünkü kendimi tanımak bence zor bir şey. Mesela insanlar beni farklı şekilde tanımlıyor ve bu genellikle olumlu oluyor ama ben kendimi tanımlamayı pek sevmiyorum, öyle diyeyim. Çevremdekiler genelde iyi birisin, iyi niyetlisin, sabırlısın falan diyor. Ama bunları*

kendimi tanımlamak için kullanmak bana egoistçe geliyor açıkçası. Yardımsever olmak beni tanımlayan bir özellik olabilir çünkü birisi benden bir şey istediğinde onu yapmadan duramıyorum, öyle bir özelliğim var. Mesela şöyle bir örnek vereyim. Sınıfta soru çözerken birisi bana bir soru sorduğunda ben kendi işimi bırakıp onunla ilgileniyorum, çözememsem onun sorusunu başkasına soruyorum. İnsanlara yardım etmeyi, faydalı olmayı falan seviyorum.

Biraz düşününce kendimi yeterince tanıyamadığımı anladım. Her insanın yapabildiği bazı özel şeyler, yetenekler vardır ama bunları tanıma fırsatım olmadı. Ve genel olarak da kendimizi keşfedemediğimizi ve tanıyamadığımızı düşünüyorum. Okurken çok zorlandığım sorulardan biri de bu soruydu. Hatta kendimi nasıl tanıdığımı değil de insanların benim hakkımda ne düşündüğünü söylediğimi fark ettim (KL_5)”.

Başka bir kız öğrenci (KL_2) kendini “Yaşıtlarıma göre çevreye ve büyüklerime daha saygılı biri olduğumu düşünüyorum. Yardımlaşmayı çok seviyorum. Bu yüzden de zaten tıp fakültesi istiyorum. Doktor olma konusundaki eğilimlerim bu sebeple arttı. Ama her insanda olduğu gibi bazı durumlarda bencil olabilirim. Kendimi başkalarından ayıran özelliğim toplumda düşünmeden konuşan insanlar çok var. Ama ben önceden düşünüp sonra düşüncelerimi ifade ediyorum. Bu bence beni ayıran bir özellik olabilir. Hiçbir konuda yalan söylemem ve kötü özelliğim, bilmiyorum mutlaka vardır ama şu an aklıma gelmedi” şeklinde tanımlamaktadır.

Üniversiteli bir erkek öğrenci (EÜ_6) “Ben hareketli bir insanım. Ama mesela sosyal değil daha asosyal bir insanım. Toplum içine karışmayı çok sevmiyorum, ikili ilişkilerde sıkıntı olabiliyor bazen. Bir arkadaşla konuşurken saatlerce muhabbet edebilirim. Ama toplum içinde niyeyse kendimi rahatsız hissediyorum. Kendimden kaynaklanabilir, belki ailemden kaynaklanabilir. Mesela küçüklüğümde, kendi mahalleimde küçük çocuk olmadığı için çok fazla arkadaşım, sosyal çevrem olmadı. Bir de aileimde İslami bir yaşam olduğu için, ben de böyle yaşamaya çalıştığım için kızlara karşı bu yönüm yani asosyalliğim biraz daha fazla oluyor. Mesela ben ablamgillerle bile bazı konulardaki sohbetlerde, ilişkilerde sıkıntı yaşayabiliyorum. İkili ilişkilerde değil ama toplum içinde ve karşı cinsle ilişkide sıkıntılar yaşayabiliyorum. Başka, kendinle alakalı bazen çok zıt, muhalefet olabiliyorum. Benim kendimi güçlü gördüğüm yön insanlara verdiğim değer. Ben bir insana değer verdiğim, sevdiğim bir insanın

iyiliği için kendimden bile feragat ederim. Önemseydiğim bir insanın üzülmemesi için elimden geleni yaparım. Ondan sonra Başka... eee (düşünüyor) Sır tutma yönünden mesela birçok arkadaşım bana hiç kimseye anlatamadığı sırlarını anlatır, benden asla sır çıkmaz. Biri bana bir şey sorduğunda onu öğrenmeye çalışırım, araştırırım ona bildiririm. Eğer araştırma imkânım yoksa bile onu başka arkadaşlarıma sorarım, ona bildirmeye çalışırım. Biri bana bir şey söylediğinde mesela yapar mısın dediğinde, ben yapamayacak olsam bile o üzülmesin diye tamam derim elimden geldiği kadar yapmaya çalışırım onun isteğini.” ifadeleriyle kendini tanımlamaktadır.

Bazı öğrencilerin olumlu kişilik özelliklerini ifade etmekte zorlandıkları, bu özelliklerini övünmek amacı taşıdıkları düşünülmesin diye ifade etmeye istekli olmadıkları görülmektedir. Ergenlerin İslam inancında övünme ve kendini beğenmenin hoş karşılanmaması ile ilgili algılarından dolayı bu ifadeleri kullandıkları anlaşılmaktadır. Örneğin EL_1 kodlu liseli erkek bir öğrenci *“İyi huylarımı konuşmak doğrusu çok hoşuma gitmez. Böyle şey gibi oluyor. Kişiliğimi anlatmak için olumsuzlardan başlayalım önce. Şahsen hocam çok çalışkan biri değilimdir. Vasat bir hayatım vardır. ... Onun dışında kötü alışkanlığım kötü ahlaki bir problemim yok.”* demektedir. Ayrıca ergenlik dönemindeki mükemmeliyetçi yaklaşımların mülakata katılan kişilerde kendilerini eksik görmelerine etki ettiği de söylenebilir. Benzer ifadeler aşağıdadır:

“İlkokulda da aslında gayet başarılıydım. Hani herkes zaten başarılıdır da ilkokulda, öğretmenlerin sürekli bu biraz farklı filan derlermiş. İyi bu çocuk filan derlermiş. Zaten bu konuştuklarımda kesinlikle kendimi övme gibi bir amacım yoktur. Ondan sonrasında, her zaman için övülen biriydim(EL_5)”. Üniversiteli bir kız öğrenci “Kendinizi nasıl tanımlıyorsunuz sorusu biraz bu tarz bir soruydu. Kendini anlatınca insan kendini övüyor, kendini beğeniyor gibi hissedebiliyor bazen (KÜ_7)” şeklinde, liseli bir kız öğrenci ise “Ben şimdi kendim en iyi özelliklerini söylesem bu ego olur. Kötü özelliklerimi söylesem bu kendime hakaret olur. Kendimi tanımlayamıyorum aslında.” (KL_3)şeklinde cevap vermişlerdir.

Kendini kişisel özellikleriyle tanımlayanlardan sonra en çok ifade edilen tema inancını yaşamaya çalışan, dini ilke ve ibadetlerine dikkat eden kişilerden gelmiştir. Bireysel dindarlık olarak ifade edilebilecek bu temada ergenler İslam dininin

yaşamlarına anlam kattığını, sadece dünyayı düşünen bireysel bir bakış açısının yanlış ya da eksik olacağını ifade etmişlerdir. Liseli bir kız katılımcı “Allah yolunda ilerlemeye çalışan, İslam davasında elinden geleni yapmaya çalışan aciz bir kulum. Dışarıdaki ortama baktığımda insanlar yani arkadaşlarım fazlasıyla seküler bir hayat yaşıyorlar. Hayata bakış açıları tam bir kapitalist bakış açısı, yani İslami bakılmıyor. Ben kesinlikle demiyorum, ben çok güzel bakıyorum hayata ama bulunduğum ortam, çocukluğumdan beri bulunduğum bir ortam olduğu için ve İslami bir bakış açısıyla bakmamız gerektiğini öğrettiği için biraz İslami olarak konulara baktığımı düşünüyorum (KL_1)” ifadesini kullanmıştır. Üniversiteli erkek katılımcı EÜ_6 ise “Hayata bakışım genel itibariyle İslami bir çerçeve içerisinde. Bir nevi İslam benim hayatıma anlam katıyor Mesela ben Müslüman olmasam, namaz kılmamam, dini önemsemesem, Allah'ın varlığı olmasa çok boş yaşayacağım. Ben bunun farkında oluyorum. Çünkü bazen namaz kılmak istemiyorum, oruç tutmak istemiyorum, Allah'ı unutuyorum. Bu tür zamanlarda boşluğa düşüyorum, bunu hissediyorum. Bu durumdan rahatsız oluyorum, sonra kendime çekidüzen vermeye çalışıyorum. Okul benim için çok sıradan bir şey. Mesela ben buraya gelirken de böyle düşündüm. Mesela öğretmen olamamak benim için çok sıradan bir şey. Benim için önemli olan şey bir yandan İslam'ı öğrenmek, diğer yandan kendime uygun bir eş, hayat arkadaşı bulmak. Ben geçim sıkıntısı derdini düşünmüyorum. İnsanın bir şekilde geçinebileceğini düşünüyorum. Önemli olan senin yanında olacak iyi bir kişinin olması. Bunun daha önemli olduğunu düşünüyorum. Böyle bir arayış içerisindeyim. Bunun yanında sürekli Allah-u Teâlâ'ya yakınlaşma isteğimiz de var. Beni Allah'a daha çok yakınlaştıracak bir eş arıyorum” şeklinde cevap vererek inancının hayatının önemli alanlarına olan etkisini belirtmiştir. Üniversitede okuyan kız öğrenci (KÜ_7) Müslümanlığını ölüm gerçekliği karşısında anlamlandıramaya çalıştığını şu şekilde ifade etmiştir: “KÜ_7 her şeyden önce Müslüman. İslam dininin bir müntesibi. Yaşamını da buna göre düzenlemek isteyen birisi. Bunun yanında çoğu zaman, yanlışlar ve hatalar yapabilen ama İslam'ı gerçekten yaşamak isteyen biri. Çok popüler olan şeyleri konuşan onları mesela önemseyen biri değilim, diğerlerinden farklı olarak. Onun dışında belli bir süremi olduğunu düşünüyorum. Ölüm denen bir gerçeklik var. Belli bir süreye kadar yaşayacağım bu hayatta. O yüzden değerli bir hayat yaşamak istiyorum. Bu yolda, amaçta gereksiz gördüğüm şeyler de ilgimi çekmiyor. Konuşmuyorum, izlemiyorum ya

da takip etmiyorum. Hani diğerlerinden farklı olarak. Kişilik özelliklerinden gidersem kimlerine göre daha kaygılı olabilirim. Stresli ve gerginim. Hem inancım, değerlerimle ilgili kaygı taşıyorum hem de kendimi bunlardan uzaklaşmış hissettiğim zamanlarda, bu sorunlarla başa çıkmakta zorlandığım zamanlarda, hem samimiyetimi hem inancımı kaybediyorum gibi hissettiğim zamanlarda, kaygı ve stres düzeyim artıyor.”

Dindar ergenlerin benlik algısında; dindarlığını toplumsal bir boyutta yaşamaya çalışan, dini hedeflerini ve ideallerini insan ve toplum hayatına yerleştirmek isteyen kişiler “dini değerleri yaymak için yaşayan” teması altında değerlendirilmiştir. Toplumsal boyutu olan bir dindarlık anlayışını ifade eden bu temanın ifade edilme sıklığı bir önceki tema ile aynı sayıda olmuştur. Katılımcılar bu temada dini değerleri toplumsal hedefleri ve boyutlarıyla ilişkilendirmişlerdir.

Üniversiteli erkek katılımcı olan EÜ_2 İslam’ı hayatın tümünü kuşatan bir din olarak gördüğünü “*Kişiliği kimlik üzerinden algıladım. EÜ_2 Müslüman bir kişi veya Müslümanca yaşamaya çalışan bir kişidir. Müslümanlığın çeşitli fraksiyonları var. Ben de inkılabi bir duruşu benimsiyorum. İslam’ı sadece dar bir alanda değil, sosyal hayatı imar etmeye çalışan bir din olarak gören bir kişiyim. Kendimi her zaman tahlil etmediğim için kendimi tanımlamak zor benim için ama düşünce anlamında bireysel bir din anlayışından çok insanları iyiye, doğruya, güzele çağırmaya çalışan, kötülüklerden uzaklaştırmaya çalışan bir karakter yapısı içerisinde olmaya çalışan biriyim*” sözleriyle ifade etmiştir. Üniversitede okuyan başka bir erkek öğrenci EÜ_4 İslam’ın siyasal boyut taşıdığına olan inancını “*Lise dönemindeyken hayata bakışım ile üniversite döneminde var olan hayata bakışım farklılık arz ediyor. Lise dönemindeyken daha liberal bir dünya görüşüne sahipken üniversite döneminde arkadaş çevremle değişmesiyle daha İslamcı bir perspektiften bakmaya başladım. Lise döneminde dini sadece namaz kılmaktan ibaret sanıyordum. Ama üniversitede bir cemaate girdim. Bu cemaate girdikten sonra dinin İslam’ın beş şartından daha fazlası olduğunu anladım. Aynı zamanda siyasi bir perspektife de sahip oldum. Karakterim bu minvalde değişti. Bunun dışında kırılğan biriyim. Zehir gibi bir dili olmayan, güzel bir dili olan biri olarak biliniyorum.*” şeklinde ifade etmiştir. Üniversiteli kız öğrenci KÜ_6 ise dini inancının kendisini mücadeleci ve idealist bir noktaya getirdiğini şu şekilde ifade etmiştir. “*Seni*

diğerlerinden ayıran bir özelliğın var mı sorusundan hareketle cevaplayayım. Kişisel görünüm anlamında bir ayrıcalığıım yok. Herkes gibi kolum, bacağıım vs. var. Sıradan bir öğrenci olarak görüyorum kendimi. Yetenek anlamında da çok ayrıcı bir yeteneğım olduğunu düşünmüyorum. Mütevazılıktan söylemiyorum bunu. Öğrenme aşamasındayım birçok şeyi. Belki de bu soruları da öğreniyorum. Kendimi diğerlerinden şu anlamda farklı hissediyorum. Burada diğerlerinin de kim olduğu da önemli bence. Beni ayıran şey muhtemelen ayrıcalığıını hissettiğım şey, mücadelem, olaylara bakış açım. Herkesin illaki hayata dair bir yaşama amacı var. Ben burada daha iyisi nasıl olabilirim, Allah'ın insanlar için gösterdiği hedeflere nasıl ulaşabilirim açısından bakıyorum. Belki de farklı kılan odur. O süzgeçten baktığıımda ona göre yaşamaya çalışıyorum ve insanların bu yüklenen misyon anlamında çok da bilinçli olmadığını düşünüyorum. Halifelik görevi insana verildi diyoruz. Ama konuşuyorum okuldaki insanlarda bile (ilahiyat fakültesi öğrencisi) bunun bilinci çok fazla yok. Çünkü bazı fedakârlıklar yapmamız gereken durumlar oluyor, çabalamak gerekiyor. Bu anlamda farklı olduğumu düşünüyorum. Çevremde özellikle ailemden herhangi bir direniş veya mücadele bilincinde olan insanlar yok. Gündelik hayatta kendi çevresinde dinini yaşamaya çalışıyorlar. Burada tabii ki belirleyici olan şey dinim oluyor aslında. O insanları da küçümsemiyorum kesinlikle. Ama benim namazına yüklediğım anlam ile onun namazına yüklediğı anlam aynı olmuyor. İkimiz de bir namazın olduğundan bahsediyoruz ama aynı namaz değil bu. Ben tabii kendimin de bu konuda çok iyi olmadığını düşünüyorum.”

Ergenlerin benlik algısında son tema “hayatı ve dünyayı anlamaya çalışan” adıyla kavramsallaştırılmıştır. Ergenlik dönemi, anlam arayışının en yoğun olduğu dönemdir. Katılımcılar verdikleri cevaplarda karşı karşıya kaldıkları ilişkileri, hayatı, varlık amaçlarını sorguladıklarını ifade etmişlerdir. Üniversiteli kız katılımcı KÜ_5 “Kendimi arayış içerisinde olan biri olarak tanımıyorum. Çünkü net değilim. Kendimle ilgili fark ettiğım en büyük sorunlardan biri bu. Bir gün yaptığın bir şeyi çok severken yarın onu sevmiyorum. Ya da insan ilişkilerinde de oluyor bu. Bir anda duygu durumum değişebiliyor. Şey diyorlar mesela çok tatlı görünüyorsun, çok şen şakrak, tatlı görünüyorsun falan. Ama bu her zaman böyle olmuyor. Ne düşünüyorsam yüzüme yansıyor. Bazen bazı şeyleri saklamak istiyorum ama olmuyor. İkiyüzlü olmaktan nefret ediyorum. Bugün bir davranıştan hoşlanmadığıı zaman jest ve mimiklerim ile onu

belirtiyorum. Tanımadığım hayata karşı daha çok pozitif bakan biriyim. Örneğin sıklıkla Yeşil Caminin oraya gidip turistlere ve tanımadığım insanlara bakıyorum, onları gözlemliyorum. O an her şey çok güzel geliyor. Çünkü tanımadığım ve beni tanımayan bir dünyadayım. 9Kimse gelip bana karışmıyor, sorular sormuyor, nedenleri araştırmıyorlar. Tanıdığım ve beni tanıyan dünyanın içinde ise olaylara ve durumlara karşı negatif bir pencereden bakabiliyorum. Ya da tanıdığım dünyanın içinde sorunlara karşı bazen duyarsızlaşıp hissizleşebiliyorum.” diyerek düşüncelerini ifade etmiştir. Benzer görüşler şu şekildedir:

“Her şeyi çok düşünürüm, kavramların analizleri yaparım. Sevgi, aşk, arkadaşlık nedir, nasıl olmalıdır bunları düşünürüm kendi kendime. Anlamaya çalışıyorum hayatı. Bazen beni çok zorluyor bu durum (EL_3)”.

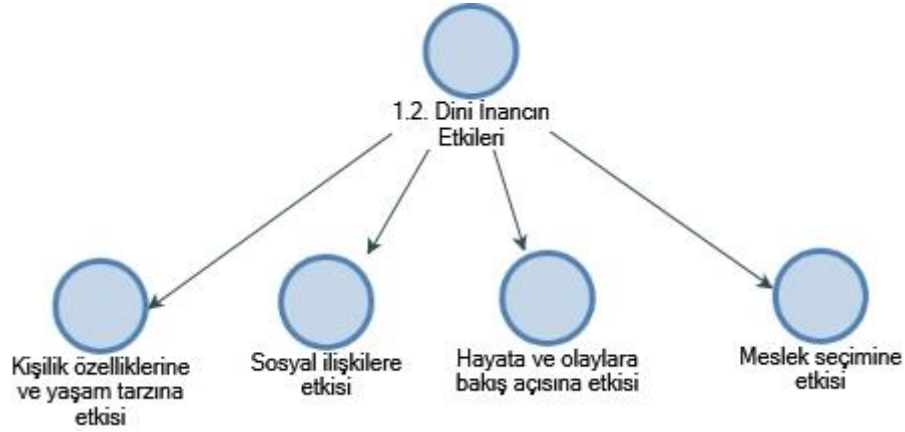
“Yani hocam aslında şöyle. Eeeeeee, seyyy, insan olmanın üzerine bazı sorumluluklar getirdiğine inanıyorum. Bu pencereden dünyayı anlamlandırmaya, dünyayı okumaya çalışıyorum. Başarı ya da başarısızlık yönünden değerlendirilebilir Tabii ki bu ama dünyayı anlamaya yönelik bir çabam var. Temeli böyle. Böyle üstün bir özelliğim yok. Bir takım zaafı, birtakım çıkmazları olan, bunlarla yatıp kalkan, bunlarla düşüp kalkan biriyim. Kendi üzerimde birebir gözlemlerim yok. Gözlemeye çalışıyorum insanların yaşayış şekillerini, düşüncelerini hareket tarzlarını konuşma biçimlerini, bir şekilde her şeyi gözlemlemeye çalışıyorum. Metroda giderken bir insanın oturmasından, ayakta durmasından, müzik dinlemesinden dışarıya bakmasına bir arkadaşıyla muhabbet etmesine kadar anlamaya ve anlamlandırmaya çalışıyorum. Belki bir farklılık varsa bana özgü bu anlamlandırma çabasıdır diyebiliriz(EÜ_3)”.

“Bu yaşlarda veya ilerleyen yaşlarda görülen bir şey olduğunu düşünüyorum. Başkalarında var mıdır bilmem ama kendimi anlam arayışı içinde olan biri olarak görüyorum. Çünkü gerek içinde bulunduğum dünyanın koşulları gerekse fitri özellikler seni bir şeyler bulmaya itiyor, sen de onu bulmaya çalışıyorsun. Kendimi de bu anlam arayışı içinde cebelleşen biri olarak görüyorum. Dışarıya çıktığımda bulunduğum ortamı bütünüyle kavramaya çalışıyorum. Genellikle bilinçsiz bir şekilde oluyor bu durum. Farklı insanların hayatlarını bazen tasarlıyorum zihnimde. Yine de kendimi diğer insanlardan ayıran bir yönüm olmadığını düşünüyorum. Standart bir kişi olduğumu düşünüyorum. Farklı bir özellik olarak bir şeyden bahsedeceksek de şunu diyebilirim. Çevremdeki insanlara göre daha çok bir şeyleri algılama ihtiyacı hissediyorum diyebilirim.” (EÜ_5)

Bulgular ergenlik döneminin hayatı ve kendini sorgulama dönemi olduğunu gösteren araştırmalarla paralellik göstermektedir (Adams, 1995; Bahadır, 1994; Bühler vd. 1987a; Demirci, 2009; Eskin, 2000; Hamachek, 1995; Koç, 2003, Morsünbül, 2011; Vergote, 1981; Wrosch-Miller, 2009).

1.2. Dini İnançın Etkileri

Ergenlerin öznel dindarlık algıları duygu, düşünce ve davranışlarına birtakım etkilerde bulunmaktadır. Bu dönemde genç için din, temel bir ilgi alanı haline gelmiştir. Zihni gelişmeyle birlikte dini duygu, ilgi ve düşünceler boyut değiştirerek şuur seviyesine yükselir ve ergenin tüm kişiliğini etkileyecek duruma gelir (Bahadır, 1994). Mülakatta dini inancın kişiliklerine etkilerini anlamak amacıyla “*Dini inancınız yaşam tarzınızı, düşüncelerinizi, tercihlerinizi ve olayları yorumlamanızı etkiliyor mu? (cevap evetse) Nasıl etkiliyor? Yaşantınızdan örneklerle açıklayabilir misiniz?*” sorusu yöneltilmiştir. Soruya verilen cevaplar Şekil 8’de gösterilmiştir.

Şekil 8: Dini İnançın Etkileri

Glock’un dinin beş temel boyutu olduğunu ifade eden yaklaşımı (Glock, 1998) dinin hayatın tüm alanlarına etki ettiğini göstermesi açısından anlamlıdır. Yukarıdaki soruya verilen cevaplar dinin ergenlerde Glock’un ifade ettiği alanlara etki ettiğini göstermektedir. Soruya verilen cevaplardan elde edilen temalar sıklığına göre şu şekilde oluşmuştur: Kişilik özelliklerine ve yaşam tarzına etkisi (f: 23), hayata ve olaylara bakış açısına etkisi (f: 22), sosyal ilişkilere etkisi (f: 20), meslek seçimine etkisi (f: 7). Ortaya çıkan sonuçlar Glock’un ifade ettiği dinin etki boyutunu göstermektedir. Etki boyutu diğer boyutların gündelik hayata yansımalarını içeren boyuttur. Dinin kişi üzerinde ne yapması ve ne yapmaması konusunda yaptığı etkiyi kapsamaktadır (Hökelekli, 2012: 51-55). Dini inançları ergenlerin yaşam tarzını, sosyal ilişkilerini ve meslek seçimlerini belirgin bir şekilde etkilemiştir. Temaları kaç ergenin hangi sıklıkta ifade ettiğine ilişkin veriler aşağıdaki tabloda aktarılmıştır.

Tablo 6: Dini İnançın Etkileri

Temalar	(n)	(f)
Kişilik özelliklerine ve yaşam tarzına etkisi	20	23
Sosyal ilişkilere etkisi	20	20
Hayata ve olaylara bakış açısına etkisi	18	22
Meslek seçimine etkisi	7	7

Dini inançları ergenlerde en çok kişilik özelliklerine ve yaşam tarzlarına etki etmiştir. Katılımcıların konuyla ilgili bazı ifadeleri şu şekildedir:

Üniversiteli kız öğrenci KÜ_1 dini inancının davranışlarına etkisini “*Dini hayatımda her şeyin önüne koyduğum için hayatımı da dinime göre yaşamam gerekiyor. Bazıları dini yaşantısına uyduruyor. Ben bunun tam tersinin olması gerektiğini düşünüyorum. İnsan yaşantısını dine uydurmalı. Örneğin drama dersinde karma sınıflarda eşofman giymek zorundasın. Toplum içinde yapılması uygun olmayan, uygunsuz, doğru bulamadığımız birtakım hareketlerin tüm sınıfın önünde yapmamız isteniyor. Bunu yapmamaya çalışıyorum çünkü eğer taviz verirsem yarın başka tavizler de vereceğim ve inancım gittikçe azalacak, bozulacak. Ama bazıları bunun normal olduğunu düşünüyor.*” şeklinde ifade etmiştir.

Dini inanç ergenleri hayat hedeflerini belirlemede, bazı yaşam alışkanlıklarında ve zor yaşantılarında etkilemektedir. Konuyla ilgili bazı ifadeler şöyledir:

“*Kızlı erkekli karışık bir düğün yapmak istemiyorum. Haremlik selamlığa uygun olsun istiyorum. Dünyayı sömüren emperyalist ülkelere destek veren şirketlerin ürünlerini boykot ediyorum (EÜ_3)*”.

“*Tabii ki etkiliyor. En basitinden giyimimi bile etkiliyor. Hoşuna giden, giymek istediğin bir kıyafeti bile bazen giyemiyorsun. Dini inancımın en çok etkilediği şeyin de hayallerim diye düşünüyorum. Daha cazip gelen yolu değil de daha olması gereken yolu, hayallerinin yolunu seçiyorsun. Bunu şöyle ifade ediyorum. Mesela para kazanmak. Çok para kazanmayı isterim ama bunu değil de sinemacı olmak istiyorum. Bunun da iki temel sebebi var. Bir İslami camianın bu mevzuya ilgisinin son derece düşük olması ikincisi be bu alanda yeteneğimin olduğunu düşünüyorum. Dini inancım şöyle etkiliyor. Bu alanda dini imanı önemsemezsen, belli hassasiyetlerin yoksa çok para kazanabilirsin. Para kazanmak. Ama ben dini inancına göre bir şeyler yapmayı düşündüğüm için bu tür şeyler yaptığında çok fazla para kazanamazsın. Bunlara rağmen ben bu yolu seçtim (EÜ_8)*”.

“Hayatın anlamında din benim için önemlidir. Dini sadece bir kelime olarak görmüyorum. Din benim için bir yaşam tarzıdır. Buraya geliş sebebidir. Başıma olumsuz bir olay geldiğinde elimden geldiğince olayları bu şekilde yorumlamaya çalışıyorum. Benden beklenen şeyleri yapınca huzurlu oluyorum. İnsan fitrat olarak korunmasıdır. Bir güven, bir sığınma bekliyor. Dini inancım bunu bana sağlıyor. Güven duygusunu en iyi şekilde hissetmemi sağlıyor. Mesela tedirgin olduğum, korktuğum zaman ya da başıma bir şey geldiğinde Allah'tan yardım istiyorum ve bu beni rahatlatıyor. Kafam hemen Nas suresine gidiyor. Bazen de günlük hayatımızda çok başımız sıkışınca Allah'a sığınıyoruz diyorum ama yine de bana bir huzur veriyor.” (KL_6)

Dini inancın ikinci olarak etkili olduğu tema “sosyal ilişkilere etkisi” teması olmuştur. Dini değerler ve ilkeler katılımcıların sosyal ilişkilerini etkilemektedir. Konuyla ilgili 20 öğrenci birer kez bu etkiden söz etmişlerdir. Liseli erkek öğrenci EL_2 dinen uygun olmayan bazı ortamlara girmekten kaçındığını şu şekilde ifade etmiştir. *“Bir kere dinin emirleri kötü olan bir şey istemez. Mesela çevremiz tarafımızdan bizi alkollü ortamlara davet ediyorlar. Ben dinim yasakladığı için öyle ortamlara girmiyorum Bu benim için iyi bir şey. Çünkü beni koruyor.”* Liseli kız öğrenci KL_3 *“Arkadaş seçimimde de dini inancım beni etkiliyor. Örneğin beni dini inancımdan uzaklaştıracak bir arkadaşla yaklaşmamaya çalışıyorum.”* diyerek dini inancının arkadaş seçimine etki ettiğini ifade etmiştir. Liseli başka bir kız öğrenci olan KL_4 kötü alışkanlıklara neden olacak arkadaş ortamından dini inancı nedeniyle uzak durduğunu *“Bir insanı kırmamam gerektiği, ona üzmemem gerektiği gibi konularda da etkiliyor. Bir söz vardı bülbül güle, karga çöplüğe götürür diye. Arkadaşlarımı buna göre seçmeye çalışıyorum. Beni yanlış yola, neye göre yanlış diye düşünecek olursak, hani ahlaki açıdan olsun, böyle insanlara kötü etkileyecek dini açıdan yanlış işlere götürecek konulardan uzak durmaya çalışıyorum ve arkadaşlarımı da buna göre seçmeye çalışıyorum. Bana daha yakın, fikirleri benimle örtüşen insanlarla arkadaşlık kuruyorum. İkili ilişkilerde, hani kadın erkek ilişkisinde de insanın yapısından ötürü karşı cinse ilgisinin olduğunu fark ettim ve biliyorum. Eğer dini inancım olmasaydı ben bir insanla ilişkiyi ilerletebilirdim. Ya da biri olmadığı zaman (flört ilişkisini kast ediyor) başka bir insanla tekrar denemek isteyebilirdim. Ya da bunun arayışına girebilirdim. Ama din bana bu konuda bir sınır getiriyor ve bu sınırları aşmak insanı yıpratıyor. Ve mantıklı açıdan bakacak olursan, bu benim hem daha mutlu hem daha huzurlu olmamı sağlıyor. Atıyorum bu bir erkeğe karşı kendimi daha geriye çekerek bakmamı sağlıyor, ilişkiye daha uzak tutuyor. Evliliğe daha sıcak bakmamı sağlıyor.”*

sözleriyle ifade etmiştir. Üniversiteli erkek bir öğrenci dini inancının karşı cinsle ilişki kurarken etkili olduğunu şöyle ifade etmektedir: *“İlk başlarda karşı cinsle ilişki kurarken çok zorlandım. Bir yetiştirme tarzım var. Aileden gördüğüm bir kültür var. Karşı cinsle ilişki kurarken ilk başlarda kendini ikiyüzlü hissediyorsun. Yalan söylüyorsun kendine. Neye inandığını bilmiyorsun. Kendini tam anlamıyla Müslüman göremiyorsun. Diğerlerinin yaptığı her şeyi yapıyorsun ama ailen ile baş başa kalınca Müslüman gibi davranıyorsun ama dışarıda öyle değilsin. Tabii ilk başlarda yaşıyorsun bunları. Kendi içinde bir bölünme yaşıyorsun Bu ilk başlarda bir zarar vermiyor ama zamanla çok zarar vermeye başlıyor. Daha çok karşı cinsle ilişkiyi tercih ediyorsun. Daha sonra bu bölünmüşlüğü sürekli yaşayamıyorsun. Bir karar vermek gerekiyor. Ve tercihini yapıyorsun.”* (EÜ_8)

Dini inancın etkili olduğu üçüncü tema “hayata ve olaylara bakış açısına etkisi”dir. Bu tema daha çok zihinsel ve bilişsel alanla ilgilidir. Dini inanç ergenlerin hayata ve olaylara bakış açısını etkilemektedir. İmanı altı aşamalı bir yöntemle açıklayan Fowler’a göre imani gelişimin her aşamasında kişi olayları imanı ile anlamlandırır. Yani insanlar her aşamada sahip olduğu iman düzeyine ve imanın içeriğine göre olayları ve hayatını anlamlandırır (Fowler, 1996: 18-20).

Üniversiteli erkek bir öğrenci sahip olduğu inancın ülke ve dünya gündemiyle ilgili olayları algılamaya etki ettiğini şu şekilde ifade etmiştir. *“Yaşadığımız bu ülke Müslüman bir ülke ama benim inandığım İslam anlayışı ile diğer insanların İslam anlayışı arasında bazı farklar olduğunu düşünüyorum. Benim inandığım İslam anlayışı daha geniş bir perspektif sunuyor. Sosyal bir meseleye bakarken, bir olayı okurken ya da Suriye’de bir mesele olurken; bu meseleye nasıl bakmalıyım, bu olayın arka planında ne var, tarihsel olarak bu olayın arka planında ne var, bunları düşünmemi sağlıyor. Mesela bir kötülük gördüğümde bu kötülükle mi uğraşıyorum yoksa bu kötülük nereden geliyor diye bakarak asıl meseleyle mi uğraşıyorum? Düşmanı bilmek ve tanımak açısından böyle bir din anlayışının önemli olduğunu düşünüyorum. Bu sadece Müslümanlar için değil herkes için geçerli bir pencere bence. Din genel anlamda böyle bir katkı sağlıyor Hristiyan’san dünya işlerine çok karışmıyorsun ya da Yahudi isen dünyayı kendi amaçlarına göre değerlendiriyorsun (EÜ_2)”*.

Üniversiteli kız öğrenci dini inanca sahip olmanın psikolojik rahatlık sağladığını ve dinin bazı ifadelerinin anlamsızlık problemine katkı sağladığını şöyle ifade etmiştir: *“Zaten benim fikrimce kişi bir dine mensupsa, o din onun karakterini, kişiliğini, düşünce yapısını dini inancı etkilemeli, etkiler. Şu şekilde etkiler. Bir olay karşısında, atıyorum kötü bir olay yaşadım. Üst üste gelen olumsuzlukları sürekli düşündüğün zaman, bu insanı psikolojik olarak yıpratır. Ama ben bir dine inandığım için Elhamdulillah Müslümanım, bu bana artık bir güç kazandırıyor. Ben diyorum ki her kötü olayın arkasında gelen bir hayır vardır. Bir hayır vardır diye düşünüyorum ve bu beni rahatlatıyor. Bir hata yaptığımda, suçluluk duyduğum bir olay hatırladığımda tövbe kapım var. Ben tövbe ettiğim zaman kendimi rahatlamış hissediyorum. Bu benim hayata tutunmamı ve hayata pozitif yaklaşmamı sağlıyor (KL_4)”. Bu ifadeler dinin anlamsızlık ve zor yaşantılarla başa çıkma becerilerini geliştirdiğini gösteren birçok araştırma sonucunu desteklemektedir (Aytan, 2012; Küçükcan-Köse, 2000; Pearce, 2006; Syed, 2017; Thoresen, 2003; Yalom, 2006b; Yeniçeri, 2013; Yıldız, 1994 vd.). Dinin temel ilkeleri, olaylara yaklaşımı, inanç ve açıklama ilkeleri, olayların bilişsel olarak anlamlandırılmasını ve olayla nasıl başa çıkılacağını da içeren başa çıkma becerilerinin tüm aşamalarında bulunmaktadır (Pearce, 2006: 744). Konuyla ilgili benzer ifadeler aşağıdadır:*

“Yaşam tarzımı, düşüncelerimi ve tercihlerimi şekillendiren ana etken dini inancımdır. Bu şekilde yetiştirildim ve kendimi yetiştirdim. Örneğin hayatımı namaz vakitlerine göre şekillendiriyorum. Ya da sosyal medyada karşılaştığım bir olaya, İslamiyet buna nasıl bir cevap verir diye düşünerek yaklaşıyorum. Okulda da kız-erkek ilişkilerinde dini inancım doğrultusunda hareket ediyorum. İnancım hayatımın tam orta yerine ekili bir tohum gibi olduğu için oradan çıkan her filiz tohumdan ayrılmadan büyüyor.” (KÜ_5)”

“Eğer dini inancım olmasaydı daha relax, daha farklı davranırdım. Açıkçası üniversiteye ilk gelirken daha bireysel, karşı cinsle ilgili daha rahat bir yaşam düşünüyordum. Ama şimdi hayatımı ve planlarımı dini inancıma göre yapmaya çalışıyorum. İnancım gereği kendim dışındaki insanlara karşı da sorumluluk duyuyorum.” (EÜ_4)

Katılımcıların yukarıdaki ifadeleri dini inancın ve dini değerlerin ergenleri etkilediğini gösteren diğer araştırmalar ile örtüşmektedir (Bahadır, 2001; Bayraktar, 2009; Demir, 2013; Ergün, 2013; Jones, 1996, Koç, 2003, Şahin, 2005; Vergote, 1981).

Ergenlerin ifadelerinden ortaya çıkan son tema ise “dinin meslek seçimine olan etkisi”dir. Ergenlik döneminde gençlerde gelecek kaygısı ile kişilik özelliklerine ve hayat amaçlarına uygun bir meslek seçme isteği sık karşılaşılan bir durumdur. Mülakatta ergenler mesleklerini; dini inançlarını gerçekleştirmeye destek olması ve dini ideallerini yaygınlaştırmaya katkı sağlaması amaçlarıyla tercih etmektedirler.

Uludağ üniversitesi tıp fakültesinde okuyan bir kız öğrenci insanlara yardım etmek amacıyla okuduğu bölümü tercih ettiğini söylemiştir: *“Dini inancım hayatımı, yaşam tarzımı etkiliyor tabii ki. En başta meslek seçimimde etkili olmuştu, okumak için şehir seçmemde etkili olmuştu. Mezun olduktan sonraki hayatımla ilgili ne isteyip neyi istemediğimi de etkiliyor. Küçüklükten beri dünyanın her tarafında örneğin Afrika’da, Myanmar’da insanlar gördüğümde onlara yardım etmek istemiştim. O yüzden tıp fakültesini seçtim. İlginç bir şekilde şehirlerin bir ruhu olduğuna inanıyorum. Eskişehir’de yaşamaktansa Bursa’da yaşamayı tercih ediyorum. Emir Sultan, Ulu Cami, Bursa’nın manevi havasını yaşamak için önemli ve çok güzel olduğunu düşünüyorum”*. (KÜ_3)

Üniversiteli bir kız öğrenci inancına uygun nesiller yetiştirmek için öğretmenlik mesleğini seçmiştir: *“Elbette dini inancım meslek yaşamımı da etkiliyor. Eğer gelecekte öğretmen olursam öğrencilerimin İslamiyet’i doğru anlayıp yaşamalarını isterim ve bu doğrultuda çalışırım. Onları İslamiyet için faydalı bireyler olarak görmek isterim. Doğru kitaplar okumalarına, doğru filmler izlemelerine, doğru müzikler dinlemelerine yardımcı olurum. İleride öğretmen olduğumda da sizler gibi topluma faydalı olan bireyler yetiştirmek istiyorum.”* (KÜ_5)

Erkek bir lise öğrencisi normalde istediği bir meslekten dini inancı sebebiyle vazgeçmesini şöyle ifade etmiştir: *“Etkiliyor, aslında biraz etkiliyor. Yani bir aralar oyuncu olmak istiyordum ama dini yönden uygun olmayacağını düşündüğüm için oyuncu olmaktan vazgeçtim. Sonra da psikolog olmak istedim zaten. Mesela o yönden etkilemişti beni.”* (EL_6)

1.3. Dini İnancın Olmaması Durumundaki Benlik Algısı

Ergenlerin benlik algısı ile ilgili üçüncü tema dini inançlarının olmaması durumunda kendilerini nasıl algıladıkları ile ilgilidir. Din hayatlarında olmadığında

ergenlerin kendilerini nasıl gördüklerini anlamak amacıyla “Hayatınızda dini inancınız, Allah ve ahiret inancınız olmasaydı hayatınız nasıl değiştirdi?” sorusu sorulmuştur. Soruya verilen cevaplar Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. Dini İnanç Olmasaydı Ne Olurdu

Temalar	(n)	(f)
Olumsuz değişimlerin (yetersizlik, intihar, karamsarlık vb.) olması	22	28
Değişme olmaması	2	2

Katılımcıların büyük çoğunluğu dinin hayatlarında olmaması durumunda bazı kişisel yetersizlikler, anlam kaybı, karamsarlık ve intihar eğilimleri gibi önemli eksiklikler olacağını ifade etmişlerdir. Dinin kişiye sunduğu çözümler ve anlamlar, kişilerin sorunlarla başa çıkmalarına engel olan temel iki etken olan belirsizlikleri ve kuşku ortadan kaldırır (Küçükcan, Köse, 2000: 17; Gün, 2012: 75). 22 katılımcı 28 adet olumsuzluk ifade etmiştir. Lisede okuyan erkek bir katılımcı EL_3 “Müslüman olmasaydım aklıma gelen her şeyi yapardım. İçki içerdim, iddia oynardım belki. Bunların hepsi hoş geliyor. Belki de yaşamım değişebilirdi.” demiştir. Lisede okuyan erkek katılımcı EL_5 “Devir artık serbestlik devri. Benim dini inancım olmasaydı inandığım değerlerini yarısı giderdi, belki hepsi giderdi. Bu aşırı serbestlik nedeniyle de belki başka bağımlılıklara, bunun içinde sigara, alkol uyuşturucuya müptela olacaktım. Bunlar insanın hayatını batıran şeyler. Çünkü bu devirde her şey serbestlik üzerine kurulu. Bu yaşta nefis te her şeyi istiyor. Ben de her şeyi yaparsam her türlü kötülük te olacaktır. Ben Müslüman olmanın bir takım sorumluluklar üzerinde yürüdüğünü düşünüyorum. İnsanlar inandığı değerler için yaşarken, çalışırken kul hakkı yememeye çalışır. Aynı zamanda ailesini ve çocuklarını da gözetir. İnsanın dini olmadığına ailesi de olmaz. Aile olmadığına aile kurmak gibi bir derdi de olmaz. Çünkü aile kurmak dinin emridir. Dinin bu emri olmadığına ahlaki değerler yozlaşıyor. İnsanların hayatları yozlaşıyor, kürtaj gibi birçok sorun ortaya çıkıyor ve insanlar yozlaşıyor. Din bu tür kötülüklerin yayılmasını da engellemiş oluyor. Kötülüklerle karşı insanları koruyor. Dininiz olmazsa her şeye açık hale geliyorsunuz.” ifadesini kullanmıştır. Her

iki ifade dinin inancın bağımlılıklara ve zararlı alışkanlıklara karşı koruyucu özelliğine işaret etmektedir.

Üniversitede okuyan kız öğrenci KÜ_2 “*Bazen şunu düşünüyorum. Hani ben Müslüman olmasaydım, dini inancım olmasaydı, Allah'a olan sevgimden kaynaklanan dünyayı daha iyiye götürme düşüncesi olmasaydı bu kadar kötülüklerin olduğu bir dünyada herhalde yaşayamazdım intihar ederdim. Dünyadan ayrılmak isterdim her halde o zaman.*” diyerek dinin karamsarlığa ve intihar eğilimine karşı olan koruyucu yönünü ifade etmiştir.

Üniversitede okuyan erkek katılımcı EÜ_6 “*Benim dini bir inancım olmasaydı rotasız bir gemi gibi olurdu. Çünkü benim her bir şeyimin ucu bir yerden dine dayanıyor. Mesela okul olsun, evlilik olsun, geçinme olsun, yaşam tarzı olsun her şeyden bir dine bağlanıyor. Böyle bir dini inancım olmasa boş olurdu. Çünkü hiçbir amacım olmayınca öyle okula gelirdim, gezerdim, laylaylom, amaçsızca günümü gün etmeye çalışırdım. İleriye dönük bir şeyim olmazdı açıkçası. Bugünü düşünürdüm, fani bir yaşam diyorlar ya onu yaşardım. Yani boş bir hayat yaşardım.*” ifadesini kullanmıştır. Bu ifade dinin hayata anlam ve amaç kattığı ile ilgili araştırmalar ile örtüşmektedir (Akyüz, 2010; Bayhan, 1995; Bilginer, 2017; Hökelekli, 2010; Kula, 2001; Mehmedoğlu, 2006; Topuz, 2016; Yüksel, 2012).

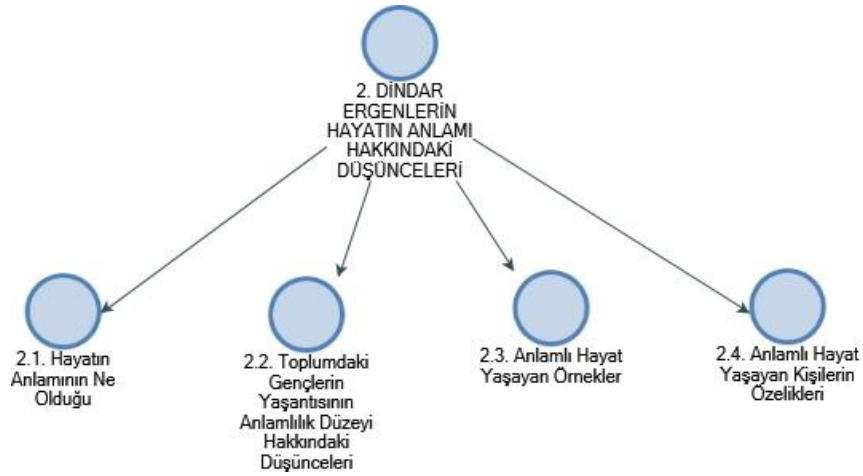
İki katılımcı ise hayatlarında dini inançları olmadığında büyük eksiklikler olmayacağını ifade etmişlerdir. Üniversitede okuyan kız öğrenci KÜ_4 “*Dindar biri ya da Allah'a inanmayan biri olsaydım genel olarak iyi bir olmaya devam ederdim diye düşünüyorum ama içine kapanık biri olurdu herhalde böyle kitap okuyan, kendi halinde yaşayan biri olurdu.*” demiştir. Üniversitede okuyan başka bir kız öğrenci KÜ_5 ise *Allah'a inanmasaydım bile erdemli bir kişi olurdu. Elbette hayatımda bir şeyler değişirdi, namaz kılmazdım örneğin ya da oruç tutmazdım. Ama yalan söylememeye, dürüst olmaya devam ederdim*” demiştir. Her iki öğrenci de dini inancın etkisini hafife almamış ancak ciddi olumsuzluklara kapılmayacaklarını ifade etmişlerdir.

2. DİNDAR ERGENLERİN HAYATIN ANLAMI HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ

Ergenlere tezin ana konusu olan anlam ve hayatın anlamı ile ilgili olarak hayatın anlamının ne olduğu, toplumdaki gençlerin yaşantısının anlamlılık düzeyi hakkındaki düşünceleri, anlamlı hayat yaşayan kişilerin yaşamlarında gördükleri olumlu örnekler ve anlamlı hayat yaşayan kişilerin özellikleri ile ilgili aşağıdaki sorular sorulmuştur:

- *Hayatın anlamı ya da anlamlı bir hayat sizin için ne anlama gelir?*
- *Arkadaş çevreniz (sosyal arkadaşlar ve samimi arkadaşlar) daha çok anlamlı bir hayat mı, anlamsız bir hayat mı yaşıyorlar? Nedenini açıklayınız?*
- *Etrafınızda boş bir hayat yaşayan kişiler var mıdır? Boş hayat yaşadıkları sonucuna nasıl ulaşıyorsunuz?*
- *Dini inancınızın hayatınızın anlamına bir etkisi var mıdır? Kendi tecrübeleriniz ışığında 1-2 örnekle açıklayınız?*
- *Yaşamınızın anlamlı olmasında ya da anlamsızlık problemini aşmak istediğiniz durumlarda en çok desteği kimden alırsınız? Kendi tecrübeleriniz ışığında açıklayınız?*
- *Çevrenizde anlamlı bir hayat yaşayan bir kişi (yaşı fark etmez) var mıdır? Varsa o kişinin anlamlı bir hayat yaşadığını nereden/nasıl çıkarıyorsunuz? Bu kişi hangi özelliklere sahip? Açıklayınız?*
- *Hayatınızda model aldığınız bir kişi var mıdır? Bu kişi hangi özelliklere sahip? Açıklayınız?*

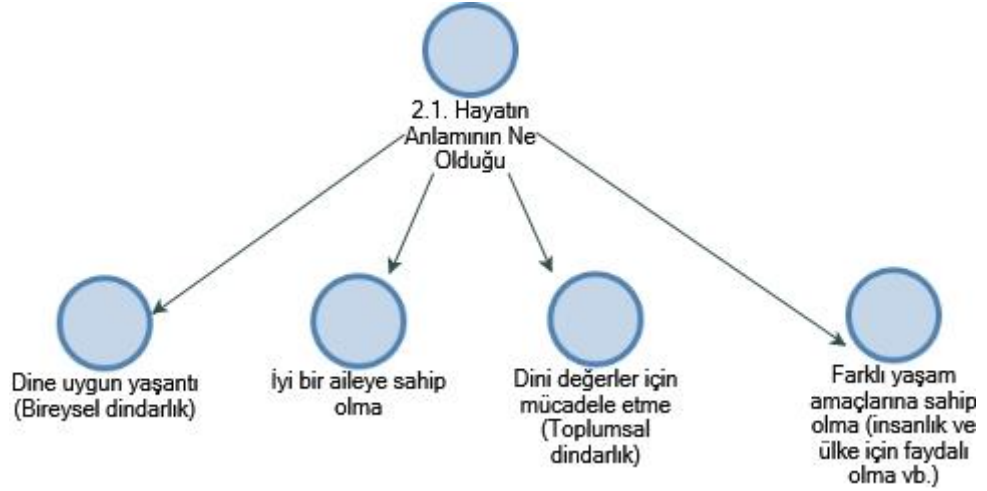
Sorulara verilen cevaplardan elde edilen bulgular Şekil 9'da gösterilmiştir.

Şekil 9: Hayatın Anlamı Hakkındaki Düşünceleri

2.1. Hayatın Anlamının Ne Olduğu

Katılımcılara “Hayatın anlamı ya da anlamlı bir hayat sizin için ne anlama gelir? Hayatı anlamlı kılan etkenler nelerdir? Örnek vererek açıklayabilir misiniz? ve “Dini inancınızın hayatınızın anlamına bir etkisi var mıdır? Kendi tecrübeleriniz ışığında 1-2 örnekle açıklar mısınız?” soruları sorulmuştur. Katılımcıların hayatın anlamına verdikleri cevaplar, dine uygun yaşantı, dini değerler için mücadele etme, farklı yaşam amaçlarına sahip olma ve iyi bir aileye sahip olma kategorileri çerçevesinde incelenmiştir. Hayatın anlamının ne olduğuna dair temalar Şekil 10’da gösterilmiştir. Her temadaki bulgular ifade edilmiş ve literatür ile ilişkisi tartışılmıştır.

Şekil 10: Hayatın Anlamı Nedir

Mülakata katılan ergenlerin sorulara verdikleri cevaplar sıklığına göre aşağıdaki temaları ortaya çıkarmıştır:

Tablo 8: Hayatın Anlamı Nedir?

Temalar	(n)	(f)
Dine uygun yaşantı (Bireysel dindarlık)	17	20
Farklı yaşam amaçlarına sahip olma (insanlık ve ülke için faydalı olma vb.)	10	12
İyi bir aileye sahip olma	7	9
Dini değerler için mücadele etme (Toplumsal dindarlık)	6	6

2.1.1. Dine uygun yaşantı (Bireysel dindarlık)

Din ve anlam arayışı ile ilişkili araştırmaları incelediğimizde dinin insan hayatına anlam katan birçok özelliği olduğunu görmekteyiz. Anlam dünyaya ve hayata bütüncül bir bakış açısı kazandıran ve varlık bütünlüğünü sağlayan en önemli kaynaktır (McKenzie, 1986). Çalışmamıza katılan ergenler de gerek bireysel olarak ibadet etmeye ve iyi bir Müslüman olmaya çalışma açısından gerekse dinin ideallerini gerçekleştirme ve yaygınlaştırma açısından dinin yaşamlarına anlam kattığını ifade etmişlerdir.

Liseli bir kız olan KL_1 “*Hocam çok şey bir soru (gülüyor). Bunun üzerine çok düşündüm hocam. Böyle tam net toparlayamadım. Çünkü çok soyut bir konu ve çok önemli bir konu bence. İnsanın hayatının anlamı dediği şey insanın merkezindedir. İnsanın fitratının dışına çıkmayıp eeee (duruyor) toparlayamadım. Geriliyor insan bu soruyu düşününce. Bizim merkezimizde Allah olması gerekir. Yani eee dünyada olma, burada olmak çok güzel bir şey. İnsanlara sorduğum zaman işte hayat kötü, dünya kötü gibi hep olumsuz cevaplar geliyor. Bence dünyada olmak, hayatta olmak, Burada olmak çok güzel bir şey. Çünkü bizler seçilmiş erleriz. Hatta bazen acı bile çekmek çok hoş bir şey oluyor. Bu tarz şeyler hayatın anlamı, tam toparlayamıyorum. Bir meslek sahibi olmak, doktor olmak hayatın anlamı değildir. Çünkü biz doktor olmayı kendimiz istediğimiz için değil, Allah yolunda nasıl daha iyi hizmet edebiliriz diye düşünmeliyiz. Eğer ben doktor olarak Allah yoluna hizmet edebiliysem doktor olurum. Eğer benim resmim iyiye resim çizerek Allah yoluna hizmet edebilirim. Ya da ilahiyat okuyarak ya da psikoloji okuyup insanlarla ilgilenerek. İnsanların uğraş alanı neyse ona göre yaşamalı. İnsan hayatının merkezine Allah'ı oturtursa eğer, hani hayatının anlamı dediği kişiyi yaşamının merkezine oturtur ya onun gibi. Kimisi eşine der hayatının anlamı, kimisi annesine, kimisi babasına der. Yani kişinin hayatının merkezinde Allah olmalı bence” ifadelerini kullanmıştır. Bu ifadeler anlamın insan hayatının en önemli, en zor ve en temel bir problematiklerinden biri olduğu ile ilgili araştırmalar ile paraleldir (Ağoğlu, 2008; Akgül, 2014; Akıncı, 2002; Arda, 2011; Baier, 1971; Baumeister, 1991; Baş-Hamarta, 2015; Çamur, 2014; Dursun, 2012; Fowler, 1981; Güler, 2012; Kıracı, 2013; Morgan, 2009; Ok, 2016; Sezen, 2009; Topuz, 2016 vd.).*

Erkek üniversite öğrencisi EÜ_1 hayatı sorgulamanın önemine dikkat çekerek “*Hayatın anlamı dediğimiz zaman hayattan ile anlamdan ne anladığımızı ortaya*

koymamız gerekiyor. Daha doğrusu bir şey anlıyor muyuz buna bakmak lazım. Bizde tanımlama sorunu var bir kavramı. Benim için önemli olan hayatı ve anlamı nasıl bir sistem içerisinde algılamamız gerektiği. Bunları sorguladığınız zaman, hayat dediğimiz zaman ben daha çok canlı kalmak anlamında, diri kalmak anlamında, bulunmak, olmak anlamında, var olmak anlamında anlıyorum. Anlam dediğimizde de o bulunmada, var olmada, ne için bulunduğunu, daha çok amaca yönelik bir duruşu anlıyorum. Hayatın anlamı dediğimde canlı durup, diri durmayı anlıyorum. Bir insan eğer hayatın anlamını eğer sadece zevk almak olarak tanımlıyorsa zevk aldığı zaman hayatın anlamını bulmuş demektir. Ama bizim anladığımız anlamda hangi kaynaktan beslenerek hayatımızın anlamını oluşturmamız gerektiğini düşündüğünüzde hayatın anlamının en iyi Kur'anı Kerim'den yola çıkarak oluşturulabileceğini görebiliyoruz. Bundan sonra baktığınız zaman, ben şöyle tanımlıyorum: En çok Kur'an'ın anlamını kim bulduysa hayatın anlamını en çok o kişi bulmuştur.” ifadesini kullanmıştır. Üniversiteli başka bir erkek katılımcı EÜ_6, dini değerlerin yaşamına anlam kattığını, mesleki ve ailevi hedeflerini de dini değerlere uygun yaşamak amacıyla oluşturduğunu “Hayata bakışım genel itibariyle İslami bir çerçeve içerisinde. Bir nevi İslam benim hayatıma anlam katıyor Mesela ben Müslüman olmasam, namaz kılmasam, dini önemsemesem, Allah'ın varlığı olmasa çok boş yaşayacağım. Ben bunun farkında oluyorum. Çünkü bazen namaz kılmak istemiyorum, oruç tutmak istemiyorum, Allah'ı unutuyorum. Bu tür zamanlarda boşluğa düşüyorum, bunu hissediyorum. Bu durumdan rahatsız oluyorum, sonra kendime çekidüzen vermeye çalışıyorum. Okul benim için çok sıradan bir şey. Mesela ben buraya gelirken de böyle düşündüm. Mesela öğretmen olamamak benim için çok sıradan bir şey. Benim için önemli olan şey bir yandan İslam'ı öğrenmek, diğer yandan kendime uygun bir eş, hayat arkadaşı bulmak. Ben geçim sıkıntısı derdini düşünmüyorum. İnsanın bir şekilde geçinebileceğini düşünüyorum. Önemli olan senin yanında olacak iyi bir kişinin olması. Bunun daha önemli olduğunu düşünüyorum. Böyle bir arayış içerisindeyim. Bunun yanında sürekli Allah-u Teâlâ'ya yakınlaşma isteğimiz de var. Beni Allah'a daha çok yakınlaştıracak bir eş arıyorum.” şeklinde ifade etmiştir.

2.1.2. Farklı yaşam amaçlarına sahip olma (insanlık ve ülke için faydalı olma vb.)

Dine uygun yaşantı temasından sonra en çok ifade edilen tema “farklı yaşam amaçlarına sahip olma” temasıdır. Bu tema içerisinde insanlık için, ülke için faydalı olma, topluma olumlu katkılar sağlama ve ailenin istediği hedefleri gerçekleştirme gibi amaçlar ifade edilmiştir. Liseli erkek bir katılımcı EL_4 “*Beni diğerlerinden ayıran bir özellik olarak vatan millet sevgisinin bende çok yüksek olduğunu düşünüyorum. Her ne kadar sayısal seçsem de tarihe ciddi bir ilgim var. Milli duygular, devleti düşünme düşüncesi bende fazladır. Hani bazı gençler vardır vurdumduymaz hiçbir şeyi önemsemez. Ben de bu duyguların yüksek olduğunu düşünüyorum. Mesela mühendis olacağım. Özel sektörde de çalışabilirim, devlette de çalışabilirim. Ben devlette çalışmayı tercih ederim mesela. Aselsan'da çalışsam vatana millete hizmet etmiş olurum. Bu daha önde bir duygudur.*” demiştir. Liseli başka bir erkek katılımcı olan EL_5 “*Hocam, hayatımı üzerine kurduğum üç temel değerim var. Dinim, vatanım ve ailem. Dinsiz vatan olmaz, vatansız din olmaz. Bana dinimi de vatanımızı da öğreten de ailem oldu. Bunlara muhteşem üçlü diyebiliriz. Küçüklükten beri annem bize dini aşlamaya çalışmıştır. Bu konuda öğütler verir. Bunlarla büyüdüğümüz için, din benim için olmazsa olmaz bir değer. Dinsiz bir hayat olmaz çünkü insanların hayatına gerekli bir sınırlama getiriyor. Sınırsız bir hayat hız sınırı olmayan bir araç gibi, sınır olmazsa en sonunda bir yere çarparsınız. Sınır olmadığında kaza yaparsınız. Sınır koymak insan için çok gerekli. Sınır olmadığında insan ne yapacağını bilemiyor. Son zamanlarda özellikle 2014 operasyonlarından sonra JÖH ve PÖH birliklerin adı duyulduktan sonra askeriyeye karşı bir ilgi ve özen başladı. Böylece gençler arasında hayatın anlamı, vatanla ilgili değerler olmaya başladı. Ama işin içyüzü hiç öyle değil. JÖH ya da PÖH olmak çok zor bir süreci, çok zor bir eğitimi gerektiriyor. Askerlerin operasyonların arka planında müthiş çileler yattıyor. Dizilerdeki gibi değil bazı şeyler.*” ifadesini kullanmıştır. Üniversiteli erkek katılımcı EÜ_5 kişinin yaşamı ile düşüncelerinin tutarlı olmasının önemli olduğunu şu şekilde ifade etmiştir: “*Anlamlı bir hayat insanın teorisinin ve pratiğinin birbirine uymasındır. Yani düşünce dünyanızla, görüşlerinizle davranışlarınızın çelişkisiz olacak şekilde yaşamaktır. İnandığım şeyi yaşamaya başladığım vakit hayatımı anlamlı kılmaya başladığımı düşünüyorum.*” Liseli kız katılımcı KL_4 ise kişinin yakınlarına ve topluma faydalı işler yapmasını, onları mutlu

etmeyi anlamlı bir hayatın kaynağı olarak görmüştür: “Şöyle herkes, her şey doğuyor. Atıyorum bir bitki, hayvan ya da insan geliyor, doğuyor, büyüyor. Ama ben buraya ne katabiliyorum? Herkes doğuyor, benim farkım ne? Biraz biyolojiden değinecek olursam, benim dünyaya bıraktığım bir karbon izim var. Tabiri caizse bir pislik ya da kütle var. Tüketiciyim, ne işe yarıyorum Yani bir anlam ifade etmem gerekiyor. Bu anlam da şöyle. Ben bir insanı mutlu edebiliyor muyum ya da ona yardım edebiliyor muyum? Bir kediye şefkat gösterebiliyor muyum ya da bir insana yardım edebiliyor muyum? Ya da bir insanın dertlerine umut olabiliyor muyum? Bir insan, keşke o olsa daha mutlu olsam deyip beni arıyor mu? Derdini paylaşmak için beni arıyor mu? Ya da benim yaptığım bir şey için onu hatırlayıp mutlu oluyor mu? Birilerinin hayatında bir yer edinebiliyor muyum? Bu tarz şeyler anlamlı bir hayat benim için. Hayatın anlamı tabii ki önemli, bir meslek sahibi olmak, doktor olmak tabii ki önemli. Ben çok iyi bir doktor olabilirim ya da çok iyi bir iş kadını olabilirim, yine farklı farklı mesleklerde bir insan olabilirim. Ama insanların beni gördüğünde yüzüme gülüp arkamdan konuştuğunu konuşmasındansa ya da aynı işte böyle böyle bir insandı demesindense o mesleği yapmayayım daha iyi. Ben bir müdür olmak istemem, arkamdan böyle konuşulmasını istemem. Kendimi idare edebilecek ama insanların sevdiği gerçekten dünyaya ya da insanlara katkısı olan bir insan olmak isterim.” (KL_4)

2.1.3. İyi bir aileye sahip olma

İnsan hayatını anlamlı kılan faktörlerden biri de ailedir. 7 katılımcı 9 ifadesinde aile hayatının yaşamlarına anlam kattığını ifade etmiştir. Bu durum ergenlik döneminde sağlıklı bir aile yaşantısının önemini göstermesi açısından anlamlıdır. Konuyla ilgili bazı ifadeler aşağıdadır:

Liseli kız öğrenci KL_2, hayatın anlamını aile ile eşleştirerek “Bence hayatın büyük anlamlarından biri de aile faktörüdür. İnsanın ailesi olmazsa yaşamın bir hiç olduğunu düşünüyorum.” şeklinde ifade etmiştir. Liseli başka bir kız öğrenci - KL_3 “Ama bu arkadaşlar geleceklerini düşünseler ve buna göre davranırlar daha anlamlı bir hayat yaşamış olurlar. Tabii ki sadece meslek sahibi olmak anlamlı bir hayat için yeterli değil ama insan mesleğini eline alınca ve iyi bir ailesi olunca anlamlı bir hayatı olur. Hayatımı anlamlı kılma konusunda en çok ailemden destek alırım. Sonuçta beni yetiştiren insanlar ve beni en iyi tanıyan insanlar onlar. Kafam

karıştığında, daralıp bunaldığımda en çok annemle konuşurum.” demiştir. Ergenlerin ifadeleri aile hayatının yaşama anlam kattığı diğer çalışmalar ile örtüşmektedir (Ceyhan, 2018; Engin, 2015; Gökmen, 2012; Göker, 2017; Karabacak, 2015; Kirişoğlu, 2016; Tatay, 2015).

2.1.4. Dini değerler için mücadele etme (Toplumsal dindarlık)

Bazı katılımcılar dini sadece bireysel ibadetler ve vicdani bir sorumluluk olarak görmemekte, dini değerlerin insan ve toplum hayatında yaygınlaşmasının önemine vurgu yapmaktadırlar. Katılımcılar yeryüzündeki kötülüklerle dini referanslar merkeze alınarak mücadele edilmedikçe daha iyi bir dünyanın mümkün olamayacağını, gençlerin boş işlerle ya da dünyevi hedefler ile çok uğraştıklarını, insanın gerek mesleği ile gerekse sahip olduğu diğer olanaklar ile dini ilkeleri diğer insanlara tebliğ etmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu ifadeler “dini değerler için mücadele etme” teması altında ele alınmıştır. Dini bu şekilde gören anlayışlar farklı toplumlarda ve farklı dini topluluklarda da bulunmaktadır. Bazı kişilerin sorulara verdikleri cevaplar aşağıdadır:

Üniversiteli kız öğrenci KL_2 hayatın anlamının insanlara dini değerlerin anlatılması olduğunu şu şekilde ifade etmiştir. *“Anlamlı hayat öncelikle bir şeye bağlı olunan bir hayattır. Benim hayatımın merkezinde Allah inancının olması gibi. Tabii ki Müslüman olan insanlar da var ama herkes hayatına tam olarak yansıtmaya çalışmıyor. Burada bir ayrıma gidecek olursak benim için, inandığım değerlere göre yaşamak ve bu değerleri yaşatmak için çabalamak benim için anlamlı bir hayattır. Çünkü iyi insan olduğun zaman hani tamam ne olacak sonra diyorsun ama başkalarının da iyi olması için uğraşmak bitmeyen bir süreç. Ben şu an bir okula staja gidiyorum. Öğrenciler birçok yanlışın içine girmişler. Yalan söylüyorlar, sevgili muhabbeti yapıyorlar falan. Bu çocuklara doğruları anlattığım zaman şöyle düşünüyorum. Bu dünyada benim iyi anlamda yaptığım şeyler var. İnsanlara faydalı olabiliyorum. Böyle olunca da kendimin Allah nezdinde daha değerli olduğumu hissediyorum belki de.”* Üniversiteli kız öğrenci KÜ_3, anlamlı bir hayatın ancak Allah inancının ve Allah’ın koyduğu hedeflerin yaygınlaşması ile mümkün olacağını vurgulamıştır: *“Hayatın anlamı Allah’ın varlığına olan inancım, Allah’ın bizden istediği şeyleri yapıyor olmak, dertli olmak belki de. Mücadele edebiliyor olmak, koşturuyor olmak, insanları önemsemek. Bir yerlerde birileri ölüyorken sessizce oturmak değil. Bu konuda düşünürken bir şiir geldi aklıma.*

“Canı cehenneme” diye. Sanırım Şükrü Erbaş’a ait idi. “Canı cehenneme rahat uyuyanın, Kapısını örtenin, perdesini çekenin...” diyordu. Şiir beni çok etkilemişti. Hayatın anlamı ile meslek sahibi olmak aynı şey değil. Hayatın anlamı doktor olmak için mücadele etmek değil. Herkes doktor olabilir. Ama herkes Allah inancına sahip olamayabiliyor. Yani bu hayata dönük maddi görüntülerden bahsetmiyorum. Bir dini inanış, bir değer için mücadele etmeyi kastediyorum. Bu benim için Allah. Bir başkası için farklı bir şey olabilir.”. Konuyla ilgili bazı ifadeler şu şekildedir.

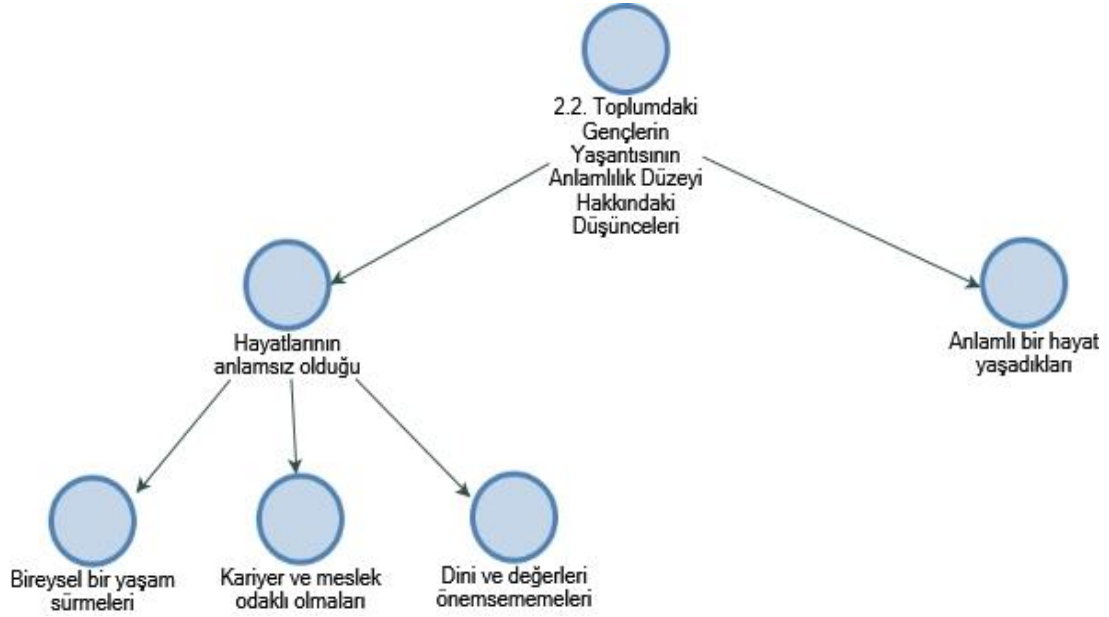
“Felsefi düşüncelere çok hâkim değilim. Ama ben insanın dünyaya fırlatılıp atıldığını düşünmüyorum. Böyle olması çok büyük bir anlamsızlık manasızlık ifade ediyor ve insanın varoluşunu hiç bir anlamı yoksa neden bu dünyada o zaman? İnsanın bu dünyada varoluşunun bir amacı olduğunu, düşünüyorum ve bu amaç doğrultusunda hareket etmesi gerektiği kanısındayım. Temel olarak bu anlamı anlamlandırmaya çalışıyorum. Hayatın amacını Ben Kur'an'ın çerçevesinde temellendirmeye çalışıyorum. Çünkü kendimi orayla ifade ediyorum. İnsan Allah'ın bu dünyaya gönderdiği halifesidir ve insanın bundan dolayı bir takım görev ve sorumlulukları vardır. Bu görev ve sorumluluklar insanı anlamlı ve değerli kılıyor. Yoksa bir başıboşluk, bir fırlatılmışlık insanı şu duyguya itiyor: Çok af edersiniz o zaman bir hayvandan, bir böcekten ne farkım var ki? O yüzden insan Allah'ın halifesidir ve Allah'ın ona bahşettiği birtakım görev ve sorumlulukları yerine getirmekle yükümlüdür. Böylece hayatını anlamlı kılabileceğini düşünüyorum.” (EÜ_3)

“Hayatımın amacı deyince hayatımın anlamının ne olduğunu düşünüyorum. Araç ta benim bu hayatımı anlamlı bir şekilde yaşamama yardım edecek bütün şeyleri bir araç olarak düşünebiliriz. Ben bu meslek seçimine karar verirken karar verirken de şöyle düşündüm. Nasıl olsa her insan kendi yeteneği ölçüsünde hani mesela İslam için mücadele etmesi gerekiyor ama hani kendi yeteneğini kullanarak mesela bunu yapması gerekir. Mesela müzik yapıyorsa müziği kullanarak atıyorum İslam’a hizmet edebiliyorum. Ben de kendim için böyle olabileceğini düşündüm.” (KÜ_8)

2.2. Toplumdaki Gençlerin Yaşantısının Anlamlılık Düzeyi Hakkındaki Düşünceleri

Ergenlerin içinde yaşadıkları ve benliklerini inşa ettikleri toplum ve gençler hakkındaki düşüncelerini anlamak amacıyla “Arkadaş çevreniz anlamlı bir hayat mı, anlamsız bir hayat mı yaşıyorlar? Nedenini açıklar mısınız? ve “Etrafınızda boş bir hayat yaşayan kişiler var mıdır? Boş hayat yaşadıkları sonucuna nasıl ulaşıyorsunuz?”

soruları sorulmuştur. Sorulara verilen cevaplardan oluşturulan temalar Şekil 11’de aktarılmıştır.

Şekil 11: Toplumdaki Gençler Nasıl Bir Hayat Yaşıyorlar?

Mülakata katılan ergenlerin cevaplarından elde edilen temalar sıklığına göre şu şekilde oluşmuştur: Toplumdaki gençlerin hayatlarının anlamsız olduğu ile ilgili olarak; bireysel bir yaşam sürmeleri (f: 23), kariyer ve meslek odaklı olmaları (f: 11), dini ve değerleri önemsememeleri (f: 10) sonucu ortaya çıkmıştır. Sadece 1 öğrenci toplumdaki gençlerin anlamlı bir hayat yaşadıklarını ifade etmiştir. Bu temaların sıklığı Tablo 9’da aktarılmıştır.

Tablo 9: Toplumdaki Gençlerin Yaşantısının Anlamlılık Düzeyi Hakkındaki Düşünceleri

Temalar	(n)	(f)
2.2.1. Hayatlarının Anlamsız Olduğu		
Bireysel bir yaşam sürmeleri	22	23
Kariyer ve meslek odaklı olmaları	10	11
Dini ve değerleri önemsememeleri	10	10
2.2.2. Anlamlı bir hayat yaşadıkları	1	1

2.2.1. Hayatlarının anlamsız olduğu

Toplumdaki gençlerin hayatlarının anlamsız olduğunu belirten katılımcıların en sık ifade ettikleri tema “bireysel bir yaşam sürmeleri” olmuştur. Bu temada gençlerin faydasız, geçici ve boş işler ile ilgilendikleri, sadece eğlenme amaçlı yaşadıkları, derslerini ve parayı çok fazla önemsedikleri ve sosyal medya ve sosyal ortam bağımlısı oldukları sıklıkla dile getirilmiştir. Modern hayatın temel dinamikleri olan hedonizme, konformizme ve maceraya değer veren kişilerde anlam duygusunun düşük olduğu görülmüştür (Crandall ve Rasmussen, 1975). Ekonomik gelişmişlik, konfor ve olanaklara sahip olma ergenlere daha anlamlı bir hayat sağlamadığı gibi anlam duygusunun azalmasına da neden olmuştur (Kıraç, 2007: 131). Liseli erkek katılımcı “*Yani hocam bi kere şu zamanki gençlikte bi umursamamazlık, tamamen laubali bir yaşam var. Bayağı takılıyorlar yani ben de bir genç olarak yaşlılardan fazla gençleri eleştiriyorum. Bu konuda gerek babam olsun gerek çevremdeki insanlar olsun bana nasıl baktıkları önemli değil, ben kendimden farklı görüyorum onları. Şu zamandaki gençlikte basit takılıyorlar. Karı kızla takılıyor, muhabbetler seviyesiz, dünyalık olmuş hayatları, İslami kaygıları asla yok. Şahsen ben onlardan farklı olarak biriyle oturup konuştuğum zaman kim olursa olsun kız veya erkek olsun, oturuyorsam konuşuyorsak İslami konularda konuşmamız lazım, gerekli değerli konular konuşmamız lazım, boş konuşmamam lazım. Boşa harcayacak vaktim olduğunu düşünmüyorum. Gençler zamanı boşa harcıyor, boş muhabbetlerle vakitlerini çar çur ediyor. Şu an dünyada yaşıyorsak, dünyanın öbür tarafında olan, ezilen insanların sorunları için neler yapmamız gerekir, kişilerin dertleri ve kendi dertlerimiz üzerine konuşmamız lazım ama genelde gençlerde gördüğüm ve bundan dolayı da bi çok gençle anlaşmamamın sebebi bu boş lakayt seviyesiz tavırlardır. Ben kendim yaşımdan çok arkadaş çevrem yoktur. Olanlar da yaşça büyüktür, çünkü insan ergenlikte biraz sapıtıyor, 5-6 yaş sonra toparlamaya başlıyor ve büyüdükçe daha seviyeli olgun muhabbetler edebiliyorum. Benim diğer gençler gibi öyle ne bileyim boş boş bir yaşamım olmadı çok. Birisiyle oturup konuşacaksam değerli bir konu konuşurum, gereksiz muhabbet etmem. Benim onlardan farklı olarak hayata ciddi, dini bakmamdır” (EL_1) demiştir. Liseli başka bir erkek katılımcı EL_2 de “*Arkadaşlarıma baktığımda çoğu kişi anlamsız yaşıyor aslında. Kendini derslerine kaptırılmış düşük bir not aldığımda hemen bunalıma giriyor. Yeni üniversiteye giremezsem ne yapacağım diye kendi kendini yiyor. İnşallah**

düzelirler. Tabii ki de çok boş yaşayan yakın arkadaşlarım var. Bu okulda sadece affedersiniz karı kız muhabbeti yapmaya geliyorlar Instagram'da daha fazla beğeni almak için yarışıyorlar. İşte derslerde sadece sohbet muhabbet içki olsun şey olsun böyle gereksiz konular... Bunlar bana göre boş işler. Benim fikrim tabii.” Üniversiteli erkek katılımcı EÜ_1 ergenlerin yaşadıkları boşluğu ve farkındalık eksikliğini “Gençlerin anlamlı bir hayat yaşayıp yaşamadıklarına gelince ben gençlerin bir hayat yaşayıp yaşamadıklarını ya da anlamlı bir hayatları olup olmadıklarının farkında olup olmadıkları konusunda ciddi anlamda şüphelerim var. Çünkü bulutlarda geziyorlar. Bir şey olmadıklarını anlayabilmeleri için bence ayaklarının yere basması gerekiyor. Çünkü sosyal medya ya da sanal âlem gerçek hayatı o kadar bulanıklaştırdı ki gençler bir sorunla karşılaştıklarında şok oluyorlar. Gençler görüyorsunuz hep sanal âlemden konuşuyorlar. Tabii bu durum şehirden kırsala göre değişebilir.” şeklinde ifade etmiştir. KÜ_5 kod isimli üniversiteli kız öğrenci “Anlamlı yaşayan birkaç kişi ve anlamsız yaşayan binler... Abartmış mı olurum bilmiyorum ama dünya nüfusunun %95'i anlamsız yaşıyor gibi geliyor bana. Üniversite gençliği örneğin kendileri açısından anlamlı yaşıyor olabilirler ama benim düşünce ve inanç yapıma göre anlamsız bir hayat yaşıyorlar. Çevremde manasız, anlamı olmayan, gösteriş içinde yaşayan çok kişi var. Bu kişiler anlam kelimesi üzerinde bile düşünmemiştir diye düşünüyorum. Kitap okumazlar, belgesel izlemezler, sözlerini ölçüp tartmazlar, güneşin batışını izleyip tefekkür etmezler. Örneğin memleketimde bebek mevlidi yapıyorlar ama ortada bebek yok, sadece gösteriş amaçlı, içi boşaltılmış bir gelenek halini almış bu. Anlam arayışı bir kenarda dursun, onlar anlamlı olan şeylerin bile içini boşaltıp sunileştiriyorlar” ifadesiyle görüşlerini belirtmiştir. Benzer ifadeyi lisede okuyan kız katılımcı KL_3 te kullanmıştır: “Anlamlı bir hayat herkese göre değişebilir ama bir insan sabah uyandığında mutlu uyanıyorsa anlamlı bir hayatı vardır diye düşünebiliriz. Ama mesela okulda tek derdi okuldan çıkınca nereye takılsam, ne yesem, nerede kahve içsem diye düşünerek anlamsız ve boş hayat yaşayan pek çok arkadaşım var.”

Kariyer ve meslek odaklı olmak katılımcılara göre gençlerin anlamsız bir hayat yaşadıklarının ikinci önemli göstergesidir. 10 katılımcı 11 kez bu temayla ilgili yorumda bulunmuşlardır. Bu temada ergenler parayı çok önemsenenin, kariyeri hayatın merkezi olarak görmenin, daha üst amaçlara sahip olamamanın anlamsız bir hayatın göstergesi olduğunu ifade etmişlerdir.

Lise öğrencisi erkek katılımcı EL_4 “ Genele baktığımda bence daha boş yaşayan insanlar çok daha fazla. Anlamli bir hayat sadece bir meslek sahibi olmak değildir. Bir insanın mesleği çok iyi değildir belki ama vatana, millete faydalı olmayı düşünüyordur. Önemli olan fikirler, mesleğinin çok önemi yok.” cevabını vermiştir. Üniversiteli kız öğrenci KÜ_3 “Gençlere baktığımda anlamsız bir hayat yaşadıklarını düşünüyorum. Mesela sadece doktor olmak ya da para kazanıyor olmak onlar için yeterli olabiliyor. Ya da ev iş arasında gidip gelmeleri, tek bir sayfa kitap okumuyor olmaları, herhangi bir zihinsel sürece girmiyor olmaları, çevrelerindeki insanları düşünmüyor ve önemsemiyor olmaları... Mesela doktor olmak örnek bir profil gibi görünebiliyor ama hastalarını bile sahiplenemeyebiliyorlar.” ifadesini kullanmıştır. Üniversiteli kız öğrenci KÜ_4 ise hayatın tüm boyutlarıyla düşünmek gerektiğini “Her şeyi doktor olmak olarak düşünmek şeklindeki bir hayata anlamlı bir hayat diyemem. Çünkü bütün insani şeylerimizi bir kenara bırakarak hayatı doktor olmak ya da akademik olarak çalışmak şeklinde düşünmek hayatın anlamı olmayı bırakın bana boş yaşamak gibi geliyor. Sadece bir şeye odaklandığı zaman bir insan hayatı çok stresli yaşayabiliyor. Hedefine ulaşamayınca gerilir. Ne bileyim bireysel bir hayat bana anlamlı gibi gelmiyor.” sözleriyle ifade etmiştir. Üniversitede okuyan başka bir erkek öğrenci EÜ_3 “Ben bazen izliyorum bir başarı söz konusu olmadığı zaman hayatları başlarına yıkılıyor. İsmet Özel’in bir sözü var: Bu yıl sınıfta kalsam acaba kanser mi olacağım diyor. Yani gerçekten okullar o kadar büyük önem atfedilmiş ki bu anlamda bir başarısızlık olduğu zaman hayat başlarına yıkılıyor. Ben gözümün önünde bir arkadaşımın beş dakika içerisinde önce nasıl yok olup sonra tekrar var olduğunu gördüm. Hoca dedi ki arkadaşlar 5 gün devamsızlığı olanı sınıfta bırakıyorum. Çocuk hocam gerçekten mi dedi. Çöktü yani. Perişan oldu. Sonra hoca biraz sonra geldi Arkadaşlar pardon 6 sefermiş deyince inanılmaz rahatladı. Bütün mana oraya yani okula sıkıştırıldığı zaman oranında ne olacağı, kimin ne olacağı belli değil, çabuk yıkılabiliyor. O yüzden çok manalı olduğu kanısında değilim.” demiştir. Üniversitede okuyan başka bir öğrenci ise “Üniversiteli gençlerin boş bir hayat yaşadığını düşünüyorum. Çünkü hayata tutunacak bir amaçları, anlamları ve ilkesel bir duruşları yok. Hayatlarını diplomadan ibaret görüyorlar. Hayatı iktisadi ilkelerle değerlendiriyorlar. İyi bir hayattan anladıkları anlamlı ve erdemli bir hayat değil. İyi bir işleri, iyi bir arabaları, eşleri olacak. Böyle düşünüyorlar. Bu şekilde mutlu olacaklarını düşünüyorlar. Ama kanaatime göre bu

şekilde mutlu da olamazlar. Çünkü parayla saadet olsaydı, birçok zengini görüyoruz işte mutlu değiller, intihar edenler de var arasında. Çünkü bu tarz seküler hayat insanı mutlu etmiyor, boşluğa da düşüyorlar. Örneğin Amerika’da birçok sorunun, bunalımın olduğunu görüyoruz. Üniversiteli öğrencilerin hemen hepsi aynı düşünüyorlar. Bir misyon ve vizyonları yok. Bundan dolayı boş hayat yaşadığını düşünüyorum. Hayatlarının bir anlamları yok.” (EÜ_4) ifadelerini kullanmıştır.

Ergenlerin anlamsız bir yaşam sürdürdüklerine ilişkin bir diğer tema “ergenlerin dini ve değerleri önemsememeleri” olarak karşımıza çıkmıştır. Katılımcılar dini, hayatlarına anlam katan bir değer olarak gördükleri için toplumdaki gençlerin bu değerlerden ve dini inançtan uzak olmalarını anlamsız yaşadıklarının işareti olarak gördüklerini ifade etmişlerdir. Temayla ilgili bazı ifadeler şunlardır:

“Şahsen ben onlardan farklı olarak biriyle oturup konuştuğum zaman kim olursa olsun kız veya erkek olsun, oturuyorsam konuşuyorsak İslami konularda konuşmamız lazım, gerekli değerli konular konuşmamız lazım, boş konuşmamam lazım. Boşa harcayacak vaktim olduğunu düşünmüyorum. Gençler zamanı boşa harcıyor, boş muhabbetlerle vakitlerini çar çur ediyor.” (EL-1)

“İnsanlar kendi pencerelerine göre baktığımızda anlamlı bir hayat yaşıyor olabilirler. Ama benim hayat pencerem ve hayata yüklediğim anlam açısından baktığımızda toplumdaki gençler anlamsız bir hayat yaşıyorlar. Buradan şunları çıkarıyorum. İbadet boyutunda bir eksiklikleri oluyor ya da kız erkek ilişkileri genel manada toplum içinde sergiledikleri davranışlar çok uygun olmuyor.” (KÜ_1)

“Ama diğer türlü Müslüman bir toplumda yaşıyorsun ve Müslümanların insana getirdiği bir şeyler var. Buna rağmen bu değerleri aykırı bir hayat yaşıyorsun. İşte böyle bir hayat anlamsız bir hayat oluyor.” (EÜ_2)

“Mesela namaz kılmak insanın hayatını düzene sokan bir faktör. Hayatımızı ona göre toparlıyoruz. Mesela şu saatte namaz kılarım sonra başka bir işimi yaparım gibisinden. Din insana bu yüzden bir amaç katıyor bence ve ahiret inancı da insanlara öbür dünya inancı olduğu için bir amaç uğruna yaşama duygusunu veriyor. Ama mesela dinsiz insanlar yaptıkları işlere pek önem vermez. Bu dünya bitsin zaten öbür dünya yok diye düşünüyorlar, böyle olunca da boş boş yaşamış oluyorlar.” (KL_2)

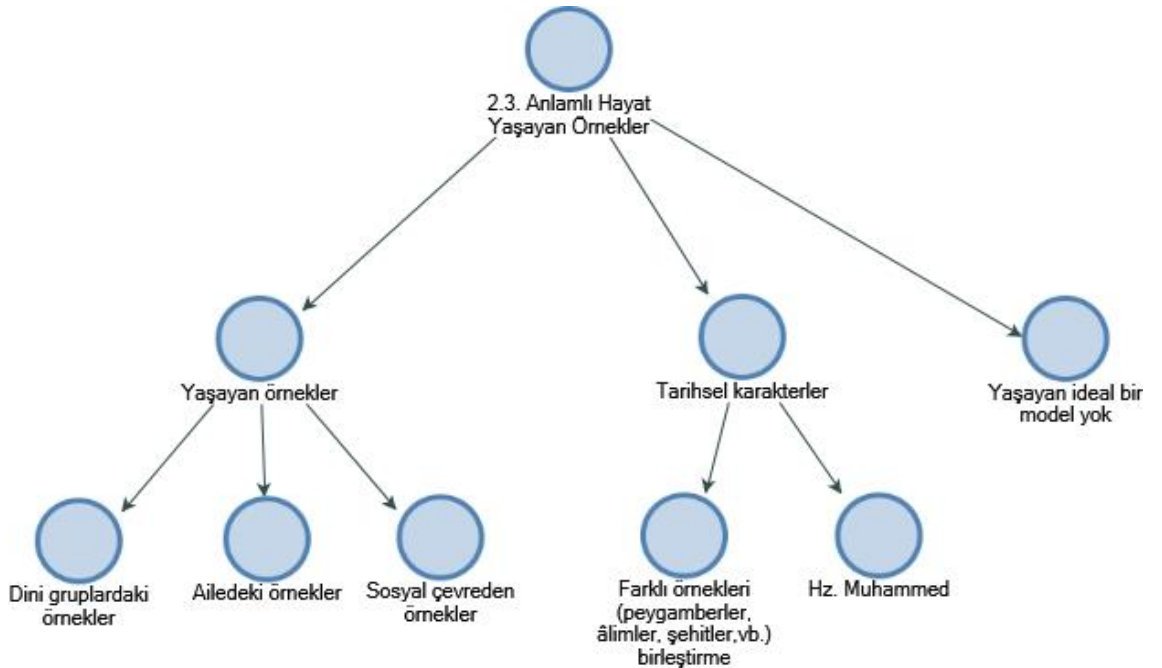
2.2.2. Anlamli bir hayat yasadiklari

11. sinif ogrencisi erkek bir katilimci arkadaş çevresinin anlamli hayat yasadigini ifade etmistir. Bu ogrenci toplumdaki gençlerin anlamli hayat yasmaasi ile ilgili cümle kurmamıştır:

“Sinif arkadaşım var benim. Yani birkaç kişi var. Hatta tek bir kişi de değil yani. Bizim sınıftakiler anlamli bir hayat yaşıyorlar genel olarak. Yani tek bir şeye bağı kalmıyorlar az öce de söylediğim gibi. Yani mesela arada halı saha turnuvaları düzenliyorlar bazen de başka şeye gidiyorlar ama ders de çalışıyorlar.” (EL_6)

2.3. Anlamli Hayat Yaşayan Örnekler

Katilimciların anlamli hayat ile ilgili düşüncelerini hangi tür pratiklerle özdeş gördüklerini anlamak amacıyla “Çevrenizde anlamli bir hayat yaşayan bir kişi (yaşı fark etmez) var mıdır? Varsa o kişinin anlamli bir hayat yaşadığını nereden/nasıl çıkarıyorsunuz? Bu kişi hangi özelliklere sahip? Açıklar mısınız?” ve “Hayatınızda model aldığınız bir kişi var mıdır? Bu kişi hangi özelliklere sahip? Açıklar mısınız?” sorusu sorulmuştur. Sorulara verilen cevaplardan ortaya çıkan temalar Şekil 12’de aktarılmıştır.

Şekil 12: Anlamli Hayat Yaşayan Örnekler

Katılımcı ergenlerin hayatın anlamı hakkındaki düşünceleri *yaşayan örnekler*, *tarihsel karakterler* ve *yaşayan ideal bir modelin yokluğu* olarak 3 kategori altında değerlendirilmiştir. Her kategori alt temalar ile kavramsallaştırılmıştır. Mülakata katılan ergenlerin anlamlı hayat yaşayan örneklerle ilişkin verdikleri cevaplar Tablo 10’da aktarılmıştır:

Tablo 10: Anlamlı Hayat Yaşayan Örnekler

Kategoriler ve Temalar	(n)	(f)
Yaşayan örnekler		
- Dini gruplardaki örnekler	21	32
- Ailedeki örnekler	10	12
- Sosyal çevreden örnekler	8	9
Tarihsel Karakterler		
- Hz Muhammed	8	8
- Farklı örnekleri (Peygamberler, âlimler, şehitler vb.) birleştirme	20	22
Yaşayan ideal bir model yok	6	6

2.3.1. Yaşayan ideal bir model yok

Altı katılımcı yaşayan ideal bir model tanımadıklarını ifade etmiştir. Temaya ait bazı görüşler şu şekildedir:

“Hayatımda tam anlamıyla model alacağım örnek bir kişi yok. Beğendiğim farklı kişilerin farklı özelliklerini hayatıma örnek almaya çalışıyorum.” (EL_3)

“Her yönüyle anlamlı, mükemmel hayat yaşayan bir kişi yok.” (EÜ_7)

“Okul hayatımda kendisini model alabileceğim yaşayan ya da ölmüş çok anlamlı bir hayat yaşıyor diyebileceğim kimse yok.” (KL_3)

2.3.2. Yaşayan Örnekler

Ergenlik döneminde sosyal ve duygusal gelişimin en önemli yönünü özdeşleşme ve arkadaşlık ilişkileri oluşturmaktadır (Cüceloğlu, 2009: 303). Özdeşleşme, gençlik çağına özgü ruhsal yapı içinde aile bireylerinden başlayarak çevredeki kişilere,

düşüncelere, kültüre doğru gittikçe genişleyen bir alanda, gencin istemli ya da istemsiz olarak benimsediği, özümlediği düşünce, davranış, tutum ve eylemlerden oluşan bir süreçtir (Yavuzer, 1999: 295). Bu süreçte genç kendi benliğini bulma ve tanıma arayışları içerisindedir. Değer verdiği, hayranlık duyduğu kişilerle özdeşim kurar ve onların davranışlarını benimser (Yörükoğlu, 2000: 102-105). Yaşayan örnekler kategorisinde ilk tema kendini dini gruplara ait gören ergenlerin ifadelerinden elde edilmiştir. 21 ergen 32 kez dini gruplarında anlamlı örnekler gördüklerini ifade etmişlerdir. Ergenler bu temada zor yaşantılarını aşmak için cemaatlerinden destek aldıklarını, ortak amaçlar için birlikte çaba gösterdiklerini, cemaat içinde bilinç kazandıklarını, fedakâr ve sorumluluk sahibi olmayı öğrendiklerini ve doğru anlaşıldığını düşündüklerini ifade etmişlerdir. Ergenlerin cevapları anlamlı bir hayat için dini grupların etkisini ve önemini göstermesi açısından anlamlıdır. Kutsal kişilerle ve din liderleriyle ilgili anlatılar anlamlı bir hayatın ahlaki boyutunu kapsar. Peygamberlere, bilge kişilere ve geleneğin kahramanlarına yönelik bağlılık, sadakat ve hayranlık sayesinde ahlaki inançlar bir şekil bulabilir. Hz. Muhammet gibi asil, Hz. İsa gibi alçakgönüllü, Buda gibi sezgileri güçlü, Konfüçyüs gibi zeki, Krişna gibi sevgi dolu, Davut gibi yürekli olunabilir (Smart, 2002'den akt. Kartopu, 2006: 63). Böyle bir model alma davranışı ergenlik döneminde olması gereken sağlıklı özdeşleşme modeli için de son derece önemlidir. İçinde bulunulan cemaat benzeri STK'ların ergenlerde benzer bir model almaya olumlu katkılar sağladığı anlaşılmaktadır. Ergenlik ya da gençlik dönemi, "dini uyanış ya da bilinçlenme, geleneksel değerlere karşı tenkit, tepki, şüphe ve güvensizlik tutumlarının gelişmesi, yeni dini arayış ve tercihlere yönelme, geçici ya da uzun süreli dine ilgisizlik ya da dini bir grup veya cemaat içerisinde kendini bütünüyle dine verme gibi davranış eğilimlerinin varlığını hissettirdiği bir süreç olarak yaşanmaktadır" (Hökelekli, 2006: 12-13). Dini grup aidiyeti ve dini gruplardaki örnekliklerin katılımcı ergenler için hayatlarına ait anlamlar oluşturmada son derece etkili olduğu anlaşılmaktadır. Temayla ilgili bazı ifadeler aşağıdadır:

"Hayatımı anlamlı kılmada bana en çok etkili olan şeyi şu an içinde bulunduğum vakıf ya da arkadaşlarım sağlıyor. Geçen yıl yaşadığım sıkıntıyı benim gibi düşünen kaygılarımızın ortak olduğunu düşündüğüm E.... abla ile görüşerek çözmeye çalıştım. Bu yıl da yine oda arkadaşım S..... ile bu tür konuları konuşuyorum. Bana çok iyi geliyor, beni rahatlatıyor ama şunu söyleyeyim bu konuyu kesinlikle ailemle konuşmam. Çünkü örneğin bu tatilde eve gittiğimde sürekli aynı konular, bir takım sorunlar –dünyevi olarak-

konusuluyor bilmem ne. Önceden bazı sorunlar yaşadığımda annemi görmek bana iyi geliyordu ama en fazla 2 gün. Sonrası iyi gelmiyor. Çünkü farklı kaygıları ve hassasiyetleri var. Bu kaygıları ve hassasiyetleri ona iyi gelmiyor ki bana iyi gelsin.” (KÜ_2)

“İçinde bulunduğum cemaat açısından düşünecek olursak evet anlamlı bir hayat yaşıyorlar. İnsanların sorunlarını dert etme, bir mücadele içerisine girme, bir takım sorumlulukları alma fikri onlarda var. Cemaatim ve ister istemez mesleğim gereği içerisinde koşuşturduğum hastane ortamı arasında çok ciddi fark var. Az önce de anlamsız bir hayat yaşıyorlar derken daha çok hastane ortamındaki arkadaşlarımı kastetmişim. Bir de burada akrabalarımı düşünüyorum. Sadece evle iş arasında gidip gelen, karnını doyurmayı düşünen insanlar var. Kendilerini dindar diye nitelendiren ama aslında öyle olmayan insanlar. Son bir kaç senedir gerçekten dindar olmadıklarına kanaat getirdim. Dindarlık algımın değiştiğini düşünüyorum. Sizin “Bilgi değil bilinç güçtür.” ifadeniz vardı. Bu benim için çok anlamlı. Ben biraz bilgiye önem veriyorum demiştim size, bu anlamda beni düşündüren bir ifadeydi.” (KÜ_3)

“Anlamlı yaşamaya çalışan kişiler elbette var. Dernek camiasına baktığımda, değerli hocalarımıza baktığımda, onların hayatı, yaptıkları anlamlı şeyler geliyor aklıma. Bu yapılanlar boşuna değil ama benim kendi öznel dünyama baktığımda bir arayış içinde olan her kişi anlamlı bir hayat yaşıyor bence. Anlama ulaşmamışsa bile anlamlı bir hayat yaşıyor. Bu bir yol, bir süreç işi. Hepimiz yoldayız aslında. Yanlış da anlaşılmasın tabii. Kendi dernek çevreme baktığımda yapılanları baktığımda dayıma baktığımda, anneme baktığımda yapılanların çok anlamlı olduğunu düşünüyorum. Ama bunun dışında da kendi başına bir şeyler yapmaya çalışan kişiler de anlamlı bir hayat yaşıyor bence.” (KÜ_5)

“Kendi çevremde ve mensup olduğum cemaatte kimse kendisini merkeze almıyor, hep başkasını düşünme sorumluluğu var. Bu bir erdemdir. Bundan dolayı anlamlı olduğunu düşünüyorum. Benim içinde bulunduğum çevrede fedakârlık ya da diğerkâmlık olduğunu düşünüyorum. Tabii sorunlar olsa da herkes aynı olmasa da içinde bulunduğum cemaatteki gençlerin topluma göre daha anlamlı bir hayat sürdüklerini düşünüyorum. Örneğin herkesin bir sorumluluk alanı var. Herkes yetkin olduğu alana göre bir sorumluluk alıyor.” (EÜ_4)

“Yakın çevremde anlamlı bir hayat yaşayan da var anlamsız bir hayat yaşayan da var. Belli bir kurum, cemaat içerisindeyim. Bu kurumun içerisine dâhil olduğunda kendi hayatını anlamlandırıp, bu kurumdan (cemaat anlamında kullanıyor) çıkınca kendini kaybedebiliyor, anlamsız amaçsız hayata dönebiliyor gençler. Böyle arkadaşlarım da var, kendi öz benliğini koruyan arkadaşlarım da var. Yaşamımın anlamlı hale gelmesinde ben daha çok kendim şahsım adına babam daha çok katkı sağladı. Babamla aynı yapı, cemaat içerisindeyiz. Babam her zaman ona bir soru sorduğunda bana karşı 50 soruyla cevap vererek beni her zaman bir amaç doğrultusunda düşünmeye, sorgulamaya itti. Bu sorgulama doğrultusunda ben bir doğruya her zaman kendi benliğimle inandım o doğruya. Ben kendim inandığım için o doğruya,

ben daha çok inanırım. Yani inanç noktasında bir eksiklik olmaz. Kendi sorgulanması ile yapılan inanç daha etkili olur Öbür türlü aynı cümleyi kendi söylese o doğruya ben inanmayabilirim, inansam da etkili olmaz, kalıcı olmaz. Benim kendim sorgulamam lazım çünkü yarın öbür gün bir başkası o doğruya karşı daha mantıklı bir şey dediğinde o doğruyu ben kendim elde etmediğim için bu yıkılabilir. Çoğu İslami camiadaki sorunda bu. Aileleri, çevresi gence yapması gerekenleri söylüyor. Gencin kendisi seçmiyor dinini. Belli şeyler sunuluyor, onlar da bunları kabul etmeye çalışıyor. Sonra üniversiteye geçiyor, kendi yaşamına geçtikten sonra bıkmıyorlar başka şeyler çıkıyor, daha rahat şeyler çıkıyor. Kendi inanmadıkları için kalıcı olmuyor. Daha önce inandığı o doğrulara dönüp bakıyorlar, yanlış olmuş artık o doğrular. Bunun dışında hayatımın anlamlı olmasında içinde bulunduğum yapıdaki arkadaşlarımın etkisi daha çok oldu. Çünkü belli iş yaptığın, belli sorumluluk aldığın insanlar belli yanlışları yaptığında onların uyarması etkili oluyor hayatı anlamlı kılması açısından.” (EÜ_7)

“Yakın arkadaş çevremde diğer gençlere kıyasla daha az anlamsız hayat yaşayan ama hayatında yine de anlamsız pek çok uğraşı olan arkadaşlarım var. Ama bir arkadaş grubum daha var. Böyle anlamlı hayat yönüne daha yakınlar. Ama burada, bu okul içerisinde anlamlı bir hayata yakın bir arkadaşım yok açıkçası. Bazen yoruluyorum. Çünkü benim gibi düşünmeyen ya da beni anlayamayan insanların bulunduğu bir ortamda anlatamıyorum, ifade edemiyorum kendimi. Ne kadar anlatmaya çalışsam da ifade edemiyorum kendimi. Bazen diyorum ki daha samimi olduğum gruptaki arkadaşlarımın yanında olsam, onlarla sohbet etsem diyorum. Çünkü anlamlı değerlerimiz örtüşüyor, dine bakış açımız örtüşüyor. Hatta bazen benden daha iyi durumdalar. Dini anlamda kendilerini daha fazla donatmışlar. Bu yüzden onlarla daha fazla birlikte olmak bana daha iyi geliyor.” (KL_4)

Anlamlı bir hayat yaşayanlara ait ikinci tema “ailedeki örneklerden” oluşmuştur. Dini gruptaki örneklerden sonra en sık dile getirilen örneklikler aile içerisinde gösterilmiştir. 10 ergen 12 kez ailelerinin anlamlı bir hayat sürdürdüğü ile ilgili görüş belirtmiştir. Temayla ilgili bazı ifadeler şu şekildedir:

Liseli erkek öğrenci EL_1 babasının kendisine örnek ve model olduğunu şöyle ifade etmiştir: “Anlamlı bir hayatta en önemli örnek benim için babamdır. Bana bu dini yaşantıyı aşılaman, rol model olarak kabul ettiğim kişi babamdır ve bunu devam ettirmemdeki yardımcıları da takıldığım dernek çevresi, İslami ortam. Babam da zaten aynı çevrede.” Üniversite öğrencisi kız katılımcı anlamlı bir hayat ile ilgili temeli babasından aldığını ifade etmiştir. “Sanırım temel olarak ailemden aldığımı düşünüyorum. İyi bir insan olmayı ailemde öğrendim.” (KÜ_4). Başka bir katılımcı önce sorunu kendi aşmaya çalıştığını, başaramadığı durumda ablasından destek aldığını ifade etmiştir. “Bu yüzden anlamsızlık gibi bir sorun yaşadığım zaman daha çok

kendimi soyut olan şeylere veriyorum. Kendime zaman taniyorum, şiir okuyorum, müzik dinliyorum, güzel filmler izliyorum. Eğer tek başıma atlatamayacağım kadar büyük bir sorun yaşıyorsam-boşluğa düşecek gibiysem- en yakınım olan ablamdan yardım alıyorum. O her zaman beni dinleyen ve bana destek olan yegâne kişidir.” (KÜ_5). Elde edilen bulgular anlamlı ve mutlu bir hayata ulaşmak için aile bireylerinin önemini gösteren çalışmalar ile paralellik taşımaktadır (Eryüksel, 1996; Seligman, 2002; Ünal, 2017; Yalom, 1999).

Yaşayan örnekler için son tema sosyal çevreden gösterilen örnekler sonucunda oluşmuştur. 8 katılımcı 9 kez bu temaya ait görüş bildirmiştir. Ergenler okul ve sınıf arkadaşlarından, komşularından gördükleri örneklikleri paylaşmışlardır. Bu temada belirtilen bazı görüşler aşağıdadır:

“Mesela Hıdır'ı örnek verdim az önce. Çocuk inanmış bir yolda yürüyor. Onun hayatı anlamlı bir hayat bence. Etrafımda doğrudan anlamlı bir hayat yaşıyor diyebileceğim biri yok. Ama mesela bazen bir siyasi kişi olabiliyor. Bu kişi farklı bir düşünce de olabilir. İslamcı olur, komünist olur, ülkücü olur. Ama bu kişi kendini bir davayı adamışsa o anlamlı bir hayat yaşıyordur. Hani düşünceleri kötü olabilir düşüncelerini desteklemem ama anlamlıdır hayatı. Mesela geçen yılki Boran vardı. O da mesela fizik istiyordu. Ne olursa olsun fizik okuyacağım diyordu. Anlamlı bir hayat da onun hayatı bence.” (EL_4)

“Aslında bir kaç ay önce tanıdığım bir abi. Ben örnek vereyim mesela insanların, Müslümanların durumu ile ilgili konuştuğumuzda birkaç defa ağladı. Ben bu ağlamayı çok önemli görüyorum. Ağlamak çok basit bir şey gibi gelmiyor bana. Ağladığınız kişi bir tanıdık ya da akraba olmaktan çok öte hiç tanımadığınız, hiç bilmediğiniz bir kişi. Sadece Allah'ım inananlar kardeşler sözünden dolayı ağladınız bir kişi. Ve ben bunu çok örnek ve önemli görüyorum.” (EÜ_3)

“Anlamlı hayat yaşayan biri var. Bizim karşı komşumuzun kızı vardı. Ben küçüklüğümde beri onlara gidip gelirdim. Şu anda bir ana okulda sanırım dini bir ana okul. Müdür yardımcısı kendisi.” (KL_3)

2.3.3. Tarihsel karakterler

Ergenlerin anlamlı bir hayat yaşayan kişileri düşündüklerinde sık sık tarihsel karakterleri ifade ettikleri görülmüştür. Bu temada kişi olarak en çok Hz. Muhammed'in ismi ifade edilmiştir. 8 katılımcı Hz. Muhammed'i örnek göstermiştir. Bunun dışında bazı âlimler, şehitler, dini ve siyasi önderlerde örnek gösterilmiştir. Birçok ergen

kendilerine örnek aldığı kişiyi ifade etmiştir. Ergenler ayrıca farklı tarihsel karakterin farklı özelliklerini birleştirerek hayatlarına örnek aldıklarını ifade etmişlerdir.

Bir katılımcı (EÜ_2), farklı karakterlerden etkilendiğini şöyle ifade etmiştir. *“Tam anlamıyla olmak istediğim bir kişi yok. Daha doğrusu o olamayacağımı biliyorum. O yüzden herkesin beğendiğim yönünü almaya çalışıyorum. Bizim için örnek olan çok kişi var ama herkesin farklı karakter özellikleri var. Sana uygun olan karakter özellikleri oluyor, uygun olmayan karakter özellikleri oluyor. Birisi sakindir ama sen daha hareketlisindir ve sinirlisinindir onun bu özelliğini alamıyorsun. O zaman sende B şahsındaki kişinin özelliklerini alacaksın diye düşünüyorum.”* Dini duygularla birlikte milli duygularının da güçlü olduğunu belirten EL_4 *“Onun dışında dizide var diye demiyorum mesela. Ertuğrul Gazi, Osman Gazi onların hayatı benim için anlamlı bir hayattır. Adam hayatını koymuş ortaya, önce kendi obama katkı sağlayayım, sonra da vatana millete faydalı olayım gibi düşünmüşler. O bölgeyi yurt edinip orayı İslam beldesi haline getirmeye çalışmışlar. Onun dışında Alparslan'ı da örnek gösterebilirim. Bunun dışında pek çok kişi vardır anlamlı bir hayat yaşayan. Ama direk sorunca insanın aklına hemen bir şey gelmiyor.”* ifadelerini kullanmıştır. Kız katılımcı KÜ_6, eksik özelliklerini model aldığı örnekler aracılığıyla tamamlamaya çalıştığını şu şekilde ifade etmiştir: *“Hayatta model aldığım birçok insan var. Aliya'sından MalcolmX'ine kadar. Mükemmel bir tasvir ortaya çıkarmak değil amacım. Ama hepsinden almak istediğim yönler var. Sonuçta onlar da insan ve zaafı, farklı yanlışları var hayatlarında. Direk birinin hayatını seçemiyorum. Bana hangisi uygun, eksik yönlerim neler, ona uygun kısımları almam lazım. Çünkü benim yaşadığım şeyler farklı. Benim hangi konuda eksikliğim varsa onu almaya çalışıyorum. Bunun sabrına, bu şehidin çabasına yoğunlaşmam lazım diye düşünüyorum.”* (KÜ_6). Benzer bir ifadeyi KÜ_8 de ifade etmiştir. *“Bu soruda şey, böyle tek bir şey söyleyemem. Çünkü böyle farklı insanların farklı özellikleri birleştirilerek daha mükemmel bir örnek oluşturulabilir diye düşünüyorum. Yani ailemden de, arkadaşlarımdan da, yaşadığım cemaatten de örnek alıyorum yani. Tarihsel şahsiyetler açısından baktığımızda, çok anlamlı bir hayat yaşayan kadın olarak düşündüğümde Hz. Zeynep gibi ya da Hz. Fatma gibi bir insan olmak isterdim.”*

Yaşayan örnekler kategorisinde son tema Hz. Muhammed ile ilgili cevaplardan elde edilmiştir. 8 katılımcı bildikleri ve tanıdıkları en anlamlı yaşayan kişinin Hz. Muhammed olduğunu ifade etmiştir. Temayla ilgili bazı ergen cevapları aşağıdadır:

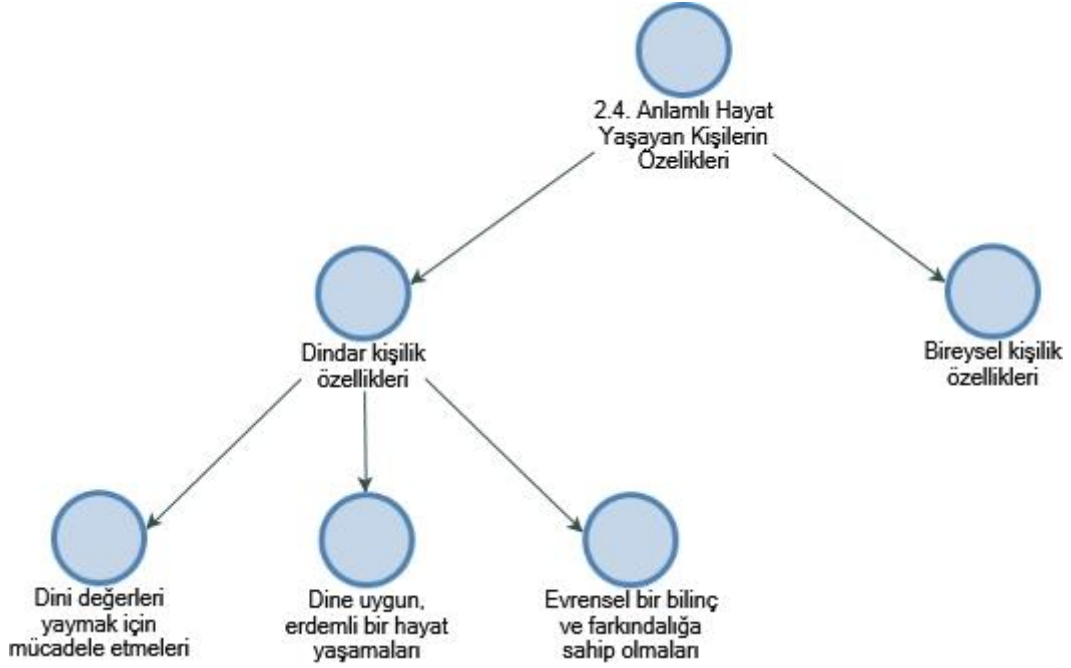
“Veya mesela daha da geçmişe gidebiliriz. Peygamber efendimiz çok sıkıntı çekti, onun hayatı dünyadaki en anlamlı hayattır.” (EL_4)

“Teorik olarak bu şekilde pratik olarak baktığımızda da insan hayatını anlamlı kılabilecek inandığı değerlere uygun yaşayan bir örnek gerekiyor. Bu örneğin de Kuran'ı Kerim'i bize getiren Hz Muhammed olduğunu düşünüyorum. Ben de onu örnek alarak onun yaptıklarını hayatıma tatbik etmeye çalışıyorum. Ama dediğim gibi ne kadar başarılı ya da başarısız olduğum tartışılır ama hani derler ya Hazreti Ayşe demiş, onun ahlakı Kur'an ahlakı diye. Ben de onu örnek alarak hayatımı anlamlandırmaya çalışıyorum. Pratikte uyguladığı birtakım doğruları kendi hayatıma yansıtmaya çalışıyorum. Bunlar ahlaki ilkeler olabilir, pratik ilkeler olabilir, ya da düşünsel anlamda.” (EÜ_3)

“Geçmişten baktığınızda ilk olarak Hz. Muhammed (s.a.v.) model olacak bir örnektir. Çünkü sürekli O'nun hayatını okuduğumuz için, her bir yönden O'nun mükemmel olduğunu gördüğümüz için eksiksiz olduğunu düşünüyorum.” (EÜ_6)

2.4. Anlamlı Hayat Yaşayan Kişilerin Özellikleri

Anlam soyut bir kavram olduğu için, anlamın duygu, düşünce ve davranışlara olan etkilerinin iyi tespit edilmesi gerekmektedir. Böylece hem katılımcıların hayatın anlamı ile ilgili düşünceleri daha iyi anlaşılabilir olacak hem de bu konudaki söylemlerinin tutarlılığı da anlaşılabilir olacaktır. Mülakata katılan ergenlere anlamlı bir hayattan ne anladıklarını daha iyi tespit etmek amacıyla “Çevrenizde anlamlı bir hayat yaşayan bir kişi (yaşı fark etmez) var mıdır? Varsa o kişinin anlamlı bir hayat yaşadığını nereden/nasıl çıkarıyorsunuz? Bu kişi hangi özelliklere sahip? Açıklar mısınız?” sorusu sorulmuştur. İnsanlar kendileri açısından anlamlı ve örnek bir hayat yaşadığına inandıkları kişileri model alırlar. Bu nedenle ergenlerin hayatlarına model aldığı kişilerin sahip olduğu özelliklerin, anlamlı hayat yaşayan kişilerin özelliklerini anlamaya yardımcı olacağı düşünülmüş ve “Hayatınızda model aldığınız bir kişi var mıdır? Bu kişi hangi özelliklere sahip? Açıklar mısınız?” sorusu sorulmuştur. Sorulara verilen cevaplardan elde edilen bulgular Şekil 13'te aktarılmıştır.

Şekil 13: Anlamli Hayat Yaşayan Kişilerin Özellikleri

Katılımcıların anlamli yaşayan kişiler ile ilgili olarak verdikleri cevapların bazıları doğrudan dini değerler ile ilgilidir. Bu cevaplar “*Dindar kişilik özellikleri*” olarak temalaştırılmıştır. Diğer cevaplar ise kişilerin bireysel ve sosyal özellikleri ile ilgilidir. Bu cevaplar da “*Bireysel kişilik özellikleri*” olarak temalaştırılmıştır. Katılımcı ergenler anlamli hayat yaşadığına inandıkları kişilerle ilgili olarak 40 kez dindar kişilik özelliklerini, 8 kez de bireysel kişilik özelliklerini ifade etmişlerdir. Cevaplardan elde edilen bulgular Tablo 11’de aktarılmıştır.

Tablo 11: Anlamli Hayat Yaşayan Kişilerin Özellikleri

Temalar	(n) kişi	(f) sayı
Dindar kişilik özellikleri		
- Dini değerleri yaymak için mücadele etmeleri	16	23
- Dine uygun, erdemli bir hayat yaşamaları	11	12
- Evrensel bir bilinç ve farkındalığa sahip olmaları	5	5
Bireysel kişilik özellikleri	4	5

2.4.1. Dindar kişilik özellikleri

Dindar bir kişi diğer tüm kişilerin sahip olduğu özelliklere sahiptir. Bununla birlikte dindar kişinin ilgilerinin merkezinde Tanrı ile dinin ilke ve uygulamaları yatar. Dini duygu ve ulûhiyet şuuru dindarlığın kaynağını oluşturur (Hökelekli, 2013a). Bir dindar için dinin olmaması, varlığının dayandığı temelin büyük bir bölümünün yok olması demektir (Allport 2004: 41). Dindarlık birey ve toplum hayatında belli alanla sınırlı değildir, hayatın her alanında yaşanır. Bu nedenle dindarlık insan için hayatın anlamını ilgilendiren anahtar kavramlardan biridir. Frankl insanın ihtiyaç duyduğu şeyin Freud'un dediği gibi iç dengesinin korunması olmadığını söyler. Ona göre asıl ihtiyaç duyulan şey değerli bir amaç için mücadele etmektir (Altuntaş ve Gültekin, 2005: 180). O buna noo-dinamikler der. Noo-dinamikler anlam arayan insan ile anlam kaynağı arasındaki gerilimli durumu ifade eder. Dolayısıyla anlam arayışı içsel bir dengeden çok içsel bir gerilim ile daha çok ilgilidir. Bu gerilim insanca yaşamının temel koşuludur. Frankl, insanın kendisi dışında bir amaç için yaşamasının insan olmanın olmazsa olmazı olduğunu ifade etmektedir (Frankl, 2016: 118-120). Dolayısıyla insani çabalar diğer insanların iyiliğine olduğu zaman değer kazanır. Hayatın gerçek anlamı, başkalarının hayatın anlamını bulmasına yardımcı olmaktır (Frankl, 2016). Frankl'e göre dindarlar daha derin bir sorumluluk bilincine ve daha derin bir Tanrı tecrübesine sahip oldukları için daha güçlü bir anlamlılığa sahiptirler (Bahadır, 2000a: 216). Katılımcıların dindar kişilik özellikleri olarak en sık vurguladığı nokta anlamlı yaşayan kişilerin *dini değerlerin yaygınlaşması için fedakârlık yapmaları ve gayret göstermeleridir*.

Lise öğrencisi EL_1 anlamlı yaşadığını söylediği cemaat çevresinin sadece kendilerini değil diğer gençleri de düşündüğünü, onların dini değerleri benimsemesi için fedakârlıklar yaptıklarını şu cümlelerle ifade etmiştir: *“Benim bahsettiğim kişilerde de dünyevi olarak tamamen planlı yaşadıklarını söyleyemem ama onlar en azından kendileri bir şeyleri dert ediniyorlar. Bu hayatta yapılması gereken bir şeyler olduğunu düşünüyorlar. Ben bu çevrede doğdum. Babam da bu çevrede yetişti. (gittikleri dernek, cemaat çevresini kast ediyor). Babam komünist te olabilirdi. Benim takıldığım gençler bu dünyada bizden farklı insanların da olduğunu ve onlar için de bir şeyler yapabileceğimizi, elimizden bir şeylerin gelmesi gerektiğini veya elimizden bir şey gelmiyorsa bile bunun sebebini düşünüyorlar, kendilerine bu şekilde dert ediniyorlar.*

Aynı ahlaki değerlere sahibiz ve aynı şekilde yaşıyoruz. Hayat yaşantılarını da buna göre düzenliyorlar. Hani bir dertleri var. Onlar için, davası için kafa yoruyorlar ve onun için çabalıyorlar. Bedenini, düşüncesini ona göre ayarlıyor. Mesela bir okula gidecekse o okulda ben neler yapabilirim, elimden neler gelir, insanlara faydalı olabilecek miyim gibi düşünceler içerisinde olduklarıdır. Ben Harvard'da okuyabilirim ama benim Harvard'da okumam neye yarayacak, buradaki insanlar bitti de oradakilere mi faydalı olmaya başlayacağım gibi mesela. Önce yakınımızdakilerden başlamamız gerekmez mi? Benim için çevremde bir okulda okuyup yakınımıdaki insanlara faydalı olmak daha önceliklidir. Çoğumuzun da yaptığı hata bu. Sadece kendini düşünmek. Müslümanım diye geçinip kendimizden başkasını düşünmüyoruz.” Üniversiteli erkek öğrenci EÜ_1 katıldığı STK'daki gençlerin diğer insanlara ulaşmak için yaptıkları faaliyetleri ve Hz. Muhammed'in mücadelecî yönünü şöyle ifade etmektedir: “Bu insanlar kendi dışındaki insanların sorunları ile ilgileniyorlar, dünyevi çıkarların peşinde koşan insanların sorunlarıyla ilgileniyorlar, bunlar için çaba veriyorlar, mücadele ediyorlar, araştırıyorlar ve sorguluyorlar. Programlar yapıyorlar, dergi çıkarıyorlar, internet sitesi idare ediyorlar. İşte zamanlarını feda ediyorlar, gerekirse paralarını feda ediyorlar, canla başla Allah yolunda gayret ediyorlar. Böyle anlamlı gördüğüm çok insan var Allah'a şükürler olsun. Ayrıca Hz. Muhammed'in hayatını okuduğum zaman mücadelesinden, gayretinden hep çok etkilenirim. Onun sadece merhametli, sevgi dolu değil de savaşçı ve mücadele ruhu da beni çok etkiliyor. Çünkü bize daha çok eksik gösteriliyor Hz Muhammed. İşte hoşgörü peygamberi diyorlar sadece böyle değil de zulme karşı boyun eğmeyen, zalime karşı mücadele eden, Allah rızası için yaşamaya çalışan biri olması beni en çok etkileyen yönlerinden biri. Hz. Meryem de ikinci sırada.” Benzer ifadeleri EÜ_2 de kullanmıştır: “Gençlere baktığımda aslında %50 - %50 cevabım var. İlahiyattaki kişilere baktığımda anlamlı bir hayat yaşadığını söyleyebilirim. Evet, eksiklikleri olabilir ama yine de de Allah rızası için çalışıyorlar. İslam'ın hâkim olması gerektiğine inanıyorlar. Buna inançları az belki ama bunun doğrultusunda bir şeyler yapıyorlar yine de. Mesela dergi çıkarıyorlar, sohbet yapıyorlar, ilahiyat içinde dahi olsa bir şeyler yapıyorlar. Bunu belki dış dünyaya açtığında bu da anlamsız gelebilir. Çünkü bilen bir insana aynı şeyi anlatıyorsun. Bunların haricinde de okulda arkadaşlarım var. Ama onların hayatında insanları etkilemek gibi bir dertleri yok. Sadece yaşıyorlar yani ot gibi yaşamak

deyimini kullanıyorum onlar için.” EÜ_2 başka bir ifadesinde anlamlı yaşadığına inandığı hocasının tutarlı bir hayat sürdüğünü ifade etmiştir: “Mesela bu kişi bize insanlarla uğraşmamızı istiyor ve gidiyor insanlarla uğraşiyor. Şunu yapmalıyız diyor ve gidiyor yapıyor. Şunun gibi olmamalıyız diyor ve onun gibi olmuyor.” (EÜ_2). Üniversiteli kız öğrenci, cemaat çevresindeki arkadaşlarının ve hocalarının Allah rızası için yaşadıklarını ve diğer insanların da anlamlı bir hayat yaşaması için mücadele ettiklerini ifade etmiştir. “Bu insanların hayatta iyinin ve kötünün farkında olduklarını, hayatın bir mücadele olduğunu, imtihanın olduğunu fark ettiklerini ve bunun için çabaladıklarını görüyorum. Ve bu anlamda da Allah'ın rızasına göre yaşamaya çalıştıklarını, ortaya bir şey koyduklarını görüyorum. Bir kere insanlarla uğraşıyor olmaları, insanların gönüllerine dokunmaya çalışmaları, başkalarının da anlamlı bir hayat yaşaması için çalışmaları, dertlerinin olması, uykusuz gecelerinin olması, kitap yazıyor, yazı yazıyor olmaları bunu gösteriyor. Gerçekten yazdıkları yazılardan çok etkili etkilendiğim insanlar var. Bazılarının bir şey demesine de gerek yok, o ortamda bulunmaları bile yetiyor bana.” (KÜ_3). Başka bir ergen toplumsal sorumluluklara sahip olmanın ve ahiret hayatını unutmamanın önemini şöyle ifade etmiştir: “Çeşitli sorumluluk alanlarımız var cemaatte ve bu bizim hayatımızı anlamlı kılıyor. Bu sorumluluk duygusu ve bilinci üniversiteli gençlerde yok. Örneğin dergi çıkartıyoruz ya da öğrencilerle ve insanlar ile ilgileniyoruz. Bu çabalar hayatımızı anlamlı kılıyor. Ben mesela ortaokullu gençler ile ilgileniyorum, bir başkası liselilerle ilgileniyor. Diğerleri farklı bir iş yapıyor, koşuyor, kovalıyor. Ama üniversite gençliğinde bir sorumluluk alma bilinci yok. Mesela dergi çıkartıyoruz. Bu dergi ciddi sıkıntılar sonucunda çıkıyor. Ama bu çabalar insan hayatını anlamlı kılıyor. Mesela bir arkadaş diyor ki evet yoruldu ama ortaya güzel ve faydalı bir ürün çıktı. Bir insan eğer Müslüman ise sadece dünyayı düşünmemesi lazım. Dünya önemli ama asıl mesele ahiret.” Aynı öğrenci dini inancı için her türlü zorluğa rağmen mücadele etmenin önemini örnek aldığı bir cemaat abisinin yaşantısı üzerinden şu şekilde ifade etmiştir: “Hayatı boyunca mücadele eden, çile çeken ve 28 Şubat sürecinde işkence gören bir adam. Birtakım sıkıntılara rağmen, hastalıklarına rağmen hala mücadelesine devam eden ve yılmayan birisi. Anlamlı bir hayatın böyle olduğunu düşünüyorum.” Üniversiteli başka bir katılımcı ibadetlere dikkat etmenin ve basın yayın yoluyla diğer gençlere ulaşmanın anlamlı bir hayatın işaretleri olduğunu ifade etmiştir. “Diğerleri öyle değil. Mesela bugün ne sınavı var, şu

sınavım var, bu sınavdan niye düşük aldım gibi daha günlük şeyler. Evdeki arkadaşlarım mesela namazlarını kılıyorlar. Ben de kendim namazımı kılmadığım zaman bir gerilim yaşıyorum. Namaz kılmadığında Allah-u Teâlâ'yı aklımdan çıkarabiliyorsun. Namazla birlikte bu iş oluyor. Sonra kitap okuyorlar, öğreniyorlar ve olabildiğince bana olsun, çevremdeki insanlara olsun yaymaya çalışıyorlar. Mesela bazı insanlar okur okur oturur. Ama bunlar elinden geldiğince kendimize, okul çevremize, arkadaş çevremize, insanlara katkı sağlamaya çalışıyorlar. Gazete çıkarıyorlar mesela. Kendilerince çabalıyorlar. Burada arkadaşlarla tanışınca vakti daha değerli, daha anlamlı geçirmemi sağladı. Mesela boş vakit geçirmektense bir kitap okumak, bir makale okumak, onu okuduktan sonra biriyle sohbet etmek, onun fikirlerinden yararlanıp ona kendi fikirlerini anlatmak, bu konuların önemini anlatmak gibi şeyleri biraz daha üniversitedeki arkadaş çevremizin etkisiyle anlamlandırmaya başladım.” (EÜ_6). Benzer bir ifadeyi liseli kız öğrenci de kullanmıştır: “Zaman geçtikçe okudukça araştırdıkça Kur-an'ı Kerimi öğrenmeye çalıştı, insanlara davranışlarına daha fazla dikkat etmeye çalıştı. Öğrendiklerimi diğer insanlara nasıl öğretebilirim, hayatıma kattığım şeyleri diğer insanların hayatını nasıl katabilirim diye uğraşmaya başladı. Mesela bir örnek vereyim. WhatsApp'tan bir grup kurmuş. Yakın arkadaşlardan bazı kişiler varız bu grupta. Bulduğu güzel şeyleri, dini şeyleri grupta paylaşıyor. Bunları okuyun, izleyin diyor. Kendi araştırdığı şeyler oluyor. Onları da gönderiyor, bunları da okuyun diyor. Ve ben onunla sohbet etmekten gerçekten zevk duyuyorum. Çünkü tek bir alanda değil birçok farklı alanda bilmediğim birçok şeyi bana öğretiyor. Onunla konuşunca böyle şeyler de varmış, bakayım dediğim bir insan. Benim hayatımda gerçekten yer eden bir arkadaşım.” (KL_4)

Dindar kişilik özellikleri temasında öne çıkan diğer tema, anlamlı hayat yaşayan kişilerin “Dine uygun, erdemli bir yaşam sürmeleri”dir. Katılımcılar bu temada dini duygulara sahip olmayı, dini konularda fedakârlık yapmayı, hem ahiretini hem de bireysel geleceğini birlikte yürütebilmeyi, çabaların sonucunu Allah'tan ummanın önemini anlamlı bir hayatın öğeleri olarak dile getirmişlerdir. Bazı katılımcı ifadeleri aşağıdadır:

“Merhamet ve şefkat erdemlerine ve duygularına sahip olduğunu düşünüyorum. Onu örnek alıyorum kendime.” (EÜ_4)

“Ama etrafımda böyle insanların var olduğunu düşünüyorum ve bu insanların neden anlamlı bir hayat yaşadıklarını düşünmemin sebebi de şey. Biraz daha, şöyle diyeyim fedakârlıkları. Yani mesela bazıları kendi okulu var, işi gücü var ama mesela gidiyor liselerdeki öğrencilerle falan etkinlikler yapıyorlar. Mesela bu benim için büyük bir fedakârlık. Ya da mesela kermeslerde mesela çok görüyorum, çok fedakârlık yapan insanları görüyorum, kadınları görüyorum mesela.” (KÜ_8)

“Hem mesleğini yapıyor hem de dini açıdan en güzelini yaşıyor. Onun hakkında hiç kimse kötü bir şey söylemez. Dini açıdan da tam bir insan olduğunu düşünüyorum. Hem mesleği elinde hem de inancını yaşıyor. Herkes de onu çok iyi bir insan olarak biliyor. Bence böyle bir hayat çok anlamlı bir hayat. Onu asla isyan ederken görmedik.” (KL_3)

“Arkadaşımdan bahsetmiştim amcamdan bahsedeyim. Amcam gençken çok uçuk kaçık bir insan değildi yine ama normal seviyedeydi. Ben Amcamla sohbet etmeyi çok seviyorum bu arada. Benim bu anlam arayışıma, geleceğe yönelik kaygıları çok fazla hissediyorum bunlara dair, diyorum ki kafama göre bir evlilik yapsam, tamam dinimize göre evlilik çok önemli. Ama diyorum ki bu gençlikte.. (susuyor, derin nefes alıyor)... ben kimse yok herhalde, kimseyle evlenmeyeceğim ben diyorum amcama. Gençlik almış başını gidiyor diye düşünüyorum. Amcam diyor ki bu şekilde düşünmemelisin. Sen nasıl olursan Allah ta karşına öyle birini çıkarır. Ve bir de dinen de şöyle bir şey vardır. Bir Müslümanın ümidini yitirmemesi gerekir, hani ümidini yitirmemelisin. Bu konuda beni daha çok yüreklendiren bir insan. Olaylara maddi anlamda bakmayan bir insan. Yani diyor ki benim evim, arabam, şuyum, buyum olacağına hani ben buraya evime geliyorum, evim var, çocuklarım var, onlarla sohbet edebiliyorum, işim var, eşim var, karnımı doyurabiliyorum, çocuklarıma aileme bakabiliyorum. Bunlar beni mutlu ediyor. Benim şu kadar evim, şu kadar arabam olsa ama mutlu olmasam ne yazar. Ve şu anki dönemde önem verilen şey evim olsun, arabam olsun, statüm olsun. İşte ailem olmasa da olur. Bir kedi alırım kendime. Koca bir villamda rahatça yaşarım kafası var genelde. Bu mantık bana daha uzak. Ben amcamın mantığına daha yakın bir insanım. Bu şeyler için elimden geleni yapayım. Hani durup ta Allah bana versin diyerek beklemek te değil. Tamam, ben çalışayım. Ama her şeyin hayırlısı olsun diye düşünmek gerekir. Her şey olacağına varıyor. Olduğu kadarı. Amcam bu şekilde düşünen, dinine önem veren, mutluluğu maddi şeylerde aramaya çalışmayan bir insan. Amcamı benim için önemli kılan bu düşünce yapısı.” (KL_3)

Katılımcıların öne çıkardığı diğer bir tema, dinin hayata ve dünyaya dair entelektüel çerçevesinin önemini vurgulamak olmuşlardır. “Evrensel bir bilinç ve farkındalığa sahip olmaları” olarak adlandırılan bu temada ergenler, dini düşüncenin derinliğine ve üstünlüğüne vurgu yapmışlardır. Bir cemaat/STK mensubu olduğunu ifade eden üniversiteli erkek katılımcı EÜ_1, bulunduğu cemaatin temel özelliğinin hayata ve olaylara sorgulayıcı ve eleştirel bir bakış ile yaklaşmak olduğunu ifade

etmiştir: *“Bulduğum cemaatte her şey sorgulanabiliyor, daha çok eleştirel düşünmeye yöneliş var ki bugün en çok ihtiyaç duyduğumuz şey eleştirel düşünmedir. Bulduğum cemaatin eksikliği de olabilir tabii ama tutarlı olmaya çalıştıkları ve hayatı sorguladıkları için daha anlamlı bir hayat yaşadıklarını düşünüyorum gençlerin. Buradan diğer cemaatleri küçümsediğim kötülediğim çıkarılmamalı tabii. Daha önce farklı cemaatlerin sohbetlerinde de buldum ama hiç bu şekilde böyle bir bakış açısı, bu şekilde bir eleştirel düşünceye şahit olmadım. Siyasi bir akıl ya da tüm dünyayı okuma gibi şeyler görmedim. Bir yapı evrenselliğini kaybettiği zaman hiçbir işe yaramıyor. Kendi köyüne kapanıyor yani.”* Benzer bir ifadeyi KÜ_6 da kullanmıştır: *“Yine lise yıllarında X hocam bir şeylerden bahsettiğinde “bu da mı varmış” oluyordum. Daha önce düşünemediğimi görüyordum. Daha çok hayata dokunan noktalarda bir bilince sahip olan, bunu da hayatına geçirmeye çalışan insan. Bence bu hocam anlamlı bir hayat yaşıyordu.”* (KÜ_6). Üniversiteli başka bir kız öğrenci bulunduğu cemaatin kendisini hem sorgulamaya teşvik ettiğini hem de eksiklerini gidermeye katkı sağladığını ifade etmiştir: *“Onlar beni sorgulamaya, araştırmaya teşvik ediyorlar. Araştırdıkça da daha fazla araştırmaya başlıyorum. Bu süreçte hayata yüklediğim anlamı olumlu etkiliyor. Kendimi hangi noktalarda geliştirmeliyim, ya da hangi sivri özelliğimi törpüleyeyim sorularının cevaplarını öğrenmiş oluyorum. Bana ayna tutmuş oluyor. Ayrıca ağabeyimle aynı cemaatin içerisinde olmamız bana çok fayda veriyor. Çünkü hem beni hem ailemi tanıyor. İki tarafı da komplike özellikleri ile tanıyor ve iki tarafı da birbirine karşı dengeliyor.”* (KÜ_1)

2.4.2. Bireysel kişilik özellikleri

Anlamlı hayat yaşayanlarda dini konularla doğrudan ilgili olmayan ve kişiye göre değişen durumlar, “Bireysel kişilik özellikleri” teması altında ele alınmıştır. Bu başlıkta ergenler topluma faydalı olma, iyi bir meslek sahibi olma, disiplinli olma gibi kendilerince olumlu gördükleri bazı özellikleri ifade etmişlerdir. Temayla ilgili bazı görüşler aşağıdadır:

“Bir insanın hayatı anlamlı ise öncelikle bu dünya için ne yapabileceğini düşünüyordur ya da önce varlığımızın sebebini "neden varız, neler yapmalıyız" gibi şeyleri düşünüp bunlara uygun hareket ediyordur.” (KL_5). KL_5 başka bir ifadesinde anlamlı yaşadığını düşündüğü bir kişi için *“Mesela kitap falan da okuyor, kendini geliştirmeye çalışıyor sürekli. Çevresindeki insanları da etkilemeye çalışıyor bu anlamda, onlara destek de oluyor. Sosyal yaşamı da*

güzel. Geziyor, yeni yerlere gidiyor, yeni insanlarla tanışıyor. Mesela çok ciddi bir sorun olduğu dönemde olaya kayıtsız kalmadı bir tepki verdi.” ifadelerini kullanmıştır.

“Mesela bence babam anlamlı bir hayat yaşıyor. Çünkü bir mesleği var. Sarılıyor ve mesleğini çok disiplinli bir şekilde yapıyor. Mesela bugün bir iş verilmişse o onu bitirmeden rahat etmez. Ertesi güne aktarmıyor işini. Disiplin insanlara bir amaç ve hayata bir anlam katıyor. Dini konuda da disiplinli olmak çok faydalı oluyor. Mesela namaz kılmak da bir disiplin gerektiriyor. Bugün kılırsın yarın kılmazsın olmuyor. Bu da insanı anlamlandırıyor. Babam bir sorun olduğunda çok sabırlıdır, agresif bir yanını ben hiç görmedim ve bir tartışma oluyorsa babam hayatta o zaman konuşmaz. Bekler, zamanı geldiğinde konuşur. Bu özelliği bence çok iyi bir özellik.” (KL_2)

“Çünkü onda kendimi buluyorum. İyi bir aileye gelmiş, çocuğu da oldu. Mutlu bir yuvası var. İnanç olarak da kuvvetli, birçok şeye dikkat ediyor güzel arkadaşları da var, güzel de bir işi var. Endüstri mühendisi kendisi. Hem kendini geliştirmiş biri belli bir standardın üstünde yaşıyor. Öyle biri olmak isterdim. Çok da büyük bir beklentim yok. Mutlu bir aile hayatım olsun yeter. Kişilik olarak herkes onu sever. Kendini dinleten biri. Onun anlamlı bir hayatının olmasında dini inancının da etkisi olduğunu düşünüyorum.” (KL_6)

3. ANLAMSIZLIK VE ANLAM ARAYIŞI İLE İLGİLİ YÖNELİMLERİ / TUTUMLARI

Hayatın anlamı kişilerin aynı zamanda anlamsızlık ve zor yaşantı durumlarında gösterdikleri tepkilerle de ilişkilidir. İnsanlar zaman zaman anlam örüntülerini zedeleyen yaşantılarla karşılaşabilirler. Ergenlik döneminde de bu tür yaşantılarla sık karşılaşmaktadır. Araştırmamıza katılan ergenlere anlamsızlık ve zor yaşantı durumlarında tutum ve yönelimlerini anlamak amacıyla aşağıdaki sorular yöneltilmiştir:

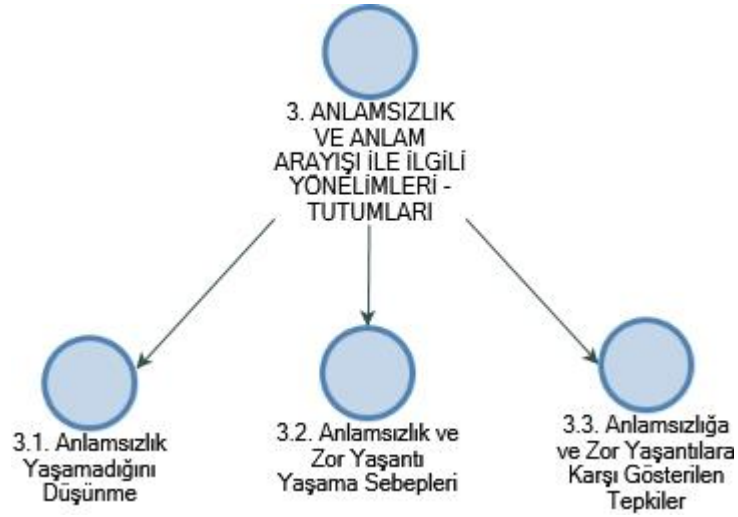
- *Bugüne kadar bunalım, depresyon ya da anlamsızlık gibi ağır psikolojik problemler ya da zor yaşantılar geçirdiniz mi? Bizimle paylaşır mısınız? Bu durumda ne hissettiniz, neler yaptınız? Yaşantınızdan örnekle açıklayabilir misiniz? (Allah beni neden yarattı? Bize sorması gerekmez miydi? Tüm bunlar benim başıma neden geliyor? Dünyada neden bu kadar kötülük var? İnsanlar beni anlamıyor? türündeki iç sorular da bu sorunun kapsamına girmektedir)*
- *Zor duruma ya da anlamsızlığa düşmenize sebep olan şey (kişi, grup, düşünce, arkadaş ortamı, cemaat, sosyal medya vb.) neydi? Açıklar mısınız?*

Nitel araştırmalarda gerekli görüldüğü durumlarda alt-ek sorular sorulması görülebilen bir uygulamadır (Türnüklü, 2000: 547; Yıldırım ve Şimşek, 2013: 160). Ergenlerin zaman zaman konuları ve soruları soyut ve zor bulma ihtimaline karşı gerekli

görüldüğü durumlarda tez danışanının da önerisi doğrultusunda aşağıdaki alt sorular da sorulmuştur:

- Zor yaşantının ardından anlamsızlığı yendiğinizde ya da anlama ulaştığınızda neler hissettiniz? Yaşantınızdan örneklerle açıklayabilir misiniz?
- Zor yaşantılarınızda dindarlığınızın ya da Allah inancınızın olumlu/olumsuz bir etkisi oldu mu? Nasıl? Yaşantınızdan örneklerle açıklayabilir misiniz?

Ergenlerin anlamsızlık yaşantılarına ait cevaplar; anlamsızlık yaşamadığını düşünme, anlamsızlık ve zor yaşantı sebepleri ve anlamsızlığa-zor yaşantılara gösterilen tepkiler temaları çerçevesinde incelenmiştir. Sorulara verilen cevaplar Şekil 14'te gösterilmiştir.

Şekil 14: Anlamsızlık ve Anlam Arayışı İle İlgili Tutumları

3.1. Anlamsızlık Yaşamadığını Düşünme

14 ergen 18 kez anlamsızlık yaşantısı ya da hayatını sarsacak kadar zor bir yaşantı geçirmediğini ifade etmiştir. Ergenler bu temada Allah inançlarının, Allah'ın yardımının, şükür bilincinin, tevekkül ve sabır gibi dini duyguların kendilerini anlamsızlık yaşantılarından koruduğunu ifade etmişlerdir. Bazı ergenler aile yaşantılarının da kendilerini bu tür anlamsızlık duygularından koruduğunu ifade etmiştir. Bulgular, dini değerlerin ve dinin hayata dair sunduğu çözüm önerilerinin anlamsızlık yaşantılarına karşı koruyucu ve destekleyici rolü ile ilgili araştırmalarla

paralellik göstermektedir (Akgül, 2014; Akgün, 2015; Akıncı, 2002; Bahadır, 1999; Çamur, 2014; Hökelekli, 2010; Kırac, 2007 vd.). Konuyla ilgili bazı görüşler şu şekildedir.

Babası vefat eden liseli kız öğrenci KL_1, Allah'ın yardımının ve kendisine olan sevgisinin koruyucu rolüne ilişkin *“Babamın vefatı beni çok üzmüştü. Ama bunalıma falan girmedim. Allah'ın sayesinde oldu tabii, Allah'ın yardımı sayesinde. Hatta kendimi böyle çok şanslı hissettim. Böyle bir şeyin olması, hani Allah sevdiği kullarını böyle acılarla ödüllendirirmiş ya. Yani bana gerçekten hatta ee yani Allah böyle bir şey verdiyse gerçekten bir bildiği vardır diye düşündüm ve kendimi çok böyle şey (beden diliyle güçlü, dirayetli işareti yapıyor) hissettim.”* ifadelerini kullanmıştır. Üniversiteli kız öğrenci KÜ_4, aile yapısının koruyucu yönüne ilişkin olarak *“Kalabalık bir ailede yaşadığım için anlamsızlık ve boşluk gibi bir yaşantı geçirmediğim, buna çok vaktim olmadı. Mesela moralim bozulsaydı sağ olsun ailem hemen yanımda oluyor. Bunalıma da girmedim, zor bir yaşantı da olmadı çok şükür. Dediğim gibi ailem hep yanımda oldu. Bu benim için çok büyük bir nimet. Ailem İslami bir harekette değil ama İslami bir hayat yaşıyor. Onların bana sağladığı katkı nedeniyle anlamsızlık ve bunalım yaşamadım.”* demiştir. Liseli erkek öğrenci EL_5, şükür bilinci ile olaylara yaklaştığını söylemiş ve aile yaşantısının önemini şu cümlelerle belirlemiştir: *“Şu ana kadar sorun yaşadığım ciddi bir durum olmadı. İşin bu boyutunda sanırım şükür devreye giriyor hocam. Çünkü annem babam kardeşim Allah'a şükür yaşıyorlar, sağlıkları da yerinde. Anne babam ayrı değiller, böyle kişileri görüyorum toplumda. Çünkü anne babanızdan hayatın özünü alarak büyüyörsünüz.”* Liseli erkek öğrenci Allah inancının ve Allah'ı tanımasının kendisini koruduğunu ifade etmiştir: *“Ben o tür soruların cevabını ararken hiç şöyle bakmadım. “Hani acaba Allah yok mu, Allah var mı” diye bakmadım. Bunlar zaten daha önceden edindiğim bilgiler. Allah'ın merhametinin ve kudretinin sonsuz olduğunu biliyordum. O soruların da elbet cevabı vardır diye düşündüm. Sadece kafam karışmıştı. Allah'ı herhalde biraz daha iyi tanıdım ki O soruların cevabı var diye düşündüm. Önceden dini bir ortamda olmasaydım, Allah inancım olmasaydı, o sorular belki de kafamı çelirdi, yanlış noktalara gidebilirdim.”* (EL_2)

Bazı katılımcılar birtakım zor yaşantılar geçirdiklerini ve dini konularda bazı kafa karışıklıkları yaşadıklarını; ancak bu durumun anlamsızlığa ya da Allah'ın varlığı ve

dinden uzaklaşma gibi durumlara neden olmadığı ifade etmişlerdir. Yaşadıkları sorunların kendilerinden kaynaklandığını, geçici olduğunu ve çözüm bulabildiklerini ifade etmişlerdir. Konuyla ilgili bazı görüşler şu şekildedir:

“Böyle ağır bir depresyon gibi bir şey yaşamadım ama hafif, kafama takılan sorular falan oluyor. Onları da bir gün ya da 2 gün içerisinde kendi kendine de atlatabiliyorsun.” (KÜ_2)

“Bu bunalımları sıklıkla yaşadığım için ve objektif olarak sorunun sebebini bulabildiğim için isyan noktasına varmıyorum. Aştım diyebilirim. Allah’a ya da kadere suçlamada bulunmuyorum. Problemin benden kaynaklı olduğunu bildiğim zamanlarda isyan etmek yerine düşünme süreci yardımcı oluyor. Ben kendim 2. yıl kazanmıştım ama ilk yıl çok çalışmadığım için çok fazla isyana gitmedim, Allah'a bir şey bulamadım, bulamazdım da zaten. Bu durumda insanlar kendini aptal gibi hisseder. İnançsız bir arkadaşım vardı, ilk yıl kazanamamıştı. Ama inancınız yoksa suçlayacak kimse de yoktur. Çünkü sonuçta Allah'a inanmıyor. Ama diyelim ki iki yıl da kazanamamış ise sonuçta hayırlısı buymuş demesi gerekir. Yapabileceği başka bir şey de zaten yok. Ne yapsın ki zaten. Bence de hayırlısı değilmiş ki olmamış. Ama herkes bu şekilde düşünmüyor.” (KÜ_5)

“YGS sınavında başarısız olduğum zaman bu olayın sebebi %100 benim diye düşünüyorum. Bu beni Allah'ın varlığı ya da adaleti ile ilgili bir sorgulamaya götürmedi.” (EÜ_3)

“Anlamsızlık diyebileceğim bir şey geçirmedim. Anlamsızlık tarzında değil de yani dinine bağlı olabilmen için sorgulaman gerekir. Ben de de kendi içimde oldu sorgulama ama bu şekilde olmadı.” (EL_6)

3.2. Anlamsızlık ve Zor Yaşantı Yaşama Sebepleri

Anlamsızlık yaşantıları ile ilgili ikinci tema anlamsızlığın sebepleri ile ilgilidir. Ergenlere anlamsızlık kavramının yeterince anlaşılması ihtimaline karşı zor yaşantı ifadesi de kullanılmıştır. Ergenler anlamsızlık ve zor yaşantı ile ilgili olarak dini şüphe, tereddüt ve çatışmalar, karşı cins sorunları, aile problemleri, bir yakının kaybı, sınav stresi ve sosyal çevre olarak altı sebep üzerinde durmuşlardır. Verilen cevaplardan elde edilen bulgular Şekil 15’te aktarılmıştır.

Şekil 15: Anlamsızlık ve Zor Yaşantı Sebepleri

Mülakata katılan ergenlerin sorulara verdikleri cevaplar sıklığına göre aşağıdaki temaları ortaya çıkarmıştır:

Tablo 12: Anlamsızlık ve Zor Yaşantı Sebepleri

Temalar	(n) kişi	(f) sayı
Dini tereddüt ve çatışmalar	16	25
Karşı cinsle ilişki-flört sorunları	3	7
Aile problemleri	6	7
Bir yakının kaybı - hastalığı	4	6
Sınav stresi	6	6
Arkadaş ilişkileri ve sosyal çevre	3	3

3.2.1. Dini tereddüt ve çatışmalar

Bazı zor yaşantılar kişilerin değer yargılarını ve inançlarını sorgulamalarına neden olmaktadır. Bazı din değiştirme vakalarında ölüm ve hayat sorgulanmaktadır. Bu durumda İslam kişilere bir bakış açısı ve anlam çerçevesi sunabilmektedir (Köse, 1997). Katılımcıların bu temada en sık vurguladığı ifadeler “Dini tereddüt ve çatışmalar” olarak ifade edilmiştir. 16 kişi 25 kez bu temayla ilgili ifadede bulunmuştur. Dini tereddüt ve çatışmalar ifadesi, dini konularda yaşanan şüphe ve gerilimleri yansıttığı kadar, ergenlerin dini inançlarının gereğini yeterince yerine getirmedikleri ile ilgili ifadeleri de içermektedir.

Lise öğrencisi bir katılımcı arkadaş çevresinin etkisiyle bazı şüpheler yaşadığını ifade etmiştir: *“Benim sorgulama evrem geçen yıl başladı. Ben neden Müslümanım? Tamam, herkes Müslüman ama Müslümanlık nedir falan. Bunları düşünmeye başladım. Geçen yıl yakın bir arkadaşım ateist oldu. Ben de bunun üzerine tekrar bir düşüneyim dedim. Ya bu din nedir, ne değildir. İnternet üzerinden sosyal medya üzerinden. En sonunda hak dinin İslam olduğunu anladım. demiş ve ayrıntıları şu şekilde açıklamıştır: “Geçen yıl dini bir sorgulamaya girdiğimde çok ciddi bir sıkıntı olmuştu içimde. Bu sorgulamaya girmemin sebebi geçen yıl okulumuza gelen bir arkadaşım. Arkadaşım askeri liseden çıkmıştı. Bir takım şeyler söylüyordu. Din konusunda bir soğukluğu vardı. Allah'ın varlığı ile ilgili, ateizm ile ilgili şeyler söylüyordu ve bu durum benim kafamı çok karıştırmıştı. Bir gün bana "ben artık kendimi dinsiz ilan ediyorum" dedi. Biz önce tartıştık sonra konuşmaya başladık falan bu konular öyle açıldı. Sonra da dediğim gibi araştırmalara başladım. Zamanla sorunlar aklıma oturmaya başladı. Kendimi kötü hissetmişim. Çünkü bilmiyordum. Logoları yerine oturtmaya çalışıyorsunuz, tam oturmuyor. Yapacağım şeylerde, planladığım şeylerde doğal olarak dinim var. Ama sanki bu sıkıntıyı yaşarken bunlar açığa alınmış gibiydi. Ne olacağı belli değil ve ben bir şeyler bulmaya çalışıyordum. Kararsız bir durumdaydım. Tabii ki iş o kadar çok büyük bir raddeye gelmedi. İçimden tövbe Allah'ım ya, Haşa Allah'ım falan diyordum. İnsanı gerçekten endişelendiriyor da bu durumlar.” (EL_5). Üniversite öğrencisi olan bir katılımcı kimliğini bulma sürecinde ahiret inancı ile ilgili şüpheler yaşadığını *“Bunalım, anlamsızlık gibi şeyler yaşadım. Beni çok farklı süreçlere sürükleyen durumlar yaşadım. Başka insanların da bunu yaşadığını düşünüyorum. İnsan kim olduğunu, ne yaptığını düşünmeye başlayınca sıkıntılı bir süreç onun için başlar. Ben de buna benzer bir süreç yaşadım. Bu durumu yaşadığımda korktum biraz. Çünkü insan için en zor olan şeylerden birisi de düşündüğünü kavrayamamaktır. Mesela cennete giden birisi Allah'ın kurallarına uymuş ve o doğrultuda yaşamış. Sonuçta da Allah ona cenneti bahsetmiştir. Cehenneme giden biri de Allah'a karşı çıkmıştır, ona savaş açmıştır. Bu yüzden Allah onu cezalandırıyor. Benim bahsettiğim süreç ise nereye gideceği belli olmayan, arafta kalanlarınkine benziyor. Bir korku içinde, kararsızlık içinde yaşamak gibi. Korkudan kastım da helak olmak yani hiç olmak, yok olmak gibi bir şeydi bu. Şöyle anlatayım. Klasik muhafazakâr bir ailem vardı. Bu yüzden tam bilmediğim bir dine inanıyordum. Bu inancımı sorgulamaya**

başladığım bir süreç olmuştu. Bu süreçte inancımın olmaması düşüncesi sık sık gelirdi akluma ve bu beni cehennemden ziyade yok olma korkusu taşıtırdı. Bu da beni derinden sarsan bir durumdu. (EÜ_5)”cümleleriyle belirtmiştir. Lise öğrenci bir kız olan KL_6 hayatı ve yaratılışı sorguladığını şöyle ifade etmiştir: “Bazen bazı duygular bana tuhaf geliyor mesela burada olmayı tercih etmedim diyorum ama o zaman da ben yoktum ki diye düşünüyorum, bu bana ağır geliyor bazen sanki haksızlık gibi geliyor sonra düşünüyorum, istemiyorsam ölebilirim ama onu da yapmıyorum. Sapmıyorum. Sonuçta Sapmak istemiyorum bir gücü var ve bizi yönetiyor aynı zamanda beynimiz de yönetiyor. Neden bizi yarattı diye düşünüyorum belki yanlış ama canı mı sıkıldı da bizi yarattı diye düşünüyorum bazen. Fakat her şeye rağmen yine de bana sorulsaydı gelirdim dünyaya, yaşamak güzel. Bazen neden yaratıldığımızı, hayatın amacını düşündüğümde şöyle hissediyordum hani şey gibi, eeee bunu hissettiğimde, eee bir şeyin başlangıcının olmayışının olması yani Allah’ın hep var olduğunu düşündüğümdeki hissettiğim duygularla eş bir durum hissediyorum. Yani boğulma gibi, nasıl açıklarım bilmiyorum tam olarak. Bunaltı gibi, Beynimin böyle yorulduğunu; bir tık ileri gidemediğimi hissediyorum. Ret etmememin sebebi sonuçta Yaratıcıdan bizlere kitap gelmiş. Okuduğun zamanda da mantıklı geliyor. Bu şekilde düşündüğüm için bence de gönderilmesi çok mantıklı seni bir yolda bıraksalar bir kitap, kılavuz olmazsa yürüyeceksin yürüyeceksin, nereye gideceksin. Bizi yaratan buna izin vermemiş bize bir kitap göndermiş.”

Bazı ergenler dini hassasiyetlerinden dolayı tavır ve davranışlarında yetersizlikler ve eksiklikler hissettiklerini belirtmişlerdir. Üniversite öğrencisi bir kız olan KÜ_2 inancı ile ilgili hedeflere göre yeterince hikmetli ve sorumluluk sahibi olarak davrandığı konusundaki tereddütlerini şu cümlelerle ifade etmiştir: “Çatışma, iç gerilim ve kararsızlık anlamında baktığımızda geçen yıl bunun en ağırını yaşamıştım. Bunalım yaşamıştım. Kendimi yalnız hissetmiştim mesela. Yapmak istediğin hedefler ve olmak istediğin kişi var ama buna ben layık mıyım diye düşünmüştüm. Bir şeyler yapmaya çalışıyorsun ama kendini doğru kişi olarak uygun ve yeterli görmüyorsun. Şu anlamda işlerden vazgeçme olarak değil de bu işleri hevesle yapma ve sorumluluklarımda istikrarı sağlama noktasında sıkıntı yaşamıştım. Hani bunlar gerekli mi, boş işlerle uğraşıyorum gibi düşünmemiştim. Hikmetli bir şekilde davranmadığımı, hikmetli konuşmadığımı düşünüyorsun. Kendime olan güvenim azalmıştı.” Başka bir öğrenci

kişisel tercihlerine göre mi yoksa inancına göre bir yaşamı mı tercih etmesi gerektiği konusunda tereddütler yaşadığını ifade etmiştir: *“Tercih döneminde çok zorlu bir süreç geçirdim. Ne yapсам, Ağrı'da mı kalsam, Bursa'ya mı gitsem, nereyi tercih versem? gibi sorular beni bir buhrana sürüklemişti. Ağrı'da kalsam imkânlar kısıtlı, sosyal olanakları yok, buradaki arkadaş grubu ve çalışmalar gibi ortamları yok. Muhtemelen 'evden okula okuldan eve' giden bir öğrenci gibi olurdum. Bursa'da bu olanaklar mevcuttu. Bunları terazinin iki kefesine koyunca Bursa daha ağır bastı ve tercihim yaptım. O sıra ağabeyimle konuşuyoruz, tartışıyoruz, kitap kritikleri yapıyoruz, eleştirel bir yaklaşım benimsiyoruz. Tüm bunları düşününce Bursa'ya gelmem benim için daha uygun olacaktı ve bu kararı verdim. Bu sıralar da buna benzer bir çatışma yaşıyorum. Çünkü inancım gereği yapmam gereken şeyler var ama bir de akademik hayat düşünüyorum. 'Bunların hangisini öncelemeliyim, hangisini seçmeliyim, hangisine daha çok vakit ayırmalıyım?' sorularından dolayı çatışma ve gerilim yaşıyorum. İslami bir kimliğimiz var ve İslam'ı her şeyin önüne koyuyorsak onu öncelememiz gerekiyor. Mesleğini de buna göre ayarlaman gerekiyor. İki tarafı birden yapmak istiyorsun ama iki tarafı birden yapabilecek vaktin yok ya da mecalin yok. Bunları düşünmek bile beni yordu.”* (KÜ_1). Mesleki geleceği ile dini tercihleri arasında önceliği hangisine vereceğine karar veremeyen KÜ_3 *“Böyle bir süreci bu sene başından beri yaşıyorum. Belki de devam ediyordur. Doktor oluyorum, işte bir tempom var. Aslında doktor olmak benim için bir araçtı. Ama sanki amaç haline gelmeye başladı. Bu tempo beni çok yordu. Ev arkadaşlarımla bile görüşmediğim, ders çalıştığım günler oldu. Sonra “Ne yapıyorsun?” dedim kendi kendime, “Nereye gidiyorsun?” Bu süreçte daha önce kendime yaptığım telkinlerin azaldığını fark ettim. Mesela meal okumalarım azalmıştı geçen seneye kıyasla. Mesela derdim ki kendime “Zamanın bereketini veren Allah'tır.” Bunu özellikle geçen yıl çok söyledim. İnşirah Suresi'nde “Bir işi bitirdiğinde hemen diğer işe koşarlar.” gibi bir ifade vardı, bunu çok kullanırdım. Ya da, “Bir insanın derdi ile dertlenmediğinde gerçekten insan olmuş olmazsın.” derdim. Bu sene bu stajlarla birlikte bu sözleri de daha az kullanmaya başladım. Ve dip yaptım. Muhtemelen bu zamana kadarki en dip halimdi. Şu anda hafifledi. Ama yine bazen düşünüyorum. Bir ara tefsir sohbetlerine katılmamıştım. Sohbetlere katılmama hali, Allah kelamını duymuyor olma hali ya da sürekli sadece tıp, okul, dersler ile hemhal olmak, sadece bu anlamda bilgi alışverişi yıpratmıştı beni. Şu anda biraz daha*

rahatım. Ama yine iç huzursuzluğum var. Çünkü sorumluluklarımın, yapmam gerekenlerin farkındayım ama yeterince yapmadığımı biliyorum. Evet dergi için yaptığım şeyler var ama daha fazlasını yapabilirim. En azından bunu biliyorum.” ifadelerini kullanmıştır. Üniversite öğrencisi KÜ_5 “Ama bu bunalımların en büyük sebebi baskı ve zorlama. Kendi isteğim dışında yaptığım eylemler, davranışlar benim bu bunalıma düşmeme sebep oluyor. İçinde bulunduğum cemaati ben seçmedim, benim tercihim değildi ve söylenen şeyler benim üzerimde baskı oluşturuyor. Mesela bir kitap okumamız gerekiyor ama bu benim ilgi alanımda değil. Bu nedenle üstümden baskı hissediyorum. Benim için bir anlam ifade etmiyor. Kendimi bazen buraya ait hissetmiyorum. Sonra tekrar düşünüyorum. Bu kitabı okumam gerekir. Sonuçta benim faydama diye düşünüyorum. Böyle çıkmazda kalıyorum. Çok sıkıcı bir durum bu durum. Düşünce dünyam ile yaşadığım dünyanın uyuşmaması, kendimi ifade edememem, benden farklı insanlar içinde olup onlara ve kendime yabancılaşmam gibi sebepleri de sayabilirim.” ifadeleriyle dini kimlik konusunda çatışma yaşadığını belirtmiştir. Başka bir öğrenci dünyadaki olumsuz durumlar karşısında Müslüman olmanın ne anlama geldiğini sorguladığını ve bazı hatalarının Müslüman kimliğine uygun olmadığını ifade etmiştir: “Böyle daha ciddi bir şekilde hissettiğim bir dönem yaşadım. Şu anda da onun kadar olmasa da ağır bir süreç yaşıyorum. Lise son sınıftaydım bir ara her şeyden, okuldan, insanlardan çok bıkmış, nefret eder bir hale gelmiştim. Çünkü her şey anlamsız geliyordu. İşte okula gitmek gelmek çok boş geliyordu. Çünkü o sıra Müslüman dünyasında yaşanan problemleri falan izliyordum. Herkesin bunlara karşı çok ilgisiz olması beni çok rahatsız ediyordu. Çok boş bir hayat yaşıyorlardı arkadaşlarım. Sadece okula gidip gelmek, soru çözmek, hayatları ilişkileri sadece bunlarla sınırlıydı. Öğretmenlerimden de dışarıdan örnek aldığım birisi yoktu açıkçası. Okuldan çok soğumuştum o dönemde. Bunları yaşadığım dönemde de annemin babamın beni çok anlamadığını düşündüğüm için onlarla paylaşmamıştım. Kardeşlerin zaten benden küçükler. Derdimi anlatacağım bir büyüğüm yoktu. O dönemde çok yalnız kaldığımı hatırlıyorum. Ve şey bunu yaşadığımı hatırlıyorum. Hani doğru olan ne? Nurcuları dinliyordum, tarikatları araştırıyordum. Yanlış olan şeyler vardı ama nefislerini terbiye etmeleri iyi gibi geliyordu. Bunların dışında Avrupa'da, Amerika'da insanlara tebliğ yapan kişiler vardı. Farklı bir metotla insanlara, gençlere dini anlatıyorlardı. O dönemde çok çatışmalar yaşıyordum. Bunların hangisi doğru? Herkes

bir şey yapıyor, sen ne yapıyorsun? Şu anda da onun kadar ağır olmasa da benzer duyguları yaşıyorum. İki haftadır ödevlerimi yapmadım, doğru düzgün bir şey yapmak istemiyorum. Dayımla konuşabilirdim ama bize biraz uzakta, belki telefonla arayabilirdim ama yakın olmayınca bir şekilde konuşamadım. Ama bir defa bize ziyarete geldiklerinde 'hangisi doğru meselesi' ni ona sorduğumda kısa bir konuşma kafamdaki karışıklığı gidermeye yetmişti. Şu anda da bu duyguları yaşıyorum. Keşke şu an yaşadıklarım yaptığım hatadan değil de daha güzel bir sebepten dolayı olsaydı. O zamanlar yaşadığın kriz güzel bir şeyle sonuçlandı. Bugün bunu düşündüm açıkçası. Belki bu da güzel bir şeyle sonuçlanacak. O zaman da lise 3 ve 4 sınıftaydım. Şimdi de Üniversite 3. Sınıftayım. Belki benzer sonuçlar olur diye düşünerek kendimi biraz rahatlatıyorum. Tabii şu an yaşadığım şey daha farklı. Çünkü o zamandan sonra ben belli aşamalar kat ettim. Çok değerli insanlarla tanıştım. İyi bir ortama geldim. Farklı şeyler okudum. Ama işte bunlara rağmen, yapmamam gereken bir hata yaptım. Okuduğum, yaptığım şeylerin beni koruyamaması, o hatayı yaparken çok tereddütsüz ve kolay bir şekilde yapmış olmam çok kötü etkiledi beni. İki durumun çıkış sebepleri farklı. Birincisinde daha ulvi amaçlar vardı. Şimdi ise sanki ulaştığım ulvi değerlere ihanet etmişim gibi geliyor. Dolayısıyla İnşallah bu da iyi sonuçlanır.” (KÜ_7).

3.2.2. Karşı cinsle ilişki-flört sorunları

Yapılan araştırmalar karşı cinsle flört ilişkisi ya da romantik ilişki içerisinde bazı sıkıntılar yaşandığını ortaya koymaktadır (Kunt, 2004; Özdemir, 2019; Üstünel, 2018). Mülakat sonuçlarına göre zor yaşantı geçirme sebeplerinden biri de “karşı cins ile ilgili sorunlar” olmuştur. Üç ergen bu konuda sarsıcı yaşantı geçirdiklerini ifade etmiştir.

Bir katılımcı sevdiği kızdan ayrılınca her şeyin anlamsızlaştığını “*Lise döneminde bir kıza âşık olmuştum. Ondan ayrılınca çok kötü olmuştum. Hayat bana çok anlamsız geliyordu. Sanki o olmazsa hiçbir şeyin anlamı olmayacaktı. Hâlbuki ilerleyen süreçlerde bunun ne kadar anlamsız olduğunu görebiliyorum.*(EÜ_4)” cümleleriyle ifade etmiştir. Başka bir katılımcı inancına ve karakterine uymayan bir kişiye bağlanmasının iç dünyasını etkilediğini “*Bir de bu sene arkadaş muhabbetinden, kız arkadaş muhabbetinden boşluğa düştüm, sıkıntılar çektim bir hafta kadar. Ne yapacağım, ne olacak diye hiçbir şey düşünmedim, ibadet mibadet diye. Biraz zorlamayla oluyordu. Çünkü sürekli aklımı meşgul ediyordu, aklıma geliyordu. Ne*

olduğunu, nasıl etkilendiğimi ben de anlamadım. Kendi karşı cinsle ilgili tercihlerimi düşündüğümde karşı cins profili ile ilgili düşünceme de uyumuyordu o kişi. Ama niyeyse bir ara etkilendim, o kız için her şeyden vazgeçebileceğimi düşündüm. O olmazsa olmaz gibi düşündüm. Birazcık böyle saçma duygular oldu açıkçası.” cümleleriyle ifade etmiştir. Son katılımcı KL_4 ise flört ettiği erkek arkadaşının kendisini istismar etme niyetini öğrendiğinde çok ciddi boşluk yaşadığını ifade etmiştir: “Şöyle. Boşluk, anlamsızlık ve bana zor gelen yaşantılar geçirdim. Aslında geniş çerçeveden bakacak olursak, yaşadıklarımın çok da insanı yıpratıcak bir şey olmaması gerekiyor. Ama benim için öyleydi. Söyleyebileceğim ilk şey, insanları kendim gibi gördüğüm olayların başında - zaten sizinle de daha önce konuşmuştuk- karşı cinsle bir arkadaşlığım olmuştu. Bu süreçte insanların verdiği sözlerle yaptıkları şeylerin aynı olmadığını anlamak. İşte ...yani ... (biraz duruyor, susuyor) farklı davrandıklarını görmek. Bu beni üzen, beni yıpratıcı bir şey oldu. Hani bir anlamı yükleyemiyorsun, bir anlam veremiyorsun. İşte bir şeye bağlıyorsun diyelim, ya da değer verdin ona. Sonra değişiyor, hani bir boşluk, bir kısır döngü sanki. Bir garantisi yok, kalıcılığı yok. Bu beni bir anlamsızlığa düşürdü. Hani neden böyle bir şey var ki. İleride de böyle bir şeyin olabileceğine pek inanmadım. Duygusal bir insan olduğumu söylediğim için, hani bu kısım da beni biraz daha kendine çeken bir yön. Hani dinen yasak olması, ya da insanların sevgiye bakışının çok farklı olması... (biraz duruyor, susuyor)... öyle.” Aynı katılımcı başka bir sefer boşluğa düştüğü bir durumda erkek arkadaşının kendisini cinsel bir obje olarak görmesi karşısında ciddi sarsıntı yaşadığını ifade etmiştir: “Anlamsızlık yaşadığım diğer olayda ise durum şuydu. Erkek arkadaşım ile ilgili olumsuz sonucu ilk yaşadığım zaman şöyle şeyler düşünüyordum. Ya böyle değildir, böyle demiştir. Şunu demek istememiştir, şunu demiştir gibi. Hani ben insanın verdiği sözleri tutması gerektiğini düşünüyorum. Hani derler ya söz namustur böyle düşünüyorum. İnsanların verdiği sözü tutması gerektiğini düşünüyorum. Çok zorda kalmadığın müddetçe söylediğim sözlerin arkasında durmayı çalışırım. İnsanlara bu konular çok basit geliyor. İlk bunu gördüğümde bunu kendime yedirememiştim. Bunu sindirmeye çalıştım. Ya bu kadar basit mi oluyormuş diye düşündüm..... Herkese gerektiği kadar güven olmalı, kimseye tam olarak güvenilmemeli diye düşünüyorum. Kimseye olduğundan fazla güvenilmemeli.Çünkü bu konuda da yeni bir şey yaşadım. Hani bu güven krizini atlatıp tamam ben insanlara gerektiği kadar güveniyorum dediğim bir anda bir

arkadaşım, hani erkek. Ama görseniz bizi okulda olsun, dışarıda olsun bir kere daha birlikte bir grup dışında bir şey yapmış bir insan değildir ama. Ben onun dürüstlüğüne, kişiliğine güvendiğim bir insandı. Derdimi paylaşırdım. Beni dinler kimseye anlatmazdı. Hani o şekilde bir insandı. Sonra bir gün, böyle bir ay iki ay geçmişti sohbetimizde. Lafi farklı noktalara çekti.Dedim ki ders çalışalım bir gün. Karşıdaki kişinin kurduğu cümle hani aklıma sığdıramıyorum. Dedi ki bize gel bizde çalışalım. Hani dedim ki saçmalama dedim. Olayı çok farklı bir yöne çekti sonrasında. Defalarca sordum. Sen sen misin, başkası telefonunu aldı da o mu beni işletiyor falan dedim. O gün girdiği yol farklıydı. Konuyu farklı şeylere getirdi. Sevgili anlamında değil de işte sana yakın olmak istiyorum gibi, o tarz muhabbetlere girdi. Bu beni çok üzdü ve çok şaşırttı açıkçası.”

3.2.3. Aile problemleri

Anlamsızlık yaşama sebeplerinden biri de “aile ile ilgili problemler” olmuştur. Ergenler aile ile ilgili problemler olarak aile içerisinde yaşanan çatışmaları, ailenin kendilerine karşı olan bazı davranışlarını, çevrelerindeki ailelerde gördükleri olumsuzlukları ifade etmişlerdir. Üniversitede okuyan kız öğrenci KÜ_7 aile içindeki çatışmanın neden olduğu duygusal sarsıntıyı “Ortaokul ve lise yıllarımda ağabeyimin ve babamın sürekli çatışmaları, dindar biri olmasaydım beni isyana bile götürebilirdi bunlar mesela. Abimden nefret edebilirdim. Sürekli onu suçlayabilirdim. Ya da babama da nefret besleyebilir, nefret edebilirdim ama bunları yapmadım.” şeklinde ifade etmiştir. Benzer bir yaşantıyı lise öğrencisi KL_4 te yaşamıştır: “Ve beni bir anlamda yıkan ve zedeleyen şey de daha küçükken yaşadığım ailevi bir olay oldu. Hani kardeşsiniz, kardeşlerin birbirine kenetlenmesi, birbirine destek olması gerekir. Ben bu durumun örneğini başka bir insanla, amcamla babam arasında gördüm. Amcam işin maneviyat boyutunu kaybetmiş bir şekilde yaşıyor. Babama bazı şeyler söylüyordu. Ya işte sen bu evde oturuyorsun, kira vermiyorsun, parayı kazanıyorsun, biz sana hiçbir şey demiyoruz. İşte evden çıkman lazım, işte içki içerek ne bileyim babama silah dayayıp bu şekilde davranması bu beni gerçekten etkiledi. Hani ben diyorum ki kardeşlik bu mu yani? Kardeş dediğin faktör, insanları birbirine bağlayan şey bu mu diye düşündüm. Bir madde için, bir para için bunlar yapılır mı? İki kişi arasında bir bağ olduğun zaman paranın ya da maddenin önemli olmadığını düşünüyorum. Sen

kardeşsin, dışarıdaki herkesten sana daha yakın olan, sen zora girdiğinde senin ilk olarak yardımına koşacak olan insan o. Ve sen, onunla kanlı bıçaklı oluyorsun. Ve bunu sadece madde için, işte ev olsun, para olsun, şu olsun, bu olsun falan bunun için yapıyorsun. İşte bu anlamsız. Bu olaylar olduğunda ben 13 yaşlarındaydım. Amcamın işte şöyle huyları vardı. Bizim evimiz, ikili oturduğumuz aile apartmanıydı. Yanda yengemler oturuyordu. Bu tarafta biz oturuyoruz, altta halam yan tarafta da amcam. Babaannem öldükten sonra daha fazla içki içmeye başladı Zaten böyle psikolojik anlamda da kafası çok iyi değildi. Onun açısından bakacak olursam da yaşadığı sıkıntılar vardı, arkadaş ortamı onu alkol almaya sevk ediyordu diye düşünüyorum. Sonra işte kendisi çalışmak istemiyor altta da babam çalışıyor. Dedem çalışıyordu, ona bakacaklar, bunu istiyor. Kirasını, suyunu bizim karşılamanızı istiyor Ona para vermemizi istiyor. Sorumluluk almayan bir insan. İşte böyle şeyler yaşadım. Beni boşluğa düşüren, bana anlamsız gelen bu tarz şeyler yaşadım.” Lise öğrencisi KL_3, ailesinin aşırı koruyucu tavırlarının kendisini ciddi anlamda sarstığını ifade etmiştir: “Ailem çok koruyucuydu. Daha doğrusu çok çok fazlaydı koruma güdülerini. Tabii sonradan hak veriyorum. Üç tane okul değiştirdim. Benim ailem gibi tanıdığım, bildiğim hiçbir aile yoktu. Her aile tabii ki koruyucudur ama benimki çok çok çok fazlaydı. Hani dışarı çıkamayacak kadar, çıkmama izin vermeyecek kadar koruyuculardı.” Üniversitede okuyan erkek öğrenci EÜ_8, kendisini çok olumsuz etkilediğini söylediği, bir arkadaşının ailesinin yaşadığı travmatik olayı şöyle ifade etmiştir: “Aslında ben yakın çevremdeki insanların ailelerine baktığımda çok hoşuma gidiyor, yaşantı olarak. Çünkü çok iğrenç aileler gördüm. Lisenin başında bir kız arkadaşım vardı. Onun ailesi gördüğüm görebileceğim en iğrenç aileydi. İkimiz arasında kalacak diye anlatıyorum. Annesi de babası da dindardı. Aynı evde yaşıyorlardı ve ikisinin de dostları vardı. Dost hayatı yaşıyorlardı. Bu kız arkadaşımın ailesinin aile dostu olan baba ile kız arkadaşımın annesi senelerdir ilişki yaşıyorlardı. Yani 10 senelik bir durum herhalde. Kız bunu biliyor ve seneler geçmiş. Durum normalleşmiş. Aynı zamanda babasının da metresi var. Babasının da var ama annesinin ki çok daha çirkin. Burada kesinlikle cinsiyetçilik yapmıyorum. Mide bulandırıcı bir hareket. Annenin ilişki kurduğu adamla çocukları sürekli yan yanalar. Ve bunu benim kız arkadaşımın haberi varken yapıyorlar. Hatta bazen onu da götürüyorlar buluştuklarında. Ve kızlarıyla benim kız arkadaşım. Çok yakın arkadaşlar. Ayrıca

anneler de yakın arkadaş. Bunlar kızlarını İmam hatiplere gönderen bir aile. Tesettürlü ve 'zikirmatığı' olan bir kadın. Bu arkadaşımın annesiyle ilişkisi çok iyiydi. Tabii bu benim kaldıracabileceği bir şey değildi. Kız annesini bu durumdan dolayı tehdit etmiyordu ya da babası ile ilgili olarak durumu babasıyla paylaşmıyordu. Suç ortağı gibi bir şeydi. Ne kadar kötü bir şey yaparsa yapsın 'o benim annem' deyip eleştiriye bile tahammül etmezdi. Mesela hiçbir şekilde annenin yaptığı yanlış bir şey falan diyemezsiniz. Bu konuda aşırı bir hassasiyeti vardı. Annesini aşırı seviyordu. Bu durum onu da yıpratıyordu. Travmalar geçiriyordu, psikolojik ilaçlar alıyordu.”

3.2.4. Bir yakının kaybı – hastalığı

Anlamsızlık yaşama sebepleri ile ilgili diğer bir tema “Bir yakının ağır hastalığı ya da kaybı” teması olmuştur. Katılımcılar ölüm ve hastalıkların duygu ve düşünce dünyalarını tahrip ettiğini ifade etmişlerdir. Bazı katılımcılar dini duyguların ölümü neden olduğu hasarı onarmaya yardımcı olduğunu söylemişlerdir. Müslüman, Yahudi ve Hristiyan öğrencilerden oluşan grupla yapılan bir çalışmada, dindarlığın ölüm kaygısını azalttığı tespit edilmiştir (Akt. Yıldız, 1994: 35). Dini duyguların ölüm kaygısına iyi geldiğini gösteren başka araştırmalar da bulunmaktadır (Şenol, 1989; Yeniçeri, 2013; Yıldız, 1998). Temayla ilgili bazı ifadeler şunlardır:

“Ben anneannemi kaybettiğimde bayağı şoka uğramıştım. Çünkü hiç beklemediğim bir sonuçtu. Kader, ahiret inancı olmayan biri olsaydım ya kendime zarar verecektim ya çok büyük bir boşluğa düşecektim.” (EÜ_6)

“Mesela bizim ailede mesela hastalık çok fazladır. Annem kanser oldu, Yakup abim yürüyemiyor, sakat doğdu. Ben de kalp rahatsızlığı var. Bazen bende de değişik hastalıklar oluyor. Yani bunları şey yaparken insan bazen üst üste geldiğinde daralabiliyor yani.” (EÜ_7)

Bir de aklıma şöyle bir olay geldi. Dedem vefat ettiğinde zor bir zaman geçirmiştim. O zaman da bir arkadaşımın bayağı desteği olmuştu çünkü ailem de üzgün olduğu için onlarla paylaşmıyordum. O yüzden arkadaşımın desteği vardı bayağı. Onun haberini aldığımda okuldaydım, kötü olmuşum. İşte onun üzerinde bayağı etkisinde kalmıştım (burada ağlıyor) ve onu aşmam biraz zor olmuştu. Ailem aramıştı, bir hocamız destek çıkmıştı o an bana. (Ağlıyor). Beni düşünmeye sevk eden şeyler genelde vefat gibi şeyler oluyor. Sonuçta yaşamımızın bir sonu var hayatı anlamlı yaşamamız gerekiyor gibi düşünmeme sebep oluyor. Ölüm deyince aklıma korkunç şeyler geliyor. Hani korkuyorum, bir şeyler yapmalıyız gibi düşünüyorum. Kendi açımızdan da başkaları için de... Ölümünden sonraki hayat bu hayatta yaptıklarımızın karşılığını alacağımız bir yer. Bu yüzden hayat buna göre şekillenebiliyor.” (KL_5)

3.2.5. Sınav stresi

Ülkemizde diğer pek çok ülke gibi sınavlar, öğrencilerde psikolojik sıkıntılara neden olmaktadır. Yapılan araştırmalar üniversiteye yönelik sınav sürecinin ergenlerin aile ilişkileri, benlik saygıları, kişilik özellikleri ve sosyal ilişkileri gibi birçok özelliğine ciddi etkileri olduğunu ortaya koymaktadır (Böğrek, 2019; Bagav, 2018; Çankaya, 1997; Eker, 2016; Ergin, 2018; İşlek, 2006; Şeftalici, 2017; Ürgüp, 2017 vd.). Mülakat sonuçlarına göre 6 öğrenci sınav stresinden etkilendiklerini ifade etmiştir. Öğrenciler üzerlerindeki yoğun başarı beklentisinin, ailelerinin beklentilerinin, istenmeyen sınav sonuçlarının strese neden olduğunu ifade etmişlerdir. Temayla ilgili bazı ifadeler aşağıdadır:

“Benim bu durumla ilgili mizahi bir örneğim var. Üniversiteye hazırlandım dönemde YGS'ye girdim çıktım. Çok iyi geçmedi. Ben de böyle hayal kırıklığı yaşadım, böyle Müslümcü oldum diyebilirim. Eve geldim, çalıştığım odaya girdim. Çalışma odası derken hem yattığımız hem yemek yediğimiz hem de çalıştığımız bir oda. Girdim odaya, tabi o zaman kötü bir alışkanlığım yok. Sigara içmem, alkol kullanmam ama arabesk dinlemeyi severim. Müslüm Gürses'in sigara şarkısı var bir tane. Sürekli onu dinlemeye başladım.” (EÜ_1)

“Bence her insan zaman zaman bunalıma girmiştir. En basit örneği sınav zamanı bile bunalıma giriyoruz.” (KL_2)

“Mesela ben sınava hazırlık sürecinde işlerin ters gitmiş olması insanı çok ciddi bir boşluğa düşürüyor. Ben ilk yıl kazanamamıştım. Ben 12. sınıftayken YGS ye girdiğimde kendimi çok iyi durumda görüyordum. Sonuç benim için çok yıkıcı oldu. 140 bininci falan oldum. Bu bizim okul şartlarında konuşmaya değer bir şey bile değildi. Herkes sizden çok şey bekliyor ve sizi farklı bir yere çıkarmışlar ama sonuç hiç de öyle değil. Şimdi bir şekilde ilkokulda da belli bir başarı üzerinde yürüyorsun. Bulduğum okulda şehrin en iyi anadolu liselerinden biriydi. Çevremdeki adamlar 5000-10000'e oynuyor. Benim onlardan bir farkın yok normalde. Sonra olmaması durumu çok yıkıcı oluyor.” (EÜ_3)

3.2.6. Arkadaş ilişkileri ve sosyal çevre

Katılımcılar arkadaş çevrelerinin ve yaşadıkları sosyal ortamında zaman zaman zor yaşantılar geçirmelerine neden olduğunu ifade etmişlerdir. Özellikle arkadaşlar arasındaki ciddi tartışma ve gerilimlerin psikolojilerini bozduğunu söyleyen bazı katılımcıların ifadeleri aşağıda aktarılmıştır.

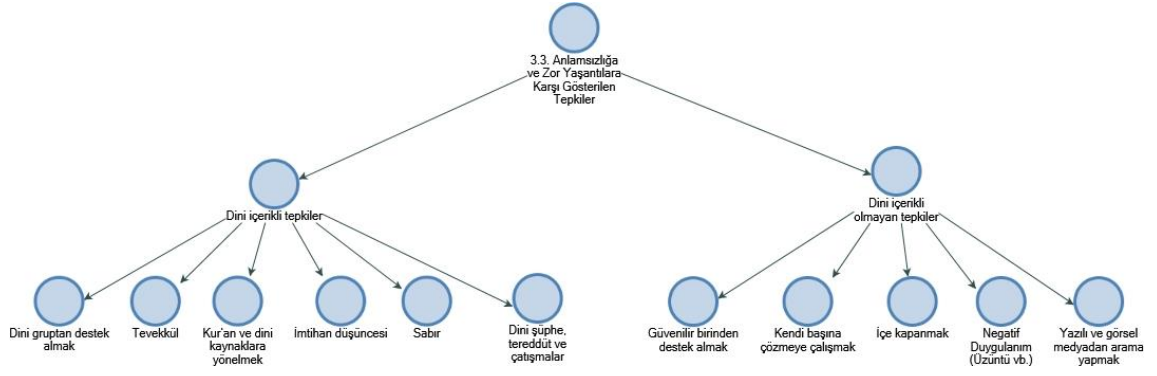
“Bir kez de şöyle bir olay oldu. Sevdiğim bir arkadaşımınla küstük. Neden böyle oldu diye çok düşündüm. Hani bunalıma girdim yani. Lisedeyken oldu bu olay. Sanki bir parçam kopmuş gibi, bir kolum yok gibi hissetmişim. Eksik hissediyorsun kendini. Hani diyorlar ya sol yanım acıyor. Sol yanıma bir şeyler oluyor gibi, bir şey eksik gibi hissetmişim. Bu arkadaşımınla önce barışmak istedim. Bir mesaj yazdım. Barış mesaj yazdım barışalım diye. Ama sonra onun bana yaptığı şeyi affedemeyeceğimi, onun da beni affetmeyeceğini düşünerek vazgeçtim. O da mesajıma karşılık bir şey yazmadı. Ama belki de iyi oldu. Bir süre sonra alışıyor insan. Hem sonradan alıştım hem de bir insana bu kadar fazla bağlanmamam gerektiğini anladım. Çünkü bir insana bu kadar bağlandığında Allah'a olan bağlılığın ve inancın azalır. Mesela namazımı aksatmaya neden olabilir, Allah'a olan inancımı eksiltir diye düşünüyorum. Ve o insanla beraber bazı yanlışlara girebiliyorsun. Mesela birini seviyorum ona iki elimle sarılıyorum sonra başka birini sevince ona da sarılmak için bir elimi bırakıyorum bunun gibi oluyor.” (EL_3)

“Geçen sene sınıfımızda bir anlaşmazlık olmuştu. Hatta size kadar da yansımıştı. Orada epey bunalmıştım ben de.” (KL_2)

“Tek bir bunalım ya da ağır bir depresyon geçirmediğim için tek bir cevap veremem. Ama bunalım geçirdiğim zamanları düşünürsem buna insan davranışları ve onların bende yansıması olarak cevap verebilirim. Düşüncesizlikler, saygısızlıklar, selamsız sabahsız insanlar, ikiyüzlü iyi niyet gösterileri...” (KÜ_5)

3.3. Anlamsızlığa ve Zor Yaşantılara Karşı Gösterilen Tepkiler

Anlam arayışı, insanların hayatlarını daha iyi duruma getirmek ve sorunlarından kurtulmak için yaptıkları değiştirme, yönetme ve yeniden düzenleme faaliyetlerinin tümünü ifade eder (Bahadır, 1999: 12). Ergenlerin anlamsızlık ve zor yaşantılarına karşı gösterdikleri davranışlar, hem anlamsızlığın etkilerini tespit etmek hem de dini duygularının anlamsızlık yaşantılarına olan etkilerini anlamak açısından önemlidir. Bu kategoride iki ana tema ve bu temalara bağlı 11 alt tema olmak üzere toplamda 13 tema ortaya çıkmıştır. Bulgulardan ortaya çıkan sonuç Şekil 16'da gösterilmiştir.

Şekil 16: Anlamsızlığa ve Zor Yaşantılara Karşı Gösterilen Tepkiler

Verilen cevaplar sonucunda temaların sıklığı şu şekilde oluşmuştur:

Dini içerikli tepkiler (f: 70); dini gruptan destek almak (f: 16), tevekkül (f: 15), Kur'an ve dini kaynaklara yönelmek (f: 14), imtihan düşüncesi (f: 10), sabır (f: 9), dini şüphe, tereddüt ve çatışmalar (f: 6). Dini içerikli olmayan tepkiler (f: 45); güvenilir birinden destek almak (f: 13), kendi başına çözmeye çalışmak (f: 10), içe kapanmak (f: 10), negatif duygulanım (f: 8), yazılı ve görsel medyadan arama yapmak (f: 4). Anlamsızlığa ve zor yaşantılara gösterilen tepkilere ilişkin ana temaların frekans dağılımını Tablo 13'te gösterilmiştir.

Tablo 13: Anlamsızlığa ve Zor Yaşantılara Karşı Gösterilen Tepkiler

Temalar	(f) sayı
Dini içerikli tepkiler	70
Dini içerikli olmayan tepkiler	45

3.3.1. Dini içerikli tepkiler

İslam dini anlamlı hayatı destekleyen bir içeriğe sahiptir. İnsanın kendisiyle, yakın çevresiyle ve evrendeki diğer bütün canlılarla barış ve huzur içerisinde yaşamasına yardımcı olan eylemlerin tümünü Kur'an'ı Kerim 'salih amel' kavramıyla ifade etmiştir (Kimter, 2008: 113). Zor yaşantılarda gösterilen bu tepkiler olumlu dini başa çıkma becerileri olarak ortaya çıkmaktadır. Olumlu dini başa çıkma becerilerinin kişilere birçok katkısı bulunduğunu gösteren pek çok çalışma bulunmaktadır (Bonner, Koven ve

Patrick, 2003; Davis, Kerr ve Kurpius, 2003; Gürsu, 2011; Hayta, 2002; Kırac 2007; Yapıcı, 2007). Dini içerikli tepkiler, mülakata katılan ergenler tarafından en çok başvurulan başa çıkma metodu olarak karşımıza çıkmıştır. Din sabır, şükür, tevekkül, imtihan düşüncesi gibi duygular aracılığıyla ergenlerin başa çıkma çabalarına katkı sağlamaktadır. Ortaya çıkan bulgular dinin anlamsızlık ve zor yaşantılarına olan olumlu etkileri ile paralellik taşımaktadır. Dinin hayata ve zorluklara dair ortaya koyduğu çözüm önerileri; negatif duygulanıma karşı olumlu duygulanım, kararsızlığa karşı karar vermeyi kolaylaştırma, anlam arayışına karşı anlam kazandırma, içe kapanmaya karşı sosyal destek sağlamaktadır. Dini içerikli tepkilerin altında oluşan temaların sıklığı Tablo 14’te gösterilmiştir.

Tablo 14: Zor Yaşantılarda Gösterilen Dini İçerikli Tepkiler

Temalar	(n) kişi	(f) sayı
Dini gruptan destek almak	11	17
Tevekkül	11	15
Kur’an ve dini kaynaklara yönelmek	10	14
İmtihan düşüncesi	9	10
Sabır	7	9
Dini şüphe, tereddüt ve çatışmalar	4	6

3.3.1.1. Dini gruptan destek almak

Dini içerikli tepkilerden en çok ortaya çıkan tema “dini gruptan destek almak” olmuştur. Cemaat, dernek, vakıf benzeri dini sivil toplum kuruluşlarının modern hayat içerisinde sıkışmış gençlere katkıları ile ilgili birçok araştırma bulunmaktadır (Akarsu, 2015; Altun, 2018; Aslan, 2013; Sevin, 2007; Yıldırım, 2018 vd.). Mülakata katılan ergenler içinde buldukları dini grubun kendilerine farklı konularda katkı sağladığını ifade etmişlerdir. Lise öğrencisi erkek katılımcı EL_1 mensup olduğu derneğin aile ile ilgili problemlerine sağladığı katkıyı “*Ailemle bir problem yaşadığım zaman dernekteki abilerimle paylaşıyorum. Samimi bulduğum, kendime yakın bulduğum insanlara derdimi açarım. Onlar da ona göre bir cevap verir.*” cümleleriyle ifade etmiştir.

Üniversiteli erkek öğrenci EÜ_1 üniversitede tanıştığı bir arkadaşı vasıtasıyla katıldığı cemaatin gerçek İslam'ı anlamasına, sorumluluk sahibi olmasına ve hayatın anlamını doğru anlamasına katkı sağladığını ifade etmiştir: *“Dediğim gibi açık söyleyeyim daha önce çok etkilemiyordu din benim yaşantımı. Mahallede bir Kur'an kursu vardı ama ben hiç gitmedim. Doğup büyüdüğüm yerde bizi böyle yoldan çeviren tebliğ yapan kimse yoktu. Daha çok insanlar çocuklarını götürüyordu, kurstakilerde Kur'an okumayı öğretiyorlardı. Anne babamızda iyi insanlardır ama bize bir bilinç aşılayacak durumları yoktu. Daha çok böyle Cuma Müslümanlığı gibi bir durumumuz vardı. Dini belli bir alana sıkıştırarak algılayan bir durumumuz vardı. Ama özellikle lisenin son döneminden sonra buraya gelince bazı şeyler değişti. İşte burada bazı arkadaşlarla tanıştım. Öncesinde de Kur'an meali ile Risale-i Nur okumaya başladım. Sonra yavaş yavaş değişmeye başladım. Zaten bir anda olacak bir şey değil. Ondan sonra aslında asıl değişiklik buraya gelince buradaki arkadaşlarla, cemaatle tanışınca oldu. Lisede kimsenin bana bir sorumluluk yüklediği bireysel bir hayat yaşıyordum. Buraya gelince böylece cemaatin içerisine dâhil oldum. Çünkü bir cemaat olmazsa eksikliklerini hiçbir zaman fark edemezsin. Buraya gelince ilk olarak N.... abi ile tanıştım. İlk olarak söyledikleri tuhafıma gitmeye başlamıştı. Çünkü herkesten farklı şeyler söylüyordu. Sonra ilgimi çekmeye başladı. Ona bazı sorular sordum, beraber konuşmaya başladık. Metroda giderken gelirken yemek yerken falan hep ona sorular sormaya başladım. Sonra aramız daha iyi olmaya başladı derken samimiyetimiz arttı. Sonra beni sohbetlerine davet etti. Ben de davete icabet ettiğimde dinle bağlantım bu şekilde gelişti. Liseye göre şu andaki hayatımda liseyle farklar var. Şu anda beni ben yapan sorumluluklarımın farkına vardım ve içinde bulunduğum topluma, hayata ve özellikle kendime karşı yabancılaşmanın önüne geçmiş oldum.”*

Üniversiteli kız katılımcı KÜ_2 içinde bulunduğu vakıftaki arkadaşların ve ablaların kendisine psikolojik destek sağladığını, sorunlarının çözümü için bu çevreden destek aldığını söylemiştir: *“Hayatımı anlamlı kılmada bana en çok etkili olan şey, şu an içinde bulunduğum vakıf ya da arkadaşlarım sağlıyor. Geçen yıl yaşadığım sıkıntıyı benim gibi düşünen kaygılarımızın ortak olduğunu düşündüğüm E... abla ile görüşerek çözmeye çalıştım. Bu yıl da yine oda arkadaşım S... ile bu tür konuları konuşuyorum. Bana çok iyi geliyor, beni rahatlatıyor ama şunu söyleyeyim bu konuyu kesinlikle ailemle konuşmam. Çünkü örneğin bu tatilde eve gittiğimde sürekli aynı konular, bir*

takım sorunlar –dünyevi olarak- konuşuluyor bilmem ne. Önceden bazı sorunlar yaşadığımda annemi görmek bana iyi geliyordu ama en fazla 2 gün. Sonrası iyi gelmiyor. Çünkü farklı kaygıları ve hassasiyetleri var bu kaygıları ve hassasiyetleri ona iyi gelmiyor ki bana iyi gelsin.”

Başka bir katılımcı içinde bulunduğu dini grubun hem sorunlarını aşmasında hem de eksikliklerini görmesinde destek olduğunu şu şekilde ifade etmiştir: “Sonra bu iç sıkıntısını neden yaşadığımı düşündüm ve az önce ifade ettiğim cümleleri daha az kullandığımı fark ettim. Sonra Allah’tan uzaklaşmamdı sanırım sebep. Çözmek için arkadaşlarımla görüştim. “Ne yapabilirim?” diye. Sadece arkadaşlarımla konuşuyor olmak bile beni rahatlatmıştı. Ama bu en dibe indikten sonra oldu. Önce şöyle düşünüyordum. Birisine gideceğim bana ne diyecek, “KÜ_3 şunu şunu yap, namaz kıl, Kur’an oku” vesaire diyecek. Ben zaten bunları kendime diyorum, yaparsam düzelir diye düşünmüştüm. Ama öyle olmuyormuş. Sonra arkadaşlarımla görüştim. Bazısı yol yöntem gösterdi, bunların olabileceğini söyledi. Bazısı daha üstten konuştu. Sen kendi keline kuruntu yapıyorsun dedi. Bu söylemden daha çok etkilenmiştim. Bana daha gerçekçi yaklaşmıştı. Onların desteği bu sıkıntıdan kurtulmak noktasında yardımcı oldu. Yani insanlardan kendimi çekmiş olmam hataydı sanırım. Kendi ev arkadaşlarımla dahi görüşmediğim günlerin olması çok dramatikti. Demek ki Allah’tan uzaklaşınca her şey çok farklı oluyormuş. Bir sürü insan boş yere intihar etmiyor. Sadece bu dünya olsaydı yaşayamazdım. Dergi (kendi cemaatindeki arkadaşlarıyla beraber çıkardığı gençlik dergisini kast ediyor) bunda çok etkili oldu. Dergideki sorumluluklarım, sadece kendi başıma olmadığım, başka insanlara karşı da yapmam gereken sorumluluklar aklıma geldi. Benim hareket halinde olmam birilerini olumlu ya da olumsuz etkiliyor. Buradan bir an önce çıkmalıyım diye düşünmüştüm.” (KÜ_3)

Erkek katılımcı EÜ_4, üniversitede katıldığı cemaatin dünya görüşüne sahip olmasında ve kimlik gelişimini tamamlamasında önemli katkılar sağladığını ifade etmiştir. “Üniversiteden önce kitap okuyan biri değildim, ideolojik bir düşüncem yoktu, bir dünya görüşüm yoktu. Hatta kendimi tanımlamakta bile zorlanan biriydim. Birileri bana ne biçmişse onu yaşamaya elverişli bir tiptim. Özne değildim yani, edilgen bir tiptim. Kendimi bulmayı bu arkadaş grubunda, bu cemaatte öğrendim diyebilirim.”

3.3.1.2. Tevekkül

Ergenlerin dini grup desteğinden sonra en sık kullandıkları başa çıkma yöntemi “tevekkül etmek” teması olmuştur. Konuyla ilgili yoğun araştırmalar yapan din psikoloğu Pargament’in bireylerin ilahi bir güce yükleme yaparak sorunlarını aştıkları ile ilgili önemli çalışmaları bulunmaktadır (Pargament, 1980, 1990, 1997 vd.). Ergenlerin dindar olması tevekkül kavramının öne çıkmasında etkili olmuştur. Kur’an-ı Kerim’de pek çok yerde tevekkül ile ilgili ayetler vardır. Tevbe Suresi 51. ayette “De ki: *"Allah'ın bizim için yazdıkları dışında, bize kesinlikle hiçbir şey isabet etmez. O bizim Mevla'mızdır. Ve mü'minler yalnızca Allah'a tevekkül etmelidirler"* ifadesi geçmektedir. Ergenlerin bu ve benzeri ayetleri zor yaşantılarında kullandıkları anlaşılmaktadır. Tevekkül özellikle zor yaşantıların sonuçlarına yönelik olarak olumlu düşünmeyi sağlamaktadır (Gedük, 2015: 209). Kişinin başına gelen her olumsuzlukta dahi Allah’ın bir hikmeti olduğunu düşünmesi kişilerde rahatlamaya sebep olmakta ve kişilere tatmin sağlamaktadır (Doğan, 2016: 3217). Mülakata katılan ergenlerin bazılarının konuyla ilgili görüşleri şu şekildedir:

Liseli erkek katılımcı EL_5 tevekkül etmenin psikolojik olarak kendisini rahatlattığını “*Kesinlikle çok faydası oldu. Zaten bu tür durumlarda dini sözler bile çok söylüyoruz. İşte la havle, Allah'ım sen bana yardım et gibi. Allah'ım sen bana yardım et diyordum. Zaten hayırlısı dediğimde iş baya rahatlamış oluyordu. Hayırlısı dediğinizde işi çözmüş oluyorsunuz.*” ifadeleriyle belirtmiştir. Yakınını kaybeden ve karşı cins ile ilgili yaşadığı çelişkiler sebebiyle ciddi sıkıntılar yaşadığını söyleyen üniversite öğrencisi EÜ_6 bu sıkıntıları Allah ile ilişki kurarak ve ibadet ederek aşmaya çalıştığını ifade etmiştir: “*Bazen de bu tür durumlarda olabildiğince namazı biraz uzatarak ya da Allah rızası için namaz kılarak, vakit namazlarını biraz daha uzatarak, okuduğum sureleri uzatarak, olabildiğince ibadetlerle atlatmaya çalışıyorum. Çünkü ibadet esnasında Allah'ın huzuruna çıktığım için olabildiğince o sorunları düşünmüyorum.*” Lise öğrencisi bir kız olan KL_4, yaptığı hatalardan kaynaklı olarak yaşadığı iç sıkıntılarını tevekkül ile aşarak intihardan kurtulduğunu şöyle ifade etmiştir: “*Pişman olduğum anda dini inancım olduğu için tövbe ettim. Kendimce ben şunu düşünürdüm. Mesela ben sizinle de konuştum, bir arkadaşıma da derdimi anlatsam, benim yaşadıklarımı yaşamış olsa dahi, onun değer yargıları ile benim değer yargılarım, onun*

duygularıyla benim duygularım bir değil. Benim kimseye anlatamadığım, içimde olan bir şeyler var. Ve ben bunları beni öldürseniz de belki kimseye anlatamam. Karşımdaki ile belki gerçekten iletişime geçemiyorum. Ama Allah'a dua ettiğim zaman, tövbe ettiğim zaman onun benim tüm düşüncelerimi anladığını biliyorum. Ağzımdan kelimeler dökülmediği halde. Ağlayarak kendimi rahatlattığımı biliyorum tövbe ederek. Çünkü biliyorum ki o beni tam anlamıyla anlıyor. Kafamdaki şeyleri düşünceleri, kimsenin bilmediği şeyleri tam anlamıyla biliyor. O yüzden de beni tam anlamıyla rahatlatan ve düzelten bir faktör oldu açıkçası. Öbür türlü olsaydı yaptığım şeyler, bunalım, sonra hayat tecrübesi, sonra devam et, farklı farklı daha üst seviyelere çıkan hatalar yapardım ve bunun sonucunda ben kendimde o potansiyeli görüyorum intihar ederdim. İyi ki Allah'ımız var.” Benzer bir ifadeyi üniversiteli erkek öğrenci EÜ_8 de kullanmıştır. EÜ_8 sorununun gerçek çözümünün Allah'a sığınmak olduğunu ifade etmiştir: “Derin iç çatışmaların olduğu arayış içinde olduğum zaman itikâfa girmiştım. ... ve kapısına gittiğinizde Allah size kapı açıyor. Benim zaten sorunu çözme metodum direk O'nun kapısına gitmek oldu. O'ndan başkasının çözebileceğini hiç inanmıyordum zaten. İtikâf yapmam da bu amacı taşıyordu.”

3.3.1.3. Kur'an ve dini kaynaklara yönelmek

Dindar ergenlerin anlamsızlık yaşantılarına karşı başvurduğu başa çıkma yollarından biri de “Kur'an ve dini kitaplar gibi temel kaynaklara yönelmek” olmuştur. Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Ruh Sağlığı Üzerindeki Etkileri” adlı yüksek lisans tez çalışmasında, ergenlik döneminde yapılan dua ve ibadetin, ergenlerin ruh sağlıkları üzerinde yüksek düzeyde olumlu psikolojik etkileri tespit edilmiştir (Koç, 2002). İnanç ilkeleri inanan bireylerin hayatlarına yön verirler (Akgül, 2014; Apaydın, 2010; Baier, 1971; Cornah, 2007; Davis, 2003; hayta, 2002; Şentürk, 2013 vd.). Katılımcılar dini şüphe yaşadıklarında, dini sorumluluklarıyla ilgili özeleştiri yaparken, sıkıntı yaşadıklarında ve hayatın anlamını aradıklarında tevekkül süreçlerini kullandıklarını ifade etmişlerdir. Temaya ait bazı ifadeler aşağıdadır:

“Onun dışında Allah beni neden yarattı sorusunu pek çok kişi gibi ben de sordum. Soruya cevap aldığım konusunda da tabii araştırarak, düşünerek ve Kur'an okuyarak kendimce cevaplar buldum.” (KL_1)

“Bu tür durumlar yaşadığım zaman bazen Kuran okurum, mealini. Bizim biyolojik olarak nereden geldiğimiz ile ilgili görüşler, dini olarak

nereden geldiğimizi ile ilgili görüşler birbirinden farklı ama illaki oluyor dinin bu tür sorunlara katkısı. Çünkü baktığınız ilahi kelimeler, normal bir şey değil.” (EL_4)

“Beni okumaya yönlendiren şey de bu oldu. Beni yaratan bir Allah'a inanıyorsam onu tanımam gerekiyordu. Meal ve tefsir okumaya iten şey bu oldu beni. Buralardan doldurmaya ve beslenmeye çalıştım.” (KÜ_6)

“Bir de okuduğum bir ayet bana çok yardımcı olmuştu hani sonuçta bana en çok kim yardım edebilir, Allah yardım edebilir diye düşünmüştüm. O sıralar ezberlediğim Leyl suresindeki “herkesin çabaları farklı farklıdır” ayeti beni çok etkilemişti. Allah senden tek bir şey yapmanı istemiyor yani. Hani senin kendi çaban neyse ben onu senden bekliyorum diyor bize.” (KÜ_7)

3.3.1.4. İmtihan Düşüncesi

Sorunları imtihan kavramıyla açıklamak kullanılan diğer bir dini içerikli başa çıkma yöntemi olmuştur. Katılımcı ergenlerin 9'u anlamsızlık yaşantılarını dünya hayatının imtihan olmasıyla, hayır ve şerrin Allah'a bağlı olmasıyla açıklamışlardır. Din zor yaşantılara olumlu yükleme imkânı sağlamaktadır (Park, 2013: 30).

Babası vefat eden bir öğrenci olan KL_1, bunalım yaşamamasını imtihan kavramıyla açıklamıştır: *“Babamın vefatı beni çok üzmüştü. Ama bunalıma falan girmedim. Allah'ın sayesinde oldu tabii, Allah'ın yardımı sayesinde. Hatta kendimi böyle çok şanslı hissettim. Böyle bir şeyin olması, hani Allah sevdiği kullarını böyle acılarla ödüllendirirmiş ya. Yani bana gerçekten hatta ee yani Allah böyle bir şey verdiyse gerçekten bir bildiği vardır diye düşündüm ve kendimi çok böyle şey (beden diliyle güçlü, dirayetli işareti yapıyor) hissettim.”* Dini değerleriyle kişisel tercihleri arasında yoğun çatışmalar yaşayan ve kendi kimliğini gerçekleştirmeye çalışan KÜ_5 *“Zor yaşantılarınızda dindarlığınızın ya da Allah inancınızın olumlu/olumsuz bir etkisi oldu mu? Nasıl?”* alt sorusuna *“Tabii ki de oluyor. İnsan bazen bu dünyanın yaşanabilir bir yer olmadığını düşünüyor. Ama dini inanç doğrultusunda insan yaşadığı her şeyin bir sınav olduğunu ve bütün bu sıkıntılı zamanların geçeceğini düşünerek teselli oluyor, sabrediyor. Allah'a inancım olmasa bu dünyada yaşanacak bir dünya değil. Sonuçta tekrar düşününce yaptıkların doğru, Allah yaptıklarının karşılığını verecek, çektiklerinin karşılığını alacaksın diye düşünüyorum.”* şeklinde cevap vermiştir. Annesi kanser tedavisi gören, bir kardeşi doğuştan engelli olan ve kendisininin

de önemli bir hastalığı olan EÜ_7 yaşadığı birçok sıkıntılardan dünya hayatının imtihan olduğunu ve yaradılış amacını düşünerek kurtulduğunu ifade etmiştir: “... *Bu tür şeyler yaşayınca sıkılıyor insan. Neticede bir hafta hastanede yattım, sıkıldım. Onun dışında melankoli gibi bir durum söz konusu değil. Annem hastalandığında işte üzülmüştük. Neticede abim var onun bakıma ihtiyacı var. İki üç ay hastanede kaldı annem. Yakup abimle ilgilenmem gerekti. Küçük kardeşim vardı, onu sonra yengemler bakmaya götürdüler bizim bakamayız diye. Böyle olunca insan daralabilir neticede. Ama ben bu musibetlerin neyden kaynaklandığını ve kısa sürede geçeceğini bildiğim için bu dünyanın ne için olduğunu bildiğim için ciddi bir sıkıntı olmadı. Bunun nedeni zaten dini inancımınla ilgili düşüncelerimden kaynaklanıyor. Bu musibetlerin geçici olduğunu biliyorum. Vefat durumu olsa bile bir buçuk yıl önce dayım vefat etti. İnsan üzülüyor şey yapıyor ama dini inancı gereği defnediyor, o duruma alışıyor. Ve sonradan o duygusal ortam geçiyor sonradan. Böyle düşününce anlamsızlığa düşme anlamında bir şey de olmadı. Yani bu manada yaşamadım, İslam inancına girerken neden yaratıldım sorusunu sordum. Buna İslami cevaplar verdiğimde bunları aşmış oldum neticede.”*

Başka bir katılımcı dini telkinlerin hayatındaki olumlu yönleri de görmesini sağladığını ifade etmiştir: “*Kendimi kötü hissettiğim bir gün annemle konuşmuştuk. Annem bana aç mısın? Açıkta mısın? Niye kafana takıyorsun? Biz seni çok seviyoruz hiçbir zaman yalnız değilsin gibi şeyler söyledi. İşte şöyle, böyle sen buraya sadece rahat etmek için gelmedin, yani bu dünyaya. Sonuçta üzüleceksin de ama daha sonra yine sevineceksin gibi şeyler söyledi. Yoksa sınavın ne anlamı var dedi. Din açısından olaya bakmamı söyledi. Olayların olumlu yönünü görmem ve şükür etmem faydalı oldu. Yoksa öyle olmasa daha kötü olurdu. Her şey iyi gidecek değil. Bu hayatta kötülükler de olabilir...”*

(KL_6)

3.3.1.5. Sabır

Katılımcıların zor yaşantılara karşı gösterdikleri dini başa çıkma yollarından biri de sabretmektir. Sabır kişiyi umutsuzluktan kurtarır ve onu iyimser bir hale getirir (Kimter, 2002: 190). Bu temada bir yakının vefatı ve üniversite sınavlarında başarısızlık gibi durumlarda sabretme teması ön plana çıkmıştır. Konuyla ilgili bazı ifadeler aşağıdadır:

“Tanıdığım bir insan beni ziyarete geldiğinde bana şu örneği verdi. Çok etkilemişti bu örnek beni. Cihat Muğniye (Filistinli bir genç şehit) örneğini verdi. Hani babası şehit olunca kendisi tek başına kalıyor ve pes etmiyor. Çok dirayetli davrandığını söylemişti bana arkadaşım. Kendimi Cihat Muğniye ile kıyaslamıyorum. Ama bu örnek motivasyonumu arttırdı. Onun sabrı ve mücadelesi devam ediyor babasından sonra. Yani benimde öyle değilim ama öyle olmam gerekiyor diye düşündüm. Bu zamana kadar bulunduğum çevre başımıza gelen musibetlerin, belanın her zaman kötü olmayacağını öğretiler. Allah’tan gelen şeylere boyun eğmemiz gerektiğini öğretiler. Onun için sabrettim hocam.” (KL_1)

“Ben o zaman zaman YGS’ye çalışıyordum. Lise döneminde yaşadığımız koşullarda bir insan üniversiteye çalışıyorsa çok büyük bir iş yapıyordur. O olmayınca da büyük bir ümitsizliğe düşüyor. Sınavım kötü geçtiği zaman bu beni çok etkilemişti. Bunun neden olduğu sıkıntılara Eyüp aleyhisselamın sabrını örnek alarak başa çıkmaya çalıştım. Sabırla ilgili yazılar araştırıyordum. Çünkü intihar etmeyeceksen sabretmen lazım. O zamanlar sabır gerçekten benim için büyük bir anahtardı. Zorluklar durumunda peygamberlerin hayatından örnekler almaya çalışırım.” (EÜ_1)

“Ben sorunu biraz zor yendim ama bir şekilde alışmak zorundaydım. Bunu muhtemelen dini inancım ile yendim, yoksa yenebileceğim bir şey değildi. Etkisi tam gitmedi tabi ki ama sonuçta hepimiz öleceğiz yani dini inançta da hayat böyle devam ettiği için bunu kabullenmek zorunda kalıyorsun.” (KL_5)

3.3.1.6. Dini şüphe, tereddüt ve çatışmalar

Anlamsızlık yaşantılarıyla ilgili diğer bir tepki “dini şüphe, tereddüt ve çatışmalara girmek” teması olmuştur. Ergenlik döneminde Tanrı’nın varlığı, inanan bireyler olarak sorumlulukların ne olduğu, yaratılış, dünyadaki olumsuz olayların anlamlandırılması ile ilgili konular sıklıkla ergenlerin zihinlerini meşgul etmektedir. Bu sorgulama süreçleri zaman zaman ağır bunalımlara ya da iç çatışmalara neden olmaktadır. Ergenlerin bu durumlarla ilgili düşüncelerini anlamak amacıyla mülakatta “Allah beni neden yarattı? Bize sorması gerekmez miydi? Tüm bunlar benim başıma neden geliyor? Dünyada neden bu kadar kötülük var? İnsanlar neden beni anlamıyor?” türündeki soruların anlamsızlık ve zor yaşantılar içerisine girdiği ifade edilerek bu ve benzeri sorularla ilgili düşünceleri alınmıştır.

Lise öğrencisi EL_3 yaradılış ve Allah’ın varlığı ile ilgili soruların kendisini bunalıttığını “Her şeyi çok düşünüyordum ama aşırı düşünmekten de bunalmıştım. Neden böyle düşünüyorum ki diyordum ama yine de aklıma geliyordu. Sonra acaba

doğru mu diyordum. Sonra dini doğrular aklıma geliyordu sonra yine acaba bunlar doğru mu diye düşünüyordum Bu şekilde oluyordu ama Allah'a olan inancım hiç kaybolmadı. Bir süre sonra gittiğim cemaatin faydası oldu. Çünkü ne sorsam cevap veriyorlardı.” cümleleriyle ifade etmiştir. Üniversiteli kız öğrenci KÜ_1 sahip olmak istediği dindarlık düzeyine gelemediği için kendisini yargıladığını ifade etmektedir: “Sorunu çözünce hem rahatladım hem de önceliğimin belirlenmesi gerektiğine karar verdim. Kendime bir ayna tutabildim. Bunu yapmak istiyorsam eğer bu davranışımı, kendimi törpülemem gerekiyordu. Net günümü planlama ve bugünün muhasebesini yapmam gerekiyordu. ‘Bugün ben ne yaptım ya da neler yapmam gerekiyordu? sorularını belirledim. Ben materyalist bir zihinle mi yoksa İslami bir bilinçle mi hareket ediyorum?’ bunların hepsini düşünmeme sebep oldu. Ve şu an için çok iyi oldu. Kendimi mi ön plana koyuyorum, bencilce bir tavır mı sergiliyorum, yoksa İslam’ı mı ön plana koyuyorum? Bunu belirlemiş oldum. Çünkü hayatımıza yön verirken dini inancımıza göre yön veriyoruz.” Ergenler bazen yaşadığı sıkıntıların Tanrı’nın cezası olduğunu düşünme gibi olumsuz başa çıkma stratejileri kullanmaktadırlar (Gün, 2012; Pargamanet, 2004). Erkek bir üniversiteli katılımcı yaşadığı sorunlarla Allah’ın varlığını uyandırmakta zorlandığını ifade etmiştir. Aynı öğrenci yaşamak istediği hayat ile inandığı değerler arasında çatışmalar yaşadığı ifade etmiştir: “Bu durumda bir arkadaşım bana destek olmuştu. O zaman ruhsal bir acı çekmiştim. Neden yaşıyorum bu acıyı diye. Allah beni görüyorsa, varsa neden bu acıya müdahale etmiyor, neden izliyor diye. Tabii ilerleyen süreçlerde bu tarz şeylerin insanı olgunlaştırdığını sonradan anladım. Aynı zamanda lise döneminde ve üniversite döneminde düşünsel olarak çatışma yaşadım. Fakat cemaattaki aidiyetim galip geldi diyebilirim. Eski düşüncelerimle karşılaştığım İslami düşünceler arasında çatışma yaşadım.” (EÜ_4)

Üniversite öğrencisi KÜ_6 hayatın anlamını öğrendiğini ve kendisine ciddi katkıları olduğuna inandığı STK’ya yeterince katkı sağlama konusunda yaşadığı kaygılarını ifade etmiştir: “Aştığım sorular var. Ama şu an içerisinde bulunduğum yapıya ne katıyorum onun cevabını bulabilmiş değilim. Ben burada olmasam da işler yürüyecekmiş gibi geliyor bana. Bu da benim rahatsız hissetmeme sebep oluyor. Gerçekten bir şeye anlam katmaksa mesele ben buraya bir anlam katıyor muyum? Onun sorgulamasını yaşıyorum açıkçası. Nicelik olarak bir katkı vardır ama nitelik

konusunda çok yetkin görmüyorum kendimi. Biraz daha yoğunlaşmam ve çabalamam gerekiyor.”

3.3.2. Dini içerikli olmayan tepkiler

Ergenler, anlamsızlık ve zor yaşantılara karşı din ile doğrudan ilişkili olmayan tepkiler de göstermişlerdir. Anlam oluşturmada kullanılan başa çıkma metotlarının hepsi dini içerikli olmayabilir. Kimi insanlar anlam ihtiyacını dinden, kimi bir ideolojiden kimi de bir insan aracılığıyla karşılayabilir (Bahadır, 2011: 27). Bazı bilim adamları dinin, manevi yaşantılarla ilişki kurma ve başarılı olma gibi uğraşılarda yaşama anlam katacağını söyler (Wong, 1998). Dini içerikli olmayan tepkiler; güvenilir birinden destek almak, kendi başına çözmeye çalışmak, içe kapanmak, negatif duygulanım ve yazılı ve görsel medyadan arama yapmak temaları olarak ortaya çıkmıştır. Dini içerikli olmayan tepkilerin altında oluşan temaların sıklığı Tablo 15’te gösterilmiştir.

Tablo 15: Zor Yaşantılarda Gösterilen Dini İçerikli Olmayan Tepkiler

Temalar	(n) kişi	(f) sayı
Güvenilir birinden destek almak	12	13
Kendi başına çözmeye çalışmak	9	10
İçe kapanmak	6	10
Negatif Duygulanım (Üzüntü vb.)	5	8
Yazılı ve görsel medyadan arama yapmak	3	4

3.3.2.1. Güvenilir birinden destek almak

Dini içerikli olmayan tepkilerden en sık tekrarlanan tema “güvenilir birinden destek almak” olmuştur. Mülakata katılan ergenlerin zor yaşantı durumlarında güven duyacakları bir destek kaynağına ihtiyaç duydukları anlaşılmaktadır. Ergenlerin toplumda giderek azaldığına inandıkları güven duygusunu en çok aile ve akrabalık bağları içerisinde bulmaları aile yapısının önemini göstermesi açısından anlamlıdır. Bununla birlikte arkadaş çevresinin de ergenler için güvenilir bir destek kaynağı olduğu anlaşılmaktadır. Gelişim dönemi gereği destek ve onay almanın son derece önemli

olduğu bu süreçte akran ve arkadaşlık grubu değerleri, ergen için aile değerlerinin önüne geçebilmektedir (Yörükoğlu, 2000: 70). Konuyla ilgili bazı görüşler aşağıdadır:

Lise öğrencisi EL_1 hafızlık sınavını kazanma sürecinde babasının zor zamanlarında kendisine çok katkı sağladığını şu cümlelerle ifade etmiştir: “.... Değdi dedim, her şeye rağmen değdi dedim. O tadı hissettim yani. O kadar cefasını çektik, bir hikmeti varmış demek ki dedim yani. Hala da onun bereketinden faydalanıyorum. Onun sayesinde birçok yerde hürmet görüyorum. Hafızlık yapmama sebep olan başta babamdan ve birçok kişiden Allah razı olsun. Bu süreçte babamın hakkını asla yiyemem. Kendisi her zaman her anımda bana yardımcı oldu. Maddi manevi benim arkamda durdu, desteğini esirgemedi. Allah razı olsun.” Babasını kaybeden lise öğrencisi KL_1 bir yakını ile dertleşerek rahatladığını şu şekilde ifade etmiştir: “Boşluk ve anlamsızlık yaşadığım zamanlarda beni en iyi anlayan bir kişiden, dostumdan yardım alırım. Eğer bir sıkıntım varsa ve konuşulabilecek bir şeyse doğrudan anlatarak ya da üstünden anlatarak (olayın ayrıntılarına girmeden anlatmayı kast ediyor) konuşurum. Ya da içimin rahatlaması için bana örnek olan birisinin hayatını okuyarak ya da Kur’an okuyarak sorunu atlatmaya çalışırım.” Üniversite öğrencisi EÜ_5 yoğun karamsarlık yaşadığı dönemde fikirlerine değer verdiği arkadaşlarının kendisine yardım ettiğini ifade etmiştir: “Karamsarlık veya birtakım iç sıkıntılar yaşadığımda fikri olarak arkadaşlarımdan etkilenirim. Bunlar da daha çok fikirlerine düşüncelerine güvendiğim, samimi bulduğum arkadaşlarım olur genellikle.” Dedesi vefat eden KL_5 arkadaşıyla üzüntüsünü paylaşmasının kendisini rahatlattığını ifade etmiştir: “Bir de aklıma şöyle bir olay geldi. Dedem vefat ettiğinde zor bir zaman geçirmiştik. O zaman da bir arkadaşımın bayağı desteği olmuştu çünkü ailem de üzgün olduğu için onlarla paylaşamıyordum. O yüzden arkadaşımın desteği vardı bayağı.” Üniversite öğrencisi bir kız olan KÜ_7, hayata anlam verme çabasında olduğu bir süreçte dönemde annesi ile yaptığı olumlu görüşmenin kendisine çok fayda verdiğini ifade etmiştir: “İlk durumda annem ile konuşmam zor durumu aşmama ciddi katkı sağlamıştı. Sert değil, daha beni anlamaya çalışarak yaklaşmıştı. O gün bir rüya görmüştüm. Rüyamda zenciydim. Bombalar falan patlıyordu. Rüyamı anneme anlatmıştım. Annem şey demişti, ‘Sana bazı şeyleri erken mi anlattık, herkes yapabildiği kadarıyla sorumludur. Sen hangi dönemde yaşıyorsan, hangi koşullara sahipsen onlardan sorumlu olacaksın. Sen elinden geleni yaptıktan sonra bu kadar kendini bunaltma gerek yok. Annemin normalde bana

hep sert davrandığını, beni anlamadığını düşünmüştüm. Ama o an beni anlamaya çalıştığını, benim için üzülmediğini, bana değer verdiğini hissetmişim. Yine o zaman söylediği şeyde haklıydı. Herkes kendine göre hesaba çekilecek. Kişinin yaşı, cinsiyeti bile bunda etkili.” Aynı öğrenci kimlik bulma sürecine girdiğinde farkı görüşleri ve cemaatleri araştırırken dayısının sözlerinin olayları anlamlandırmasını sağladığını söylemiştir: “Sonra dayımla konuştuğumda da bana söylediği küçük bir şey beni çok rahatlatmıştı. Aslında bilgi eksikliği varmış. Yani bu kitap (bir cemaatin kitabının adını söylüyor) Türkiye’nin her yerinde okunsa da Siyonizm’le mücadele anlamında bir şey çıkmıyor demişti. Aslında bu durum kötülük odaklarının da işine geliyor demişti. Bu kitapların okunmasının yaygınlaşmasını istiyorlar hatta demişti. Din kötülüklerle, Siyonizm’le mücadele etmek için vardır demişti. Bu bana çok mantıklı gelmişti. Bu bana bir bakış açısı kazandırmıştı. Ben de şöyle düşünmeye başladım. Bir İslami faaliyetin içerisine gireceksem belli kriterlerin olması gerekiyor diye düşünerek kafamdaki bu sorunu açmıştım. Sadece namaz kılmak yeterli değil yani. Okuduklarının, ibadetlerinin seni daha ahlaklı yaptığını düşünebilirsin. Evet, namaz kılmak kesinlikle gerekli ama zulümlere sessiz kalmak, kötülüklerle hiç ses çıkarmamak bunun için bir şey yapmamak çok daha büyük bir ahlaksızlık.” Lise öğrencisi KL_6, arkadaş çevresinde yaşadığı sorunu aşmasında babasıyla konuşmasının sorunu aşmasına yardımcı olduğunu ifade etmiştir: “Sorunu aşınca şükür hissettim yani şükrettim. Her üzücü olayın bir sonu oluyor. Hayat insana farklı kapılar açıyor diye düşündüm. İç huzura ulaştım tam olarak... Babam da öyle söylüyor çok düşünmek insanı delirtebilir diyor. Bu konuda babam bana çok yardımcı oluyor. Bir şey olduğunda onunla konuşuyorum. Beni rahatlatıyor, huzurlandırıyor. Genelde beni tatmin etmeye yetiyor. Yaşadığım sorunu yendiğimde daha mutlu oldum.”

3.3.2.2. Kendi başına çözmeye çalışmak

Anlamsızlığa bağlı zor yaşantılarla başa çıkmada dini içerikli olmayan tepkilerden biri de “Kendi başına çözmeye çalışmak” teması olmuştur. Ergenlerin kimlik gelişimiyle birlikte bağımsız hareket etme istekleri de artmaktadır (Gündüz, 2003: 176; Hökelekli, 2013a: 269-272; Köknel, 1981: 36). Mülakata katılan bazı ergenler de sorunları zaman zaman kendi başına çözmeyi tercih ettiklerini ifade etmişlerdir. Bu katılımcıların tepkileri ergenlik dönemi ile ilgili araştırmalarla paralellik göstermektedir

(Akün, 2005; Araccı, 2012; Demir, 2013; Göker, 2017; Morsünbül, 2011; Şahin, 2017). Lise öğrencisi EL_4 kendi dışındaki kişilerden yardım almaya çalışsa da son kararı kendisinin verdiğini ifade etmiştir: *“Fikirlerimin çoğu kendimin. Ben pek dışarıdan hemen etkilenmem. Fikirlerimin yüzde yetmişi kendi fikrimdir, yüzde onu ailemdir diyeyim. Mesela babamla konuşuruz vatan millet konularını. Babamın düşünceleri beni biraz etkiler. Babamı yüzde yirmiye çıkarayım, kendimi de yüzde altmışa çekeyim. Yüzde onu da toplumda gördüğüm denk geldiğim arkadaşlarımın düşünceleri falan etkiler.”* Üniversiteli kız öğrenci KÜ_4 sorunlarını insanlara anlatmayı tercih etmediğini ifade etmiştir: *“Anlamsızlık ve boşluk yaşadığımda sanırım kimseden destek almam, kendim halletmeye çalışırım. Yaşadığım bir şeyi kimseye anlatmam, arkadaşlarıma da anlatmam. Kendi başıma halletmeye çalışırım. Hareketlerime yansır ve modum düşük olduğunda insanlar modumun düşük olduğunu anlarlar ama yine de kimseye anlatmam.”* Başka bir katılımcı (KÜ_5), kendisine dışarıdan yönlendirme ve baskı yapıldığı zaman çok rahatsız olduğunu, kendi başına sorunu düşünerek çözmeye çalıştığını ifade etmiştir: *“Hiç kimse istemediğim bir şeyi bana yaptıramaz. Karşı taraf bana bir şey yaptırmak istediğinde bu bende gerilime neden olabiliyor. Bir süre o şekilde gezerim, derin bir nefes alırım, sonra rahatlarım ve her şey gün yüzüne çıkmaya başlar zaten. Sonra zaten ben kendi kendimi eleştiririm. “Ben ne yaptım, az önce ne oldu öyle...” diye arka arkaya gelen sorular ve pişmanlıklar, vicdani azap vs. Sorunun da çözümünün de benimle ilgili olduğunu biliyorum. Yalnız kalarak aşmaya çalışmamın diğer bir sebebi ise öfkeli olan hiç kimse doğruları duymak istemez. Bu yüzden yalnız başıma atlatmaya çalışırım ve zaten öfkem dindiğinde yaşadıklarımı, olayları kendi başıma objektif olarak değerlendirip bir çözüm yolu bulmaya çalışırım.”*

3.3.2.3. İç Kapanmak

Bazı katılımcılar bunalım, depresyon, umutsuzluk gibi sorunlar yaşadıklarında içlerine kapandıklarını ifade etmişlerdir. Anlam arayışında yalnızlığı tercih etme yoluyla anlama ulaşmaya çalışan ve aradığını elde eden kişilerin olduğunu ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır (Wang, 2006; Storr, 1988). Ayrıca anlam arayışı içerisine girmeden yalnız kalmayı tercih eden insanlar da bulunmaktadır (Barbour, 2014; Hollenhorst ve Jones, 2001, Akt. Erpay, 2017). Birçok araştırma ergenlerin zaman zaman yalnız kalmak istediğini, güven duygularını yitirebildiklerini ve iç dünyalarına

kapanarak melankolik bir psikolojik hale girdiklerini ortaya koymaktadır (Arslan, 2017; Bayraktar, 2009; Dikmen, 2019; Engin, 2015; Eskin, 2000; Et, 2019; Taşdemir, 2016). Katılımcılar bu temada sessiz ve yalnız kalmayı, hayallere dalmayı, sakinleşmeyi beklemeyi ve bu yollarla sorunları çözmeye çalıştıklarını ifade etmişlerdir. İçe kapanma temasıyla ilgili bazı ifadeler aşağıdadır:

“Ben duygusal biri olduğum için tanıdığım dünyamda daha pesimist, karamsar oluyorum genelde ve çoğunlukla hayal dünyama gidiyorum, hayal kuruyorum. Mesela şöyle düşünüyorum. Benim yerimde biri olsaydı ne yapardı, ne düşünürdü, kendine nasıl bir çıkış yolu bulurdu? Bunları düşünüyorum. Sonuçta herkesin kendine göre bir sorunu var. İnsanları bunaltmanın gereği yok diye düşünüyorum. Bir boşluğa ve anlamsızlığa düştüğümde biriyle konuşmuyorum. Yalnız başıma yürümeyi tercih ediyorum. Çünkü olan biriyle konuşmak bana iyi gelmeyecek. Örneğin evde bir sorun yaşadım diyelim. Ablamı aradım diyelim. Ben o an çok duygusal olduğum için istediğim tarzda cevaplar vermemesini isteyeceğim. Ama ablam bana daha objektif cevaplar verecek. Yapmam gerekenleri, sorunu nasıl çözmek gerektiğini söyleyecek, şunu yap diyecek. O an duygusal olduğumdan dolayı ben de bunları duymak istemeyeceğim. Bu yüzden genelde yalnız başıma yürümeyi tercih ederim. Zaten öfkeli sinirli olurum bu tür zamanlarda. O yüzden yanında birinin olmaması daha iyi. Onu kırabilirim ya da üzebilirim. Sonra ortamdan uzaklaşınca yalnız kalınca rahatlıyorum.” (KÜ_5)

“Bir sıkıntı, bir anlamsızlık yaşadığımda olabildiğince kendi kendime çözmeye çalışırım. Olabildiğince çevreye şey yapmamaya çalışırım. Çünkü ben insanın sırlarının, sıkıntılarının kendimce bir nevi ceviz kabuğu gibi olduğunu düşünüyorum. Ben de insanlara söyleyince sanki bu cevizin kabuğu kırılacak, her şey ortaya saçılacak hesabı. Kabuk kırılınca içeridekiler zarar görecektir gibi düşünüyorum. Bu yüzden kendi içimde çözmeye çalışıyorum sorunlarımı. Elimden geldiğince kabuğu korumaya çalışırım.” (EÜ_6)

“7. sınıftan ya da 8. sınıftan lise 2'ye kadar ben de psikoloğa gittim. İki üç sene depresyon kaynaklı sosyal fobi dedi doktor. Dedim ya insanlar beni çok özgüvenli görüyor ama aslında çok da özgüvenli değilim. Sonra kendim ilaçları bıraktım. Kimseye de tavsiye etmiyorum. İlaç kullanmadan önce de, ilaç kullandıktan sonra da hiçbir şey yapmak istemiyordum ve hiçbir şey hissetmiyordum. Odama girip böyle yıllarca odamda kalmak istiyordum. Allah'la ilgili olumsuz düşüncelerim yoktu ama gelecekle ilgili bir planım da yoktu. Normalde sevebileceğim bir şey bile yapmak istemiyordum.... Geriye dönüp baktığımda Allah bir daha yaşatmasın diye dua ediyorum. Çünkü arkadaşlarımdan bile korkmuştum, her şeyden uzaklaşmıştım. Yemek bile yemiyordum çok fazla.” (KL_3)

“Gececeğini biliyordum ama sanki geçmeyecekmiş gibi boşuk hissediyordum. Hatta 11. sınıfın başında kendi kendime kimseyle bundan sonra iletişim kurmayacağım diye konuşuyordum 11. sınıfta en başlarda tek başıma oturuyordum. Kimseyle iletişim kurmuyordum. Öyle yalnız başına yaşayan bir insan gibi kendi çapımda yazılar yazıyorum.” (KL_6)

3.3.2.4. Negatif Duygulanım (Üzüntü vb.)

Zor yaşantılara karşı dini içerikli olmayan diğer bir tepki ise negatif duygulanımlardır. Ergenler bu temada olumsuz durumlarda üzüntü, bunalım, çaresizlik, boşluk ve güvensizlik gibi olumsuz duygular yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Üniversiteli bir öğrenci olan KÜ_5, inandığı değerler ile yaşamak istediği hayat arasında gelgitler yaşadığı zaman karmaşık, olumsuz duygular yaşadığını ifade etmiştir: *“Depresyon diyemem ama bunalım geçirdim. Böyle zamanlarda insan kendini çok kötü hissediyor. Sanki dünya üzerindeki en yalnız insan o. Kimsenin anlamadığı, anlamaya uğraşmadığı, sevmediği...(kısa bir süre susuyor) Ben de sık sık bunalım geçiren bir insanım. Belki de sorunları kökünden çözmediğim için sık sık dolup taşıyorum.”* Bir katılımcı (EÜ_3) yeğenin ölümüne bir operasyonu öncesindeki duygularını şöyle ifade etmiştir: *“Doktor ameliyattan hemen önce bir kâğıt imzalattı Enişteme. Masada kalırsa bizim suçumuz değil anlamında. Orada biz dört kişiydik. Ablam, eniştem, ben ve babam. Ben sadece bir an oturup düşündüm. İçeriden canlı çıkmazsa ne olacak. Annesi babasının dayanması mümkün değil. Babam zaten yaşlı mümkün değil dayanamaz. Ben kendimce büyük ihtimalle çocuğu bana verirler diye düşünüyorum. Ne yapacağım o ölü çocuk elime gelince. Ne yapacağım diye diye düşünüyorum. Hiçbir şeyi gücünüz yetmiyor çaresiz kalıyorsunuz. Yani bütün her şeye gücünün yettiği bir kapıya gidiyorsunuz. O da bir şekilde Allah'ın kapısı oluyor. Şu anda iyileşti, bir sıkıntı yok.”* Başka bir katılımcı (EÜ_6) kendisini yetiştiren anneannesinin vefatının çok sarsıcı olduğunu ifade etmiştir: *“Ben anneannemi kaybettiğimde bayağı şoka uğramıştım. Çünkü hiç beklemediğim bir sonuçtu. Kader, ahiret inancı olmayan biri olsaydım ya kendime zarar verecektim ya çok büyük bir boşluğa düşecektim. Allah-u Teâlâ'ya dini inancım olduğu halde bir hafta, iki hafta çok büyük sıkıntı çektim. Çok bunalıma girdim. Hiç beklemediğim bir anda oldu. Mesela iki üç gün önce normal sohbet ediyorduk. Sonra birden arayıp haber verdiklerinde şoka girdim. Beni hastaneye de kaldırdılar. Çünkü benim bir nevi ikinci annem gibiydi. Çünkü evlerimiz yakın olduğu için yalnız kalmasın diye sürekli onlarda kalıyordum.”* Lise öğrencisi kız katılımcı (KL_4) karşı cinsle yaşadığı olumsuz tecrübenin güven duygusunu yaktığını söylemiştir: *“Güven anlamında insanların hiçbirine güvenilmez diye düşünmeye başladım. Özellikle yakın olduğum insanlardan korkarım. Çünkü uzaktaki insanlara karşı gardımı alabilirim ama yakınumdaki eğer kötü bir insansa beni etkileyebilir. Yakın olduğum insana karşı*

duvarlarımı indiririm biraz. Dedim ki bir daha insanlara hiçbir şekilde güvenmeyeceğim.....Ben ya dedim, nasıl yani dedim, nasıl oluyor böyle bir şey, nasıl olur. Tanıyorum, arkadaşım dediğim, her derdimi anlattığım paylaştığım bir insanın bile böyle yapması nasıl bir şey bu dedim. Nasıl bir hayat? Tamam dedim. Güven dediğimiz şey, tamam dedim, göreceli bir şey bu. Böyle bir olay yaşadım. Böyle bir olayı hiç yaşamak istemezdim. Çünkü gerçekten insan olarak değer verdiğim bir kişiydi böyle bir şeyi hiç yaşamak istemezdim.”

3.3.2.5. Yazılı ve görsel medyadan arama yapmak

Bazı ergenler anlamsızlık yaşantılarında yazılı ve görsel medyadan arama yapmayı tercih etmiştir. Liseli kız öğrenci KL_1, yaradılış konusunu aşmak için araştırma da yaptığını ifade etmiştir: *“Onun dışında Allah beni neden yarattı sorusunu pek çok kişi gibi ben de sordum. Soruya cevap aldığım konusunda da tabii araştırarak, düşünerek ve Kur’an okuyarak kendimce cevaplar buldum.”* Liseli erkek öğrenci EL_4 aynı sorunu yaşayan insanlarla ilgili arama yapmanın kendisini rahatlatıldığını ifade etmiştir: *“Biraz da internete bakarım. Hani insan bir kötü bir duruma düşünce kendisi gibi insanları görünce böyle bir rahatlar ya, bende de bazen böyledir. Sadece bende olmuyormuş bu sorun gibi düşünmemi sağlıyor. ... Bazen de internetten görüşlerine değer verdiğim kişilere bakarım. Forumlara falan bakarım ne tür görüşler var diye.”* Üniversite edebiyat bölümü kız öğrenci KÜ_5 internetin faydalı olabileceğini söylemiştir: *“Sosyal medyanın ve internetin, doğru bir kullanım ile kişiye çok fazla imkân tanıyabileceğini düşünüyorum.”*

4. ANLAMSIZLIĞA BAĞLI KAVRAMLARLA İLGİLİ DÜŞÜNCELERİ

Anlam, hayatın tüm alanlarıyla ilgili bir kavramdır. Hayatın anlamının bozulması ya da kaybolması durumlarında insanlar anlamsızlık duygusu yaşarlar. Dolayısıyla gerek anlam gerekse anlamsızlık duygusu, hayatın temel alanlarıyla son derece ilişkilidir. Araştırmada katılımcıların anlamlı bir hayatın temel özellikleri olan mutluluk, değerlere sahip olma, güven duygusu, özgürlük düşüncesi ana kategorileri ele alınmıştır. Ayrıca anlamsızlık durumlarında yaşanan birçok sorundan biri olan bağımlılıklar da araştırmada incelenen bir kategori olmuştur. Araştırmada her bir kategori ile ilgili ana

ve alt sorular sorulmuştur. Sorulara verilen cevaplardan elde edilen ana kategoriler Şekil 17’de gösterilmiştir.

Şekil 17: Anlamsızlığa Bağlı Kavramlar

4.1. Mutluluk

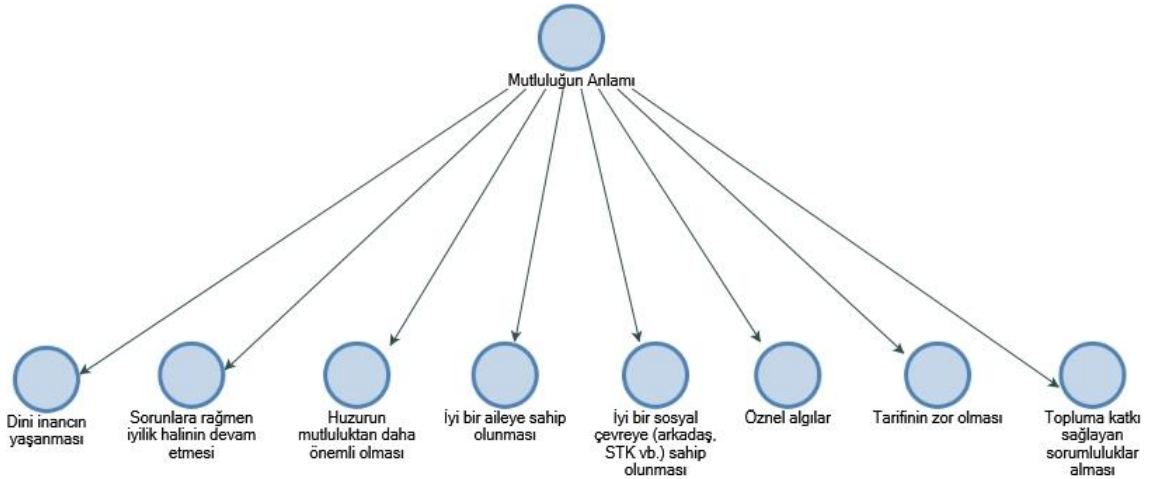
Anlamli bir hayatın en önemli bileşenlerinden biri mutluluk kavramıdır. Birçok araştırma anlamli bir hayat ile mutlu bir hayat arasında yüksek düzeyde ilişki olduğunu ortaya koymaktadır (Aydemir, 2008; Debats, 1990; Güven, 2008; Morgan, 2009 vd.). Chamberlain ve Zika hayatın anlamını mutluluk ile ilişkilendirmişlerdir (Chamberlain ve Zika, 1988)

Mülakata katılan ergenlerin verdikleri cevaplar mutluluğun anlamı hakkındaki düşünceleri ve mutlu olup olmadıkları açısından iki ana tema çerçevesinde incelenmiştir.

4.1.1. Mutluluğun Anlamı

Anlamli bir hayatın temel bileşenlerinden biri de mutluluktur. Anlamsızlık hayatın ahengini ve tamlığını bozan (Jung, 2013: 41-45), mutluluğu ve yaşam memnuniyetini olumsuz etkileyen bir duygudur (Kıraç, 2007: 80). Ergenlere mutluluk hakkındaki düşüncelerini öğrenmek amacıyla “Mutluluk kavramı sizin için ne anlam ifade ediyor?”

Yaşantınızdan örneklerle açıklayabilir misiniz” sorusu yöneltilmiştir. Mutluluğun anlamına dair soruya verilen yanıtlar sıklık sırasına göre şöyle oluşmuştur: Dini inancın yaşanması (f: 11), sorunlara rağmen iyilik halinin devam etmesi(f: 11), huzurun mutluluktan daha önemli olması(f: 6), iyi bir aileye sahip olunması(f: 5), iyi bir sosyal çevreye sahip olunması(f: 5), öznel algılar(f: 5), tarifinin zor olması(f: 4), topluma katkı sağlayan sorumluluklar alması (f: 3). Verilen cevaplara göre ortaya çıkan temalar Şekil 18’de gösterilmiştir.

Şekil 18: Mutluluğun Anlamı

Mutluluğun anlamı ile ilgili bulgular Tablo 16’da aktarılmıştır.

Tablo 16: Mutluluğun Anlamı

Temalar	(f) sayı
Dini inancın yaşanması	11
Sorunlara rağmen iyilik halinin devam etmesi	11
Huzurun mutluluktan daha önemli olması	6
İyi bir aileye sahip olunması	5
İyi bir sosyal çevreye (arkadaş, STK vb.) sahip olunması	5
Öznel algılar	5
Tarifinin zor olması	4
Topluma katkı sağlayan sorumluluklar alması	3

Mutluluğun anlamı ile ilgili en sık kullanılan tema dini inancın yaşanması teması olmuştur. Hökelekli'ye göre din insana anlam ve güven sağlayarak, iç dünyasına huzur vererek ve dini gruplar aracılığıyla sosyal destek sağlayarak insan mutluluğuna katkı sağlamaktadır (Hökelekli, 2012a: 68). Schowalter'ın belirttiğine göre 100 araştırmadan 79'unda din, mutluluk, umutlu olma, yaşam memnuniyeti gibi olumlu ve gerekli duygulara pozitif katkı sağlamaktadır. Dinin depresyonla ilişkisini araştıran 101 farklı araştırmada dindarların dindar olmayanlara göre üçte iki oranında daha az depresyon belirtisi gösterdikleri tespit edilmiştir (Akt. Apaydın, 2010: 64). Bu temada ergenler dini inancı yaşamanın, insanın yaratılışına uygun yaşamasının, dini değerler için çaba göstermenin mutlu olmanın anahtarı olduğunu ifade etmişlerdir. İfadeler bilimsel görüş ve araştırmalar ile paralellik göstermektedir. N. Hartman mutluluğun anlamın bir sonucu olduğunu söyler. Ona göre bir şey mutluluk verdiği için anlamlı değildir. Anlamlı olduğu için mutluluk verir (Bahadır, 1999: 51). Lise öğrencisi EL_2 dinin insanı tatmin ederek mutlu olmasını sağladığını belirtmiştir: *“Dini inancı olmayan insanlar tatmin olmayacağı için mutlu olamazlar.”* Başka bir lise öğrencisi KL_1 ise mutlu olmayı fitrata uygun yaşamak ile açıklamıştır: *“Mutluluk çok önemli bir şey. İnsan bozulmamış fitratına uygun yaşarsa mutlu olabilir diye düşünüyorum. Çünkü şu an fitratlarımızı bozmaya çalışıyorlar. İnsanın fitratında her zaman iyiye doğru bir yönelim vardır ve insan bu fitratına uygun yaşarsa mutlu olur.... Benim için ahlaki değerler önemlidir. İnsanın değerleri bence insanın fitratıdır. İnsanın ahlaki değerlerine yani fitratına uygun yaşaması gerekir. Eğer ahlaki değerlerine yani fitratına uygun yaşarsa mutlu olur. Mutlu olunca da hayatı anlamlı olur.”* J. E. Barnhart ve M. Prozesky dini, faniliği gidermeye yönelik temel bir ilgi ve nihai mutluluk aracı olarak görürler (Kartopu, 2006: 78). Üniversiteli erkek öğrenci EÜ_1, bu görüşü destekleyen bir ifadede bulunmuştur. Allah'ın rızasına uygun yaşanarak mutlu olunabileceğini ifade etmiştir: *“Mutluluk kavramı lise döneminde daha çok benim için haz almaktı. Ama kısmi bir mutluluktan bu mutluluk. Hep düşünüyordum nasıl böyle sınırsız mutlu olabilirim diye. Sonsuz mutluluğa ulaştığım zaman kimse sana ne olacak diye sormayacak mesela öyle düşünüyordum. Ne için diye sorulmayacak tek soru mutluluk diye düşünüyorum. Benim için sonsuz mutluluk ne olabilir diye düşündüğümde, Allah'ın rızasına kavuştuğum zaman sonsuz mutlu olabilirim. O da burada olmaz. Sonuçta dünyada öleceğim için o gün mutsuz olacağım. Ama ahirette*

gittiğim zaman orada benim için sonsuz bir mutluluk olacak. Eğer Allah'ın rızasına uygun yaşarsam. O sonsuz mutluluğa ulaştıktan sonra kimse bana ne için diye soramayacak. Yani sonsuz mutluluğu en yüce amaç diye görüyorum. Bir adamla konuşuyoruz mesela. Sonuçta biz ilhamımızı Kur'anı Kerim'den aldığımız için adamla en son meseleyi şeye getirmem lazım sonuçta. İşte bu dünya bitecek, Allah'ın rızasına uygun yaşamam lazım falan. Meseleyi buraya getirdikten sonra nasıl beraber güzel işler yapabiliriz. Bunları söylüyorum insanlara. Konuştuğum, sohbet ettiğim arkadaşları sohbetlere davet ediyorum tefsir sohbetlerine. Beni en çok mutlu eden şeylerden birisi o adamın kabul etmesi bu teklifimi.” Dini metinler insanlığın ve Müslümanların mutluluğunu önceleyen örneklerle doludur. Kur'an-ı Kerim'de “Artık iman edip salih amellerde bulunanlara gelince; Rableri onları Kendi rahmetine sokar. İşte apaçık olan 'büyük mutluluk ve kurtuluş' budur (Casiye, 45/30) benzeri ayetler vardır. Üniversitede okuyan EÜ_7 inandığı değerlerin yaşanması durumunda hem kendisinin hem de insanlığın mutluluğa erişeceğini ifade etmiştir: “Hayatın anlamı, belli inançları vardır insanların ve belli inançlarını yaşadığında, mutlu olduğunda hayatın anlamını anlamış oluyorlar. Yani ideal anlamda benim dini inancım gereği, insanın mutlu olması için gereken en önemli şey Allah'ın hükümleriyle hükmedilmesidir. Bu olduğunda insanlar mutlu olur ve ben de bu olduğunda mutlu hissederim kendimi.”

Dini inançların yaşanmasıyla birlikte en sık vurgulanan tema “sorunlara rağmen iyilik halinin devam etmesi”dir. İnsanlar sınırlı olanaklara sahipken de mutlu olabilirler (Ward, 2002: 45). Bu temada katılımcılar sonsuz ve sürekli bir mutluluğun mümkün olamayacağını, dünya hayatının sorunlarla birlikte var olduğunu ve bu sorunlara rağmen mutlu olunabileceğini ifade etmişlerdir. Temayla ilgili bazı ifadeler aşağıdadır:

“Sürekli bir mutluluk bence yok. Çünkü kendisi mutlu olmak için maddi şeylere başvuranlar da bir zaman sonra her şeyi elde ettiklerinde asıl istediklerinin bu olmadığını, mutlu olamadıklarını anlıyorlar. Bende mesela bir arkadaşım olduğu zaman veya bir insanla geçirdiğim güzel vakit benim mutlu olmama sebeptir ama bu arkadaşımın kötü bir hareket görmem de mümkün. Yani kısaca özetlersem her mutluluğun ardında veya öncesinde bir mutsuzluk çekme olasılığımız vardır bence. Misal verirsek bir insan evlilik yoluna girmiştir, o insanla mutlu olma düşüncesi vardır. Evlenir mutlu olur ama bu evliliğin her evresi mutlu olarak mı geçer yani zorluklar yaşamazlar mı? Tabii ki de yaşarlar, üzülürler, tartışırlar, sıkıntılar çekerler ama mutlu oldukları zamanlar da olur. Gerçek bir mutluluk istiyorsak aralarda küçük küçük üzüntüler de sıkıntılarda yaşayacağımızı unutmamak gerekir. Hemen şeyimizi

yitirmememiz gerekiyor. Çünkü birçok insan bunu kaçırıyor. Mutlu olmak deyince hayatın her anında mutlu olabileceğini zannediyor ama yanılıyor sonrada boşluğa düşüyor.” (EL_1)

“İnsanın her zaman gülmesi ya da mutlu olması gerekmiyor. Bazen sorun yaşamak ve acı çekmek de insana iyi gelebiliyor. Hani ilaç içmek ya da iğne olmak gibi.” (KÜ_2)

“İyi bir işim, iyi bir eşim olsa mutlu olurum. Ama bunları ideal hedefler olarak görmüyorum. Amacım değil bunlar. Mutluluk işte böyle bir şey. Bunların böyle olmama ihtimali de var. Eşin çok sıkıntılı biri olabilir. İşinden çok para kazanamayabilirsin. Bu durumlarda insan mutlu olmayı hak etmiyor gibi bir sonuç çıkıyor. Tala ve Mes diye bir film vardı. Orda her şey yolunda gitmiyordu. Bir adam vardı medresede eğitim görmesi gerekiyordu, bu yüzden çalışmıyordu. İş hayatı kötüydü. Eşi yatalak duruma gelmişti. Ama her halükarda mutlu olabildiklerini görebiliyorsun. Burada işte senin beklentilerinin yerine gelmesinden ziyade imtihan edildiği şeyden geçmiş olma hissi seni mutlu eder.” (EÜ_5)

“Sürekli gülen değil olması gereken tepkileri veren kişidir mutlu kişi. Sürekli gülen birinin sıkıntıları olduğunu düşünürüm. İnsanın sürekli gülmesi başka yerlere poz veriyormuş gibi hissettiriyor. Acı da gerekli bir şey bence. İnsanın mutlu olması da biraz öyle bakınca oluyor zaten. Yoksa bir sürü şeyden mutsuz olabilirim. Metronun geç gelmesinden, işimin iyi gitmemesinden, birinin boş yere aramasından vs. sebep çok. Tavrınız, olaya bakış açınız önemli. Mesela çok anlaşılmayacak, geçinilmeyecek biri tahammül seviyenizi yükseltiyor.” (KÜ_6)

“Mutlu olmanın ne olduğu zor bir soru. Bence mutlu olmak bunu düşündüğüm zaman, öyle çok geniş ya da böyle çok felsefi bir şey bulamadım. O yüzden gülümseyebilmek olduğunu düşündüm. Ama insan her zaman mutlu olup gülmeli midir? Hayır. Mutlu bir insanı tarif ettiğim zaman sürekli 24 saat, bütün bir gün gülen insan kafamda canlanmıyor. Bence zaten böyle de olmaması lazım. Çünkü bazen hani hep böyle olsaydı, seni şimdi mutlu eden şeyler bir süre sonra mutlu edemez hale gelirdi. Bazen bir zorluk yaşadından sonra o zorluk sayesinde normalde hayatında çok basit olan bir şey bile seni mutlu edebilir hale geliyor. Şöyle bir örnek düşünelim. Otobüste ya da metroda bazen gençler sürekli kahkaha atıyorlar. Bu çok güzel ve doğru bir şey değil. Kahkaha atmak böyle daha samimi olduğun insanlarla baş başayken daha doğru.” (KÜ_8)

“Bence mutluluk abartıldığı kadar büyük bir şey değil. Ben küçük şeylerle de mutlu olabileceğimizi düşünüyorum ama bu kişiye bağlı biraz da. Hani büyük bir şeyleri elde etmek, maddi şeyler bence mutluluk değil. Mutlu olmak bize bağlı. Etrafımdaki birçok insan mutlu olmayı beceremiyor. Bilmiyorlar. Sizin dediğiniz gibi büyük hayaller kurulunca sorun oluyor. Büyük hayaller yerine kendi yaşadığımız hayata odaklanırsak daha mutlu olabiliriz bence. Çünkü sonuçta onlara sahip değiliz, ona ulaşmaya çalışmak için çabalayacağız falan ulaşamayınca da yine üzüntü ve stres...” (KL_5)

Mutluluğun ne olduğu ile ilgili soruya verilen cevaplarda dikkat çekici bir durumla karşılaşmıştır. Literatürde mutluluğu saadetli ve huzurlu olma olarak değerlendirenler olmuştur (Kademoğlu, 1992: 297; Yıldız, 1997: 4). Ancak huzur kavramının mutluluktan daha önemli olduğunu söyleyen bazı katılımcılar iki kavram arasında bir ayrıma gitmişlerdir. Bu konuda yönlendirici bir ifadeye özellikle yer verilmemiştir. Ancak bazı katılımcılar huzur kavramını ön plana çıkarmışlardır. Yapılan araştırmalar dindarlığın manevi boyutunun insanlara manevi doyum ve huzur verdiğini ortaya koymaktadır (Acaboğa, 2007; Jasarevic, 2014; Taş, 2009). Katılımcıların dindar olması ve çoğunun STK mensubu olması nedeniyle dini bilinç düzeylerinin yüksek olmasının, bu durumun ortaya çıkmasının sebeplerinden biri olabileceğini düşündürmektedir. Üniversitede ilahiyat fakültesinde okuyan bir kız öğrenci olan KÜ_2 mutluluğun daha geçici huzurun ise daha kalıcı olduğunu ifade etmiştir: *“Ben mutluluk ile huzuru ayırıyorum. Mutluluk daha geçici bir şey. İşte arkadaşlarla bir araya gelirsün, sohbet edersün ya da beğendiğin bir şey alırsün mutlu oluruz geçer biter. Ama huzur daha farklı. Mesela şöyle bir örnek vereyim arkadaşlarımla birlikte faydalı bir iş yapıyorsun ve bitiriyorsun o işi birlikte yapmak insana huzur veriyor.”* Üniversitede edebiyat bölümünde okuyan KÜ_5 benzer bir cevap vermiştir: *“Hocam bu soruları tam adamına sormuşsunuz. Bu konuları konuşmayı seviyorum ben (gülüyor). Mutluluk benim için boş bir kavram. Gelip geçici bir şey. Ailenle mutluyken ya da arkadaşlarıyla vakit geçirirken mutlu olursun. İşte gelip geçici tıpkı bu dünya gibi. Sürekli mutluluk diye bir şey yok. Mutluluktan öte benim hayatımda huzur daha ön planda. Ara ara mutlu olup kalbin huzur içinde olması daha iyidir bence.”* Üniversitede mimarlık bölümünde okuyan erkek katılımcı olan EÜ_3 mutluluk kavramının birçok kişi için manipülatif ve yanıltıcı bir yönü olduğunu ifade etmiştir: *“Mutluluk benim için hiç bir şey ifade etmiyor. Benim için bir karşılığı yok. Onun yerine huzur kavramını koyuyorum ben. Huzurun anlık durumuna mutluluk deniyorsa onu bilmem. Hocam mutluluk biraz daha üretilmiş bir kavram gibi geliyor. Yani çok da insanın mevcut durumunu karşılayan bir şey gibi gelmiyor. İnsanın mutmain olması, bir şekilde huzur kavramını ifade ediyor gibime geliyor. Hani mutluluk Yasin hoca bir espri yaptı güldük gibi, geçici bir şey. Ama huzur daha içten, daha derin, daha sürekli bir kavram gibi. Aslında şey, geçen bir şey okumuştum. Gülmek en büyük eylemdir falan. Cem Yılmaz esprisi gibi geliyor bana. Çok mantıklı değil. Anlık bir şeylerden mutluluk olma bir*

uyuşturucu gibi geliyor bana. Var olan her şeyin üstünü kapatıp mutluyum falan. Ama her şey o değil. O sıkıntılar, o dertler senin bir parçan. Sıkıntıların olmasına rağmen insanın kendini iyi hissetmesi anlamında bir şey var.” Son araştırmalar huzurun çok boyutlu bir kavram olduğunu göstermektedir (Hökelekli, 2012a: 69). Üniversite PDR bölüm öğrenci kız katılımcı KÜ_7, huzurun mutluluktan daha üst bir kavram olduğunu ifade etmiştir: *“Mutluluk ve huzur birbirine yakın kavramlar. Birbiriyle kıyasladığımda huzur daha üst bir şeyi ifade ediyor benim için. Her zaman huzurlu hissedebiliriz ama mutlu hissedemeyebiliriz. Mutluluk her zaman hissedebileceğimiz bir şey değil. Ya da mutluluk her zaman olması gereken bir şey değil, hayatını hep mutluluğu isteyerek, amaçlayarak yaşamak bence yanlış.”*

Bazı katılımcılar mutlu olmanın yolunun iyi bir aile yapısına bağlı olduğunu söylemişlerdir. Yapılan araştırmalar sağlıklı bir aile ortamının hem yaşam doyumuna hem de anlamlı bir hayata katkı sağladığını ortaya koymaktadır (Asar, 2016; Bektaş, 2018; Çelik, 2010; Kirişoğlu, 2016; Özkan, 2014; Sarıcı, 2016, Tatay, 2015). Bulgular araştırma sonuçlarıyla örtüşmektedir. Şehir dışından gelen üniversite öğrencisi EÜ_1, anne babasına kavuşmasının kendisini mutlu ettiğini şöyle ifade etmiştir: *“Bir de eve gittiğimde annemin elini öptüğümde babama sarıldığımda, onlarla evde oturup muhabbet ettiğimizde çok mutlu oluyorum.”* Lise öğrencisi kız katılımcı KL_2 mutluluğu *“Mutluluk benim için ailem ve arkadaşlarımla geçirdiğim zamandır”* şeklinde tanımlamıştır.

Mutluluğun anlamı ile ilgili öne çıkan diğer bir tema da sosyal çevre ile ilgilidir. Bazı ergenler iyi bir arkadaş çevresine, kendisini ifade edebilecekleri bir STK/cemaat çevresine ya da yakınlarında kendilerine destek olabilecek kişilerin bulunmasına dikkat çekmişlerdir. Bazı öğrencilerin ifadeleri şu şekildedir:

“Bir arkadaş ortamında bulunmak beni çok mutlu ediyor. Uzun süreli aile ortamındansa, arkadaş ortamı beni daha mutlu ediyor. Onlarla sohbet etmek, tartışmak beni daha çok mutlu ediyor. Yani şöyle, sohbet etmeyi başkalarıyla konuşmayı çok seven bir insanım. Ama aile ortamında bu pek olmuyor. Sohbet edeceğin konu sayısı kısıtlı. Arkadaş ortamında bunu daha çok sağlayabiliyorsunuz. Bu hazdan ziyade beni mutlu ediyor. Ailenin de burada yeri farklı tabi, onlarla da yaşadıkların seni ayrı mutlu eder ama arkadaş ortamı daha aktif geliyor bana.” (EÜ_5)

“Mutluluk bir nevi kendimce çevremdeki insanların da mutlu olmasıdır. Mesela yanımdaki insan mutluysa bende mutluyumdur. Üzgünse ben de üzgünümdür. Yalnız olan bir şey değildir mutluluk kanaatimce. Birden fazla kişinin mutlu olması durumunda mutluluk vardır bence.” (EÜ_6)

“Mutlu olmak bana göre arkadaşlarımla veya kuzenlerimle zaman geçirmektir.” (EL_6)

Bazı katılımcılar mutluluğun topluma katkı sağlamakla mümkün olabileceğini ifade etmişlerdir. Temayla ilgili bazı örnekler şu şekildedir:

“İnsanlarla yardımlaşmak, mesela çok kötü bir durumda olan bir insana yardım etmekten büyük mutluluk duyuyorum. Beni çok mutlu ediyor.” (KL_2)

“Mutluluk kavramını düşündüm ancak tam olarak açıklayamam. Belki de bu eğitim sisteminin getirdiği bir şeydir. Kavramları açıklamakta zorlanıyorum. İyilik yapmak beni mutlu eder. Yakın zamanda, iyilik yaptım diye paylaşmıyorum ama pazar sonrası yorgun olduğumu düşündüğüm birine yardımcı olmuştum. Eşyalarını evine kadar taşımuştum. O gün kendimi çok mutlu hissettim. O kişinin bana minnet duyması, teşekkür etmesi ya da mutlu olduğunu gösteren bir bakışla bakması beni mutlu etmeye yetti.” (KL_6)

Ergenler birçok kavramı kendi düşünsel ve duygusal süzgeçlerinden geçirerek öznel sonuçlara ulaşırlar (Köknel, 1981: 36). Araştırmalar birçok konuda ergenlerin öznel ve değişken yorumlar geliştirdiklerini ortaya koymaktadır (Koç, 2019; Kulaksız, 2011; Musaağaoğlu, 2004 vd.). Mülakata katılan bazı ergenler mutluluk kavramı ile ilgili öznel ve değişken açıklamalarda bulunmuşlardır.

Üniversiteli erkek katılımcı EÜ_5 hayatta doğru seçim yapılırsa mutlu olunacağını ifade etmiştir: *“Bu kavram hidayete benziyor. Hidayet bulmak gibi. İnsanın seçimleri olur. Doğru seçim yaptığı vakit, bence mutluluk işte bu andır. Sık verilir ya şu örnek. Yiyeceğiniz vardır, çok fazla yiyeceğiniz vardır. Onu tek başına yediğinizde duyduğunuz şey aslında hazdır. Bunu paylaştığınızda ise mutlu olursun. Böyle bir örnek vereyim. Normalde doğru davranış onu paylaşmak gibi gelir. Paylaşmak gibi bir ikileme düşmüşsen, eğer tek başına yemeği tercih etmişsen bundan alabileceğin sadece hazdır. Yani demek istediğim bence doğru seçim yaptığın vakit duyduğunuz şey mutluluktur.”* Üniversite öğrencisi kız katılımcı KÜ_6 farklı olumlu yaşantıların kendisini mutlu ettiğini belirtmiştir: *“Bir imamın uyuşturucu kullanan gençleri bundan uzaklaştırması benim için çok mutluluk verici bir şey oluyor. Bunun benimle çok alakası yok. Ya da dünyanın bir ucunda bir adamın benim diğer insanlar için kaygılandığı*

şeylerde onun da kaygılanması benim için mutluluk verici oluyor. Aaa böyle dertli insanlar varmış diye düşünüp mutlu oluyorum. Günlük hayatımda yaşadığım küçük anlar da mutlu ediyor. İkisi aynı şey mi bilemiyorum. Farklı biraz gibi. Arkadaşımın beklemediğim bir hediyesi de beni mutlu edebiliyor. Ama dediğim gibi iyi insanların varlığı da mutlu ediyor, dertli insanları tanımak ta beni mutlu ediyor.” Bursa dışında bir üniversitede okuyan erkek katılımcı EÜ_8, mutluluk ile ilgili tanımlamakta zorlandığı birçok şeyi bir arada ifade etmiştir: *“İnsanlar yapmak istediklerini yapınca mutlu oluyor. Gerçi bu da benim dediğim şeye ters düşüyor. O zaman benim dediğime göre bakacak olursak anlamlı bir hayat bu dünyada elde edemeyeceğin bir şey için yani Allah rızası için uğraşmaksa o zaman bu dünyada mutlu olamazsın sonucu çıkıyor... Aslında bu dünyada mutluluğun imkânsız olması mantıksız değil. Bu daha önce düşünmediğim bir mevzu açıkçası yani şimdi düşünüyorum. Yaşımdan dolayı mı bilmiyorum ama beni bir ailem olması mutlu eder. Dünyada haksızlıklar var. Ortadoğu kan ağlıyor. Müslümanların kanı dökülüyor. Çocuklar ölüyor. Bunlar için de üzülüyorum, bunlar beni mutsuz ediyor demek isterdim aslında ama yani açıkçası gündelik dünyevi mutsuzluklardan bunları düşünmeye çok vakit kalmıyor. Ama arada sırada göğsünde bir ağrı, acı hissediyorsun. İnsanların yaşadığı bütün sıkıntıları düşündüğünde benim yaşadığım sıkıntılar, mutsuzluklar dert mi diye düşünüyorsun tabii. Allah'ın rızasını hayatının merkezine koymuş bir insan için dünyadaki diğer sorunlar anlamsızlaşıyor. Mutluluk dâhil.”*

Mutluluğun anlamı ile ilgili son tema “mutluluğun tarif etmede zorlanma” olmuştur. Lise öğrencisi EL_1, mutluluk kavramı için *“Çok soyut bir kavram. Belki çok yaşadığımız ama kelimelere dök dediklerinde böyle anlatılmaz yaşanır diyesi geliyor insanın. Bilmiyorum hiç düşünmemiştim. (duruyor, düşünüyor). Birçok olayla mutlu olursun. Seni üzecek olayların dışındaki her şey seni mutlu edebilir.”* ifadelerini kullanmıştır. Üniversitede okul öncesi öğretmenliği okuyan kız katılımcı KÜ_1, mutluluğun nasıl bir şey olduğunu anlatmakta zorlandığını şu cümlelerle ifade etmiştir *“Zor bir süreçti. Mutlu musun değil misin diye düşünüyorsun ama insan her zaman mutlu olmak zorunda değil. Bazen mutsuz olmak gerektiğini düşünüyorum. Çünkü düşünmene fırsat veriyor. Sürekli mutlu olup eğlenirken düşünmeye fırsat bulamıyorsun. O anın zevkini çıkarmaya çalışıyorsun. Ama mutsuz olduğun zaman bir sorgulama sürecine giriyorsun. Ve bu sorgulama bazı şeyleri daha da aşmana katkı sağlıyor.*

Lisede okuyan erkek öğrenci EL_4 benzer ifadelerde bulunmuştur: “Mutlu olmak aslında zor bir soru. Felsefede vardır mesela mutluluğun kaynağının ne olduğu. Mesela çikolatalı pasta yediniz diyelim mutlu oldunuz. Ama herkes tatmin olmaz aynı şekilde aynı şeylerle. Tatmin olabiliyorsanız bence mutlusunuzdur. Bu kötü bir şey de olabilir.”

4.1.2. Dindar ergenler mutlu mu?

Ergenlerin mutluluk ile ilgili görüşlerinin kişisel durumlarıyla uyumlu olup olmadığını anlamak için “Kendinizi mutlu bir insan olarak tanımlayabilir misiniz?” alt sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların 15 tanesi mutlu olduğunu, 2 tanesi de mutsuz olduğunu ifade etmiştir. Mutlu olduğunu söyleyen katılımcılar küçük şeylerle mutlu olmayı başarabildiklerini, şükür duygusuyla mutlu olabildiklerini, anlamlı ve güzel bir hayat yaşadıkları için mutlu olduklarını ifade etmişlerdir. Mutlu olduğunu belirten bazı katılımcı ifadeleri aşağıdadır:

Küçük şeylerden mutlu olabilmeyi bilmeliyiz bunun yanında insan mutsuzluğu da yaşamalı. Mutlu olmak için sürekli çabalaman gerekiyor ama hep mutlu olduğunuzu düşündüğünüzde o zaman bir çaba göstermezsiniz. Ya da hep mutlu olmaya çalıştığınızda mutluluk eşliğiniz yüksek olduğu için mutlu olmak yerine mutsuz oluyorsunuz. (KÜ_1)

Tanım yapamayacağım. Ama burada birkaç tane örnek vermek istiyorum. Ben ne zaman mutlu olurum? İnsanların sabahın körü dediği vakitte, sabahın nuru diye düşünerek ayakta olmak beni mutlu eder. Bir ilkbahar günü güneşin sıcaklığını hissetmek beni mutlu eder. Bir Cuma günü anneannemi arayıp “Anneanne, cuman mübarek olsun” dediğimde onun mutlu olduğunu fark etmek beni mutlu ediyor. Ya da bir bayan olarak yaptığım yemeğin sevilmesi beni mutlu ediyor. Bir hastamın mutlu olması, mesela biri 17 yaşında bir kızdı. Diyalize girecek diye beklerken toparlayıp diyalize girmemiş olması beni mutlu ediyor. Ama bunlar biraz şey, anlık galiba. İç huzur meselesiyle bunlar biraz farklı şeyler. Tüm bunların kaynağını Allah ile irtibatlandırmaya çalışıyorum. (KÜ_3)

Anlamlı bir hayatımın olduğunu düşünüyorum. Mutluluk anlamlı hayatla mümkün olduğundan mutlu olduğumu söyleyebilirim. (EÜ_4)

Mutlu bir insan olduğumu düşünüyorum, bence muthuyum. Beni en çok mutlu eden şey ne olur buna karar veremedim. Mesela ailemle ya da arkadaşlarımla güzel vakit geçirmek beni mutlu eder. Yeni şeyler öğrenmek beni mutlu eder. Öğrendiğim şeyleri başkalarına anlatınca, onların da öğrenmesi beni mutlu eder. Çoğu zamanlarda okulda öğrendiğim şeyleri bile

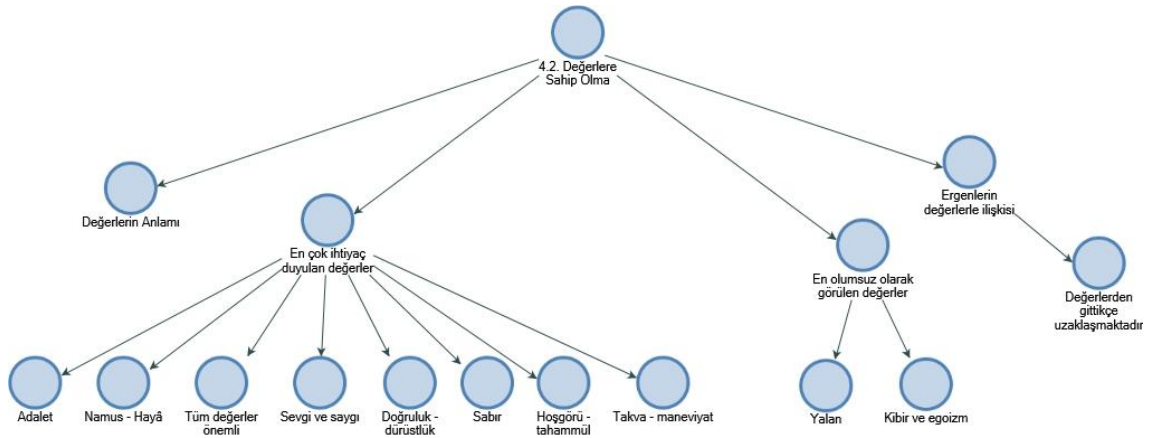
insanlara anlatıyorum. İnsanlara faydalı olunca böyle mutlu oluyorum. Beni anlayamamak mutsuz edebilir. Ya da yalnız kalmak mutsuz eder. (KÜ_8)

İki öğrenci mutsuz olduğunu ifade etmiştir. Üniversitede okuyan kız öğrenci KÜ_5, mutlu olduğu zamanlar da olduğunu ancak mutsuz zamanlarının da olduğunu ifade etmiştir. Yaşadığı kararsızlığın ruh haline yansımaları şöyle ifade etmiştir: “Beni üzen o kadar çok şey var ki (düşünüyör bir süre). Şimdi düşündüm de çok mu fazla üzülüyorum ben acaba? Hassas bir kalbe sahip olduğumu düşünüyorum. Bu şekilde söylemem ne derece doğru bilmiyorum ama öyle düşünüyorum. Kendimi ifade edememem, benim için önemli olan şeylerin diğerlerine boş gelmesi ve bunu hoş olmayan şekillerde belirtmeleri, saygı duymamaları gibi şeyler beni üzer. Ama daha çok sanırım insani noktalarda takılıyorum ben olaylara. Diyelim ki benim Emine diye bir arkadaşım var. Emine benim varoluş sancılarımı anlasa ne olur, anlamasa ne olur? Çok bunu önemsemiyorum. Herkesin özelini bilmesine gerek yok zaten. Ama bir bakıyorum Emine bana yalan söylemiş, beni hep kandırmış. Bunu öğrenince çok üzülüyorum. Ama yıllar geçtikçe beni üzen ya da mutlu eden şeyler de değişti. İki yıl önceki benle şimdiki ben arasında çok fark var. İki yıl önce sudan sebeplerle üzülürken şimdilerde daha çok insani iletişim noktasında yapılan kabalıklara üzülüyorum. Artık insanların beni anlamasını da çok beklemiyorum. Beni anlayan biri hep yargılamaz, doğru sorular sorar. Çünkü bir örnek vereyim. Sizin teziniz için de faydalı olabilir. Mesela iki yıl önceki ben ile şimdiki ben aynı değilim. Ben de artık büyüdüm. Eskiden birçok sorunu kafaya takardım. Mesela bir insanın temizliğine dikkat etmemesi, evdeki sorumluluğunu yerine getirmemesi beni ciddi anlamda gererdi. Ama şimdi artık çok önemsemiyorum ve ciddi tepki vermiyorum. Örneğin bu yıl oda arkadaşımın lambaların açık kalması ya da kalmaması konusunda bir anlaşma yaptık. Sonra arkadaşım bu kurala çok uyumadı. Eskiden olsa çok ciddi kızardım, tepki verirdim, trip yapardım. Ama şu anda ciddi anlamda etkilenmiyorum. Hani böyle sorunları büyütme odaklı değil de çözmeye odaklı bir kişi haline geldiğimi düşünüyorum.” Diğer öğrenci de bazen mutsuz olabildiğini ifade etmiştir: “Zaman zaman mutsuz olabiliyorum. Dediğim gibi seçime bağlı olduğu için çoğu zaman yanlış seçimler yapabiliyorum.” (EÜ_5)

4.2. Değerlere Sahip Olma

İnsan hayatını anlamlı kılan unsurlardan bir tanesi de hayata anlam katan bazı değerlere sahip olmaktır. Değerler hayatın birçok alanına etki ederek anlamlı bir hayat

sürmeye katkı sağlarlar. Ergenlerin değerler hakkındaki düşüncelerini öğrenmek için “Hayatınızda değerlerin (adalet, sevgi, takva, sabır, saygı, hoşgörü, affetmek, tevazu, cesaret, iyilik, doğruluk, dürüstlük, cömertlik, namuslu olma vb.) nasıl bir yeri vardır? Kendi tecrübeleriniz ışığında 1-2 örnekle açıkla mısınız?” sorusu sorulmuştur. Mülakatın hem lise hem de üniversite gençliğini kapsamaması dolayısıyla tez danışmanının da önerisiyle parantez içinde bazı değerler örnek olarak verilmiştir. Değerlerle ilgili sorulara verilen cevaplardan 4 ana tema çıkmıştır. Ortaya çıkan temalar Şekil 19’da gösterilmiştir.

Şekil 19: Değerler İle İlgili Temalar

4.2.1. Değerlerin Anlamı

Değer, bireyin kendi hayatında neyin doğru, neyin yanlış olduğu konusundaki geliştirdiği inançları, arzu edilen ve edilmeyen yargıları olarak ifade edilir (Dilmaç vd. 2009: 10). Mülakata katılan ergenler değerlerin genelde insan hayatı için, özelde kendi hayatları için çok önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Ergenler genellikle tüm değerlerin önemi konusunda fikir belirtmişlerdir. Değerlerin önemsiz olduğuna ya da çok önemli olmadığına dair olumsuz ifadeler kullanmamışlardır. Bununla birlikte ergenlerin değerlere ilişkin algıları farklı özellikler göstermektedir. Üniversite sınavına hazırlanan lise öğrencisi EL_2 değerleri insan olmanın anlamı açısından değerlendirmiştir: “Bence insanlar burada örnek verdiğiniz değerlere uygun yaşamalı. Çünkü öyle olmazsa insanlar hem maddi hem manevi olarak iyi bir durumda olmazlar. Yaşar ve ölürler bence. Bir adaletli olmadıktan sonra, bir hoşgörülü olmadıktan sonra yaşamını nasıl bir anlamı olabilir ki. Bu değerler için var olmalıyız.” Üniversite öğrencisi KÜ_2 değerlerin hayatın amacı olduğunu ifade etmiştir: “Değerler benim için önemli. Zaten

bu değerleri yaşamak ve yaşatmak için mücadele veriyoruz.” Üniversitede ilahiyat bölümünü okuyan EÜ_2, değerlerin tüm insanlığı kuşatan ve insanın ahlaki yönünü gösteren bir işaret olduğunu ifade etmiştir: “Değerler bence insanı hukuk boyutundan çıkarıp ahlak boyutuna çıkaran, insanı insan yapan, geliştiren unsurlar. Bir Hıristiyan da bu değerler sayesinde insan olabilir kanısındayım. İnsan olmak karşuya da aksettirilebilen bir şey. Bizim inancımızda gülümsemek sadaka mesela. Bir insanın yüzüne gülümsemek ona değer verdiğini, samimiyeti ve iyi niyeti ortaya çıkartıyor. İnsanlara bu değerler doğrultusunda yaklaşan kişilerin daha insani davranan kişiler olduğu kanaatindeyim.” Lise öğrencisi EL_5 insanın değerli kılan özelliğın ankette örnek verilen değerler olduğunu ifade etmiştir: “Hani diyorlar ya adam gibi adam. İşte böyle biri olmak gerekiyor. Böyle biri iseniz, toplum size değer veriyor ise zaten siz bu değerleri kendinizde yerleştirmişsiniz demektir. Aranılan insan olmuşsunuzdur. Ben buraya sizin yazdığımız değerleri okuduğumda bunlar yaşamın en önemli unsurları diye düşünüyorum.” Üniversitede edebiyat bölümünü okuyan kız öğrenci KÜ_5 değerlerin insan hayatını değerli ve güzel kıldığını belirtmiştir: “Değerler insanın hayatını düzene sokan, güzelleştiren şeylerdir. Kendi hayatımda da bu değerleri arka plana attığım zamanlarda hep bir sorun yaşadım. Oysa insan kendisinde eksik olan değerleri tespit edip her gün birini kazanmaya çalışsa insanlarla problem yaşamayacağına ve toplum tarafından saygı göreceğine inanıyorum. Huzur duygusunu bulmak istiyorsan değerlere uygun davranmalısın. Çünkü yalancı bir insan huzurlu olabilir mi? Bence olamaz. Aslına bakılırsa öyle bir değer koymalıyız ki tüm değerlerini temeli olsun. Hepsini kapsayıcı olan bir değeri vermek isterdim. Mesela ahlaklı olmak olabilir. İnsanın içinde öyle bir şey olmalı ki hata yapmasına engel olmalı ve hata yaptığında da o özelliği o hatasını düzeltmesini sağlamalı.”

4.2.2. Ergenlerin değerlerle ilişkisi

Mülakata katılan ergenlere, toplumun ve gençlerin değerlerle ilişkisi ile ilgili ne düşündüklerini anlamak amacıyla “Toplumdaki gençlerin değerlerle ilişkisini nasıl değerlendiriyorsunuz?” sorusu sorulmuştur. Bu soruya verilen cevaplar ergenlerin; diğer ergenlerin anlamlı bir hayat yaşayıp yaşamadıkları ile ilgili düşünceleri ile paralellik göstermektedir. Değerler insanın hayatına kattığı anlamlardır (Güler, 2012: 86). Bu nedenle anlam arayışının kendisi, hayata anlam katan değerlerin olması

gerektiğini gösterir (Wohlgennant, 1991: 35). Mülakata katılan ergenlerin büyük çoğunluğu, toplumdaki gençlerin hem anlamlı bir hayat yaşamadıkları hem de değerlerden gittikçe uzaklaştıklarını ve bu iki durumun anlamsız bir hayat yaşadıklarının göstergesi olduğunu ifade etmişlerdir. Verilen cevaplardan elde edilen temalar Tablo 17’de gösterilmiştir.

Tablo 17: Ergenlerin Değerlerle İlişkisi

Temalar	(n) kişi	(f) sayı
Değerlerden gittikçe uzaklaşmaktadır	17	17
Değerleri önemsemektedir	0	0

Soruya cevap veren ergenlerin tümü toplumdaki gençlerin değerlerden gittikçe uzaklaştığını söylemişlerdir. Ergenlerin değerleri önemsediklerini ya da değerler anlamında iyiye gittiğini belirten katılımcı olmamıştır. Katılımcılar bu temada içinde; yaşadığımız kültürün gençlere önemli ölçüde zarar verdiği, gençlerin dini ve toplumsal değerleri önemsememe eğilimlerinin gittikçe arttığı, değerlerle ilgili hassasiyetlerin önemini yitirmeye başladığı, gençlerin popüler kültürün yürütücüleri tarafından çok kolay manipüle edildiği gibi olumsuz bir gidişatı işaret eden ifadelerde bulunmuşlardır. Sorulara verilen cevaplar araştırma sonuçlarıyla örtüşmektedir. 2012 yılındaki Dünya Değerler Araştırmasının Türkiye bölümüne göre Türkiyeliler dünyada birbirine güvenme açısından sondan üçüncü sırada yer almaktadır (Örmeci, 2016). Aynı araştırmaya göre değerlerin ve güven duygusunun en düşük olduğu yerler batılılaşmanın da en yoğun olduğu ülkemizin Marmara ve Ege bölgeleridir (Esmer, 2012). Sekam’ın 2013 yılında yaptığı araştırmaya göre de gençler en büyük üç sorundan bir tanesini ahlaki yozlaşma olarak görmektedir (Sekam, 2013: 80). Temayla ilgili bazı cevaplar aşağıdadır:

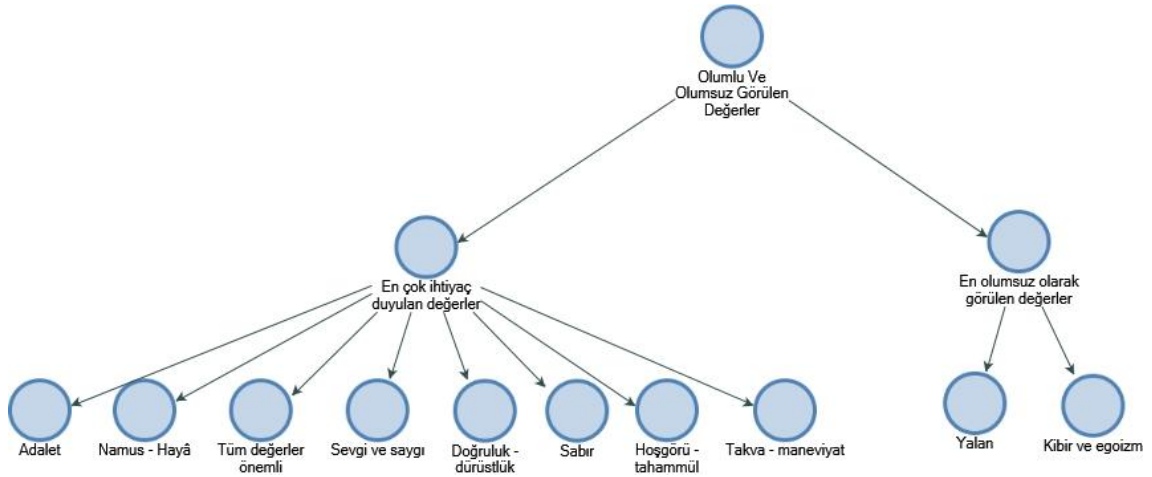
Liseli erkek katılımcı gençlerin konfora düşkün olduğunu ve önemli konularda düşünsel hassasiyetlerinin olmadığını söylemiştir: *“Topluma baktığımda değerlerden hızla uzaklaşan bir gençlik görüyorum. Çünkü gençler şimdi çok rahatlar. Eskiden biraz büyükler sertmiş aslında o daha iyiymiş. Mesela gündemde bir konu olsun. Mesela Afrin*

ya da başka bir şey. İki cümleyi bir araya getiremiyor yani düşüncesi yok adamım. Adamın hiç umurunda değil. Afedersin işte hep kızlarla takılalım veya ne bileyim herkes beni konuşsun, okulun reisi ben olayım gibi şeyler söylüyorlar. Bu yüzden değerlerden hızlı uzaklaşıyoruz. Benim Allah'a şükür mesela bu konularla ilgili bir düşüncem var. Ama onları da hemen dışlıyorlar hani bu tür konularda fikirleri olan gençler gençlikten uzakmış gibi düşünüyorlar. Oysa bu olması gereken gençlik. Ama onlara göre sanki bu konuları konuşanlar 25-30 yaşında doğmuş gibi kişiler. Hâlbuki olması gereken bu. Bir de tabii gençlik değişiyor. Mesela sosyal medyada internette bir şeylere bakabiliyorsun. Tek tıkla her şeyi öğrenebiliyorsun.” (EL_4). Mimarlık bölümü öğrencisi erkek katılımcı EÜ_3, ergenlerin her konuda olduğu gibi değerler konusunda da yönlendirildiğini ve olumsuz bir gidişatın olduğunu ifade etmiştir: “Gençlerin değerlerle ilişkisi konusuna gelince, keşke gençler kendi kararlarıyla değerlerden uzaklaşsalar. Bence bu bile anlamlıdır. Çünkü kendi kararını vermiştir ama bugün gençler karar verici durumunda değiller ve bir şekilde yönlendiriliyorlar ve onlara verileni bir şekilde kabul ediyorlar. Aslında bu insana verilen akıl denilen şeyin ne kadar değersizleştirildiğini gösteriyor. Bu konuda gittikçe daha da aşağıya giden bir durumu yaşıyorlar.” Diğer bir katılımcı gençlerin değerleri yok sayarak yaşadıklarından yakınmıştır: “Toplumdaki gençlerin değerlerden çok uzak bir hayat yaşadıklarını düşünüyorum. Bu değer yargılarının hiçbiri kalmamış çünkü. Gençler çok rahat yalan söyleyebiliyor, birbirlerine haksızlık edebiliyorlar. Bu değer yargıları hiçbirinde neredeyse kalmamış, konu bile edilmiyor gençler arasında.” (EÜ_7). Liseli kız katılımcı KL_4, gençlerin değerlerden uzaklaştığını, büyüklere saygılarının kalmadığını ve değerlere yabancılaştıklarını vurgulamıştır: “Gençlik bence kesinlikle gittikçe değerlerden uzaklaşıyor. Bir kere bazı şeyleri sabretmek gibi bir huyları yok. Hemen her şey olsun istiyor geneli. Hani her şey istediğim anda olsun istiyorlar. Adalet kavramını çoğu zaman yitirmiş durumdadır. Hani ya benim çıkarım, ben düşüncesi daha önce geliyor. İnsanları çok önemsemiyorlar, kendi çıkarları için birçok şeyi yapabiliyorlar. Atıyorum bir kediye bir kap süt vereceğime ben kendime bir şey, bir bisküvi alırım gibi düşünüyorlar. Merhamet kavramı da geriye atılmış oluyor. En ufağından böyle bir yaklaşım var. Bir kere saygı kavramını kaybetmiş durumdayız. Gençlerin konuşma tarzlarına bakılacak olduğu zaman her şey herkesin dilinde. Hani bunlar çok yakın arkadaşlar, çok yakın kankalar gibi. Ama arkadaşının annesi, kız

arkadaşı, normal arkadaşı herkesin çok uygunsuz bir şekilde dilinde dolaşiyor. Bu konularda çok uygunsuz konuşuyorlar. Sorarsan çok yakınlar. Ben böyle bir ifadeyi duyacak olursam sakın yanımın yanında böyle deli de bir tarafım var aslında. Hani elimde kalır, çok kızarım. Ben böyle şeylere dikkat ediyorum. Ama insanlar bu konuda fazla rahatlar. Ya da atıyorum toplumda, bir otobüste giderken bile kendimden büyüklerime yer vermeye çalışırım. Hani orta yaşlı bir insan bile olsa 35 yaşında falan yine de yer veririm. Bazen arkadaşlar söylüyor ya boş ver otur falan ama ben öyle düşünmem. İşte bu durum toplumuzdan bir örnek. İşte teyzelerimize, dedelerimize, “ya sen ne anlarsın işte, ya da bunak” diyen, “siz ne kadar geri kafalısınız” diye düşünen bir gençlik kitlesi var. Oysa yaşanmış bir tecrübeleri var. Ve aslında olması gereken değer yargularımıza uygun bir şekilde yaşamışlar. Gençlik onların yaşadığı hayat tarzından uzaklaştığı için, onların hayatı gençlere geri kafalılık olarak geliyor.”

4.2.3. En çok ihtiyaç duyulan değerler

Katılımcıların ergenler için en önemli gördükleri değerleri öğrenmek amacıyla “Gençlerin duygu, düşünce ya da davranışlarına eksik olan 2 değeri yerleştirmek isteseydiniz hangi değerleri eklerdiniz? Neden?” sorusu sorulmuştur. Soruya verilen cevaplar Şekil 20’de aktarılmıştır.

Şekil 20: Olumlu ve Olumsuz Görülen Değerler

Katılımcı ergenlerin olumlu değerlerle ilgili görüşleri sıklığına göre şu şekilde oluşmuştur: Adalet (f: 19), namus –hayâ (f: 12), tüm değerler önemli (f: 11), sevgi ve saygı (f: 10), doğruluk - dürüstlük (f: 10), sabır (f: 8), hoşgörü - tahammül (f: 6), takva -

maneviyat (f: 4). Olumsuz Görülen Değerler yalan (f: 7) ile kibir ve egoizm (f: 5) olmuştur. Ergenlerin cevaplarından elde edilen bulgular Tablo 18’de aktarılmıştır.

Tablo 18: Olumlu ve Olumsuz Görülen Değerler

Temalar	(n) kişi	(f) sayı
<i>En Çok İhtiyaç Duyulan Değerler</i>		
Adalet	15	19
Namus - Hayâ	11	12
Tüm değerler önemli	11	11
Sevgi ve saygı	10	10
Doğruluk - dürüstlük	9	10
Sabır	8	8
Hoşgörü - tahammül	5	6
Takva - maneviyat	4	4
<i>Olumsuz Görülen Değerler</i>		
Yalan	6	7
Kibir ve egoizm	5	5

Ergenlerin en önemli gördüğü değer adalet olmuştur. Bu temada ergenler toplumsal yaşamın temelini adalet olduğunu sıklıkla vurgulamışlardır. Adaletin insan ilişkilerinin sağlıklı olmasının, kimseye haksızlık yapılmamasının ve toplumun bir bütün olarak iyiliğinin en önemli göstergesi olarak ifade edilmiştir. Üniversite 1. Sınıf ilahiyat bölümü öğrencisi EÜ_1 lise yıllarında adalet duygusu nedeniyle zayıf öğrencileri korumaya çalıştığını ifade etmiştir: *“İnsanlara karşı adaleti çok önemserdim. Lise yıllarında kavgalar olurdu bizim lisede. Gittiğim lisede bir yıl önce de Türk-Kürt kavgası olmuş duvarlarda silah izleri falan vardı. Çok şükür benim bugüne kadar böyle bir ırkçı düşüncem olmadı ama tabii ailemizde, sülalemizde vardı böyle insanlar. Lisede milliyetçi davranan arkadaşlarda vardı onlarla kavga ediyorlardı. 1 kişiye 10 kişiye dalıyorlardı. O zamanlar ben adalet kavramını çok önemsiyordum. Bir kişi bile olsa kim haksızsa buna haksızdır diyordum. O bir kişiyi de savunuyordum korumaya çalışıyordum. O zamanlar daha çok böyle hoşgörü, insanları sükûnete getirme gibi özelliklerin vardı. İlkokulda belli seviyede hep böyle bir tane zayıf bir*

arkadaşım olurdu. Çalışkan ama zayıf bir çocuk vardı onu hep ezmeye çalışırlardı. Gelen vuruyor giden vuruyor hani böyle ezilen tipler olur ya sınıfta. Mesela onu yanıma aldım. Biz de ilkokulda daha yoğunduk. Karacalar olarak kalabalık bir aile idik. Ben de biraz kalıplıydım. Bir şey söyleyene öyle ters cevap veriyordum, o çocuğa karıştırmıyordum. Onlar da sonra o çocuğa karışmadılar sonra. Lisede de aynı şekilde böyle bir tane arkadaşım vardı. Baktım gelen vuruyor giden vuruyor çocuğa. Oğlum dedim annene babana söyle. Korkma dedim. O dedi ki söylesem, bunlar anneme babama da zarar verirler dedi. Ben de dedim ki o zaman sen gel biz beraber takılalım ben seni korurum dedim. Benim aram da iyidir herkesle. Alevi Türkler de, severlerdi beni, benim öyle sempatik bir yönüm de vardı. Beni sevdikleri için onlara itiraz ettiğim zaman çok karşı çıkmıyorlardı.” Lise öğrencisi erkek katılımcı EL_3 adaletin toplumun dengesinin ve insanın mutluluğunun temeli olduğunu ifade etmiştir: “Mesela adalet ile başlayayım. Tam emin değilim ama sanırım Platon’un görüşüydü adalet kavramı. Ben insanları devlete benzetiyorum. Adalet her şeyin temeli Platon’a göre. Dolayısıyla denge kaybolunca devlet de bozuluyor insan da bozuluyor. Adalet olmayınca insanlar mutlu da olamaz. O yüzden en temel nokta bence adalet.” Üniversite ilahiyat bölümü öğrencisi kız katılımcı KÜ_6, toplumda en önemli eksikliğin adalet değeri olduğunu ifade etmiştir: “Adaletin toplumun her katmanında sağlanmadığını düşünüyorum, her konuda adalet. Bir hocanın bile öğrencileri arasında adaletsizliği söz konusu olabiliyor. Adaletinin önüne başka şeyler koyuyor. Nefretini, başkasına sevgisini. Bence gerçekleştirilmesi en zor ve en gerekli kavram adalet.” Üniversite PDR bölümü öğrencisi olan başka bir kız katılımcı KÜ_7, adaletin bireysel yönünden daha çok toplumsal boyutuna dikkat çekmiş, diğer değerlerin adalet sayesinde ayakta kalabileceğini vurgulamıştır: “Bazen de kendi eksikliklerimi ve yanlışlarımı gördüğüm zaman ciddi anlamda geriliyorum. Hata yapmak beni çok üzüyor. Bir toplu iğne muhabbeti olmuştu camide. Bir kişi toplu iğnesini yere düşürse, ben onu kullanmam, kul hakkına girer demişti arkadaşım. Sonra ben kendi kendime düşündüm, dünyada bu kadar haksızlık ve adaletsizlik var, bunları bırakıp toplu iğneyi dert etmesi beni sinirlendirmişti açıkçası. O kişiye karşı da kötü bir şey beslemiyorum aslında ama yine de tuhaf oluyorum tabii. Biraz soğukluk oluşuyor bende. İnsanların dünyasına iki kavramı katabilecek olsaydım birincisi kesinlikle adalet olurdu. Her şey den önce Allah’ın emri. Nefret ettiğiniz bir topluma karşı bile adil olmanız gerekir diyor Allah

bize. Bu hem İslam dünyasının birbirlerine karşı ilişkilerinde önemli bir değer hem de diğer toplumları, insanları da içine katan bir şey. İyilik demedim mesela. Çünkü adaleti bir toplumda gözettiğiniz zaman, iyilik ya da diğer değerleri de vermiş olursunuz aslında. Bir de sadece uhrevi konularda değil dünyevi konularda da bireysel konularda da adalet çok temel ve önemli bir kavram.” Üniversitede Radyo Sinema ve Televizyon bölümü okuyan erkek katılımcı EÜ_8 adaletin toplumsal düzeni sağlayan değer olduğunu ifade etmiştir: “Benim temelde gördüğüm; adalet ve sabır. Adalet toplumdaki düzeni sabır da insandaki düzeni sağlıyor.”

Katılımcı ergenlere göre en çok ihtiyaç duyulan ikinci değer “namus ve hayâ” değerleridir. Katılımcılar gençlik kitlesinde bu konuda ciddi bir dejenerasyon olduğuna dikkat çekmişlerdir. Lise öğrencisi EL_1, eğitim sistemi ve popüler kültürün gençleri bu konuda eğitmediğini, gençlerin kontrolsüzce hareket ettiğini ifade etmiştir: “Toplumdaki gençlerde namuslu olma ve doğruluk yok. Genelde eğitim sistemimiz de bu şekilde, modern dünya da bu şekilde aşıyor. Gençlerimiz de kendilerini bu şekilde yönlendiriyor. Kendilerinin bu namus ve hayâ konusunda bir derterleri yok. Gençlerimiz çok düşüncesiz, bilinçsiz fiiller gerçekleştiriyor. Ortalık yerde uygunsuz birçok harekette bulunuyor, öpüşüyor. Fakat bunun sonucunda neler olacak hiç düşünmüyorlar. Ben bu fiili yaptığım zaman hadi dini açıdan kısmını değerlendirmeyim, ahlaki açıdan toplumsal açıdan benim yaptığım uygunsuz davranış ne gibi sonuçlara çıkacak diye düşünmüyorlar. Bir yapan oluyo, iki yapan oluyo, bir yerden sonra toplumda bunlar normalleşmeye başlıyor. Herkes ben yapıyom, sana ne kardeşim havasında. Etraftaki insanlar da bir yerden sonra aman bana bulaşmasın da ne hali varsa görsün havasında. Bu şekilde düşünmeye devam ettiğimiz sürece neslimiz bozuluyor. Kimse uyardıkça daha da meşru görülüyor. İlk başta küçük sonra büyük topluluk zarar görüyor. Önce Türk toplumunun ismi kötüye çıkar sonra Müslümanlar diye adımız çıkar. Müslümanlar da bu şekilde yaşıyor olur. O zaman da paçayı kurtaramayız.” Liseli kız öğrenci KL_2 utanma duygusunun yokluğundan şikâyet etmiştir: “Bence yaşutlarımın en büyük sorunu dürüstlük, hayâ ve sabır. Bir insanın hayâ sahibi olması bence onun için en önemli özellik. Çünkü yaptığı davranışlardan utanması o davranışları önceden düşünerek yapmamasını sağlar. İnsan utanacağı bir şey yapmaz.” Lise öğrencisi EL_5 karşı cinsle ilişkilerde sınırların korunmadığına dikkat çekmiştir: “Gençlerin hayatına birkaç değer katmak isteseydim öncelikle karşı

cinsle ilişkiler yani namuslu olmak değerini katardım. Namus çipini takardım gençlere. Bu durum çok fazla yaşanıyor. Ama bazı sınırları aşmanız kesinlikle doğru değildir. Anne babaların bilmedikleri kadar yaygın karşı cinsle ilişkide sınırlar aşmalar. Giyim kuşama da kesinlikle dikkat edilmesi gerekir. Bence özellikle benim karşı cinsim açısından. Dışarıda binbir türlü insan var. Bu işin ucu tacize, tecavüze kadar gidebilir. Giyim dediğimiz şey sadece modadan ibaret değildir. İnsan uygunsuz giyinmeye başlayınca bir süre sonra daha da fazla ileriye gidiyor. Bu iş sigara gibidir. Bir içersin sonra daha fazla içmeye başlarsın.” Üniversite öğrencisi KÜ_5 üniversite ortamında kız erkek ilişkilerinde çok fazla olumsuz olaya şahit olduğunu ifade etmiştir: “Gençlerin hayatına iki değer koyacak olsaydım birincisi namuslu olma kavramı olurdu. Özellikle erkek kız ilişkilerinde üniversitede çok fazla yanlış şeyler olduğu için bundan çok rahatsız oluyoruz.” Üniversite öğrencisi erkek katılımcı EÜ_3 namus ve hayâ kavramlarının ciddi bir tahrifata uğradığını, insan davranışlarının değerlerden uzaklaştıkça hayvanlara yaklaştığını vurgulamıştır: “Namus kavramı da yani insanın birebir kendine değer vermesi ile ilgili. Çok örselemiş bir kavram. Hocam üniversitede camii ile yemekhanenin arasında kalan çok büyük bir boş alan var. Burada bir insan yürüdüğü zaman şunu görebiliyor: Bir insanın kendi yaptığı ile affedersiniz bir kedinin ya da bir köpeğin yaptığı iş ve fiil arasında nasıl bir farklılık var ve insanlar bunu göremiyor. Bu aslında bilincin körelmesidir, bir şekilde yüz çevirmesidir. Namus sadece çok basit, dar bir manaya indirgenecek bir şey değil. Namus insanın kendisine değer veren en büyük manalardan biridir ve çok tahrip ediliyor. İşte o yüzden bu üç kavram önemlidir.” Liseli kız öğrenci KL_4 gençlerin karşı cinsi erotik bir obje olarak görebildiğini, kendisinin bu durumda olmak istemediğini belirtmiştir: “Namuslu olmaya gelecek olursam ben o hayvaniyet duygusuna sahip olan insanlar tarafından böyle, .eee..onların bu görüşleri arasına, ya da nasıl diyeyim düşüncelerine girmek istemem açıkçası. Kendime dikkat etmek ve olabildiğince onlardan uzak durmak isterim. Böyle bir hayat benim için anlamsız ve tamamen boş bir hayat. Ben o kategoride asla olmak istemem.” Aynı öğrenci hayâ ve namus değerlerine uygun olmayan argo konuşma tarzının yaygınlığından da şikâyet etmektedir: “Gençlerin konuşma tarzlarına bakılacak olduğu zaman her şey herkesin dilinde. Hani bunlar çok yakın arkadaşlar, çok yakın kankalar gibi. Ama arkadaşının annesi, kız arkadaşı, normal arkadaşı herkesin çok uygunsuz bir şekilde dilinde dolaşiyor. Bu konularda çok uygunsuz konuşuyorlar.

Sorarsan çok yakınlar. Ben böyle bir ifadeyi duyacak olursam sakın yanımın yanında böyle deli de bir tarafım var aslında. Hani elimde kalır, çok kızarım. Ben böyle şeylere dikkat ediyorum. Ama insanlar bu konuda fazla rahatlar.” Benzer ifadeleri birçok katılımcı kullanmıştır.

Bazı katılımcılar mülakat sorunlarında örnek verilen değerler arasında ayırım yapmamışlar, tüm değerlerin önemli olduğunu belirtmişlerdir. Tüm değerleri önemli gören ya da tüm değerleri kuşatan bir değer olmalı görüşünü belirten öğrencilerin sıklığı üçüncü sıradadır. Bu temada ifade edilen bazı görüşler aşağıdadır:

“Gençlere bir değer katmak isteseydim ahlak değerini katmak isterdim. Mesela burada cesaret yazıyor ama cesaret desem olmaz çünkü gençler kendini toplumun ahlaki kurallarına karşı çıkınca cesur sanıyor. Cesaret kendilerine göre yorumladıkları bir kavram. Ama ahlaki kendilerine göre yorumlayamazlar. Ahlak burada yazılı olan değerlerin tümünü kapsıyor.” (KÜ_4).

“Bu değerlerin önemli olduğunu düşünüyorum. Mesela sorumluluk kavramı önemli kavram bence. Önceden lise dönemimde çok sorumluluk alan birisi değildim. Fakat bu cemaate katıldığımda birçok sorumluluk almaya başladım. Lise ve üniversite örneğini sık veriyorum. Çünkü lise ve üniversite dönemi benim için milattan önce ve milattan sonra gibi bir şey. Bu sorumluluklar insana dert yükler. Burada yazan (mülakat yaparken önündeki mülakat metninde yazan örnek değerleri kast ediyor) tüm değerler çok önemli. Dürüstlük ve cömertlik gibi değerlerin toplumdaki gençlerin duygu ve düşünce hayatında eksik olduğunu düşünüyorum. İnsanların ve gençlerin birbirlerine güveni çok zayıflamış durumda. Güvenin ciddi anlamda azalması dürüstlüğün insan ilişkilerinde azalmasında kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda cömertlik değerinin de eksik olduğunu düşünüyorum. Cebimizde var olan paranın hiç birini bir yoksula verme düşüncesi aklımızdan bile geçmiyor. Yahut vaktimizden zamanımızdan bir başkasının iyiliği için harcayamıyoruz. Namuslu olma artık herkesin farklı şey düşündüğü bir değer haline gelmiş. Hoşgörü de çok önemli. En basitinden trafikte bunu görebiliyoruz. Bizim gibi düşünmeyenlere karşı acımasız olabiliyoruz. Sevgi kavramının da çok önemli olduğunu düşünüyorum. Birine âşık olmaktan bahsetmiyorum. İnsan yaptığı işi sevmeli, zorlama olmamalı. Birine zorla bir görev verdiği zaman güzel ve iyi bir eser, ürün ortaya çıkmıyor. Bunun dışında merhamet ve diğerkâmlık gibi ahlaki değerlerin de önemli olduğunu düşünüyorum.” (EÜ_4)

“İnsandaki değerler insanın kişiliğini oluşturuyor diye düşünüyorum açıkçası. Buraya yazdığınız değerler sevgi, adalet, takva hepsi insanı biraz daha Allah'a yaklaştıran şeyler. Mesela sabretmeliyiz, her zaman adaletli olmalıyız, her canlıya sevgi beslemeliyiz. Bu değerlerin bizi olumlu yönde değerlendirdiğimiz takdirde bizi Allah-u Teâlâ'ya yaklaştıracığını düşünüyorum, ibadetlerimizde daha samimi olacağımızı düşünüyorum

açıkçası. Çünkü gülümsemek, her şeye sevgiyle bakmak, her şeye olumlu bakmak sevaptır, iyi bir şeydir bence.” (EÜ_6)

“Ben burada yazan değerleri adalet, sevgi, takva, namuslu olmak, dürüstlük vb. hayatımın yol işaretleri gibi görüyorum. Temel ilkeler olarak görüyorum. Öyle yerleştirmeye çalışıyorum. Hayatıma ya da yerleştirmek istiyorum. Müslüman olduğumuz için ya da kültürümüzden dolayı bazı rutine oturmuş değerlerimiz var. Tabii bunlar zamanla bozulabiliyor ama halen tutabildiğimiz değerler olduğunu düşünüyorum, saygı ve sevgi gibi şeyler. Ama benim için en zoru ya da en önemlisi fedakârlık olabilir. Ya da cesaret önemlidir diye düşünüyorum.” (KÜ_8)

“Aslında insanlar bu değerler için yaşar. Gençler ahlaki erdemlerini yeterince önemsemiyorlar. Her şey aileye dayanıyor sonuçta. Yetişme tarzı aileye dayanıyor. Sonuçta yetişme tarzı, ailenin yaklaşımı son derece önemli. Biz bir nevi sözel ağırlıklı olduğumuz için bu tür konuları sözel derslerde daha fazla konuşma imkânımız olabiliyor. Ama mesela sisteme baktığımız zaman sayısalcılar sözel dersleri çok fazla önemsemiyorlar. Dolayısıyla bu tür konular çok fazla öğrencilere söylenmemiş oluyor. Eğitim sisteminin bence bu yönde de büyük bir sıkıntısı var.” (KL_3)

Sevgi ve saygı öne çıkan diğer değerler olmuştur. Bu temada toplumsal adabı muaşeret kurallarına yeterince dikkat edilmemesi, saygı kavramının yanlış yorumlanması, gittikçe azalması, insanların birbirine karşı saygısızca davranmalarının artması, sevgi duygusunun hayatı yaşanabilir kılması gibi ifadeler ön plana çıkmıştır. Temayla ilgili bazı ifadeler aşağıdadır:

“Topluma, gençlere saygı duygusunu eklemek isterdim. Çünkü baktığımız zaman metro ile toplu taşımada çok fazla saygısızca davranış oluyor. En basitinden küçük bir çocuk bile annesine, babasına veya tanımadığı birine saygısızca davranabiliyor ve insan aşağılanıyor.” (KÜ_1)

“Gençler saygı konusunu yanlış anlıyor. Gençlere saygı ve sabır değerlerini eklemek isterdim.” (KÜ_6)

“Saygı ve sevgi değerlerini toplumda gençlerin hayatına koymamız gerekiyor. Tabii ben öğrenci olduğum için okul bazında değerlendiriyorum. Yani çok ciddi saygısızlıklar var. Hatta mesela geçen sene büyük saygısızlıklar yaptığı için halen bile kendisini gördüğümüzde rahatsız olduğumuz öğrenciler oluyor. Mesela bazı arkadaşlarımız hem bize hem öğretmenlere saygısızlık yapıyorlar. Hadi kendimizi geçtik diğer çalışanlara falan yapıyorlar. Hem de bunun saygısızlık olduğunu kabul etmiyorlar. Bazen düşünüyoruz yakın arkadaşım Fatma'yla; biz mi acaba yanlışız diye çok garip geliyor çünkü. Hiçbir şeyi öğrenmişler, görmemişler sanki. Onları görünce biz utanıyoruz.” (KL_3)

“Toplumdaki gençlere saygı ve affedicilik değerlerini yerleştirmek isterim. Çünkü bazen insanlar birbirlerine sinirlenirler ve saygısızca davranırlar. O yüzden saygılı olmak gerekir.” (EL_6)

“Bu dünyaya bir değer eklemek isteseydim öncelikle sevgiyi eklerdim. Çünkü sevgi olmadan herkes birbiriyle kavga eder çatışır falan dünya çekilmez bir yer olurdu. Sadece insan sevgisi de değil yaşadığımız hayatı, çevreyi, varlıkları da sevebiliriz genel olarak.” (KL_5)

Doğruluk ve dürüstlük, ergenlerin öne çıkardığı değerlerden biridir. Lise öğrencisi erkek öğrenci EL_1 doğruluğun insan hayatında birçok olumsuzluğu düzelten temel bir değer olduğunu ifade etmiştir: *“Doğruluğu düzeltirsek çoğu şey düzelecektir çünkü yalan söyleyemeyen insan kötülük te yapamaz. Yüzde doksan ihtimalle bitecektir. Örneğin bir insan içki içtiği zaman babası soracak veya öğrendiği zaman yalan söylemezse cezasına katlanacak ve o kötü şeyden geri adım atacak ya da onu işlememeye başlayacak. Veya diyelim pis bir iş yapıyor. Baba sorunca oğlum sen ne naptın ya da bunu yaptın mı diye. Hayır diyemeyecek. Doğruyu söyleyecek ve sorun yaşayacak. Bu durumla karşılaşmamak için de o pis işi yapmayacak. Böylece devam edecek.”* Üniversitede Okul Öncesi Öğretmenliği bölümü okuyan kız öğrenci KÜ_1 dürüstlüğün insan ilişkilerinin temeli olduğunu vurgulamıştır: *“Bunun dışında dürüst olmak da çok önemlidir. Bir insan dürüst değilse onunla yaşamının, onunla bir şey paylaşmanın çok bir anlamı yoktur bence. Hayattaki en kötü şey kandırılmaktır herhalde. Çünkü her şeyi bir değere, bir inanca bağlıyorsunuz ve sonunda kandırıyorsunuz. Bu gerçekten çok kötü bir şey.”* Benzer bir ifade lise öğrencisi erkek katılımcı (EL_4) tarafından da kullanılmıştır: *“Dürüstlüğün de çok önemli olduğunu düşünüyorum. Çünkü bir insan sizi kandırmaşa ona artık güvenemezsiniz.”* Tıp fakültesi öğrencisi kız katılımcı (KÜ_3) üniversite gençliğinde dürüstlüğün azaldığını vurgulamıştır: *“İlişkilerde samimiysizlik hissediyorum. Ders için gerekli bir bilgiyi elde edene kadar samimi oluyorlar, daha sonra hiç ilgilenmiyorlar. Kardiyoloji stajındayken yaşamıştım. İyi çalıştığımı hissettiklerinde böyle geliyorlar, gidiyorlar. Sınav bittikten sonra hiç uğramıyorlar. Bunu ben bizzat kendim hissettim.”*

Sabır değeri başka bir tema olarak ön plana çıkmıştır. Ergenler bu temada sabır duygusunun gittikçe azaldığını, sabrın dünya hayatının zorluklarına karşı önemli olduğunu, tahammülsüzlüğün gittikçe azaldığını, sabrın bazı kötü olayların oluşmasını

engellediğini, insanı başarıya ulaştırdığını belirtmişlerdir. Temayla ilgili bazı ifadeler şu şekilde oluşmuştur:

“Diğeri de sabır. Çünkü imtihan dünyasında olduğumuz için sürekli musibet ile karşılaşyoruz. Bir yakınının vefat etmesi bile insanın orada sabretmesi, kabullenmesi gerekiyor. Sabretmezse, ne kadar takvalı olsa bile oradan bir boşluğa düşüp dini inancını bile kaybetmesi durumu olabilir diye düşünüyorum.” (EÜ_6)

“Gençlerin hayatına bazı değerler koyma şansım olsaydı ikinciye tam bilmiyorum ama sabır değerini mutlaka koyardım. Gençlerin hayatında eksik olduğunu düşündüğüm aslında çok fazla değer olduğunu düşünüyorum. Sabrın çok önemli olduğunu düşünüyorum. Çünkü çok hızlı bir zamanda yaşıyoruz ve bir şeylerin yavaş olması gerektiğine ya da bazı şeylerin bir süreç gerektirdiğine tahammül edemiyor gençler.” (KÜ_8)

“Sabır konusu da şöyle. Bir olay durumunda sabır etmezsem eğer, atıyorum karşımdakine en ufak bir şeyde saldırdım. Yani öldü, bir şey oldu, pişmanlık. Ardından gelecek başka şeyler oldu, olabilir. Bu sadece bu şekilde de değil, başka şeylerde de sabır önemli. Mesela benim bu yıl üniversiteyi kazanmak için sabretmem gerekiyor, ders çalışmam gerekiyor ki şu sınavı kazanayım, bir yere yerleşebileyim. Aslında bu her konu ile ilgili birbiriyle bağlantılı bir durum.” (KL_4)

“Değerler hayatımın olmazsa olmazıdır. Çünkü onlara göre hareket etmeye çalışırım. Annem bazen beni çok sinirlendiriyor. Ya sabır Zeynep diyorum. Saygılı olmam gerekiyor, sesini çıkarma diyorum. Bu olayı birkaç dakika sonra unutacaksın. Yaşanmamış gibi olacak biraz sabret diyorum. Genelde sonunda tartışma ile bitiyor. Ama kendimi düzeltmek için çabalıyorum çünkü annem beni karnında taşımış, benim için bir sürü şey yapıyor. Sonuçta yapmak zorunda da değil. En azından birçok aile yapmıyor. Sabır ve saygı gibi değerlerim buna müsaade etmiyor.” (KL_6)

Katılımcıların vurguladığı başka bir değer de “hoşgörü ve tahammül” temasıdır. Üniversitede ilahiyat bölümünü okuyan EÜ_1 farklı dini görüşlere sahip olanların birbirlerine karşı hoşgörülü olması gerektiğini vurgulamıştır: *“Dini olarak da şöyle bir şey ekleyeyim. Bizim yurttta Şii bir arkadaş var, namaz kılmak için mescide geliyor. Onların secdeye giderken kullandıkları bir taş(mohr) var ya onun güzel bir anlamı da var. Mesela o arkadaşım normal koyması gereken yere taşı koymuyor, sadece secdeye giderken yere koyuyor, kalkarken kaldırıp cebine koyuyor. Hani mezhepçilik duygusu var ya. Artık nasıl bir tepki görmüşse adam çekiniyor ehlişünnet taassubu olan kişilerden, mezhepçi anlamındaki kişilerden. Ben de konuştum hani niye çekiniyorsun. Sonra başka bir arkadaş geldi bizim yurttta, geleneksel bir cemaatte yetişmiş kişi, Nasrallah denilen Şii arkadaşı görünce onunla tartışmaya başladı. Neden böyle*

yapıyorsun böyle namaz mı olur falan diye. Arkadaş dedi ki bunun topraktan geleceğiz topraktan döneceğiz gibi bir anlamı vardır dedi. Ondan böyle yapıyoruz falan dedi. Sonra bizim gibi ehli sünnet olan arkadaş Şii arkadaş dedi ki, seni ehli sünnet vel cemaate davet ediyorum dedi. O Şii olan arkadaş da dedi ki, sizin mezhebin imamı, İmamı Azam Ebu Hanife ilmi olan biri saygı duyuyorum, değerli biri ama o da bizim imamımız İmam Cafer'den ders almıştır dedi. Bir de İmamı Azam Ebu Hanife'nin peygamber ile bir akrabalığı yok ama bizim imamımız İmam Caferi Sadık hem âlimdir hem de Hz. Peygamberin torunudur dedi. O zaman senin bu tarafa gelmen gerekiyor dedi. İşte orada mezhepçilik kavramını engellemeye çalışmışım. Adaleti sağlamaya çalıştım.” İlahiyat fakültesinde okuyan başka bir üniversite öğrencisi erkek katılımcı EÜ_1 benzer bir ifadede bulunmuştur: “Gençlerin hayatından olumsuz bir değeri çıkarmak isteseydim taassubu, her türlü taassubu çıkarırdım.” Üniversite sınavına hazırlanan lise öğrencisi EL_5 hoşgörünün sorunların çözülmesine ve büyümemesine katkı sağladığını ifade etmiştir: “Bunun dışında normalde insanlarla iyi geçinmeniz gerekir. Bunu bir tartışma ve gerilim olduğunda karşılıklı olarak hoşgörülü olmanız gerekir. Sorun durumunda onun sizin hatanızı yüzünüze vurması ya da sizin onun hatasını yüzüne vurmanız sorunu çözmeyecektir. Onun yerine “tamam hadi neyse, bu sorunu nasıl çözelim” demeniz sizi de onu da daha iyi bir noktaya sevk edecektir. Ya da haksızsanız, haksız olduğunuzu kabul edip buna bir çözüm bulmaya çalışmalısınız. Önemli olan ona gidip gerekirse özür dileyip tevazu göstermektir. Çünkü özür dilemek insanı küçültmez, yüceltir. İnsan ilişkileri açısından şöyle bir örnek verebilirim. Bizim ailede biraz küsme konusunda ilginç bir durum vardır. Herkes her şeye küsebilir. En son bir amcamın oğlu ile Ağustostan beri konuşmuyorduk. O amcaoğlumun abisi yargılandığı bir davadan beraat etti. Tabii ki hepimiz çok sevindik. Sonra ben küslüğü bırakayım diye düşünerek ilk adımı ben attım ve onu aradım. Ben bana düşeni yaptım onu aradım. O da bana da “ben seni sonra ararım” dedi. Artık gerisi ona kalmış. Ben bu davranışı küslük haram olduğu için ve doğru bir davranış olduğuna inandığım için yaptım.” Üniversitede mühendislik fakültesinde okuyan erkek katılımcı olan EÜ_3 toplumdaki bireylerin birbirlerinin farklılıklarına tahammül etmesi gerektiğini belirtmiştir: “Bugün mesela yaşadığım bir sıkıntı herkes aynı görüşte olmak zorunda değil. İnsanlar varoluştan birey olarak farklıdır ama bugün insanlar oturup bir konuyu konuşabilecek durumda değiller. Farklı olmalarına rağmen farklılık aslında

düşmanlıkmiş gibi işleniyor. Bugün çok temel şeylerde bile oturup doğruyu konuşamıyoruz. Hoşgörü yazışsınız ya oradan aklıma geldi. Hoşgörülü bir şekilde oturup konuşamıyoruz bunun da eksikliğini yaşıyoruz. Pratikte bunların bir şekilde var olması bence hayatı daha da anlamlı kılıyor.”

Ergenlerin öne plana çıkardığı son değer “takva ve maneviyat” teması olmuştur. Takva sahibi olmak ya da manevi hassasiyetlere sahip olmak normalde bir değer olarak tanımlanamayabilir. Mülakat forumunda örnek olarak ta verilmemiştir. Ancak bazı katılımcılar bir değer olarak bunu da ifade ettiği için araştırmanın içine dâhil edilmiştir. Takva ve maneviyatla ilgili olarak ergenler bu değerın diğer değerlerin ve insan hayatının temeli olduğu ile ilgili düşünceler belirtmişlerdir. Bazı ifadeler aşağıdadır:

“Gençlerin hayatına iki değer katacak olsaydım takva ile adaleti tercih ederdim. İnsanlar hep maddi olarak bir yerlere gelmek istiyor ama insan bunu bununla değerli olmuyor, takvayla değerli oluyor. Hani üstünlük takvadadır sözü var ya oradan aklıma geldi. Takva diğer değerleri de yapısında bulundurur.” (EL_2)

“Üçüncü olarak da dini duyguları aşulamak isterdim gençlere. Hani dini duygu derken sadece işte namaz kılmak, oruç tutmayı kast etmiyorum. Dinini bilsin, dini maneviyat olarak, ruh olarak içine geçirsin.” (EL_4)

“Gençliğin hayatına bir değer koyacak olsaydım benim kanaatime göre ilk değer takva olurdu. Çünkü bir insanın bir takvanın bilincinde olduğu zaman bazı değerlerin zaten kendiliğinden geleceğini düşünüyorum. Takvalı birinin bazı kötülükleri yapamayacağını düşünüyorum.” (EÜ-6)

“Sonra sevgiyi tamamlayıcı olarak gördüğüm iyiliği ekledim. Diğerleri de takva olabilir. Çünkü insanlar inanca sahip olsalar inandıkları değerlere göre yaşarlar ve hayatları daha güzel olur. Dinin yapmamızı istediği şeyler iyi şeyler; yasakladığı şeyler de kötü şeyler. Mesela içki yasaklanmış çünkü sarhoş ediyor, kötü davranışlara neden oluyor. Aslında takva birçok değeri kapsıyor.” (KL_5)

4.2.4. Olumsuz görülen değerler

Ergenlerin olumlu değerleri ifade ederken, olumsuz olarak işaret ettiği iki değer dikkat çekicidir. Yalan ile kibir ve egoizm mülakata katılan ergenlerin en çok rahatsız oldukları iki değer olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yalan en çok ifade edilen olumsuz değer olmuştur. Katılımcılar yalan söylemenin birçok başka olumsuz davranışa neden olduğunu, güven duygusunu tahrip ettiğini, karakteri bozduğunu ifade etmişlerdir. Temayla ilgili bazı ifadeler aşağıdadır:

“Doğruluğu düzeltirsek çoğu şey düzelecektir çünkü yalan söyleyemeyen insan kötülük te yapamaz. Yüzde doksan ihtimalle bitecektir. Örneğin bir insan içki içtiği zaman babası soracak veya öğrendiği zaman yalan söylemezse cezasına katlanacak ve o kötü şeyden geri adım atacaktır ya da onu işlememeye başlayacaktır. Veya diyelim pis bir iş yapıyor. Baba sorunca; oğlum sen ne yaptın ya da bunu yaptın mı diye. Hayır diyemeyecek. Doğruyu söyleyecek ve sorun yaşayacaktır. Bu durumla karşılaşmamak için de o pis işi yapmayacaktır. Böylece devam edecektir.” (EL_1)

“Gençlerin hayatından karamsarlığı ve yalancılığı çıkarmak isterdim Çünkü artık kimseye güvenemiyorsun. Belki çok görünmüyor ama işte beyaz yalan "diyorlar ufak ufak yalanlar diyorlar Çok yalan söyleniyor.” (EL_2)

“Gençlerde en eksik gördüğüm değerler sabır, dürüstlük, adalettir. Herkes sabırsız ve çok kolay yalan söylüyorlar. Bu çok garip ve tuhaf bir şey. Bizim evde yetiştirilme tarzı olarak mesela hiçbir zaman birbirine yalan söylenmez. Eğer birisi yanlış bir şey yaptıysa bunu söyler ve kızılacaksa kızılır. Bir de çok sert bir tepki verilmediği için konuşulabilir. O yüzden mesela ben yalan söylemeye çok alışkın değilim. O yüzden toplumda gördüğüm zaman çok fazla tuhafıma gidiyor. Mesela ben bu ortama gelmeden önce ablamın hiç yalan söylediğini görmedim. Bir şey olduğunda anneme babama hep söylerdi. O yüzden yalan söylememek çok önemli bir şey.” (KL_1)

“Gençlerin hayatından iki olumsuz değeri çıkarmak isteseydim başta yalancılığı çıkartıldım.” (EÜ_7)

En olumsuz görülen diğer değer “kibir ve egoizm” olmuştur. Katılımcılar artan bireycilik ile birlikte kendini beğenme ve benmerkezciliğin yükseldiğini düşündüklerini ifade etmişlerdir. Lise öğrencisi erkek katılımcı EL_4, gençlerin her şeyi biliyormuş tavrına girdiğini ve tevazudan uzaklaştığını belirtmiştir: *“Vatan millet sevgisinden sonra tevazuyu koyarım. Çünkü gençlerde egoizm çok fazla. Bizimkiler hem bilmiyor hem de çok konuşuyor. Bilmediğin konuda susacaksın, öğreneceksin. Aslında bilen biri çok fazla konuşmaz Bizimkiler hem bilmiyor hem de her konuda konuşuyor. Bu şuna benziyor. Birini adres sorulduğunda bilmiyor ama yine de tahminen cevap vermeye çalışıyor.”* Üniversite ilahiyat bölümü kız öğrencisi KÜ_6 benzer durumun üniversite öğrencileri arasında da yaygınlaştığını ifade etmiştir: *“En çok önemseydiğim, zor olduğunu düşündüğüm değerlerden biri affetmek diğeri tevazu. Özellikle üniversitede yaşadığım şey. İnsan öğrenmeye başlayınca kendini bir şey sanmaya başlıyor.*

Kendimde de etrafımda da çok fazla görüyorum bunu. Koltuk kabarıyor ama içi boş. Affetmek bence insandaki en büyük erdemlerden biri.” PDR bölümü öğrencisi KÜ_7 ise diğer insanlar ve toplum için fedakârlık yapmanın yeterince önemsenmediğini vurgulamaktadır: *“Bir de fedakârlık kavramını insanlara yerleştirdim. Bencil olmama, başkalarını kendine tercih etme. Kendini fazla önemsememeyi, onun yerine toplumu önemseme toplum için bir şeyler yapmaya çalışma düşüncesini insanlara eklerdim.”* Son yıllarda narsizm ile ilgili bilimsel ve akademik araştırmalar artmıştır. Bulgular ergenlik döneminde benmerkezciliğin artışı ile ilgili araştırmalar ile uyumludur (Cezik-Alanka, 2016; Çelikel, 2019, Güney, 2007, Güven, 2015; Kıratlı, 2018; Şen, 2019 vd.).

4.3. Güven

Mülakat yaparken ergenlerin güven duygusu konusunda ne düşündüklerini anlamak amacıyla *“Güven sizce ne demektir?”*, *“Çevrenizdeki insanların güvenilir ya da güvenilmez oldukları konusunda ne düşünüyorsunuz? Kendi tecrübeleriniz ışığında açıklar mısınız?”* ve *“En çok kime/neye güvenirsiniz? Neden?”* soruları sorulmuştur. Sorulara verilen cevaplardan ortaya çıkan temalar Tablo 19’da gösterilmiştir.

Tablo 19: Güven Hakkındaki Düşünceler

Temalar	(n) kişi	(f) sayı
Güvenin Anlamı ve Önemi	24	25
Toplumda güven duygusunun durumu		
Azalmaktadır	24	24
Değişmemektedir	2	2
Artmaktadır	0	0
Ergenler en çok kime güvenir		
Allah	26	26
Aile	15	15
Arkadaş	10	10
Kendisi	3	3

4.3.1. Güvenin anlamı ve önemi

Anlamli bir hayatın temel göstergelerinden biri de güven içinde yaşamaktır. Hayat anlamı, hayatın acı ve üzüntüyle dolu en karanlık anlarında bile insana güven ve emniyet sağlar (Kartopu, 2006: 61). Araştırmamıza katılan ergenlerin büyük çoğunluğu güven kavramını anlamli bir hayatın en önemli unsuru olarak gördüklerini belirtmişlerdir. Güven kavramı emin olmak, şüphe duymamak, karşıdakinden zarar gelmeyeceğine inanmak, emaneti korumak gibi ifadelerle tanımlanmıştır. Birçok katılımcı güven kavramını Allah ve dini ilkeler ile ilişkilendirmiştir. Bu ilişki “ergenler en çok kime güvenir” temasında işlenecektir.

Baltaş güven kavramının en önemli öğelerinden birinin başkalarına güven duymak olduğunu ifade etmiştir (Baltaş, 2007: 56-60). Üniversite tıp bölümü öğrencisi kız öğrenci KÜ_3, güveni karşıdaki kişiden emin olmak, ondan zarar gelmeyeceğini bilmek olarak ifade etmiştir. KÜ_3 meslek hayatında da hasta-hekim ilişkisindeki güven ilişkisinin azalmasından şikâyet etmektedir: *“Güven deyince daha çok karşıdaki insanın söylediğinden, yaptığından emin olmak ya da bir korunmuşluk hissi geliyor aklıma. Bu soruyu okuduğumda aklıma şu geldi. Memleketime, ailemin yanına gittiğimde kendimi çok güvende hissediyorum. Ama burada hastanede insanlara çok fazla güvenemiyorum. Hatta hastalarım da çok güvenemiyorum. Bu beni çok yaralıyor. Hastalar da hekimlere güvenmiyor. Bu durum beni bu sene çok yordu. Hastayla konuşuyorsun, sana anlatmıyor profesöre anlatıyor. Ya da şöyle olabiliyor, az önce bahsettiğim hastamın annesi kızıyla ilgili bir sorun yaşadığında kendi aldığı antidepresan ilaçtan bir tane de kızına içiriyormuş. Bunu bana anlatmıyor, intörne ve asistana anlatmıyor, profesöre bile anlatmıyor. Daha sonra bir sınıf arkadaşım anlatıyor. Antidepresanı böyle kullanıyor olması tedavinin süreciyle ilgili sıkıntılı bir durum oluşturabilir. Ama kullandığını sen bilmiyorsun! Tıbbı karşı insanlara çok fazla olumsuz şey söyleniyor. Geçmişte yaşanan olumsuz tecrübeler, hastayı para kazanma aracı olarak görme gibi durumlar hastaların hekimlere olan güvenini kırıyor. Bu yüzden “Doktor bana söyledi ama aslında belki de gerek yoktu. Para kazanmak için vermiştir bu ilacı” falan diye düşünüyorlar. Bir de şöyle bir örnek vereceğim. Stajımın ilk günleriydi. E... Hoca'nın yanındayız. Genç bir kadın hasta gelmiş. Hoca, hasta genç olduğu için ve hayattan beklentileri olduğu için kemoterapisine olabilen en kısa sürede*

başlamış. Kadın bir cuma günü gelmiş, hoca normalde Cuma günü hasta bakmıyor. Üstelik o gün hocanın kendisi de hasta olmuş. Acile gitmiş, serum takılmış. Bu kadın personele “Hoca niye gelmiyor, özel muayenesi mi var?” gibi şeyler söylemiş. Hoca bunu anlatınca bir arkadaş böyle insanlara bakmayacaksın, demişti. Hoca da “Asıl böyle insanlara daha fazla bakacaksın, daha çok iyilik edeceksin” demişti. İlk defa burada hasta ile hekim arasındaki güven ilişkisi dikkatimi çekmişti. Bu örnek benim için çok anlamlıydı. Bunu kırmak için bir şeyler yapmak gerekiyor. Bunu birkaç farklı ortamda da ifade etmiştim.” Güven değeri kaybedildiğinde daha iyi anlaşılabilir bir duygudur (Erdem, 2003: 153). Bu nedenle güven kavramı ilişkilerde sürekliliği ve devamlılığı gerektirir. Üniversite felsefe bölümü öğrencisi erkek katılımcı EÜ_4, insanın hata yaptığında dahi destek alabileceğine inandığı insanlar olmasının güven kavramını tanımladığını söylemiştir: “Güvenmenin ilahi bir anlamı var tevekkül gibi. Fakat bunu toplumsal bağlamda değerlendirmek istiyorum. Mesela ben aileme güveniyorum. Bir fahiş hata yaptığımda yine de bana sahip çıkabileceğini biliyorum. Bu güvendir bana göre. Ya da bir problemle karşılaştığımda arkadaşımın bana yardım edeceğini bilmem güveni teşkil eder.” Üniversite ilahiyat bölümü öğrencisi erkek katılımcı EÜ_7, güveni emanet edilen şeyi korumak ile ilişkilendirmiştir: “Güven bir insana bir şey emanet edildiğinde bu bir söz olabilir bir eşya olabilir, maddi manevi herhangi bir şey olabilir bunu kendininmiş gibi hatta daha önemliymiş gibi muhafaza etmesi, korumasıdır.” Benzer bir ifade liseli erkek katılımcı EL_3 tarafından da ifade edilmiştir: “Tam olarak açıklaması zor ama mesela birine bir para emanet edeceksen güvenilir dürüst olmasını beklersin. Namazlarını kılıyor olsa dahi güvenilir değilse paramı ona emanet etmem.” Güven; korku, çekinme ve kuşku duymadan inanma ve bağlanma duygusu olarak tanımlanır (TDK Sözlük, 2019). Mülakatta bu güven duygusunu bu bağlamda değerlendiren ifadeler bulunmaktadır. Lisede okuyan kız öğrenci KL_4, güveni insanlardan şüphe duymamak, onlara inanabilmek, insanların hatalarını ve sırlarını açığa kavuşturmayacağından emin olmak olarak tanımlamıştır: “Benim fikrimce güven karşıdaki bu ikili ilişkide olabilir, birisi ile söylediğin sözün söylediğin sözleri şüphe etmemelisin. Hani acaba ben buna söyledim ama bu benim yakın arkadaşım ama acaba gidip başka bir yerde benim sırrımı söyler mi diye düşünmemelisin. Karşıdaki insandan şüphe duymamamdır aslında. Ya da gerçekten inanabilmemdir ona benim için güven. Boşa çıkmaması gerekir. Her ne kadar etrafımda

öyle güvenilir bir insan olduğu şüpheli olsa da. Hayat ne getirir bilemeyiz ama bence karşınızdaki kişiyle aranız bozulduğunda da ona güvenebilmelisin. Atıyorum biz şu an iyiyizdir, bazı şeyle yaşamışızdır ya da bana bazı sırlarını vermiştir. Bana bazı şeyler söylemiştir. Aramızda bir güven oluşmuştur. Sonra kötü olduk ama onun bana o zaman verdiği sırrı ben gün yüzüne çıkarmamalıyım. Bence güven faktörü bu olmadı. Sen ne kadar kötü olursan ol senin güvenilir olman ya da o zamanki yaşanmış anının hatırına böyle bir şey yapılmaması gerekiyor. Güven seninle mezara kadar gitmeli diye düşünüyorum.” İlahiyat bölümü öğrencisi EÜ_7, güvenin zor durumlarda açığa çıktığını söylemiştir: “Güven kavramı olumlu bir yaşantıda çok bir şey ifade etmez ancak olumsuz bir durumla karşılaşıldığında güven önemlidir. Mesela başına bir şey geldiğinde birisini arayıp gel yardım et dediğinde yaptığı tavır önemlidir. Rahat yaşarken birisine güvenmek kolaydır. Zor bir yaşantı da güvenmek meseledir. Başına kötü bir şey geldiğinde güveniyorsan ona hakikatten güveniyorsundur. Başına çeşitli olumsuz şeyler geldiğinde de elini açıp Allaha dua ediyorsan bu Allah’a olan güvenin olduğunu gösterir.”

4.3.2. Toplumda güven duygusunun durumu

Ergenlere toplumda güven duygusunun durumu hakkında ne düşündüklerini anlamak amacıyla “Çevrenizdeki insanların güvenilir ya da güvenilmez oldukları konusunda ne düşünüyorsunuz? Kendi tecrübeleriniz ışığında açıklar mısınız?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu toplumda güven duygusunun gittikçe azaldığını ve insanlara güven duymakta zorlandıklarını ifade etmiştir.

Üniversitede okul öncesi öğretmenliği bölümü öğrencisi KÜ_1, insanların çıkarıcı ve egoist olmalarının artmasıyla birlikte güven duygusunun da azaldığını yaşantısından örnek vererek açıklamıştır: “Türkiye’de her şey çıkar ilişkisine bağlandığı için güven duygusu gittikçe düşüyor. ‘Bu sırrı kendimde tutmanın bana bir faydası yok.’ diye düşünerek en basit bir sırrını bile tutamıyor insanlar. Birisiyle en ufak bir tartışma yaşadığımızda özellikle en söylenmemesi gereken kişiye sizin sırlarımızı söyleyebiliyorlar. Ben de lise dönemimde güven duygumu zedeleyen birkaç olay yaşadım. Galiba insanlar lise döneminde daha acımasız oluyorlar. İnsanların çıkarları varsa size daha iyi davranıyorlar ama çıkarları yoksa ne yapacakları belli olmuyor. Lisede bir kız grubuyla arkadaşlığımız vardı. Tabii onlarla bir şeyler paylaşıyorsun

kendinle ilgili, ailenle ilgili en ufak bir tartışmada sırlarını söyleyebiliyorlar. Ben adaletsizliğe karşıyım. Bir sorunda hocam bu şöyle dediğinde bunu çıkarlarına gelmediği için hemen karşı çıkıyorlar, tepki veriyorlar. Ben yanlış bile yapsam sen benim arkadaşımsın. Benim yanlışımı söylememelisin, beni savunmak zorundasın diye düşünüyorlar. Ben senin şeyhinim, sen benim müridimsin, bana bağlı olmak zorundasın gibi düşünüyorlar. Sırf arkadaşımın çıkarına ters düşen bir şey söyledim diye benimle arkadaşlığını kesmişti.” İlahiyat fakóltesi öğrencisi çevresindeki insanların sırlarını ve iç dünyasını koruyup koruyamayacağından emin olamadığı için insanlara güvenemediğini söylemiştir: “Ama onun dışında insanlara genel olarak şüpheyile yaklaşıyorum. İnsanlara genel olarak kendimi çok açmam hatta aileme de açmam. O yüzden bu özelliğimden şikâyet ediyorlar, çok konuşmuyorsun bizimle falan diyorlar. Kişisel düşünceleşimi çok paylaşmıyorum. Kendim aşmaya çalışıyorum. Ama sahip olduğum sorumluluklarla ilgili ise ya da toplumsal bir boyutu olacaksa bir durumun o zaman konuşmam gereken insanlarla konuşuyorum. Yani bu söz ondan çıkmaz diyebileceğim bir insan olması gerekiyor, tam olarak güvenebilmem için. Hani Müslüman, Müslümanın elinden ve dilinden emin olduğu kimsedir ya onun gibi. Mesela bazen biriyle yakınlaşıyorsun kendini yakın hissediyorsun sonra açıyorum. Ama sonra pişman oluyorum keşke bu kadar ileri gitmeseydim diye. O kişi diğerlerine söyleyecek diye değil ama tedirgin oluyorum. Çünkü benim ona emanet ettiğim bir şey var. Koruyup koruyamayacağını bilmiyorum.” Lise öğrencisi KL_2 de benzer şeyler söylemiştir: “Ama ben herkese güvenemem. Çevremdeki insanlara çok fazla güvenmiyorum. Çünkü her şey yapabilir insan sonuçta. Mesela okulda lavaboda cep telefonum unutsam aklıma gelse çok kötü olurum, endişelenirim. Bizim alt kat komşumuzun yüzüğü varmiş, komşusu onlara gelmiş ve evden gitmiş. Kadının çok yakın bir arkadaşıymiş. Sonra kadın gidince koyduğu yerde yüzünün olmadığını fark etmiş. Abisi de polismiş. Ona söylemiş ve yüzüğü bir kuyumcuya sattığını öğrenmişler. Yakın arkadaşı olduğu için çok kötü olmuş. Böyle örnekler insanın güven duygusunu yitirmesine neden oluyor. Mesela Ulu Camide abdest almak için bir kenara saatimi koyabilirim ama çantamı koyamam gözümün önünde olsun isterim.” Üniversite öğrencisi EÜ_4 insanlara güvenemediğini ifade etmiştir: “Arkamı döndüğümde beni sırtımda vurmuyacağını bildiğim birisine güven duyarım. Fakat toplumda bunun dejenere olduğunu düşünüyorum.” Lise öğrencisi EL_4, çelik kapıların ve güvenlik

sistemlerinin artmasının toplumda güven duygusunun azalmasının işareti olduğunu söylemiştir: *“Eskiden mesela Selçuklu, Osmanlı zamanında insanlar dışarıya giderken evlerini bir mandalla kapatırmış. Bir kere bu çelik kapıların bu kadar artması çok kötü bir şey. Adam benim çelik kapımda bu kadar kilit var diyor. Bu aslında çok kötü bir şey, ne kadar güvensiz yaşadığımızın göstergesi. Kilit sayısı ne kadar fazla ise bir ülkede güven duygusu o kadar azdır.”* Üniversite mühendislik bölümü öğrencisi erkek katılımcı EÜ_5, insanların sözleri ile davranışlarının tutarsız olduğunu, toplumda örnek alınması gereken kişilerde görülen güven sarsıcı davranışların da güven duygusunu zedelediğini söylemiştir. EÜ_5 medyanın kontrolsüz halinin de güven duygusundaki olumsuz gidişata etki ettiğini söylemiştir: *“Hakaret etmek gibi olmasın ama şu an hiçbir anlamıyla elde tutulur bir toplum yok. O yüzden güvenilmez boyuta giden bir toplum var. Söylemleriyle hareketleri pek uyuşmuyor çoğu kişinin. Toplum tarafından bilinen kişilerin –imam gibi, bir öğretmen gibi beklenmedik hareketler sergilemesi yanlış eylemlerde bulunması toplumdaki güven duygusunu zedeliyor. Tabi burada etkili olan şeylerden biri de bu işin medyatik ayağıdır. Çünkü çok fazla bilgi karmaşası var, çok manipülasyonlar dönüyor. Bu potansiyelin farkına varıp bunu kötüye kullananlarda var, bununla mücadele edenlerde var.”* Okul öncesi öğretmenliği bölümünde okuyan erkek katılımcı EÜ_6, karşılaştığı olumsuzluklardan dolayı insanlara güvenemediğini belirtmiştir: *“Çevremdeki insanların güvenilir olması konusuna gelince insanlara karşı çok önyargılıyım. İlk görüşte konuşurum muhabbet ederim ama her zaman ona karşı bir geri adım hazırlığındayım. Bilmiyorum bu geçmişten gelen bir şey mi ama öyle işte. O yüzden biraz insanlara karşı önyargılı olduğum için, insanlar güvenilmez diye düşündüğüm için güven konusunda çok fazla bir şey söyleyemiyorum. Bunun nedeni biraz kendi iç korkumdan dolayı olabilir. Çünkü çevremde o kadar olay oluyor ki. Mesela adam birine bir şey anlatıyor, bakıyorsun 5 dakika sonra başka biri onu söylüyor. Bu ortamı görünce insan bazen anlatamıyor söyleyeceği şeyleri. Başkaları tarafından duyulabileceğini düşünüyor. Ben de de böyle bir korku var. Mesela o ceviz muhabbeti gibi, ceviz kırılınca kabuğunun içindekiler zarar görecek. Onun gibi. Bu yüzden güven konusunda bayağı önyargılıyım insanlara.”* Tıp öğrencisi iki katılımcıdan biri olan KÜ_8, kötülüğün çok fazla yaygınlaştığını ve bu durumun gittikçe normalleştiğini söyleyerek güven duygusunun azaldığına dikkat çekmiştir: *“Gittikçe güvenilmez bir toplum oluyoruz bence. Çünkü eskiden de kötülük vardı ama eskiden*

kötülük bu kadar herkesin gördüğü, herkesin bilebileceği kadar yaygın değildi Hani mesela babam anlatmıştı. Çölde bir adamın parası çalınmış. Hırsız adamı kandırıp parasını çalmış. Adam hırsız kaçarken demiş ki hırsıza, bunu kimseye anlatma ki kötülük yayılmasın, anlattıysan insanlar diğerlerine yardım etmekten vaz geçebilirler diye. Onun gibi. Şimdi her an kötü bir olayı dakikasınca öğrenebiliyoruz ve bu insanlara karşı güvensizlik oluşturuyor. Açıkçası ben otobüse ya da metroya bindiğim zaman bazen insanları kötüymüş gibi ya da güvenilmezmiş gibi düşünüyorum yani.” Güven duygusunun azalması ile anlamsızlığa bağlı sorunların da artması güven duygusu ile anlamlı hayat arasındaki ilişkiyi göstermesi açısından anlamlıdır. Bulgular araştırma sonuçlarıyla örtüşmektedir. Yapılan araştırmalar araştırmaya katılan ergenlerin güven duygusunun azaldığı yönündeki tespitleriyle örtüşmektedir (Esmer, 2012; OECD, How is Life, 2017; Örmeci, 2016; Sekam, 2013).

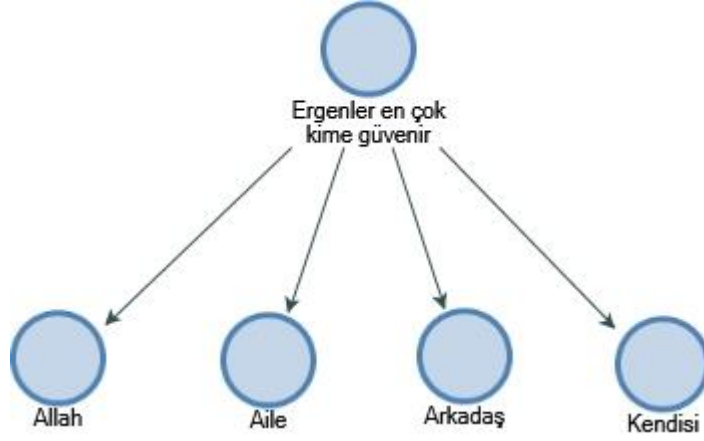
İki katılımcı etrafında ilişki kurdukları sosyal çevreyi merkeze alarak toplumda güvenilebileceği insanlar olduğunu belirtmişlerdir. Toplumdaki güven duygusuyla ilgili yorum yapmamışlardır. Katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

“... Genelde güven konusunda sıkıntı yaşamayan biriyim. Herkese çabuk güvenilebilirim. Karşıdakinin benimle ilgili kötülük düşünebileceğini, ondan bana bir zarar geleceğini düşünmem. Sanırım kötü insanlarla karşılaşmadığım için böyle. Etrafımda hep iyi insanlar oldu. Bu konuda şanslı olduğumu düşünüyorum. Bazen kötü bir ortamda olsam bugünkü ben olur muydum diye düşünüyorum.” (KÜ_6)

“Daha önce olmuştu sınav zamanında telefonumu sınıfta unutmuştum ve telefonumu alıp sınıf yardımcısına götürdüler. Bu yüzden bizim okuldakilere ben güvenilebilirim ve güveniyorum.” (EL_6)

4.3.3. Ergenler (en çok) kime güvenir

Mülakata katılan ergenlerin en çok kime güven duyduğunu anlamak amacıyla “*En çok kime/neye (kendinize, arkadaşınıza, ailenize, Allah’a vb.) güvenirsiniz? Neden?*” sorusu sorulmuştur. Katılımcıların cevaplarından ortaya çıkan temalar Şekil 21’de gösterilmiştir.

Şekil 21: Ergenler En Çok Kime Güvenir

Verilen cevaplardan elde edilen bulgular sıklık sırasına göre şöyledir: Allah (f: 26), aile (f: 15), arkadaş (f: 10), kendisi (f: 3). Cevaplardan ortaya çıkan sonuçlar Tablo 20’de gösterildiği gibi oluşmuştur.

Tablo 20: Ergenler En Çok Kime Güvenir

Temalar	(n) kişi	(f) sayı
Allah	26	26
Aile	15	15
Arkadaş	10	10
Kendisi	3	3

4.3.3.1. Allah

Ergenlerin en çok kime güvenirsiniz sorusuna verdikleri cevaplardan en çok öne çıkan tema “Allah’a güvenirim” olmuştur. Ergenler bu temada Allah’a güvenmenin sonsuz ve sorunsuz olduğunu, anlaşılmisslik ve emin olma hissi verdiğini, yanıltıcı olmadığını, bir şekilde karşılık bulduğunu ifade etmişlerdir. Tanrı’nın yarattığı ve kontrol ettiği bir evrende yaşadığına inanan insanların diğer varlıklarla da güven ilişkisi kurduğunu ve güvenli bir yaşam sürdüğünü gösteren çalışmalar bulunmaktadır (May, 1998). Allah’a güvenme ve ona ümitle bağlanma, insana canlılık ve huzur verir

(Kartopu, 2006: 75). Verilen cevaplar Allah inancının ve dini değerlerin anlamlı bir yaşama ve kişiliğe olan olumlu katkıları ile ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırmalar bu bulguyu desteklemektedir (Akıncı, 2005; Demirci, 2009; Güngördü, 2001; Hayta, 2006; Maynard, Gorsuch, 2001; Pargament, 1992).

Üniversite sınavına hazırlanan erkek katılımcı EL_2, Allah'a güvenmenin psikolojik rahatlık ve huzur verdiğini ifade etmiştir: *“Allah'a güvenmek çok iyi bir şey. Çünkü arkamda biri var diye düşünüyorsun. Bunu biliyorsun ve bu sana ciddi rahatlık veriyor. Sonuçta yerin ve göğün sahibi, ona güvenmeyeceğim de kime güveneceğim. Arkadaşlarına güvenebilirsin ama koşulsuz olarak sadece Allah'a güvenebilirsin. En kötü olduğun anda kimseyle paylaşmayacağım duyguları onunla paylaşabiliyorsun.”* Üniversite sınavına hazırlanan diğer lise öğrencisi erkek katılımcı EL_4 te Allah'a güvenmenin duygusal olarak rahatlama hissi verdiğini ifade etmektedir: *“Allah'a güvenmek konusunda şöyle düşünüyorum. Evelallah diyoruz ya önce yapmamız gerekeni yaparız, gerisini Allah'a bırakırız. Benim elimden gelen bu kadar, Allah'ım benim devreler bu kadar yetiyor, bundan sonra trafo atıyor. Gerisi sana kalmış. Sınavda artık çalıştığım konuları mı çıkar yoksa salladıklarım mı tutar, yanlış yaptım soru iptal mi olmuş, ondan sonrası Allah'a kalmış aslında. Ama elimden geleni yaptım duygusu insanı rahatlatıyor.”* Üniversite öğrencisi EÜ_5, Allah'a olan güvenin insana hayatın zorlukları karşısında dayanak sağladığını ve Allah'ın affediciliğinin insan için önemli olduğunu vurgulamıştır: *“En çok Allah'a güveniyorum. Her insanın hata yapma ihtimali benim için yüzde elli ellidir. Kimseye herhangi bir bağlılığım yok. Bu geçmişte yaşadığım şeyler de biraz bana söyletiyor bunları. Lise hayatımda olan şeyler. Yani şey gibi. Siz de burada müdür yardımcısısınız, duymuşsunuzdur işte liseli gençler arasındaki muhabbetler gibi bir şeydi. Gerçekten o zaman lisede yaşadıklarım şu an çok anlamsız geliyor ama bana güven duygusu anlamında çok şey öğretti. “Tilkinin dönüp dolaşıp geleceği yer, kürkçü dükkânıdır” diye bir söz vardır. Biz de tilki gibiyiz, dönüp dolaşıyoruz. Hata da yapıyoruz, yasak olduğunu haram olduğunu bile bile. Ama Allah'ın merhametini hissettiğin zaman işte güven tam olarak burada devreye giriyor. Bu merhamet seni tekrar ona gönderiyor. Kaf suresinde, “Size şah damarınızdan daha yakınız” diyor. Seni bilen biri olduğu için güveniyorsun. Senin ona verdiği bir şey değil bu zaten var olan durum bu.”* Üniversite öğrencisi kız katılımcı KÜ_6 önemli olanın Allah'a samimi ve içten bir şekilde güvenmek olduğunu ifade etmiştir: *“En çok*

Allah'a güvenirim tabii. Ama Allah'a güven konusunda sorun yaşadığımı düşünüyorum. Bir şeyler yaparken - burada sonuç beklemek de ayrıca tartışılır- Allah'a ne kadar güveniyoruz? Beni tedirgin eden noktalardan biri bu. Her işe koyulduğumda aslında orada ölçüt olan Allah'a güvenim oluyor. Ben ne kadar Allah' a güveniyorsam o kadar çok çabalıyorum.”

4.3.3.2. Aile

“Aileye güven” en sık tekrarlanan ikinci temadır. Aile hayatı modern dünyada önemi gittikçe artan bir olgudur. Aile hayatı, hayatın zorluklarına karşı güvenilir bir kale olma özelliğini devam ettirmektedir. Araştırmamıza katılan ergenler aile ortamının rahatlatıcı olduğunu, aile bireylerinin zor yaşantı durumlarında ergenlere yardımcı olduğunu, birçok konuda örneklik teşkil ettiklerini, anne ve babanın fedakârlıklarının destekleyici olduğunu ifade etmişlerdir. Lise öğrencisi EL_1 ailenin sıkıntılarını paylaşmasını ve sürekli destek almasını sağladığını ifade etmiştir: *“Her şeyden önce aileme güvenirim. Aile hayatta hiçbir zaman insanı bırakmaz. Allah’la somut bir ilişkide olmadığımız için ben bunları somut bir kalıba döktüm ve ailem dedim. Allah’la oturup konuşamam. Muhabbet etmek karşından bir cevap gelmesi gibi bir mesele yok. Bundan dolayı Allah’la ilişkim dua edip derdime derman olması için istemektir. Tabii ki her zaman tek güvencemiz o ailede bir yerden sonra bu dünyadan göçüp gidecek ama somut insanlara derdimizi anlatırız. Somut delillerle karşılaşmak için belki de.”* Başka bir lise öğrencisi KL_2 kendisini en iyi tanıyan annesi olduğu için en çok annesine güvendiğini söylemiştir: *“En çok aileme güveniyorum. En çok anneme güvenirim. Çünkü bebektim ve onun ellerinde büyüdüm bu zamana kadar. Bence en çok anneye güvenilmesi gerekiyor.”* Üniversite öğrencisi EÜ_5 annesiyle sıkıntılarını paylaştığını, ileride de sıkıntılarını eşyle paylaşmayı düşündüğünü ifade etmiştir: *“Annemle çok şeyimi paylaşırım. Muhtemelen evlendiğim vakit te annem kadar olmasa da eşimle paylaşırım.”* Üniversite öğrencisi KÜ_8 kendisi açısından önemli gördüğü konuları annesiyle paylaşabildiğini ifade etmiştir: *“Ondan sonra da en çok aileme güvenirim. Benim kişiliğimin saklı olan özelliklerini, buzdağının görünmeyen kısımlarını en iyi ailem bilir. Önemli ve derin gördüğüm konuları babama demem de anneme anlatırım mesela. Baban bazen dalga geçer (gülüyor).”*

4.3.3.3. Arkadaş

Bazı katılımcılar arkadaşlarıyla da güven ilişkisi kurduklarını ifade etmişlerdir. Öncelikli olarak arkadaşlarıma güvenirim şeklinde bir cevap verilmemiştir. Ancak Allah ve aileden sonra bazı katılımcılar sınırlı sayıdaki arkadaşlarına da güvendiklerini ifade etmişlerdir. Ergenlik döneminde gençler, seçici bir şekilde bir ya da birkaç arkadaşla samimi ilişkiler kurmaktadır (Yörükoğlu, 2000: 69-75). Bazı katılımcılar cemaat çevresindeki bazıları ise yakın çevresindeki bazı kişilere güvendiklerini belirtmişlerdir. Ergenlik döneminde doğru arkadaşlık ilişkilerinin psikolojik sağlamlılığa ve iyilik haline katkı sağladığı bilinmektedir (Atmaca, 2017; Han, 2018; Katmer, 2018v d.). Katılımcılar arkadaşlara güven ile ilgili olarak sırrını paylaşabileceği, fikir alabileceği, birlikte ortak sorumluluklar alabileceği, eksiklerini görmesini sağlayacağı arkadaşlara sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Temayla ilgili bazı ifadeler aşağıdadır:

“Çevreme baktığımda arkadaş var, dost var. Ama mesela inancımı tüketiyorum diye düşündüğümde bu sırrımı sorabileceğim, etrafta arkadaşlarımdan olduğunu düşünüyorum. Bunun dışında en çok anneme güvenirim.” (KÜ_5)

“Sana fikir verecek, sende açılıma sebep olacak kişilere kendini açıyorsun. Ama bu bir-iki kişi istisna. Genele yaydığımızda bende hep hüsrana neden oldu. Ama tabii ki sıkıştığım zamanlarda, zorlandığım zamanlarda istişare edebileceğim, kendisinde soru sorabileceğim danışabileceğim insanlar var. İki arkadaşımınla beraber ben, F... ve O... lisede aynı yurttay kalıyorduk. Bazı şeyleri arkadaşlarıyla konuşuyorsun. Ailenle konuşamıyorsun. ... Bizim ilişkimiz çok farklıydı. Her şeyi konuşuyorduk ama şimdi her şey eskisi gibi değil.” (EÜ_3)

“Onun haricinde çevremdeki insanlara güvenirim. İnsanı en çok rahatlatan şey de o. Yakın arkadaşım var. Normalde paylaşmayı çok sevmem, duygularını belli etmiyorsun diye kızıyorlar bana hatta. Belli insanlar dışında çok kendimi açmam. Oradaki şeyin güvensizlik değil de gerek görmüyorum.” (KÜ_6)

“Buna insan ilişkileri açısından bakarsak, samimiyetine inandığım birine güvenirim. Gerektiğinde eksiklerimi ifade edebilecek, Allah rızası için söylenmesi gerekenleri söyleyecek birine güven duyarım. Yakın çevremdeki arkadaşlarımdan çoğu bence güvenilir insanlar. Bu konuda bugüne kadar herhangi bir şüpheyi yaşamadım. Zaten inançlı ve Allah'ın rızasını gözetken insanlar.” (KÜ_7)

4.3.3.4. Kendisi

Üç katılımcı öncelikli olarak belirtmemek kaydıyla kendisine de güvendiğini ifade etmiştir. Ergenler Allah'ın, ailenin ve arkadaşın önemli olduğunu ama kendilerine de güvendiklerini ifade etmişlerdir. Temayla ilgili ifadeler aşağıdadır:

“Onun dışında insan en çok kendine güvenmelidir. Açık konuşmak gerekirse şöyle bir örnek vereyim. İnsan mesela lisede birine bir duygu besliyor. İşte insanlar bir görüşte âşık oluyor, âşık oldum falan diyor. Ben bu tarz bir şeyi doğru bulmuyorum. Böyle bir durumda ben kendi kendime düşündüm. Bunun doğru olmadığını düşündüm ve vazgeçtim. Ben bu şekilde olayları hallediyorum. Yani kendime güveniyorum, kendini güvenden bunu kastediyorum.” (EÜ_2)

“Sonra aileme, sonrasında da ke kendime güvenirim. Sonraki yıllarda kendime güvenim artacaktır. Ama bu sıralamanın değişeceğini sanmıyorum.” (EL_5)

“Ondan sonra kendime güvenirim. Daha ilerisini düşünemiyorum, ikisi arasında gitmeye çalışıyorum.” (EÜ-6)

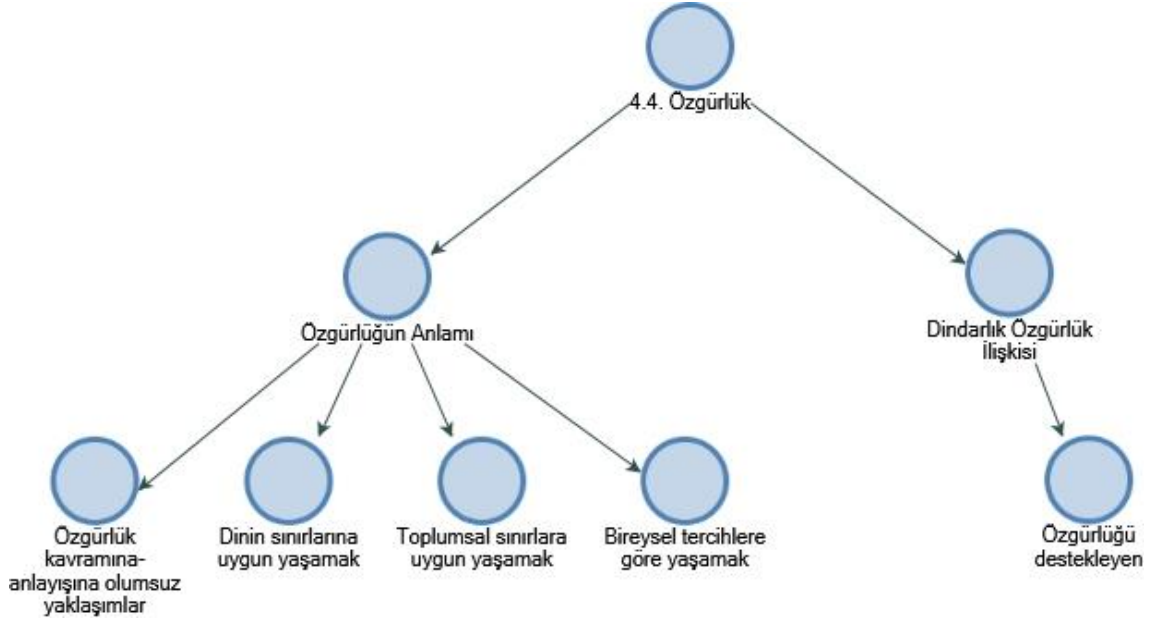
4.4. Özgürlük

Ergenlerin özgürlük hakkındaki düşüncelerini anlamak amacıyla aşağıdaki sorular sorulmuştur:

- Özgürlükten ne anlıyorsunuz? Sizce özgürlük her istediğini yapabilmek ya da hiçbir kısıtlamaya tabi olmamak anlamına mı gelmektedir? Kendi tecrübeleriniz ışığında açıklar mısınız?

- “Dini kuralların özgürlüğünüzü kısıtladığını düşünüyor musunuz?”

Sorulara verilen cevaplardan iki ana tema ortaya çıkmıştır. Orta çıkan temalar Şekil 22’de gösterilmiştir.

Şekil 22: Özgürlük Hakkındaki Düşünceler

4.4.1. Özgürlüğün Anlamı

Hayatı anlamlı kılan en önemli unsurlardan biri de özgürlük duygusudur. Özgürlük Rousseau'ya göre seçim yapabilme serbestliğidir (Rousseau, 2016). Özgürlükten ne anlaşıldığı oldukça önemlidir. Özgürlük kavramı insanı insan yapan değerlerin yaşanmasıyla son derece ilişkilidir. İnsanın hayatına anlam katan değerleri ve bu değerleri seçme iradesi elinden alındığında özgürlüğün önemini kaybettiği söylenebilir. Bu nedenle insanın anlam dünyası aynı zamanda onun özgürlüğü ile de ilişkilidir (Güler, 2012: 88). İnsan özgür eylemleriyle bu dünyada anlamın peşinde koşar ve böylece insan varoluşu kendini aşmış olur. Mülakata verilen cevaplar analiz edildiğinde ergenlerin özgürlük kavramı ile ilgili birbirinden farklı cevaplar verdikleri tespit edilmiştir. Verilen cevaplar sonucunda en sık dile getirilen tema özgürlük kavramına dair eleştiriler olmuştur. Ergenlerin çoğunluğu toplumdaki mevcut özgürlük anlayışını eleştiren görüşlerde bulunmuşlardır. Katılımcıların özgürlüğün anlamına dair verdikleri cevaplardan elde edilen bulguların sıklığı şu şekildedir: Özgürlük kavramına/anlayışına olumsuz yaklaşımlar(f: 16), dinin sınırlarına uygun yaşamak (f: 15), toplumsal sınırlara uygun yaşamak(f: 11), bireysel tercihlere göre yaşamak (f: 4). Bulgular Tablo 21'de aktarılmıştır.

Tablo 21: Özgürlüğün Anlamı

Temalar	(n) kişi	(f) sayı
Özgürlük kavramına-anlayışına olumsuz yaklaşımlar	15	16
Dinin sınırlarına uygun yaşamak	15	15
Toplumsal sınırlara uygun yaşamak	11	11
Bireysel tercihlere göre yaşamak	3	4

Katılımcı ergenlerin özgürlük ile ilgili olarak en sık vurguladıkları nokta günümüzde yaygın olarak anlaşılan özgürlük anlayışına getirdikleri eleştirilerdir. Ergenler mevcut özgürlük anlayışının ergenlere zarar verdiğini, yanlış bir temele oturduğunu, dini ve toplumsal değerlere uygun olmadığını, Batı kültürünün etkisiyle şekillendiğini ve yanlış anlaşıldığını sıklıkla vurgulamışlardır. Bahadır insanın bir amaç için yaşaması gerektiğine dair sorumlulukları almadığında sahip olduğu özgürlüğün negatif bir anlam ifade ettiğini belirtir (Bahadır, 1999: 43). Lise öğrencisi erkek katılımcı EL_3 gençlerin iradesinin zayıf olduğunu, bu nedenle özgür olmanın çok da istenilen bir durum olmadığını ifade etmiştir: *“Özgür olmak başka insanları olumsuz etkilemediği sürece istediğimiz şeyleri yapabilmektir. Bunu kime sorsanız aynı şeyi söyleyecektir Ama sınırsız özgürlük kargaşaya yol açar. Belki biraz tuhaf gelecek ama ben insanları çok özgür olmalarını istemiyorum. Çünkü herkesin iradesi çok güçlü değil. İnsanların özgür olmaları durumunda nefislerine çok fazla uyacaklarını düşünüyorum. Bu yüzden tam nasıl ifade ederim bilmiyorum ama insan için değil ama nefis için kısıtlamalar gerekli diye düşünüyorum.”* İlahiyat fakültesi öğrencisi kız katılımcı KÜ_2 özgürlüğün sınırları olmadığını zararlı sonuçlara yol açtığını ifade etmiştir. KÜ_2 gençlerin aslında bir değer peşinde olmak adına özgürlüğü savunmadıklarını, istediği gibi davranma isteklerini özgürlük kavramıyla ifade ettiklerini söylemiştir: *“Özgürlük sınırları olan bir şeydir. Şöyle bir örnek geldi aklıma. Dağın zirvesindediniz. Geziyorsunuz. Tehlikeli bir yere geldiniz. Yok ben özgürüm diye size zararı olacak bir yere gitmezsiniz ya da aşağı atlamazsınız. Aksi takdirde zarar görürsünüz. Özgürlük te böyle bir şey. Özgürlük ciddi anlamda tehlikeli bir boyutu da var....Gençler özgür olmak istiyorlar ama gerçekten yapmak istedikleri şey onları özgür kılıyor mu? Mesela sigara içmek istiyorlar bu bir özgürlük mü, ya da dünyayı yaşamak*

mi? Bunlar da ilk başta özgürlük gibi geliyor. Ama bunları tercih ettikten sonra bunların da getirdiği sorumlulukları var. Her istediğini yapmak şeklinde bir özgürlük mümkün değil.” Bir araştırmada popüler özgürlük anlayışlarının dini ve ahlaki değerlerden bağımsız olarak ele alındığı ortaya çıkmıştır (Özasma, 2016: 7). Özgürlüğün ahlak ve erdemlerden ayrı olarak ele alınmasını yanlış bulan katılımcılar olmuştur. Felsefe bölümü öğrencisi EÜ_4 te gençlerin aslında özgürlük idealini istemediklerini, kimsenin kendisine karışmasını istemediklerini ve özgürlüğü ahlaktan ayrı bir şekilde tanımladıklarını belirtmiştir: “Özgürlüğün de mutluluk gibi tamamen ahlaktan yoksun bir şekilde anlaşıldığını düşünüyorum. İstediyimi istediğim yerde ve zamanda yaparım gibi anlaşılıyor özgürlük. Fakat bu özgürlük değil serbestliktir. Kimsenin bana karışmasını düşüncesi bana göre serbestliktir özgürlük değildir. Bu anlayış hayvana özgü bir şey. İnsan hayvandan farklıdır, farklı olmalıdır. Ben felsefe tarihini okuduğum zaman ahlaktan yalıtılmış bir özgürlük görmüyorum. Bu daha çok modern dünyaya ait bir şey. Sokrates’te, Platon’da, Aristo’da böyle. Kişi ahlaktan ve erdemden hareketle özgür olur.” Üniversite mühendislik bölümü öğrencisi EÜ_5 benzer ifadelerde bulunmuştur. EÜ_5 ayrıca gerçek özgürlük anlayışına gençlerin ihtiyacı olduğunu savunmaktadır: “Gençlerin özgürlük talepleri genelde laylaylom istekler oluyor. Doğrudan özgürlük içeren istekler değil. Bazı konularda hatta kısıtlı konularda sadece haz duyabileceği konularda gençler özgürlük istiyor. Hatta genelde bu isteniyor. Ama gençlerin bu bahsettiğimiz gerçek özgürlük bahsine ihtiyaçları var. Üzerindeki bu sistemin, otoritenin baskısını hissetmemesi gerekiyor. Buna ihtiyaçları var. Bunu düşünmelerini bir şekilde sağlamalıyız. Bugün dayatılan şeyleri, tabii bir sorgulama sürecinden sonra düşünmeleri için yardımcı olmalıyız. Bu nasıl olacak pek bilmiyorum.” Özgürlük denildiğinde daha çok isteklerini gerçekleştirirken ve seçim yaparken herhangi bir engelle karşılaşmamak anlaşılır. Oysa her istediğini yapmak, isteklerinin esiri olmak anlamına da gelebilir. Böyle bir özgürlük anlayışınsa hiçbir değeri yoktur (Bahadır, 2011: 58). Bu görüşü savunan öğrenciler bulunmaktadır. İlahiyat bölümü öğrencisi erkek katılımcı olan EÜ_7, her istediğini yapmak şeklinde anlaşılan özgürlük anlayışının aslında bir tür esaret olduğunu, gençlerin özgür olduğunu düşünürken aslında hissetmedikleri bir özgürlük manipülasyonu içinde olduklarını ifade etmiştir: “Her istediğini yapmak istediklerinin esiri olmaktır. Her istediğini yapmak özgürlük değildir. Belli bir sınırları vardır özgürlüğün. Popüler kültürde de senin

özgürlüğün onun özgürlüğüne kadar denilen şeydir. Ama bu kısıtlayıcı bir şeydir. Çünkü o yanlış yapıyorsa bu yanlış ilerde sana da dokunacaktır. Benim dinim ona da müdahale etmem gerektiğini söylüyor. Gençler özgür olmak istemiyorlar aslında. Popüler kültürün onlara sunduğu şeyleri kabul ederek popüler kültürün tutsağı oluyorlar ve o kısıtlı havuza giriyorlar. Özgür değiller hatta kendilerini tutsaklaştırıyorlar. Birisi telefona, birisi instagrama vs. girerek kendini tutsaklaştırıyorlar.” Ünlü psikiyatrist Nevzat Tarhan şunları söylemektedir: “Gençler belki popüler anlamda özgürdür ancak evrenin ve hayatın kuralları ile kendi özgürlüğü arasındaki sınırları bilmekle sınavdan geçmektedir (Tarhan, 2009: 24-27).” Bazı ergenlerin bu düşünceye paralel ifadeler kullandıkları görülmüştür. Üniversite sınavlarına hazırlanan kız katılımcı KL_4 gençlerin özgür bırakıldıklarında kişilikleri tam oturmadığı için yanlış davranışlar içerisine girebileceklerini, gençlerin yönlendirmeye de ihtiyaç duyduğunu söylemiştir: “Benim gençleri salalım çayıra diye bir söz var. Kesinlikle çayıra salınmamalı (gülüyor). Mesela benim annem tutucudur bazı konularda. Şu anda daha rahatım gerçi ama mesela bu ergenlik döneminde beni tümüyle salmış olmalarını istemezdim açıkçası. Çünkü bu beni farklı yönlerle çekebilir. Bu dönem gençlerin psikolojisinin, karakterinin oturduğu bir dönem zaten. Böyle bir şey olmamalı. Akli başında bir insan da atıyorum bir yaşa gelmiş, 30-35 karakteri artık oturmuş biri de az çok ne yapacağını bilir. Bilmeyenler de var gerçi ama o da ayrı bir faktör. Durum böyleyken bir gence, “ olsun, ne yaparsa yapsın yapacağını” dememek gerekir. Çünkü genç yetişme döneminde. Bazı şeylerin oturması bir süreç. Ama ben böyle olmaktan ziyade o gençleri de dinleyip onların özgürlük kavramını karşılaştırmayı, gerekirse hayat tecrübelerini onlarla paylaşmayı doğru buluyorum. Hani şunu yapmamalısın deyip böyle tutuculuk göstermemeleri lazım. Eğer bir şey söylüyorsan sebebini de açıklamalısın. Çünkü insan böyledir. Sen bir çocuğa şunu yapmamalısın, bunu yapmamalısın dersin o bunu deneyecektir. Çocuktur o ne anlar diye düşünmemek lazım açıkçası. Ben böyle düşünüyorum, ona da anlatmak lazım. Anlayabileceği dilde anlatmak, onu tatmin etmek gerekir. Yani sonuç olarak öyle gençliği salmamak gerekir. Çünkü gençlik onların anlamından bakıldığı zaman işte özgürlük; evet bana kimse karışmasın, ben her istediğimi yapayım, işte param olsun, şuyum olsun, buyum olsun, annem babam karışamaz bana falan düşüncesinde ama böyle olmamalı. Gerektiği kadar özgürlük olmalı. Fazla kısıtlama da insanın farklı

yollara saptırabiliyor. Mesela yalan söylemek zorunda bırakabilir kişiyi. Bunun ölçüsünü ayarlamak lazım.” İlahiyat fakültesinde okuyan erkek katılımcı EÜ_2 benzer ifadelerde bulunmuştur: “Özgür olmak iyi bir şey aslında. Özgürlük ameli ve iradeyi, bir düşünceyi temsil ediyor. Bunun nasıl kullanıldığı ile ilgili bir durum. Çünkü insan doğası gereği irade sahibi bir varlıktır. Her istediğini yapmak özgür olmak ve iyi bir şey değildir. Çünkü batıda bir genç her istediği haltı yiyor ama sonuçta mutlu olamıyor. Fuzuli'nin Rint ile Zahit diye bir hikâyesi var. Orada çocukla babasının arasında tartışmalar var. Çocuk özgür olmak istiyor. Babasına beni serbest bırak diyor babasından izin istiyor. Baba ilim öğrenmesini istiyor, çocuğu ile uzun uzun tartışıyorlar baba oğul. Bir yerde çocuk babasından izin istiyor, beni serbest bırak ben kendim öğreneyim diyor ama yola nasıl çıkılır, yolda nasıl yürünür bunu bana öğret diyor. Yani özgür olabilirsin ama birilerinden bir şeyler öğrenmem gerekiyor Bunu da sıkıntılı olan bir şey var. Gençler özgür olmak istiyorlar ama nefisleri onları ifsat ediyor. Kendileri ifsat olursa onların ortaya çıkaracağı nesiller de ifsat olacak.”

Üniversitede Radyo Sinema ve Televizyon bölümü öğrencisi erkek katılımcı EÜ_8, özgürlük kavramının İslam inancıyla uyuşmadığını, özgürlüğün ahlaksızlığı savunmak için kullanılan bir araca dönüştüğünü söylemiştir: “Ben özgürlük kavramını reddediyorum. Yani özgürlük diye bir şey olduğunu sanmıyorum. İnsan nasıl özgür olabilir ki diye düşündüğümde çıkmaza giriyorum. İslamcıların şöyle bir sloganı var özgür olmak Allah'a kul olmaktır. O zaman özgür olmuyorsun ki. Çünkü ben özgürlüğü mutlak anlamda ele alıyorum. İnsan özgür olamaz, olmaya da çalışmamalı diye düşünüyorum. Malcolm X özgürlük uğrunda her şeyi göze alabilenlerin hakkıdır diyor. Malcolm X'in özgürlükten kastettiği şey onlara uygulanan çifte standardın, onlara uygulanan zulmün ortadan kalkması. Benim düşünceme göre sen bir şey değilsin ki özgür olsun falan diye düşünesin. Hani kutsi bir hadis var ya 'ben gizli bir hazineydim, bilinmek istedim'. Bu da beni çok fazla tatmin etmiyor. Özgür olamazsın zaten Allah seni yaratmış ve Allah senin her şeyine karışıyor. Allah istemezse şu hareketi bile yapamam o yüzden özgür değilim...Gençler günümüzde özgür olmak istiyorlar. Hani ben gençlere vermek istediğim en önemli değer olarak ahlaklı olmayı söyledim ya işte sorun da burada başlıyor. Bu ahlak sorununun temelinde de aslında gençlerin sınırsız bir şekilde özgür olmak istemesi yatıyor. Bu Allah'a kafa tutmaya kadar gidiyor. Genel itibariyle toplumumuzda gençler bunu yapıyor. Özüne indiğimizde, gençlerin

davranışlarına baktığımızda bunu görüyoruz. Bunu bilerek ya da bilmeyerek yapıyorlar. Özgürlük arayışları ahlaksızlığa neden oluyor yani. Ben istediğimle konuşurum, istediğimi yaparım, istediğim yerde istediğim şeyi yaparım diyorlar. Bu konuda mesela özgür olabildikleri semtlerde zaman geçiriyor gençler. Mesela İstanbul'da Kadıköy bu semtlerden biri. Bursa'daki FSM Kadıköy'ün yanında hiçbir şey kalıyor.”

Özgürlük kavramına yönelik eleştirilerden sonra ergenler özgürlüğü, en çok “dinin sınırlarına uygun yaşamak” temasıyla açıklamışlardır. Ergenler bu temada gerçek özgürlüğün dinin belirlediği sınırlar içerisinde yaşamakla mümkün olduğunu, dinin belirlediği sınırların özgürlük kavramıyla çelişmediğini, bu sınırların insanın doğasına uygun olduğunu ve insanın faydasına olduğunu ifade etmişlerdir. Üniversite öğrencisi erkek katılımcı EÜ_1 gerçek özgürlüğün Allah’a bağlanmakla ve dünyevi sınırlardan uzaklaşmakla mümkün olabileceği düşüncesine ön plana çıkarmıştır: “... Kendimce bir şey söylemek istersem özgürlük çok değerli ve önemli bir kavram. İnsanın özgür olması gerekiyor tabii ama bu özgürlüğün kendisine zararı olmaması gerekiyor. Müslüman olarak tanımladığımız zaman en çok kim özgürdür Allah'a en çok kulluk yapan özgürdür. En çok kim bu dünyadan sıyrılmıştır, En çok kim acılarla dolu bu dünyanın şerlerinden, aldaticularından kopmuştur en çok o özgürdür. ... İnsan kendi gibi bir insana aşırı bağlandığı zaman kendini alçaltmıştır. Öyle bir şeye tabi olacaksın ki, öyle bir yüce varlığa tabii olmalısın ki o seni yüceltsin ve özgür kılsın diye diye düşünüyorum ben.” Üniversiteli kız katılımcı KÜ_4 insanın yaratılışına, fitratına uygun yaşarsa özgür olabileceğini düşünmektedir: “Özgürlük insanın kendi tabiatında olan şeyi özgürce yapabilmesi bence. Fitratımızda olan şeyle davranabilmemiz. Yani mesela bir çiçek toprakta özgürce açabildiği zaman özgürdür diyebiliriz. Bir çiçeğe özgür değildir diyemeyiz. Çünkü fitratında toprakta olmak var. Bence insan da fitratına uygun yaşadığı zaman özgür oluyor.” Lise öğrencisi EL_5 dinin sınırlarının insana yol ve yön verdiğini vurgulamıştır: “Dinsiz bir hayat olmaz çünkü insanların hayatına gerekli bir sınırlama getiriyor. Sınırsız bir hayat hız sınırı olmayan bir araç gibi, sınır olmazsa en sonunda bir yere çarparsınız. Sınır olmadığında kaza yaparsınız. Sınır koymak insan için çok gerekli. Sınır olmadığında insan ne yapacağını bilemiyor.” Üniversite öğrencisi kız katılımcı KÜ_6 gerçek özgürlüğün, insanı Allah’tan uzaklaştıran şeylerden kopmakla mümkün olduğunu, bunun dışındaki tercihlerin insanı tutsaklaştırdığını belirtmiştir: “İnsan ne kadar çok Rabbine yönelirse o ölçüde özgür olmaya başlıyor.

Çünkü dünya ile ilgili şeyler insanı o kadar çok kısıtlıyor ki. Allah biraz malınızdan, biraz evlatlarınızdan imtihan edeceğiz diyor. Demek ki Allah ile aramıza giren şeyler bizim elimizi kolumuzu bağlıyor, bizi kısıtlıyor. Allah'tan alıkoyan örneğin namaza gitmeni engelleyen bir şey varsa bu senin özgürlüğünü sınırlıyor demektir. Allah'a kul olmak için çabalarken karşına çıkan her engel kendine kul ediyor seni aslında. Bu anlamda kendimi çok özgür hissetmiyorum. Bu bazen telefonun, bazen girdiğin ortam olabiliyor. Allah'a ne kadar yakın hissediyorsam o kadar özgür hissediyorum kendimi. O teması hissetmediğimde kendimi çaresiz ve sınırlanmış hissediyorum...Ailesine, arkadaşlarına posta koyan, işte kendini gerçekleştirmiş, her dilediğini yapabilen demek değil özgürlük. Özgürlük insanın özüne uygun davranmasıdır. Aslında gençler başka tutsaklıklar konusunda tercih yapıyor. Ve seçtikleri daha ağır bir tutsaklık. Sadece farkında değiller.” Üniversite öğrencisi EÜ_6, dini kuralların insanı özgürleştirdiği, insanı ve toplumu birçok zarardan koruduğu düşüncesini savunmaktadır: “Dini inancımın özgürlüğümü engellediğini düşünmüyorum. Bilakis dinin sınırları bizim daha rahat yaşamamızı, bir nevi daha özgür yaşamamamızı sağlıyor. Mesela zina dinen haram ama bizim hastalıklardan ve kötülüklerden korunmamızı sağlıyor. Zina olduğu zaman gayrimeşru çocuklar doğuyor. Onlar hırsız oluyor ve hırsızlık yapınca da senin özgürlüğün kısıtlanıyor. Malın zarar görüyor. Zina olmadığında aile kurumu olduğu için çocuklar daha rahat büyüyor ve büyüdüğünde tehlike olmuyor, herkes için daha iyi oluyor İslam'a göre olduğunda. İslam bence özgürlüğü daha fazla genişletiyor. Gençlerin özgür olma düşünceleri hakkında şunu düşünüyorum. Sınırsız bir özgürlük her şeyi yapabilmek değildir, bence çok iyi bir şey değildir. Bir süre sonra sınırsız özgürlük insanlara da kişinin kendisine de zarar verebiliyor. Mesela adam ben özgürüm diyor içki içiyor, kumar oynuyor kendisine de zarar veriyor. Bu yüzden dini inancın çok faydalı olduğunu düşünüyorum. Dini inanç özgürlüğüne bir çerçeve veriyor. Sana diyor ki tamam sen özgürsün ama şunu yap şunu senin faydana olur. Mesela sen genci yalnız başına bıraktığında soluğu eğlence mekânlarında, kuytu köşelerde arıyor. Şeytan da hep yanımızda, hiç peşimizi bırakmıyor, bizi kandırmaya müsait.”

Ergenlerin bir kısmı da özgürlüğü “toplumsal sınırlara uygun yaşamak” olarak tanımlamışlardır. Ergenler özgürlüğün sınırı olmaması durumunda toplumda kargaşa çıkabileceğini, insanların birbirine zarar verebileceğini, bu durumda sonuçta tüm toplumu olumsuz etkileyeceğini ifade etmişlerdir. Özgürlüğü toplumsal sınırlara uygun

olarak tanımlayan ergenlerin bir kısmı aynı zamanda dinin sınırlarının da gerekli olduğunu ifade etmişlerdir. Lise öğrenci erkek katılımcı EL_2 her istediğini yapmanın diğerlerinin sınırlarını çiğnemek olacağını söylemiştir: “Özgürlük insan davranışlarının diğerleri tarafından kısıtlanmamasıdır bence. Her istediğini yapmayı özgürlük olarak tanımlıyorlar ama bence bu yanlış bir tanım. Sonuçta bazı kurallar var. O kuralları koyanlar keyfine göre koymuyor, iyiliği düşünülerek konuluyor. Sen dersin ki ben özgürüm her istediğimi yaparım. O zaman diğer insanların hakkına girersin. Mantıken tanımı gereği özgür olmuş olabilirsin ama diğer insanların özgürlüğünü kısıtlamış olursun. Kafama göre her şeyi yaparım demek bence yanlıştır. Her şeyin bir sınırı olmalıdır.” 11. Sınıfa giden lise öğrencisi kız katılımcı KL_1 diğerlerine zarar verecek bir özgürlük anlayışının yanlış olduğunu söylemiştir: “Özgürlüğün tanımını bu yıl felsefe dersi görüyoruz, orada da gördük. Klasik bir tanımı var. Başkasının sınırlarını aşmadığı müddetçe insan özgürdür. Yani bir nevi öyle. Ama bir de şöyle bir durum var. Başkaları başkalarının özgürlüğünü kısıtlıyorsa bizim de o kişinin özgürlüğünü kısıtlamamız gerekir. Eğer birileri birilerini öldürüyorsa bizim de ona karşı durmamız gerekiyor, bizim de susmamamız gerekiyor bu durumda diye düşünüyorum.” 11. Sınıf öğrencisi erkek katılımcı EL_5 sınırsız özgürlüğün herkese zarar vereceğini söylemiştir: “Özgürlük aslında başkalarının hayatını kısıtlamadan yaşayabileceğiniz hayatınızın sınırlarıdır. Çünkü herkes sınırsız özgür olsaydı dünyada insan kalmazdı. Özgürlük herkesin kendi istediğini yapması olarak tanımlanırsa, mesela bir devlet başkanı bir savaşı başlatmak istediğinde bir bombayı patlattı diyelim. Ne olur? Sınırsız özgürlüğü savunuyorsan buna da bir şey diyemezsin. Ona bir şey diyemezsin o zaman. Mesela bazı gençler özgür olmak, aileden de özgür olmak istiyor. Aslında orada kulağına bir fiske atmak gerekir (gülüyor). Aslında onlar rahat olmak, her istediğini yapmak istiyor. Yoksa hiç bir aile çocuklarının kötülüğünü istemez. Çocuklarına kötü bir şey söylemez. Toplumsal olarak düşünürsek herkes istediğini yapmamalı zaten. Çünkü herkes istediğini yaparsa toplumsal olarak sorunlar olur. Herkes istediğini yapmamalı. Çünkü toplumda herkesin uyması gereken kurallar vardır, bazı görgü kuralları var. Bunlar insan ilişkilerini de etkiler. Toplumda yemek yemenin dahi belli kuralları vardır. Bu tür düşünen insanlar arkadaşsız bile kalabilir.” Üniversite sınavına hazırlanan kız katılımcı KL_5 benzer ifadelerde bulunmuştur: “Özgürlük insanları rahat hissettiren bir şey. Ama her açıdan özgür değiliz, özgürlük her istediğini yapmak demek değildir

çünkü toplumda belli kurallar var. Ben kendimi rahat hissettiğim şeyleri yapabilirim ama bunları yaparken başkalarına zarar veremem. Belli sınırlar içerisinde olmak gerekiyor.”

Üç katılımcı özgürlüğü “bireysel tercihlerine uygun yaşamak” olarak tanımlamıştır. Özgürlüğü bireysel tercihlere göre tanımlayan bu katılımcılar dinin ve toplumsal değerlerin önemsiz ve gereksiz olduğunu savunmamaktadırlar. Bu katılımcılar dini ve toplumsal değerlerin gerekli olduğunu ancak son tercihin yine bireye ait olduğunu ifade etmişlerdir. Üniversite öğrencisi EÜ_5 özgürlüğü otoriteden bağımsız olmak olarak vurgulamıştır. “Özgür olmak bence üzerinde gücünü, baskısını hissetmek istemediğin otoriteleri kabul etmemektir. Kabul etmemekten ziyade bunu bile hissetmemektir. Mesela aile baskısını üzerinde istemiyorsun, bunu hissetmiyorsan zaten özgürsündür. Mesela bir devletin siyasi otoritesini üzerinde istemiyorsundur, herhangi bir şekilde seni baskılamasını istemiyorsundur, bunu hissetmiyorsan özgürsündür. Bu devlet istediği kadar sana yaptırımında bulunsun, bu senin özgürlüğüne engel değildir. Mesela şu an ulus devlet sisteminin dayattığı şeyler. Milliyetçilik veya mezhepçilik vs. Çok daha basit bir örnek vermek gerekirse, ben eskiden öğretmenler odasına girdiğimde mevcut hiyerarşiden çok korkuyordum açıkçası. Öğretmen gördüğümde, bir müdür gördüğümde, bunun dışında farklı bir ortamda bir yetkili gördüğümde korkuyordum. Ama bu sorgulamaları yaptığımda, bundan korkmaktan ziyade kendini ifade etmek gibi bir seçeneğimin olduğunu gösterdi. Gençlerin de böyle bir sorgulamadan geçmesi gerektiğini düşünüyorum. Bu hiyerarşiden etkilenmeyen, rahatça konuşabilen bir kesim de var. Ama bunlar da daha çok saldırgan tutumlu oluyorlar. Böyle bir tutumdan ziyade daha görüşülebilir, anlaşılabilir, konuşulabilir bir tutum sergilenmesi gerekir.” EÜ_5’in dini ve değerleri tümüyle ret etmediği aynı soruya verdiği şu cevabından çıkarılmıştır: “İnanıyorum dini emir ve yasaklar iyi bir şey, özgürlüğümü kısıtlamıyor. Seni en iyi Allah biliyor ve senin ne kadar çok şey isteyebileceğini de biliyor. Senin bunları isteyip ve elde ettikten sonra neler olabileceğini de o biliyor. Bu yüzden bize birtakım kısıtlamalar getirmiş. Haram ve helal gibi. Bence bunlar olması gerekiyor.” Üniversitede PDR bölümünü okuyan KÜ_7 hayatla ilgili tercihlerden son kararın kişide olması gerektiğini savunmaktadır: “Bir kere Allah bize bir irade vermişse o iradenin bir karşılığının olması gerekiyor. Özgürlük bu bence. Kişinin bir karar vermeden önce gerekli araştırmaları yaptıktan ve gerekli

kişilere danıştıktan sonra, son kararı yine kendisinin vermesidir özgürlük. Ama bazen insanlar özgürlük ile de manipüle edilebilirler, her istediğini yaptığını düşünürken başkalarının isteklerini yapıyor olabilirler. Kendini özgür zannederken başkalarının özgürlüğünün kölesi de olabilir insan. Hayatımı hem maddi, hem manevi anlamda etkileyecek bir kararı kendim almak isterim. Bunun için tavsiye alabilirim ama son kararın kendime ait olmasını isterim. Örneğin; evlilik konusunda kesinlikle özgür olmak isterim. Kendi tercihim yanlış da olsa ya da ileride problem de yaşasam, özgür bir şekilde o kararı aldıysam sorumluluğumu daha kolay kabullenirim. Ama birilerinin beni uyardığını da isterim. Çünkü kendi yanlışlarımı göremem o zaman.”KÜ_7 başka bir ifadesinde “Dini inancım beni özgürleştiriyor aslında. Dini inancım beni kötü alışkanlıklara bağımlı olmamı engeller.” cümlelerini kullanması kişisel özgürlüğünü dine karşı anlamlandırmadığını, dini inancının özgürleşmesini olumlu etkilediğini göstermektedir. Üniversite sınavlarına hazırlanan kız katılımcı KL_4 kendi kişiliğini oluşturabilmek için özgür olması gerektiğini söylemiştir. “Özgürlük karşındaki kişinin ya da bu kişi insan olmak zorunda da değil. Bu bir insan olur, hayvan olur, doğa olur ya da atmosfer olur, onların sınırlarını ihlal etmediğim sürece yapabileceğin tüm şeyler diyebilirim aslında. Mesela ben bir birey oldum diyelim. Benim de bir düşünce yapım var. Reşit oluyorum, gencim, ileride nasip olursa inşallah insanlara bir şeyler katabileceğim. Ama bu ailem tarafından pek görülüyor diyelim. O yüzden benim en büyük hayalim üniversiteyi kazanınca ben buradan gideceğim. Bursa'da okumayacağım üniversiteyi, başka yerde okuyacağım ve kendi ayaklarım üzerinde durmayı öğreneceğim. Özgürlüğe bu açıdan da yaklaştığım oluyor. Ayrıca birbirine saygı göstermek, saygı duymak da çok önemli bir faktör bence. Beni de bir birey olarak görmeleri, düşüncelerimi dinlemeleri ve saygı göstermeleri en önemlisi. Hani olmadık şeylere de saygı göstermek birazcık uç olabilir ama benim de öyle çok uç olacak düşüncelerim yok. Benim için özgürlükle ilgili temel faktör bu açıkçası. Benim de düşüncelerim, fikirlerin önemli olmalı, beni de dikkate almaları gerekiyor. Yani benim en çok özgürlük anlamında yaşadığım sıkıntı bu açıkçası. Bir şeyleri yapmalıyım ama insanlara zarar vermeden, yapabildiğim her şeyi yapabilmeliyim yani.” KL_4'ün başka bir ifadesinde aşağıdaki cümleleri kurması onun özgürlüğü din ve değerlerden bütünüyle ayrı tanımlamadığının işareti olarak yorumlanabilir: “Aslında farklı bir bakış açısından bakacak olursan evet bazılarının göre din özgürlüğü kısıtlıyor olabilir. Ama

bence bana zarar getirecek özgürlüğün faydası olduğunu inanmıyorum açıkçası. O yüzden bana faydası olan özgürlükleri, işte bahsettiğim sınırlar da bunlardı. Gerek inancım olsun, gerek başkalarına zarar vermemek, gerekse başkalarının hayatlarından çalmamak olsun. Bunlar da benim sınırlarım. Bunlardı bahsettiğim sınırlar. Bu sınırlar önemli.”

4.4.2. Dindarlık – özgürlük ilişkisi

Mülakatlar sonucunda ortaya çıkan ikinci ana tema dindarlık ile özgürlük arasındaki ilişki olmuştur. Araştırmamız dindarlık özgürlük ilişkisi kapsamında dini, “özgürlüğü destekleyen” ve “özgürlüğe engel olan” olarak iki tema çerçevesinde incelemeye çalışmıştır. Bu amaçla katılımcılara “*Dini kuralların özgürlüğünüzü kısıtladığını düşünüyor musunuz?*” sorusu sorulmuştur. Soruya cevap veren katılımcıların hepsi dinin özgürlüğü destekleyen bir özelliği olduğunu vurgulamıştır. Hiçbir katılımcı dinin özgürlüğe engel olduğunu söylememiştir. Sorulara verilen cevaplardan elde edilen bulgular Tablo 22’de gösterilmiştir.

Tablo 22: Dindarlık – Özgürlük İlişkisi

Temalar	(n) kişi	(f) sayı
Özgürlüğü destekleyen	22	24
Özgürlüğe engel olan	0	0

22 öğrenci 24 kez dinin özgürlüğü desteklediği ile ilgili ifadelerde bulunmuştur. Bu temada ergenler dine ve Allah’a olan bağlılıklarından dolayı dinin sınırlarını çiğnemediklerini, dinin emirlerinin insan fitratına uygun olduğu için gerçek özgürlüğü sağladığını, dini kuralların insanların ve toplumun iyiliğine hizmet ettiğini ve insanı koruduğunu, dini kurallar olmadığında toplum ve insan hayatında birçok olumsuzluğun ortaya çıkacağını söylemişlerdir. Ünlü düşünür J. Walters gerçek özgürlüğün doğru yasalara uymakla mümkün olacağını şu şekilde ifade etmiştir: “Özgür olmak ancak yasa yolunu, yani gerçeklik yolunu seçmekle mümkündür. Bu seçim, arabasının birçok şekilde kullanılabilmesini, fakat en iyi kullanma şeklinin şoför mahallinde oturarak kullanma olduğunu bilen şoförün seçimine benzemektedir” (Walters, 1995). Dini ilkelerin ve duyguların insanlara olumlu katkı sağladığı, iyilik hallerini desteklediği ve

hayatlarını anlamlı kıldığı ile ilgili birçok araştırma mevcuttur (Bahadır, 1992; Eryücel, 2013; Güven, 2008; Kimter, 2008 vd.). Lise öğrencisi EL_1 dini kuralların özgürlüğüne engel olmadığını, aksine tüm toplumun özgürlüğünün kaynağı olduğunu ifade etmiştir: *“Dini inancımın özgürlüğümü kısıtladığını asla düşünmüyorum. Dinin gerektirdiği şeyler var ve bunun dışına çıkamıyorum, çıkmıyorum. Din bana içki içme diyorsa içmem. Normalde içebilirdim. Dinimin koyduğu kuraldan dolayı içmiyorum. Din bana keyfinden dolayı mı engel koyuyor, yasak koyuyor. Allah’ın insana gıcıklığı mı var haşa? Bizi Yaratan emrediyorsa bir hikmeti vardır. Diğer açıdan düşündüğümüzde de ben içki içtiğim zaman sarhoş olurum ve diğer insanlara zarar verebilirim. Bu seferde onların özgürlüğünü kısıtlamış olurum ve özgürlük sınırlarımın dışına çıkmış olurum. Bunu ateiste de sorsan aynı şeyi söyler. Zina, içki bu zamanda özgürlükmiş gibi gösteriliyor. Ama aslında bunlar gerçek özgürlüğü kısıtlayan şeylerdir. Zina yaptığım zaman mesela evlilik müessesesine zarar veririm, ortalık yerde yaptığım zaman insanlara bunu meşru bir şeymiş gibi göstermiş olurum ve toplumun ahlaki yapısına zarar vermiş olurum. Ben Müslümanım diye dışarıdan kısıtlı gibi gözükürüm, onların yaptığı şeyleri yapamıyor gözükürüm. Ama içki içtiğim, zina yaptığım zaman başka insanların hakkını gasp edeceğim için bu benim özgürlüğüm değildir.”* Benzer ifadeleri başka ergenler de kullanmıştır. *“İnanıyorum dini emir ve yasaklar iyi bir şey, özgürlüğümü kısıtlamıyor. Seni en iyi Allah biliyor ve senin ne kadar çok şey isteyebileceğini de biliyor. Senin bunları isteyip ve elde ettikten sonra neler olabileceğini de o biliyor. Bu yüzden bize birtakım kısıtlamalar getirmiş. Haram ve helal gibi. Bence bunlar olması gerekiyor. Bunların olmadığı bir toplum var olamaz. Bu doğrudan Allah’ın sana getirdiği kurallar. Bunlar hepsi bir düzeni oluşturmak için, düzeni var etmek için getirilen kurallar.”* (EÜ_5). Liseli kız katılımcı KL_1, dini emirlerin gerçek özgürlüğü sağladığını şöyle ifade etmiştir: *“İnancım gereği bazı emir ve yasaklar var ama bu benim özgürlüğümü kısıtladığını düşünmüyorum. Bilakis bu emir ve yasaklar beni korumak için var. Mesela kapalı olmak bence özgürlüğü kısıtlayan bir şey değil. Yani aslında tesettüre bürünmek çok büyük bir özgürlük. Çünkü karşı cinsten korunmak için Allah çok güzel bir fırsat tanımış diye düşünüyorum.”* Temayla ilgili benzer ifadeler sıklıkla dile getirilmiştir. Birkaç örnek aşağıdadır:

“Dini inancımın özgürlüğümü engellediğini düşünmüyorum. Bilakis dinin sınırları bizim daha rahat yaşamamızı, bir nevi daha özgür yaşamamamızı

sağlıyor. Mesela zina dinen haram ama bizim hastalıklardan ve kötülüklerden korunmamızı sağlıyor. Zina olduğu zaman gayrimeşru çocuklar doğuyor. Onlar hırsız oluyor ve hırsızlık yapınca da senin özgürlüğün kısıtlanıyor. Malın zarar görüyor. Zina olmadığında aile kurumu olduğu için çocuklar daha rahat büyüyor ve büyüdüğünde tehlike olmuyor, herkes için daha iyi oluyor İslam'a göre olduğunda. İslam bence özgürlüğü daha fazla genişletiyor.” (EÜ_6)

“Dini inancımın emir ve yasaklarını kötü bir şey olarak görmüyorum. Bence kötü bir şey değil özgürlüğe karşı bir şey değil. Çünkü dinin seni asıl bağımlı kılacak şeylerden koruduğunu düşünüyorum. Mesela namaz kılmanın, böyle sürekli her gün her gün kılmanın sanki böyle bağımlılıkmiş gibi, yapmak zorundasın, seni kısıtlıyormuş gibi düşünülebilir. Ama daha kötü şeylerden seni koruduğu için ve hani senden büyük Allah olduğu için olması gereken şeyler diye düşünüyorum.” (KÜ_8)

“Dini inançlarım beni yalnızca kötü olandan uzaklaştırıyor. Kötü olanı yapmak özgürlük değildir. O nedenle kısıtladığını düşünmüyorum”. (KL_3)

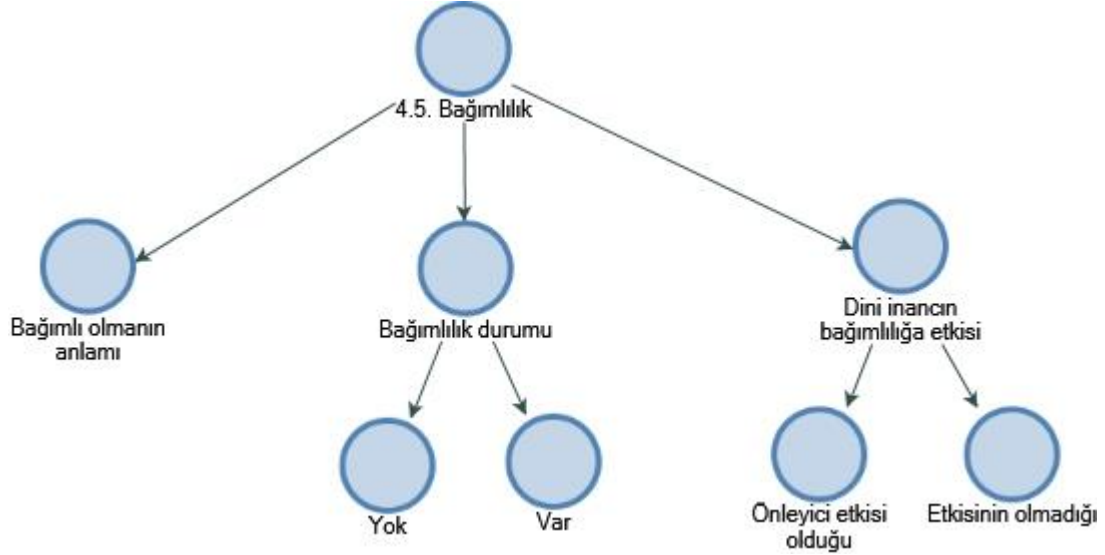
“Aslında farklı bir bakış açısından bakacak olursan evet bazılarında göre din özgürlüğü kısıtlıyor olabilir. Ama bence bana zarar getirecek özgürlüğün faydası olduğunu inanmıyorum açıkçası. O yüzden bana faydası olan özgürlükleri, işte bahsettiğim sınırlar da bunlardı. Gerek inancım olsun, gerek başkalarına zarar vermemek, gerekse başkalarının hayatlarından çalmamak olsun. Bunlar da benim sınırlarım. Bunlardı bahsettiğim sınırlar. Bu sınırlar önemli. Dini inancımın bağımlı olmamı sağladığı şeyler bazı değerler. Mesela ahlaki anlamda merhamet, saygı, dürüstlük gibi. Bağımlı olmamı engellediği şeyler de kötü şeyler. İşte içki olsun, kumar olsun, sigara olsun böyle şeyler. Bu bir insan da olabilir. Tabii ki manevi anlamda birine bağlanabilirsin. Ama bu bağlılığın da bir sınırı olmalı. Böyle tapmak derecesinde değil kesinlikle. Hani bunlardan alıkoyuyor seni inancın. Nasıl ki Allah yolunda bir şeyleri yapmak için, bağlı olduğunun insanlardan (duraksıyor) şu an toparlayamadım ama işte onlardan koparsın yine bir derecede. Sana zararlı olacak kişilerden koparsın. Nasıl diyebilirim. Şurdan örnek vereyim. Peygamber Efendimiz eşine diyor ki, hani ben teheccüd namazına kalkacağım iznin olursa diyor. Bu şekilde bir bağlılık söz konusu. Ama yine de bu bağlılık Allah inancının, Allah'a bağlanmasının önüne geçmiyor.” (KL_4)

Yukarıda da belirtildiği gibi dini inancının özgürlüğe engel olduğunu belirten katılımcı olmamıştır.

4.5. Bağımlılık

Katılımcıların bağımlılık ile ilgili düşüncelerini anlamak ve bağımlılıkları olup olmadığını tespit etmek amacıyla “Size göre bağımlı olmak ne demektir? Sizin kendinizi

bağımlı hissettiğiniz bir alan var mıdır? Ve “Dini inancınız bir şeye bağımlı olmanızı ya da bağımlı olmamanızı etkiliyor mu? (Etkiliyorsa) Nasıl etkiliyor?” soruları sorulmuştur. Sorulardan elde edilen bulgular üç tema çerçevesinde değerlendirilmiştir. Ortaya çıkan temalar Şekil 23’te gösterilmiştir.

Şekil 23: Bağımlılıkla İlgili Temalar

4.5.1. Bağımlı olmanın anlamı

Anlamsızlık durumunda karşılaşılan problemlerden biri de bağımlılıkların ve özellikle teknoloji ve madde bağımlılığının artışıdır. Araştırmalar bağımlılıkların arttığını göstermektedir (Çetinkaya, 2013; Erdamar, 2014; Düşünen Adam, 2017; Türkiye Uyuşturucu Raporu, 2017; Yeşilay, 2017a vd.). Katılımcılar bağımlı olmayı olumsuz bir durum olarak görmektedirler. Verilen cevaplar bağımlılığın olmaması gereken, vazgeçilemeyen, özgürlüğün devre dışı kaldığı, iradenin kontrol etme yetisini kaybettiği gibi özelliklerine vurgu yapmaktadır. Literatürde de bağımlılık; kontrolsüzlük ve iradenin kullanılamaması olarak tanımlanmaktadır (Aktaş ve Yılmaz, 2017; Morahan-Martin ve Schumacher 2000; Young, 1999). Temayla ilgili bazı cevaplar aşağıdadır:

“Bağımlı olmak güvenin bir ileri noktasıdır bence. Mesela ben bir arkadaşıma çok aşırı güvensen, onsu olamayacak şekilde davransam bir süre sonra içki gibi sigara gibi oyun gibi bağımlılık haline gelir. (EL_3)

Bağımlı olmak kendi irademle girdiğim yoldan kendi irademle çıkamamak anlamına geliyor. İradenin seni tutsak etmeye başlamasıdır bağımlılık.” (EÜ_2)

“Bağımlı olmak bir şeyden vazgeçmemektir, kopamamaktır. Ama çevremde herkesin bir bağımlılığı vardır. Bazılarının alkol, sigara değil ama telefon, sosyal medya ya da televizyon gibi unsurlar vardır.” (KL_2)

“Özgürlük için dedim ya hocam tercihinin öznesi olmak, bağımlılık ta tercihinin öznesi olamamak.” (EÜ_3)

“Bağımlı olmak bir cihaza bağlı kalmak. Hani benim ailem bana bağımlı diyor ama aslında bağımlı değilim. Bağımlı olanlardan örnek verecek olursam benim l'e giden kuzenim var. Telefonda veya bilgisayardan bir şey izlemedikçe asla yemek yemiyor. Bu ona küçüklükten öğretilen bir alışkanlık ve bu yüzden bu cihazlara bağlı kalmış. Ama ben küçükken kuzenlerimle sürekli dışarıda oynuyordum çünkü bilgisayar falan yoktu bizim zamanımızda.” (EL_6)

Bazı katılımcılar dini anlamdaki bağımlılığın olumlu olduğunu ifade etmişlerdir. Örneğin KL_1 “ *Bağımlılık bence kötü bir şey. Bir de neye bağımlı olduğunda da önemli. Mesela Allah’a bağlı olmak güzel bir şey. Ama insanın bağlı olduğu bir şey olmalı. Dünyadan bir şeye bağımlı olmak çok kötü bir şey.*” demiştir. Başka bir katılımcı olan KÜ_1 “*Aileme ve şu an içinde bulunduğum sosyal yapıya yani çevreme (içinde olduğu cemaati-STK’yı kast ediyor) kendimi bağımlı hissediyorum diyebilirim. Bir şey sana zarar veriyorsa kötüdür ama bağımlılığın zarar vermiyorsa o iyi de olabilir.*” ifadesini kullanmıştır. Bu tür cevaplar literatürde bağımlılık kategorisinde değil bağımlılık kategorisinde değerlendirilmektedir.

4.5.2. Bağımlılık durumu

Katılımcıların bağımlılık durumu araştırma için önemlidir. Katılımcılar kendilerini dindar kabul ettikleri için bağımlılık durumları ve özellikle madde bağımlılığı yaşayıp yaşamadıkları dinin koruyucu etkisi olup olmadığını anlamak açısından önem taşımaktadır. Katılımcılara “*Size göre bağımlı olmak ne demektir? Sizin kendinizi bağımlı hissettiğiniz bir alan var mıdır?*” sorusu sorulmuştur. Mülakat katılımcılarının çoğu herhangi bir bağımlılıklarının olmadığını belirtmişlerdir. Bulgular, dinin bağımlılıklara engel olduğu ve bağımlılıktan kurtulmaya yardımcı olduğunu gösteren araştırmalar ile paralellik göstermektedir (Acat, 2019; Arslan, 1998; Çoban, 2013; Karimov, 2016). Bulgular Tablo 23’te aktarılmıştır.

Tablo 23: Bağımlılık Durumu

Temalar	(n)	(f)
	kişi	sayı
Yok	18	18
Var	9	9

Bağımlılığının olmadığını söyleyen ergenlerden bazılarının verdikleri cevaplar aşağıdadır:

“Kendimi bağımlı hissettiğim bir alan yok. Zaten burada yazılı olan şeyler insanın kendisini bilerek bağımlı kıldığı şeyler. Sigara içmek mesela bence böyle. Bir insan neden sigara içtiğine kendisi cevap veremiyor. Bir insan kendi istediği için bağımlı oluyor. Kendisini bağımlı olmaya ikna etmiş bence. Yoksa niye içsin.” (KÜ_4)

“Bir şey istediğim zaman genelde onu yapan bir insanımdır. Tek bağılı olduğum şeyin -onun da kötü bir şey olduğunu düşünmüyorum- ahlaki, işte Kur'an'da geçen, dini anlamdaki faktörler beni bağlayan şeyler. Bunlar yani. Yoksa ne maddeye bağımlıyım ne de teknolojiye Allah'a şükür. O yüzden mutluyum.” (KL_4)

“Benim kendimi bağımlı hissettiğim konu yok. Bağımlı olduğum bir şey yok. Çünkü zaten kullanmıyorum, Kullanmadığım için de bağımlı olmuyorum.” (EL_6)

“Kendi içimde sorgulama yapsam da inancıma bağılıyım. Çünkü bu kadar soru işaretiyle bağımlı olmak mucize. Onun dışında hayat şartlarının getirdiği eğitim sistemine bağımlıyım. Kötü alışkanlık açısından dini inancımı etkileyecek herhangi bir bağımlılığım yok.” (KL_6)

Bazı katılımcılar bağımlılıklarının olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak madde bağımlılığı ile ilgili bir durum yaşadıklarına ait bir ifadede bulunmamışlardır. Bağımlı olduğunu söyleyen katılımcıların ortak noktası kendilerini telefon bağımlısı olarak gördükleridir. Bulgular son yıllarda telefon bağımlılığı ve dijital bağımlılığın arttığını gösteren araştırmalar ile paraleldir. 2015 yılına kadar YÖK kapsamında dijital bağımlılıklar ile ilgili hiçbir tez çalışması yokken, 2015 yılından sonra 872 adet yüksek lisans ve doktora tezi çalışması yapılmıştır (YÖK, 2019). Benzer şekilde 2015 yılına kadar YÖK kapsamında akıllı telefon bağımlılığı ile ilgili hiçbir tez çalışması yokken,

2015 yılından sonra 36 adet yüksek lisans ve doktora tezi çalışması yapılmıştır.⁹ Temayla ilgili bazı ifadeler aşağıdadır:

“Tabii bende de kesinlikle yok diyemem ama mesela telefon insanlar canı sıkıldığında hemen eline almak istiyor. Ne var falan diye. Bu bende de oluyor tabii. Ama bunu bir şekilde bırakmamız gerekiyor. İnsanın hayatını yaşaması gerekiyor. Bir makineye bağlı kalarak ömrünü böyle geçirmemesi gerekiyor.” (KL_2)

“Benim bağımlı olduğum bir şey de var hocam ya. Telefon var. Telefon üzerinden uzun zamandır düşünüyorum çok masum değil. Bir sosyal medya kullanıyorsunuz. Twitter mesela bir şeyleri bakıyorsunuz yenile diyorsunuz bir sürü şey geliyor sonra biraz bakıyorsunuz tekrar Yenile tuşuna bastığınızda bir sürü şey daha geliyor. Bunlar zihinde çok ciddi bir karmaşaya neden oluyor. Mesela metroya bineceğim yirmi dakikalık bir vakit var. Yirmi dakika içerisinde belki en kötü en kötü on sayfa kitap okusan belli bir konu üzerinde düşünmeye belli bir konu üzerinde durmaya sebep oluyor. Ama onun yerine telefonla on binlerce kitabın her bir yerinden bir şey yapmışlar ama hiçbir şey ifade etmiyor. İnsan oraya baktığında bir şeye odaklanmaya da ciddi engel oluyor.” (EÜ_3)

“Benim kendimi bağımlı hissettiğim şey telefon olabilir. Aşırı bir şey değil belki ama sürekli elimin altında olan bir şey, böyle bakma ihtiyacı hissediyorum. Kötü bir şey olduğunu da biliyorum ama yine de vazgeçemiyorum.” (KL_5)

4.5.3. Dini inancın bağımlılığa etkisi

Araştırmanın ana konusu dinin ve dindarlığın hayatın anlamına etkisi ve anlamsızlığa bağlı problemlere etkisi olduğu için dindar ergenlerin bağımlılık yaşamalarında ya da yaşamamalarında dinin etkisinin ne olduğu ortaya konulmalıdır. Bunun için katılımcılara *“Dini inancınız bir şeye bağımlı olmanızı ya da bağımlı olmamanızı etkiliyor mu? (Etkiliyorsa) Nasıl etkiliyor?”* sorusu sorulmuştur. 21 katılımcı dinin bağımlılıklara kapılmalarına engel olduğunu, 10 katılımcı ise bireysel düşüncelerinin de önemli olduğunu ifade etmiştir. Bulgular Tablo 24’te aktarılmıştır.

Tablo 24: Dini İnancın Bağımlılığa Etkisi

Temalar	(n) kişi	(f) sayı
Önleyici etkisi olduğu	21	21
Etkisinin olmadığı	10	11

⁹ <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> (09.07.2019)

Dini inancının bağımlılıklara kapılmada önleyici etkisi olduğunu belirten katılımcılar dinin emir ve yasaklarının faydalarına vurgu yapmışlardır. Lise öğrencisi kız katılımcı KL_2, dini ibadetlerin zamanı düzenleyerek bağımlılıklara engel olduğunu söylemiştir: *“Ama mesela televizyon izlerken ezan okunduğu zaman, televizyonu bırakabilmek dinin seni bağımlılığından uzak tutmasıdır. O yüzden din aslında insanın bağımlı olmasını da engelliyor. Tabii ki dini bir düşünce etkiliyor insanı.”* Lise öğrencisi erkek katılımcı olan EL_4, haramların bağımlılıklara engel olduğunu ifade etmiştir: *Dini inancım bağımlılığı etkiliyor. Mesela haram olduğu için alkol içmiyorum. Mesela insanlara kötülük yapmak da bir bağımlılıktır. Din bu tür bir bağımlılığı da engeller. Diğer türlü de mesela iyilik yaparsanız ve onun sonucunu görürseniz din bunu teşvik eder, bu da iyi iyiliğe bağımlılık olur.”* Şehir dışından Bursa’ya üniversite okumaya gelen erkek katılımcı EÜ_4 dini değerlerinin; hem lise dönemindeki karşı cinse olan bağımlılığını ortadan kaldırdığını hem de günümüzde sık görülen karşı cinse yönelik aşırı bağımlılığa engel olduğunu ifade etmiştir: *“Lise dönemindeyken âşık olduğum kıza bağımlıydım. Yani burada gerçek ben yoktum. Karşıdakinin istediği ben vardım. Bugün de kız olsun erkek olsun karşı cinse yönelik bir bağımlılık var. Fakat dini inancım beni bu tarz bağımlılıklardan kurtardı beni. Bu ise üniversite dönemine denk geliyor.”* Üniversite öğrencisi erkek katılımcı EÜ_5, üstü örtülü olarak dini inancının bazı bağımlılıklardan kurtulmasını sağladığı ifade etmiştir: *“Dini inancım benim bağımlılıklarıma etkili oldu. Zaten bu açmak istemediğim mevzularda da, onlardan kurtulmamda da çoğunlukla dini inancım etkili oldu. O zaman bir cezası vardır bu yaptıklarımızın diye düşünmüştüm. Bunun üzerinde biraz düşünmüştüm ve bana ne katkısı, ne getirisi var diye bakmıştım. Elle tutulur bir yanı olmadığını fark ettim ve bırakmaya çalıştım. O süreç zor oldu. Sigaradaki gibi bir gün bırakıp tekrar başlayan, tekrar bırakıp tekrar başlayan insanlar oluyor. Bunun gibi bir süreç. Uzunca bir süreç. Etkisi altına aldı mı uyuşturucu gibi olmasa da zihinden çıkması baya zaman alabiliyor.”*

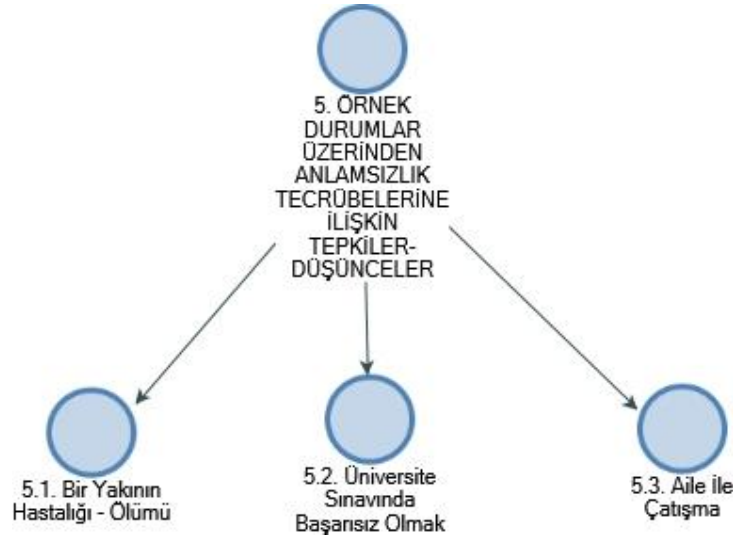
Yedi adet katılımcının ifadesi “dini inancının bağımlılığa etkisinin olmadığı” teması altında değerlendirilmiştir. Burada bir durumu belirtmekte fayda vardır. Katılımcıların çoğunluğu dini inançlarının bağımlılıklara kapılmamalarında katkısının olduğunu, ancak dini inançları olmasa dahi bireysel olarak ta alkol ve uyuşturucu gibi zararlı maddeleri sevmediklerini ve zaten kullanmayacaklarını belirtmişlerdir. Dini

inancının tüm hayatını etkilediğini ve hayatının temel anlamı olduğunu ifade eden EL_1, sigara kullanmamasının kişisel bir tercih olduğunu söylemiştir: “*Sigara içmemek kişisel tercihim. Ya da bilgisayarla oynamak haramdır yasaktır gibi dini açıdan bu konuda kısıtlama yok. Sadece dinin boşa vakit harcamayın gibi genel bir söylemi vardır. Buna uyarsın uymazsın kendine kalmış.*” Dini inancının hayatının temel değeri olduğunu ifade eden KÜ_2, hem dini inancının hem de kişisel tercihinin bu noktada örtüştüğünü ifade etmiştir: “*Dini inancımın ya da yetişme tarzımın etkisi olabilir. Dini inancım olmasaydı da sigara ve alkol içmezdim. Zararlarından görüyoruz kazaları, hastalıkları. Pek çok soruna sebep çok sebep oluyor. İkisi de çirkin kokuyor, gereksiz para harcıyorsun. Bir de hoş bir görüntü olmuyor. Belki de Müslüman olduğum için böyle düşünüyorum ama hoş değil sonuçta.*” Benzer bir ifade KL_2 tarafından da kullanılmıştır: “*Dini inancım kişiliğimi tabi ki etkiliyor. Kötü alışkanlıklar konusunda örnek verebilirim. Mesela alkol, merak edip alabilirim Allah korusun. Ama şu an diyorum ki mesela Allah istemediği için almıyorum. Ama zaten insana zarar verici bir etken alkol, sigara ama her dinli olan kişi de alkol ve sigara kullanabilirler. Alkol ve sigarada dinin tam bir etken olduğunu düşünmüyorum.*” Üniversitede felsefe bölümü öğrencisi EÜ_4 uyuşturucu madde kullanmamasının kişisel tercihi olduğunu söylemiştir: “*... İçki, sigara ve alkol gibi bağımlılıklara bulaşmamam dini inancımın değil tamamen ilgimi çekmediğinden kaynaklanıyor. Bu biraz da aileden gelen bir şey. Bir de ailede bu tarz alışkanlıklar yok. Bende de bunlara yönelik bir ilgi yok.*” Okul öncesi öğretmenliği öğrencisi EÜ_6 da benzer bir ifadede bulunmuştur: “*Dini inancımın bir şeye bağımlı olup olmamam ile ilgili olmadığını düşünüyorum. Bunu daha çok nefsi bir durum olduğunu düşünüyorum.*”

5. ÖRNEK DURUMLAR ÜZERİNDEN ANLAMSIZLIK TECRÜBELERİNE İLİŞKİN TEPKİLER / DÜŞÜNCELER

Frankl, insanın en acı ve en kötü durumlarda dahi “acıya karşı tavır alarak” anlamlı bir hayat sürebileceğini söyler (Frankl, 2016: 126). Travmatik olaylar, bir yakının kaybı, zulüm ve adaletsizlikler ile karşılaşma da ergeni Allah’ın varlığı ve adaleti konularında şüphelere götürebilir (Bahadır, 1994; Hökelekli, 2013a). Araştırmamıza katılan ergenlere hayatın anlamı ve anlamsızlık tecrübeleri ile ilgili

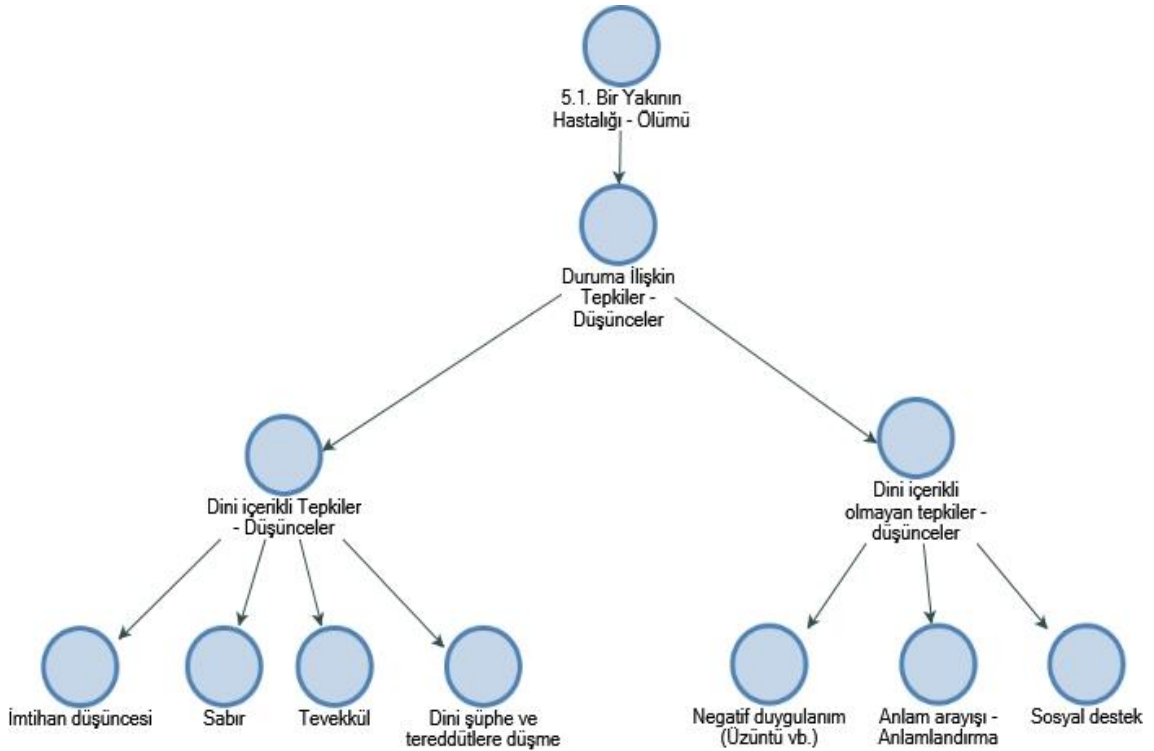
sorulan sorular yukarıda ayrıntılı olarak yorumlanmaya çalışılmıştır. Bunun dışında katılımcılara üç adet örnek durum tanımlanarak bu durumlarla ilgili duygu ve düşünceleri de sorulmuştur. Katılımcıların yukarıda verdikleri cevaplar ile örnek durumlara verdikleri cevapların tutarlılığı bu şekilde değerlendirilmiştir. Örnek durumların ergenlerin yaşam akışlarını ciddi düzeyde etkileyen örnekler olmasına dikkat edilmiştir. Bu bağlamda bir yakının kaybı ya da ağır hastalığı, üniversite sınavlarında başarısızlık ve aile içi çatışma olgularına ait sorular sorulmuş ve dini inançlarının bu durumlarda nasıl etki ettiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Katılımcıların cevapları dini içerikli tepkiler ve dini içerikli olmayan tepkiler olarak iki ana tema ve bunlara bağlı alt temalar çerçevesinde ele alınmıştır. Anlama ulaşma çabasında tüm başa çıkma metotları aynı derecede etkili olmayabilir. Bununla birlikte dini ve manevi başa çıkma metotları diğerlerine göre daha etkili sonuçlar vermektedir (Pargament, 1997: 285-290). Anlamsızlık duygusunu yordayan en önemli değişkenlerden biri dindarlıktır (Kıraç, 2007: 127). Sahip olunan dini düşünce olayları algılamayı ve yorumlamayı etkilemektedir. Din insanlara bir anlam sistemi sunarak, onları boşluğun ve anlamsızlığın elinden kurtarmakta ve daha güçlü, dayanıklı bireyler haline gelmelerine olanak sağlamaktadır (Giddens, 2004: 105). Örnek durumlara ilişkin yorumlanan üç ana tema Şekil 24’te gösterilmiştir.

Şekil 24: Örnek Durumlara İlişkin Tepkiler/Düşünceler

5.1. Bir Yakının Hastalığı / Ölümü

Mülakata katılan kişilere “Çok sevdiğiniz ve değer verdiğiniz bir arkadaşınızın bir yakınını (anne baba, akraba, arkadaş vb.) kaybettiğini ya da ağır bir hastalığa (kanser, felç vb.) yakalandığını düşünün. Bu arkadaşınız ne hissetmiştir? Sizce bu durumda ne yapması, nasıl düşünmesi gerekir?” sorusu sorulmuştur. Bazı katılımcılar bu soruya kişisel yaşantıları üzerinden diğerleri ise örnek durumu yorumlayarak cevaplamışlardır. Katılımcıların verdikleri cevaplardan elde edilen bulgular Şekil 25’te gösterilmiştir.

Şekil 25: Bir Yakının Ölümü / Hastalığına Ait Temalar

5.1.1. Duruma İlişkin Tepkiler / Düşünceler

5.1.1.1. Dini içerikli Tepkiler / Düşünceler

Bir yakının ölümü ya da hastalığına dair dini içerikli olarak verilen cevapların sıklığı şu şekilde oluşmuştur: İmtihan düşüncesi (f: 14), sabır (f: 8), tevekkül (f: 8), dini şüphe ya da tereddütlere düşme (f: 5). Verilen cevaplardan elde edilen temalar Tablo 25’te aktarılmıştır.

Tablo 25: Bir Yakının Hastalığı Ya Da Ölümüne İlişkin Dini İçerikli Tepkiler Ve Düşünceler

Temalar	(n) kişi	(f) sayı
İmtihan düşüncesi	14	14
Sabır	8	8
Tevekkül	8	8
Dini şüphe ve tereddütlere düşme	5	5

Bir yakının ağır hastalığı ya da ölümüne ilişkin en sık başvurulan başa çıkma metodu “ımtihan düşüncesi” olmuştur. Dini duygular kişilerin zor yaşantıları normal ve doğal görmesini sağlayan bir bakış açısı sunmaktadır (Prager 1998: 24). Örneğin fiziksel rahatsızlık yaşayan bayanlarda manevi yönelimlerin koruyucu etki gösterdiği tespit edilmiştir (Gün, 2012: 77). İslam dini hastalık durumlarında ortaya koyduğu bilişsel şemalarla kişinin hastalıkla başa çıkma becerilerini geliştirir. Hastalığın bir imtihan olduğu düşüncesi ve her imtihanda Hz. Eyüp gibi sabretmenin dünyevi ve uhrevi karşılığının olması, hem hastanın hastalıkla başa çıkma sürecini olumlu etkileyecek hem de hastanın toplumsal uyumunu kolaylaştıracaktır (Apaydın, 2010; Gürsu, 2011; Horozcu, 2010; Köylü, 2010 vd.). Üniversite sınavlarına hazırlanan erkek öğrenci EL_2, ölümün hayatın bir parçası olduğunu ifade etmiştir: “*Bu durumu yaşayan kişi her şeyden önce ölümü kabullenmesi lazım. Çünkü ölenlerle ölmüyor ya da gittiği yer eğer salih amelleri varsa gidebileceği en iyi yer. Çünkü Mevlana ölümü vuslat yani Allah'a kavuşma olarak görüyor.*” Üniversitede Mimarlık bölümünde okuyan erkek katılımcı EÜ_3 ağır hastalık geçiren bir arkadaşından örnek vererek, hayatı imtihan olarak görmenin kişiyi güçlü kılacağını ifade etmiştir: “*Ama benim çevremde karşılaştığım insanlar bu bir imtihandı diye düşünüyorlar ve böyle düşünen insanların daha dirayetli olduklarını düşünüyorum. Bir arkadaşım var. MS hastası belli başlı dönemlerde vücudunun belli başlı kısımlarını kullanamıyor. Ben ona sordum: (benim yaşımda) ya üstat dedim bu nasıl bir hastalık? Çünkü internette falan baktığımda çok kötü bir hastalık gibi görünüyordu. Arkadaşım dedi ki. Bu inançla ilgili bir durum. İnanmayan insanlar kendini intihara bile sürükleyebiliyor. Çünkü düşünün ki yirmi yaşında bir genç iki ay hiçbir şey göremiyor, ya da beş ay boyunca temel ihtiyaçlarını dahi karşılayamıyor. Bu ilk başta çok koyar bir insana. Ben bu konuyu bir imtihan*

olarak görüyorum ve bunu yenmem gerektiğini düşünüyorum dedi. Bu mücadeleyi buna veren şey nedir? Yani ona bunu veren şey imtihan duygusu ve imandır. Bu şeyi beni çok etkilemişti. Halen de onunla görüşüyoruz hocam. Onun o hastalığına rağmen bu düşüncesi bu mücadelesi gerçekten çok etkileyici bir şey. Onu bu noktada ne tutabilir diye düşünüyorum ve kendimle kıyaslıyorum. Gerçekten inanılmaz bir şey.” Üniversite felsefe bölümü öğrencisi erkek katılımcı EÜ_4 ise hayatın imtihan olduğunu unutmamanın insana zarar vereceğini vurgulamıştır: “Bu tarz şeylerin imtihan olduğunu düşünmüyoruz. Bu kişinin inancı ile alakalı bir şey. Kişi bu tarz şeyleri ıskaladığı zaman boşluğa düşüyoruz. Dini inancı güçlüyse bile annesini kaybedince üzülür. Ama anneye çok bağlıysa ve dini inancı zayıfsa o kişiye çok zarar verir. Çünkü anne sadece anne değildir. Anne hem merhamet hem şefkatin temsilcisidir. Bu durum hayatının diğer alanlarını da olumsuz etkileyebilir. Bir dini inanca, bir ilkeye sahip değilse çok ciddi anlamda psikolojik ve ruhsal problem de yaşayabilir. Fakat dini bir inanca sahipse sadece bu dünyanın olmadığını öte dünyanın da var olduğunu bilir. Bu kötü olayın bir imtihan meselesi olduğunun idrakinde olduğundan büyük kriz yaşamaz. Kastettiğim din İslam dini.” Üniversitede Radyo Sinema ve Televizyon bölümünde okuyan erkek katılımcı EÜ_8 de dünya hayatının imtihan için yaratıldığını düşünmek gerektiğine dikkat çekmiştir: “İnsanı boşluğa karamsarlığa düşüren bazı olaylar dizisi var bu dünyada. Bir yakını kaybetmek ya da büyük bir hata yapmak gibi. Hani Allah Kur'an'da diyor ya sizin mallarınızdan canlarınızdan azaltmakla imtihan edeceğim. Onun gibi temel şeyler işte. Bu tür durumlarda dini inanç kişiyi etkileyebilir. Bu dünyanın bir imtihan olduğunu her şeyin geçici olduğunu düşündüğünde bu düşünceler ona fayda verebilir.” Üniversite sınavlarına hazırlanan kız öğrenci KL_6, bazı zorluklara katlanmanın ve dini inancın zor durumlarda insanı rahatlatacağını söylemiştir: “Bence bu durumda bunun bir döngü olduğunun düşünmesi gerekir. Çünkü hayat ona daha önceden zarar verdiği için ilerisi açısından onu güçlü kılar. Sonuçta küçük yaşta ebeveynini kaybetmek, sorumluluk almak demek. İleride daha rahat bir hayata kavuşabilir. Nihayetinde ölüm beklenen bir olay. Hepimiz öleceğiz diye düşünmesini söyledim. Bu ilahi bir emir diye düşünmesini de isterdim. Bu olaydan ders çıkarmasını isterdim. Tabii yüzüne karşı belki söyleyemedim ama sonuçta böyle düşünmesini isterdim. Dini inancı onu rahatlatır, ahirette tekrar kavuşacağız diye düşünebilir.”

Konu ile ilgili ön plana çıkan diğer tema ise “sabır” temasıdır. Bu temada katılımcılar dini duyguların ve sabır duygusunun insana zor durumlarla başa çıkmada güç verdiğini, sabretmenin dini açıdan hem bu dünyada hem de ahiret hayatında insana birçok fayda verdiğini, sabretmenin insanı geliştirdiğini ve olumlu sonuçlara neden olabileceğini ifade etmişlerdir. Temayla ilgili bazı ifadeler aşağıdadır:

“Tabii ki de olmuştur. Dini inanç olmayınca manevi olarak kalbini dolduracak bir desteği yoktur. Dini inanç insana manevi bir güç verir boşlukta kalmasını engeller. Düşünsenize ailenizden kimse kalmadı. Yakınınız, akrabanız öldü. Ne yapacağız? Bunların hepsinin Allah’tan geldiğini, yine O’na dönücü olduğumuzu, bizi yaratanın zaten Allah olduğunu, ölenin arkasından yapılabilecek en iyi şeyin dua etmek olduğunu, Kuran okumak olduğunu bildiğimiz için bunlarla destek buluruz. Dini inancı olmayan biri bu destekten mahrum kalacak.” (EL_1)

“Veya hastalığını günahlardan temizlenmek olarak görebilir. Sonuçta hastalıkta Allah’tan geliyor. Allah sevdiği insanları sıkıntıya düşürür. En büyük sıkıntıları çeken bakıyorsun yine peygamberler olmuş. Eyüp Peygamberin yarasından kurtlar çıkıyormuş mesela. Yine de sabretmiş. O’nun gibi bu dönemde kimse yok.” (EL_2)

“Din böyle bir durumda katkı sağlar. Her şerde bir hayır vardır ve bu hayat bir imtihandır bunu düşünmesi lazım insanın. Bunun farkında olması lazım. Az önce bahsettiğimiz sabır değeri mesela sabredebilmesi lazım. Belki o kanseri yenecek, daha iyi olacak diye düşünmesi lazım. O yüzden dini inançlar bu gibi durumlarda önemlidir.” (EÜ_6)

Ölüm ya da ağır hastalıkla ilgili olarak tevekkül kavramı, sabır kavramı gibi 8 katılımcı tarafından kullanılmıştır. Katılımcılar yapılması gereken şeyin tevekkül etmek, dini olarak yapılması gerekenleri gerçekleştirmek olduğunu, tevekkülün kişinin iyi oluşuna katkı sağlayacağını, insanın her sorunu kendi başına çözemeyeceğini anlaması gerektiğini, Allah’ın kişinin iyiliği için bazı yaşantıları takdir etmiş olabileceğini ifade etmişlerdir. Tevekkül temasıyla ilgili olarak kullanılan bazı ifadeler aşağıdadır:

“Burada şöyle bir gerçek var. Ölüm bir gerçek. Bir ateistin de annesi ölüyor. Arkasından karalar bağlamanın isyan etmenin anlamı yok. Ölüm bir gerçek ve yapabileceğin şey bunu kabullenmek ve arkasından dua etmek. Ben ona hayırlı evlat ol derdim.” (EÜ_2)

“Böyle bir insan ölümlü bir insan olduğumuzu ve zaten bunun için yaratıldığımızı düşünebilir. Zaten öleceğimiz için kendimizi bu duruma alıştırmalıyız. Doğmuşsak öleceğiz. Tevekkül, teslimiyet ve ibadetler bu tür durumlarda etkili oluyor. O zamana kadar var olan dini düşüncesi de kişinin durumu nasıl algıladığını etkiler. Kişi ölümü ilk duyduğunda eğer

sözünü ettiğimiz gibi anlamlı bir hayat yaşıyorsa yanlış bir duyguya gitmeyecektir. Çünkü buradan bazılarına getirisi isyan oluyor.” (KÜ_4)

“Bunu yaşayan bir genç, bir kere bu sadece onun başına gelen bir şey değil. İnsanlar biraz öyle düşünüyor. Allah korusun tabii benim başıma gelmedi. Başına gelmeden konuşmak çok doğru değil aslında. Biz lisedeyken iki arkadaşımın babası vefat etti. Ben onlara baktım. Daha liseliler sendeleyebilir, kendini yeni keşfetmeye başlamış sonuçta. Bir arkadaşımız vardı. Akıllı bir kızdı. Babası vefat ettiğinde şehir dışında idi ama çok dirayetliydi. Babasını da çok seviyordu. Yanına gittiğimde perişan bir halde bekliyordum ama çok olgun davranmıştı. Allah'tan geldik ve ona döneceğiz diyoruz. Çok güzel bir tavır takınmıştı. O duruşu benim için örnekti, çok etkileyici idi. Bu kişilerin bunu düşünmesi gerekiyor. Diğer bir arkadaşım ise biraz da annesinin de etkisiyle daha çok yıkıldı. Hayatında bunu bir eksiklik olarak kullanıyor. Diğer arkadaşım gibi o olayı kapatması gerektiği yerde kapatmadı. Bu olayı büyütüp her şeyin bahanesi yaptı. İşte, benim annem yok babam yok deyip bahane buluyorsun. Olması gerekeni olduğu yerde bırakmak bence. Hatıraya daha çok sahip çıkmak bu bence.” (KÜ_6)

“Benim gördüğüm mesela dayım vefat ettiğinde üç tane kuzenim vardı, üç tane çocuğu vardı. Dayımın en büyük çocuğu, abi olan üzülmüştü. Onun da belli inancı olduğu için birkaç gün geçince normale döndüler. Diğerinin yani çok dini kaygıları olmayan kuzenim de dayım vefat ettikten 5 dakika sonra bile iyiydi. Üzüntülü değildi. Dindar olan da çok kötü değildi bir kaç güne normale döndüler. Canı verenin de alanın da Allah'ın olduğunu bildikleri için boşluğa düşüp kendilerini kaybetmediler. Allah inancı olmasaydı çok kötü etkilenirlerdi. Çünkü baba, insan için büyük bir kurumdur. İnsan da bu kurumu kaybettiğinde boşluğa düşer. Bu durumda insanın bir dayanak noktasına ihtiyacı vardır. Bu dayanak noktasını da insan ancak inançla bulabilir. Mesela ölüm için değil de hasta olan birisi için konuşalım. Burada birkaç seçenek vardır. İlk seçenek öleceğini düşünür, hiçbir şey yapmaz, mutsuz olur, melankoli ve bu hastalıktan büyük ihtimalle kurtulamaz. Ya da ikinci bir ihtimal zaten bu kadar yaşamışım yaşayacağım kadar der, gezer tozar o kesim vardır. Bir de yapılması gerekeni yapar ve gerisini Allah'tan bekler. Daha etkili olur, kafası daha rahat olur. Bu kişinin durumu iyileşme ve iyileşmeme anlamında daha iyidir, daha düzgündür benim kafamda.” (EÜ_7)

Ölüm ve ağır hastalık temasıyla ilgili vurgulanan son alt tema “dini şüphe ve tereddütlere düşme” teması olmuştur. Katılımcılar böyle bir duruma düşüldüğünde, kişide dini inancın olmaması ya da zayıf olması durumunda bu tepkinin/davranışın ortaya çıkabileceğini ifade etmişlerdir. Din, kişiliği tek bir merkez etrafında toplayıp bölünüp parçalanmaya, zayıflayıp dağılmaya karşı koruyabilir (Gürses, 2010: 12). Bu temayı ifade eden bazı bulgular şu şekildedir: Lise öğrencisi EL_1 dini inanç eksikliğinin yanlış düşüncelere neden olabileceğini belirtmiştir: “Ama bunlar hayatta

karşılaşabileceğimiz olaylar. Dini inanca sahipsek zaten bunun hak olan bir şey olduğunu Rabbimizin bir tecellisi olduğunu bilir ve isyana gitmeyiz. Dini inanca sahip değilse ya da imanı zayıfsa, işte Allah'a “olur mu böyle şey, böyle dünya olmaz olsun” gibi haddini aşma durumları olabiliyor.” Benzer bir ifade EL_2 tarafından da kullanılmıştır: “İnsan Allah'ı tanımıyorsa ya da dinine sıkı sıkıya bağlı değilse bu tür durumlarda Allah'ına dinle ilgili olumsuz düşüncelere kapılabilir. İşte mesela gençsin, hastalanınca Allah'ın adaleti bu mu gibi düşüncelere kapılabilirsin. Millet uzun yaşıyor ben niye bu yaşta hastalığa kapıldım diye düşünebilir. Saçlarım dökülüyor, herkesin saçı var benim saçım yok bu adalet mi diye düşünebilir.”

5.1.1.2. Dini içerikli olmayan tepkiler / düşünceler

Bir yakının hastalığı ya da ölümü sonucunda dini değerler ve inançlar ile doğrudan ilgili olmayan ifadeler bu tema altında ele alınmıştır. Bu temada verilen cevapların sıklığı şu şekilde oluşmuştur: Negatif duygulanım (f: 18), anlam arayışı (f: 4), sosyal desteğe başvurma (f: 4). Verilen cevaplardan elde edilen temalar Tablo 26'da aktarılmıştır.

Tablo 26: Bir Yakının Hastalığı Ya Da Ölümüne İlişkin Dini İçerikli Olmayan Tepkiler Ve Düşünceler

Temalar	(n) kişi	(f) sayı
Negatif duygulanım (Üzüntü vb.)	17	18
Anlam arayışı - Anlamlandırma	4	4
Sosyal destek	4	4

Dini içerikli olmayan ifadeler kullanan çoğu katılımcı aynı zamanda aynı durumda dini tepki ve düşünceler de ortaya koymuşlardır. Dini içerikli olmayan tepkiler arasında ilk öne çıkan tema “negatif duygulanım” olmuştur. Katılımcıların birçoğu bu durumun üzüntü, kaygılanma, endişe ve stres gibi negatif duygulara neden olacağını ifade etmişlerdir. Bazı katılımcılar dini inancın negatif duyguların oluşmasında koruyucu olacağını belirtmişlerdir. Üniversitede ilahiyat bölümü okuyan EÜ_1, dini inancın ve dini çevrenin negatif duygulara karşı önleyici ve koruyucu olduğunu söylemiştir: “Benim amcamın oğlu vardı, yakın arkadaşım. Amcam öldüğünde tuhaf

davranışlar yaptı. Buz gibi suyu aldığı gibi başından aşağı döktü. Bunu yaşayan bir genç sosyalist bir çevrede yetişmişse çok üzülür, mahveder kendini. Ama daha çok seküler bir çevrede yetişmişse üzülür ve içinde kalır. Ama daha çok Müslüman bir çevrede yetişmişse yine üzülürler ama Allah verdi Allah alır canı diye düşünürler.” Okul öncesi öğretmenliği bölümü öğrencisi KÜ_1, ölümün çok sarsıcı bir yaşantı olduğunu ifade etmiştir. *“İlk başta çok çok çok çok üzülmüştür. Gerçekten çok üzülmüştür. Belki bunu yaşamadan bilemeyiz, belki travma geçirmiştir, belki psikolojik bir sorun yaşamıştır. Bilmiyorum kelimelerle ifade etmesi çok zor.”* Babaannesini kaybeden EÜ_6 *“Abi kendim de biraz bu durumun içindeyim. İnsan bunalıma giriyor, sıkıntı çekiyor. İlk başta üzülüyor zaten.”* cümlelerini kurmuştur. Benzer ifadeler aşağıdadır:

“Özellikle anne babadan bahsediyorsak o an her şey bitti sanmıştır. Bir daha hiçbir şey düzelmeyecek diye düşünmüştür.” (KL_3)

“Bir parçası eksilmiş gibi hissetmiştir. Ben öyle hissederdim en azından bir sürelik boşluk olur. Beni bu zamana kadar annem getirdi diye düşünebilir.” (KL_6)

Bazı ergenler bu durumun hayatlarının anlamını sarstığını, hayatın anlamı konusunda sorgulamaya neden olduğunu ifade etmişlerdir:

“Bire bir kendim yaşadım böyle bir durumu. (babası vefat etti) Neden benim başıma geldi diye düşünür bu durumu yaşayan bir kişi. Bu soruyu soracak çok kişiyi tanıyorum. Ne yapmam gerekiyor diye düşünürler. İşte annem olmasa babam olmasa ne yapacağım diye düşünür.” (KL_1)

“Yakınını kaybetmesinden dolayı muhtemelen ilişkisiyle ilgili pişman hissettiği durumlar olur. Ölüm gibi bir gerçekle bu kadar yakından tanışmak bazı şeyleri gözden geçirmesine neden olabilir. Hayatını sorgulamaya başlar.” (KÜ_6)

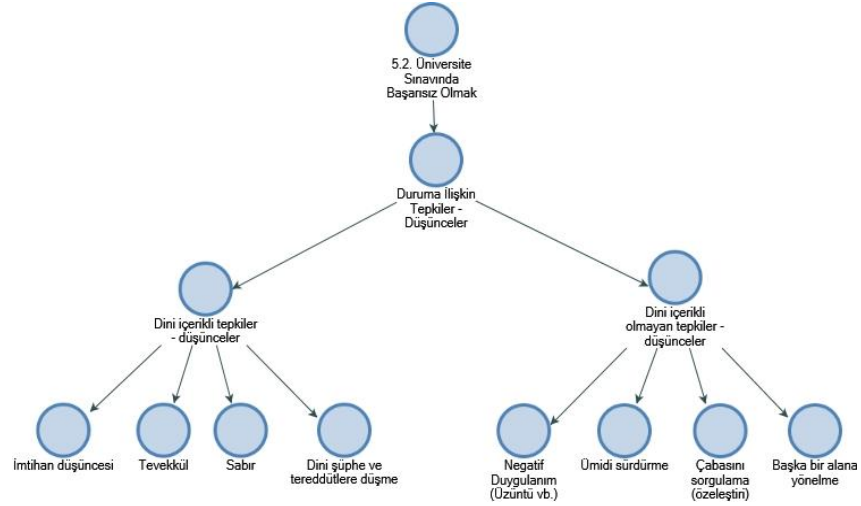
Dini içerikli olmayan son tema “sosyal desteğe başvurma” olmuştur. Ergenler bu temada biriyle konuşmanın rahatlatıcı olacağını ifade etmişlerdir:

“Arkadaşımın annesi vefat edince ona mesaj attım. Ama henüz daha aramadım. Bugün aramak için hazırladım kendimi. Böyle durumlarda bir dostunun, arkadaşının sesini duymak gerçekten önemli. Karşı apartmanda oturan bir komşumuz kocasını bıçaklamıştı ve bizde kardeşleriyle birlikte onu hastaneye yetiştirmiştik. 40-50 dk. sonra doktor vefat haberini verdi. Kardeşlerinin annesinin düştüğü durumu gördüm. Bu tarz zamanlarda olaydan daha az etkilenen insanların orada olması gerektiğini düşünüyorum.” (EÜ_5)

“Hocam hani size demiştim ya kötü bir anı, dedemin ölümünü yaşadığımda arkadaşşıma anlatmışım. Çok kötü hissettiğimde evdekilerle paylaşamadığım için onunla paylaştım. Aynı olay o arkadaşşımanın da başına geldi. Onun da dedesi hastaydı, vefat etti. Ben de bu süreçte onun yanında olmaya çalıştım. Bu durumu aşması için çok bir şey yapamadım çünkü ben de aynı durumu yaşamışım ve onu teselli edebilecek güçte değildim. Belki pek faydalı olamadım ama en azından yanında olmaya çalıştım.” (KL_5)

5.2. Üniversite Sınavında Başarısız Olmak

Örnek durumların ikincisi üniversite sınavlarında başarısız olmaktır. Katılımcıların yaklaşık yarısı üniversite sınavlarına girecek öğrencilerden oluşmaktadır. Diğer yarısı ise üniversite sınavlarına en az bir kere girmiş üniversite öğrencilerinden oluşmaktadır. Dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi ülkemizde de üniversite sınavlarına hazırlık süreci zor bir dönem olarak gözükmektedir. Araştırmalar üniversiteye giriş sınavındaki başarısızlığın, ergenlerin hayat anlamlarına, mutluluklarına ve genel psikolojik iyi oluşlarına ciddi etkileri olduğunu göstermiştir. Türkiye’de sınav stresi ve süreci ile ilgili olarak 792 adet yüksek lisans ve doktora tez çalışması yapılmıştır (YÖK, 2019-2). Araştırmalar üniversite sınavlarına hazırlık sürecinin psikolojik sorunlara ve kaygı bozukluklarına neden olduğunu ortaya koymaktadır (Gökçe, 2015; Özdemir, 2018; Ün, 2018 vd.). Bu durumda ergenlerin dini inançlarının olası bir başarısızlığa olan etkilerini anlamak amacıyla katılımcılara *“Genç bir kızın/erkeğin üniversite sınavında istediği bölümü çok çalıştığı ve dini duygularla Allah’tan yardım talep ettiği halde 2. kez kazanamadığını düşünün. Sizce ne hissetmiştir. Bu durumda ne yapması gerekir?”* sorusu sorulmuştur. Bazı katılımcılar bu soruya kişisel yaşantıları üzerinden diğerleri ise örnek durumu yorumlayarak cevap vermişlerdir. Verilen cevaplar bir önceki örnek duruma verilen cevaplardan elde edilen temalarla paralel bulguların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Dini değerler ve duygular zor yaşantı durumlarına olumlu katkılar sağlamaktadır. Örneğin Marmara Depremi’nden etkilenmiş kişiler üzerinde gerçekleştirilen çalışmalarda, depremi algılama, açıklama ve anlamlandırmada, sonuçlarıyla başa çıkmada dinin olumlu etki ettiği sonucuna ulaşılmıştır (Güner, 2006; Küçükcan ve Köse, 2000; Kula, 2002). Bu durum araştırma bulgularının tutarlılığını göstermesi açısından anlamlıdır. Katılımcıların verdikleri cevaplardan elde edilen bulgular Şekil 26’da gösterilmiştir.

Şekil 26: Üniversite Sınavında Başarısız Olma Durumuna İlişkin Tepkiler

5.2.1. Duruma İlişkin Tepkiler / Düşünceler

5.2.1.1. Dini içerikli tepkiler / düşünceler

Üniversite sınavlarında başarısız olma durumuna karşı gösterilen dini içerikli tepkilerin sıklığı şu şekilde oluşmuştur: İmtihan düşüncesi (f: 13), tevekkül (f: 12), sabır (f: 5), dini şüphe ve tereddütlere düşme (f: 4). Elde edilen bulgular Tablo 27’de aktarılmıştır.

Tablo 27: Üniversite Sınavlarında Başarısız Olma Durumuna Karşı Gösterilen Dini İçerikli Tepkiler

Temalar	(n) kişi	(f) sayı
İmtihan düşüncesi	12	13
Tevekkül	12	12
Sabır	4	5
Dini şüphe ve tereddütlere düşme	4	4

Dini duyguların sınav kaygısının ve başarısızlıklarının giderilmesinde etkili olduğunu gösteren çalışmalar bulunmaktadır (Onay, 1997). Üniversite sınavlarında başarısız olma durumuna karşı gösterilen dini içerikli tepkilere ilişkin en sık başvurulan başa çıkma metodu, bir önceki temada olduğu gibi “imtihan düşüncesi” olmuştur. Müslüman bir kişi hayatta istenmeyen bazı olumsuzluklarla karşılaştığında, çaba gösterdiği halde durumu düzeltemediğinde, bu durumun kendisinin hayrına da

olabileceğine inanmakta, Allah'ın kötü durumları iyiye dönüştürebileceğini umut etmektedir. Bu nedenle hayrın ve şerrin bir imtihan olduğuna yönelik inancı onu umutsuzluktan kurtarmaktadır (Peker, 2011: 167). İlahiyat fakültesi öğrencisi kız katılımcı KÜ_2 dini duygulara sahip olmanın, olaylara İslam inancının gerektirdiği bakış açısına sahip olmanın önemli olduğunu söylemiştir: *“Ben o zaman kardeşim Müslüman olduğu için tabii şunları söyledim. Tabii dini duyguları olmayan birine faydalı olur muydu bilmiyorum bu söylediklerim. Şöyle söyledim. İlaç kullanmasına gerek olmadığını, bunun geçici bir durum olduğunu, ilacın bir fayda vermeyeceğini söylemiştim. İlaç kullanmadı. Hani Allah'ı hatırlaması gerektiğini, belki de bunun hayırlısı olduğunu ibadetlerini arttırmasının onun faydasına olacağını, namazını güzelce kılmasını, çokça Kuranı Kerim okumasını tavsiye etmişim, okumuştü ve çok da iyi gelmişti. Tıp istiyordu ama diyetisyenlik kazandı. Şu anda gayet de memnun. Hatta iyi ki de tıp kazanmamışım diyor.”* Benzer bir ifade üniversite sınavlarına hazırlanan erkek katılımcı EL_3 tarafından da kullanılmıştır: *“Eğer kafasında bir şeyleri oturmuşsa dini olarak ya da bunun çalışma tarzıyla ilgili olduğunu, bunun kendisi için çok kötü bir durum olmayabileceğini anlar. Namazımı kılsaydım belki de sınavı kazanacaktım diye de düşünebilir. Dini olarak zayıfsa Allah'a isyana gidebilir. Bir kişinin Allah'a teslim olması Allah'ın onun için kötü bir şey istemeyeceğini anlaması gerekir. Mesela ben bir çocuğu omzuma alsam ve desem ki seni istediğin yere götüreceğim. Çocuk ta onu uçuruma götürmemi istese ve uçurumdan aşağı düşse bu benim suçum olmaz. Çünkü onun isteği üzerine ben uçuruma gittim. Bunu kavarsa bir kişi o durumun getirdiği olumsuzluklardan uzak kalabilir.”* Üniversite sınavını ilk yıl kazanan KÜ_6 nasibe razı olup, başka bir şekilde mücadele etmek gerektiğini ifade etmiştir: *“Hayırlısı olsun (gülüyor). Ben hak etmiyor muyum diye düşünüp hırs yapabilir herhâlde. Zaten geçtikleri eğitim süreci belli. Ne için kazanmak istediği de önemli. Atlatılmayacak bir süreç değil. Eğer dini bir temeli sağlamsa çok çabuk atlatır. Eğer dini duyguları yoksa biraz sendeleyebilir. Bu da kazanma hırsını perçinler ve kendini yıpratır. Bunun korkunç sonuçları olabiliyor. Kendisi kazanamıyor diğerlerini kıskanıyor. Sonuçta kapasitesi belli. Karşısındaki onun beş saatte çalıştığını bir saatte çalışıp hallediyor diye ona kin kusuyor. Kendisinin becerilerine yönelmiyor. Kendini sadece o yönde tanımlamaya çalıştığı için de sıkıntı çekiyor. Bu çok yaygın bir şey. Bu sorunu yaşayan genç kız “bu da benim nasibimmiş” deyip teslim olması gerekir.*

Farklı çıkış yolları araması gerekir.” Üniversite sınavlarına hazırlanan başka bir erkek katılımcı insanın kendisi için neyin iyi neyin kötü olacağını her zaman bilemeyebileceğini, Allah’ın takdirini hesaba katmak gerektiğini ifade etmiştir: “Hocam kötü bir örnek Allah korusun. Eğer işte hocam yine aslında aynı şeyler geçerli. Psikolojisi sağlam ise eğer, mesela bazı insanlar var. Dördüncü beşinci sefer kazanmış üniversiteyi. Şimdi bu dünyada herkes ister Türkiye birincisi olmayı ama herkes olmuyor. Niye? Çünkü hayırlısı oymuş. Ben bu sorunu yaşayan arkadaşlara şöyle bir örnek veririm bazen. İşte derler ya biz niye yapamıyoruz, millet işte şu kadar net yapıyor falan. Şu dershanede 119 net yapan adam var, biz niye yapamıyoruz. Ama diyelim o okuyacak Hacettepe tıpta, sen okuyacaksın Uludağ tıpta. Uludağ tıp da biriyle tanışacaksın. O senin hayatını değiştirecek. Mesela Mehmet Öz doktor olduğu dönemde herhalde Türkiye birincisi olmadı. Ya da işte Aziz Sancar 1. olmadı belki. Ama hayırlısı oldu onun için. Sonuçta hepimiz için yazılan bir kader var. Belki o adam için kazanamamak daha hayırlı. Kazandı gitti diyelim. Ondan sonra başına kötü bir şey gelecek. Ondan sonra da diyecek ki keşke burayı hiç kazanmasaydım, keşke bu şehre gelmeseydim. Belki gidecek üniversitede bağımlı olacak. Allah belki onu bildiği için üniversiteye göndermiyor, nasip etmemiş belki. Ben ilk sefer Nuri Nihat Aslanoba'daydım. Ablam da bu okuldaydı. Ben bu okula nakil verdim. Yarım puanla olmadı. Ama nasıl sinirlendim. Bir soru bile değil, okuldaki notum biraz fazla olsa bile yine de gelecektim. Hani 5-10 puan fazla olsa dersin ki yapamadım ama 0,5 puan. Sonra lise 2'de sonunda buraya geldim. İlk başta arkadaşım olmadığı için kendimi derslere verdim. Buraya ilk geldiğim zaman insanlara hemen alışmış olsaydım belki de ortamlara girecektim ve ders çalışmayacaktım. Sonra dedim ki iyi ki gelmemişsin. İlk başta çok şükür o yarım puan olmamış. Çünkü direkt gelseydim belki bu şekilde olmayacaktı. Hatta belki barajı bile geçemezdim.” Üniversiteyi 2. girişinde kazanan felsefe bölümü öğrencisi erkek katılımcı EÜ_4, çok istediği bölümü ilk yıl kazanamadığında çok üzüldüğünü, ama bugün imtihanının Allah tarafından böyle takdir edildiğini daha iyi anladığını ifade etmiştir: “...Bence burada meseleye imtihan olarak bakmadığımızda ciddi problemler yaşarız. Eğer dini hassasiyet zayıfsa bu sınav başarısızlığının bir üst boyutu Allah’a isyan olarak da karşımıza çıkmaktadır. Mesela ben lisede çok başarılı bir öğrenci değildim. 2. Yıl kazandım üniversiteyi. Bursa felsefe 16. tercihimdi. Ben daha çok edebiyat istiyordum. İlk önce çok üzüldüm açıkçası. Ama

şimdi 4. Sınıftayım ve çok mutluyum açıkçası. İyi ki de Bursa ve felsefe olmuş diyorum şimdi. Bu tarz şeylerde de bunlar önemli. Sen Allah'la organik bir ilişki kurmuyorsun. Ama bir kırılma ve ya da kriz döneminde orada işte Allah'a sığınıyorsun ve vermediği zaman O'nu suçluyorsun. Sünnetullah gereği Allah bazı şeyleri sana veriyor. Ama vermemesi de senin bu şeyleri kaybettiğin anlamına gelmez. Çünkü Allah vererek te vermeyerek te imtihan ediyor.” Üniversite okul öncesi öğretmenliği bölümü okuyan EÜ_6, yaşanan olumsuzluklara hayırlısını isteme düşüncesiyle bakmak gerektiğini, Allah'ın kişiyi korumak için başına bir musibet gelmesine izin vermiş olabileceğini vurgulamıştır: “İstediğimiz bir şey olmadığında benim ilk düşüncem böyle bir olayın olmamasında belki bir sebep vardır. Belki sen oraya gittiğinde sana zarar verecek bir durum olacak. Belki sen üniversiteye gittiğinde belki dini inancını kaybedeceksin. Ya da belki kendini kaybedeceksin, kendi olman gereken insandan başka bir varlığa dönüşeceksin. Kendi düşünceni söyleyemeyeceksin, kendini ifade edemeyeceksin. O yüzden bu durumu yaşayan bir gencin her olayda bir hayır olduğunu düşünmesi gerekiyor. Benim tavsiyem budur.”

İmtihan kavramından sonra en sık vurgulanan tema, ağır hastalım-ölüm temasında olduğu gibi “tevekkül” alt teması olmuştur. Üniversite sınav başarısızlığı durumunda tevekkül alt teması ile ilgili olarak ergenler bir önceki temadakinine benzer ifadelerde bulunmuşlardır. Tevekkül temasında ergenler Allah'ın rızasına saygılı olmak gerektiğini, elimizden geleni yaptıktan sonra sonucun hayırlı olmasını Allah'tan istemek gerektiğini, Allah'ın kişiyi bazen kötü durumlardan korumak için istediği bir şeye izin vermemiş olabileceğini ifade etmişlerdir. Allah ve dini inancın önemine dikkat çekmişlerdir. Temayla ilgili bazı ifadeler aşağıdadır:

“Birçoğumuzda vardır. Karnemiz iyiye, notlarımız iyiye ben yaptım ben kazandım. Tam tersi kötüye öğretmen suçu, kötü not verdi falan filan verir veriştiririz. Bir de söylemeden geçmiyim. Biz de sınava bir gün kala sınav çalışılır sonra başarısız olunur. Aynı şekilde olay böyle gerçekleşiyor. Öğrenci sene boyunca sınava çalışmıyor, son güne kadar her türlü günaha bulaşıyor. Son gün Rabbine dua ediyor, bütün duaları okuyor. Başarısız olduğu zaman da ya işte dua ettim de yardım etmedi gibi ağza alınmayacak laflar ediyorlar. İman zayıflığı varsa dua ettim olmadı, işte Allah'a bak filan. Ben çabalıyorum olmuyor, işte böyle şey olmaz falan. Ağza alınmayacak laflar. Ama olması gereken bu şekilde değil. Bre gafil, o zamana kadar her haltı yedin son gün mü aklın başına geldi demezler mi? Dini inanca sahipsem son güne bırakmam, o güne kadar

Rabbimden bekleyerek çalışırım. O günde kazanamazsam Rabbimden bilmem, kendimde hata ararım. Eğer kendim de büyük gayret göstermiş ve olmamışsa “vardır bir hayır, Mevla olmasını istemiyorsa bize de tevekkül etmek düşer. Belki kötü bir olay olacaktı. Veya o kaybettiğim iki yıl içerisinde ciddi bir kötü olay yaşanacaktı. Ben de o kötü olaya karışacaktım. ” derim ve sabrederim. Bardağın dolu tarafından bakmaya çalışırım.” (EL_1)

“Aynı zamanda annesini kaybeden birisinin dini hassasiyetleri varsa Allah’a sığınmasını tavsiye ederim. Ama dini bir hassasiyeti yoksa sen ona Allah’a sığın diyemezsin. Bu durumda ne yapabilir tam bilemiyorum. Allah yardımcısı olsun (gülüyor). ... Zor durum yaşadığında kişiler farklı davranışlarda bulunuyor. Oradaki o şey psikolojik bir şey. Zifiri bir karanlıkta, dalgalı bir denizin ortasında küçük bir gemidesin. Orada Allah’a sığınıyorsun. Ama karaya çıktığın zaman ne yapıyorsun o önemli.” (EÜ_4)

“Dini duyguları sağlam biri ise bunda Allah'ın bir planı olduğunu görmesi gerekir. Çünkü kendine düşeni yapmıştır, çalışmıştır. Ama çok çalışmasaydı mesela ben yeteri kadar çalışmadım diye düşünebilirdi. Önce bir analiz yapması gerekir kendinden kaynaklı eksiklikler varsa önce onları tamamlaması gerekir. Ama çalıştığı halde olmamışsa o zaman Allah benim için başka bir plan kuruyor diye düşünmesi gerekir. Belki ilk iki sene kazanamadıysam bu iki yılda Allah'ın beni bir şeylerden koruduğunu düşünmeliyim.” (KÜ_7)

“Ama bence bunun bir cevabı var. Şu yani. Herkes için hayırlısı, her işin hayırlısı. Atıyorum sen oraya (üniversiteye) gitmedin ama belki oraya gitmiş olsaydın kötü şeyler olabilirdi. Belki bu yolda ileride parlayacağını düşünüyorsun ama belki parlayamayacaksın. Farklı bir bölüme gittiğinde belki orası sana daha farklı kapılar açacak. Ben bunu kendi hayatımda da gördüm. Sadece üniversite açısından değil ama bazı durumlarda yaşadım. Ben diyorum ki bu benim için iyi bir şey. Ama bakıyorum ki olmuyor ve gerçekten benim için iyi olmadığını görüyorum, gördüm. Böyle düşünmek gerekir. Hani başta kişi bunu sorgular, neden diye. İşte burada biraz da inanç devreye giriyor. Ne kadar inançlısın? Çünkü öbür türlü psikolojik anlamda çok yıpratır kişiyi. Hani uğraşıyorum uğraşıyorum olmuyor, dua ettim duam da kabul olmuyor. Orada bir kopukluk olabilir açıkçası.” (KL_4)

“Böyle bir şeye inanmasa “yapamıyorum, geri zekâlı mıyım, niye olmuyor” diye düşünebilir. Ama böyle bir inancı varsa “nasip değilmiş, olmadı, başka bir şeyler yapmam gerek” diye düşünerek bu durumu zor da olsa aşabilir. Bir de tevekkül diye bir kavram var. Biz elimizden geleni yaparız, nasipse olur. Öyle düşünmek lazım. Mesela ben illa psikolojiye gitmeliyim diye düşünmüyorum. Tamam, istiyorum ama biraz da nasip.” (KL_5)

Üniversite sınavı başarısızlığında ortaya çıkan dini içerikli tepkilerde, ilk üç sırada yer alan diğer bir tema “sabır” teması olmuştur. Aynı durum bir üst tema için de geçerlidir. Sabır temasında katılımcılar, sabretmenin kişiyi geliştirdiği, sabredenlere Allah’ın olumlu durumlar yaratacağı, sabretmenin Müslüman olmanın gereği olduğu gibi önceki temaya yakın ifadelerde bulunmuşlardır. Bazı katılımcıların ifadeleri aşağıdadır:

“Başarısız zannettiğimiz şeylerde belki de bunun daha hayırlı olacağını ve bize daha da mutluluk getireceğini bilmiyoruz. Bu durumda sabırlı olmak gerekir.” (EÜ_4)

“Diyelim ki haklı bir sebeple de sınavı kazanmamışsam sabır kavramı devreye giriyor. Sonuçta sen Müslümansın. Müslümansan binlerce şeye sabretmen gerekiyor. Dinimiz sınavı kazanamayan öğrenciye de bunu söylüyor.” (EÜ_8)

Dini içerikli tepkilerin sonuncusu “dini şüphe ve tereddütlere düşme”dir. Bu temada dini inancın zayıf olmasının dini şüphe ve tereddütlere neden olabileceği, yaşanılan olumsuzluğun Allah inancını sarsabileceği ifade edilmiştir. Aşırı kadercilik ya da tüm sorumluluğun Tanrı’ya bırakılması kişileri Tanrı’nın varlığından ve adaletinden şüpheye götürebilmektedir (Pargament, 1997). Bazı katılımcı ifadeleri aşağıdadır:

“Lisedeyken bir çocuk sınavda çalıştığı halde kazanamayınca, ya işte böyle bir şey nasıl olur. Allah'ın adaletine uygun şeyler söylememişti. Hem de bir imam hatipli olarak.” (EÜ_2)

“İnandığı değerler yavaş yavaş sarsılmaya başlamıştır. Bu değerler sınavdan geçmeye bağlı geliyorsa ki genelde böyle oluyor, bunun sonucu da bu değerlerin sarsılmasıyla sonuçlanıyor. Temeller sarsılmaya başlamıştır yani. Değerleri artık çok bir şey ifade etmemeye başlamıştır.” (EÜ_5)

5.2.1.2. Dini içerikli olmayan tepkiler / düşünceler

Üniversite sınavlarında başarısız olma durumuna ilişkin dini içerikli olmayan tepki ve düşüncelerin sıklığı şu şekilde ortaya çıkmıştır. Negatif Duygulanım (f: 13), ümidi sürdürme (f: 5), çabasını sorgulama (f: 5), başka bir alana yönelme (f: 4). Bulgular Tablo 28’de aktarılmıştır.

Tablo 28: Üniversite Sınavlarında Başarısız Olma Durumuna Karşı Gösterilen Dini İçerikli Olmayan Tepkiler-Düşünceler

Temalar	(n) kişi	(f) sayı
Negatif Duygulanım (Üzüntü vb.)	13	13
Ümidi sürdürme	5	5
Çabasını sorgulama (özeleştirir)	5	5
Başka bir alana yönelme	4	4

Dini içerikli olmayan tepkilerin ilk sırasında önceki temada olduğu gibi “negatif duygulanım” alt teması vardır. Bu temada katılımcılar; üniversite sınavları bu çağda hayatın önemli aşamalarından biri olduğu ve 12 yıllık eğitimin amacı olduğu için, başarısızlığın ilk önce üzüntü, stres, öfke, şüphe, karamsarlık, özgüven kaybı gibi olumsuz duygulara neden olacağı ifade edilmiştir. Bu temada öne çıkan bazı ifadeler aşağıdadır:

“Ben daha önce böyle bir durum yaşamadığım için böyle bir kişiyi tam olarak anlayabilir miyim bilmiyorum ama kız kardeşim benzer bir durumu yaşamıştı. İkinci girişinde kazanmıştı üniversiteyi. Hatta ciddi depresyona da girmişti. İlaç da yazmıştı doktor. Bu durumda bir kişi kendisinin başarısız olduğunu, yetersiz olduğunu, Allah'ın onu sevmediğini düşünüyor olabilir. Bazen şöyle bir durumda oluyor. Ailesinin emeklerine karşılık veremediğini, onlara karşı mahcup olduğunu düşünebiliyor kişi.” (KÜ_2)

“Ailesinden ve çevresinden gelen baskılar onu bitirmiştir. Bir kere şöyle bir şey var. Belki de öğrenci aslında iyi bir öğrenci. Aslında iyi bir puan aldı ama daha iyi bir yeri istediği için mezuna kaldı. Mesela 20.000.ci oldu ama ilk 10.000'i istiyordu. Mezuna kaldı ama halkımız açısından öyle değil. Kazanamadı, bu kötü bir şey. Bir de bu iki sene olunca baskı daha da fazla artıyor. Bu çocuk okumayacak bile denilebiliyor.” (EL_5)

“İki yıl üst üste sınavı kazanamayan bir genç bence hüsrana kapılmıştır. Yani üzülmüştür çok fazla ve kendine karşı da öfkelenmiş olabilir. Niye yapamıyorum ya da ben salak mıyım falan diye.” (KÜ_8)

Dini içerikli olmayan tepkilerde ikinci sırada, ümidi sürdürme alt teması bulunmaktadır. Üniversite sınavını ilk girişinde kazanamayan okul öncesi öğretmenliği bölümü öğrencisi KÜ_1, gayret etmeden başarılı olunamayacağını ifade etmiştir: *“Başta çok üzülmüştür. Ben de üzülürdüm ama sonuçta dünyanın sonu değil diye*

düşünürdüm. Bir de bir konuda üzölmeyi hak edebilmeniz için onun için mücadele edip uğraşmanız da gerekir. Yani sadece ben bunu hak ediyorum deyip, olmayınca da kenara çekilmek de doğru olmaz.” Üniversite sınavlarını ilk yılında kazanan tıp faköltesi öğrencisi KÜ_8, Allah’ın yardımının unutulmaması gerektiğini belirtmiştir: “Dini duygular böyle bir gence fayda sağlayabilir. Yani mesela bu kişinin üniversiteye gitme amacı gerçekten Allah rızasını kazanmak yönünde ise ve gerçekten bu işte başarılı olabileceyse ben Allah ona yardım eder diye düşünüyorum.”

Bir diğer alt tema ise çabasını sorgulama olmuştur. Üniversite sınavlarına hazırlanan KL_1, kişinin çalışmasının yanlış olabileceğini ya da Allah’a yöneliminde eksikler olabileceğini belirtmiştir: “Ben daha yaşamadım, Allah yaşatmasın (gülüyor). Yani ilk önce yeteri kadar çalışmadım ya da acaba yanlış mı çalıştım acaba diye düşünmesi gerekir bence. Veya Allah ile arasında olan bağda mı bir sıkıntı var, bunu düşünmesi gerekiyor. Yanlış mı dua etti acaba?” Üniversite öğrencisi KÜ_4 ergenlerde suçlu arama davranışının yanlışlığına dikkat çekmiştir. “Bence bir insan bu aşamada kendisinden ziyade başkasını suçluyor. Bir olumsuzluk olduğu zaman genelde insanlar da dış etkenlere suç atma söz konusu. Çünkü insanlar kendisinin her zaman doğrusunu yaptığını düşünür.” Üniversite sınavını 3. girişinde kazanan EÜ_8 insanın hatayı kendinde araması gerektiğini bir Kur’an kıyasıyla açıklamıştır: “Ben bu soruya güldüm. Çünkü ben de aynı şeyi yaşadım. Şu kısım çok sıkıntı. Belki ben çok çalışmadım ama yine de çalışmıştım. Ben yine hatayı kendimde bulurdum. Bu tür durumda. Kur'an'da Hazreti Âdem'in imtihan edildiği zaman elmayı yediğinde "ben kendi nefsim zulttüm, ben kandım, ben hata yaptım" dedi. Oysa şeytan sapıttığı için Âdem'i suçladı. Bence Hazreti Âdem'in tavrı çok önemli bir tavr. Şöyle bir örnek vereyim; mesela ben üniversite sınavına gireceğim gün adamın biri geldi annemi öldürdü ve ben bundan dolayı sınava giremedim. Yine de benim kendimde olumsuzları görmem lazım kimseyi suçlamamam lazım. Çok ütöpik bir örnek oldu ama temel olarak bu şekilde bakmak lazım demek istiyorum. Ben çalıştım olmuyor şeklinde bir düşünceye inanmıyorum. Ayet şunu söylüyor çalışırsan veririm yani buradan Müslüman olup olmamanın da bir önemi yok. O yüzden ben çalıştım olmuyor diye bir şeye inanmıyorum ya yeterince çalışmamıştır ne yanlış çalışmıştır. Ya da biraz daha çalışması gerekiyordur.”

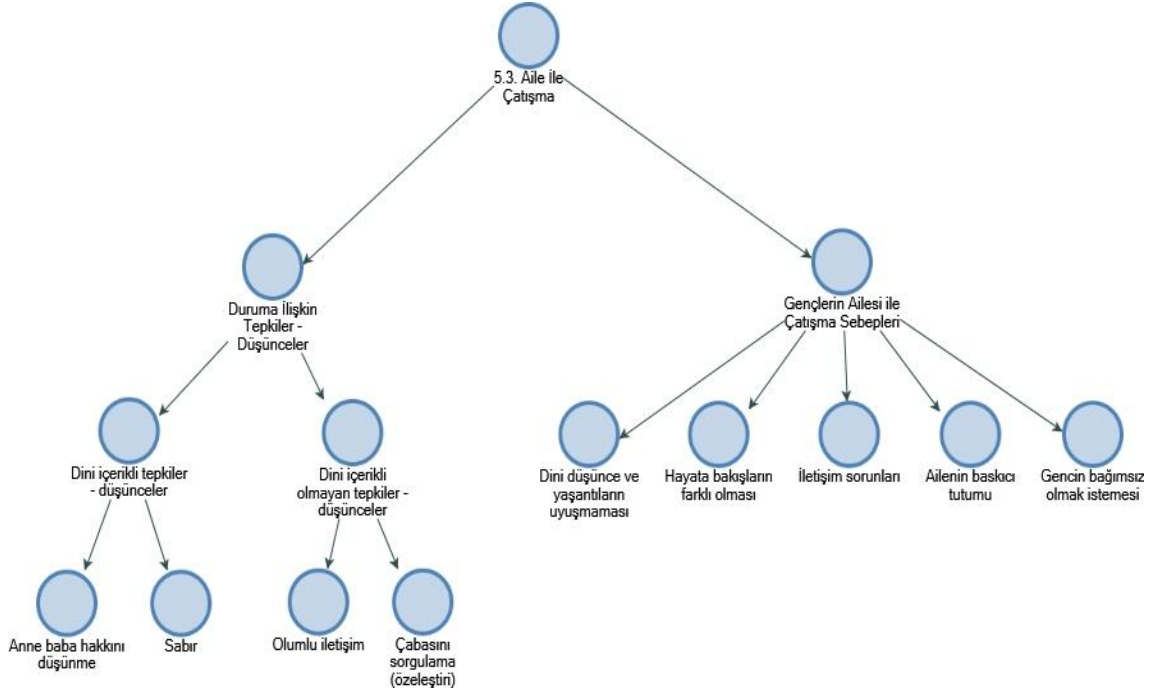
Dini olmayan davranışların sonuncusu başka bir alana yönelme alt teması olmuştur. Ergenler bazı durumlarda akademik başarısızlığı kabul edip başka alanlarda başarılı olmaya çalışmanın daha anlamlı olacağını belirtmişlerdir. Konuyla ilgili iki ifade aşağıdadır:

“İlle de hayatın anlamı olarak üniversiteye girmeyi koyarsan dördüncüye de girsen yapamazsın olmayınca olmuyor. Belki başka yetenekleri vardır farklı bir alana yönelsin. Dini duygular burada çok fazla etkili olmaz Çünkü bu içsel bir durum.” (KÜ_4)

“Ya da başka bir bölüme, başka bir işe yönelebilir.” (KL_3)

5.3. Aile İle Çatışma

Ergenlerin hayatın anlamı ile ilgili düşüncelerini ve anlamsızlık yaşantılarına ait tepkilerini anlamak için incelenen son örnek durum aile ile çatışma temasıdır. Doğru bir aile yaşantısı anlamlı bir hayat yaşamayı sağlayan önemli faktörlerden biridir. Ergenlik döneminde sosyal normların ve kuralların sorgulanması aile kurallarının ve anne-baba otoritesinin de sorgulanmasına neden olabilmektedir. Bu da zaman zaman aile için çatışma ve gerilimlere neden olabilmektedir. Ergenlerin böyle durumlar hakkında ne düşündüklerini anlamak için katılımcılara *“Dindar bir arkadaşınızın ailesiyle sürekli çatışma, kavga ve gerilim yaşadığını düşünün. Bu durumun sebebi ne olabilir? Bu kişi ne hissediyordu? Bu durumdan kurtulmak için ne yapılmalıdır?”* sorusu sorulmuştur. Katılımcıların bir kısmı kişisel yaşantılarından örnekler vererek diğer kısmı ise örnek durum üzerinden düşünerek soruya cevap vermiştir. Katılımcıların verdikleri cevaplardan elde edilen bulgular Şekil 27’de gösterilmiştir.

Şekil 27: Aile İçi Çatışmanın Sebepleri ve Sonuçları

5.3.1. Aile ile Çatışma Sebepleri

Aile ile çatışma sebeplerine ilişkin dindar ergenlerin görüşleri, onların aileleriyle çatışma yaşadıklarını göstermemektedir. İfade edilen görüşler mülakata katılan ergenlerin, toplumdaki gençlerin ve özelde dindar gençlerin aileleri ile çatışma yaşama ihtimallerine ilişkin görüşleri içermektedir. Birkaç katılımcı soruya kendi yaşantısından örnekle cevap vermiştir. Aile ile çatışma sebeplerinin sıklığı şu şekilde ortaya çıkmıştır: Dini düşünce ve yaşantıların uyuşmaması (f: 20), hayata bakışların farklı olması (f: 9), iletişim sorunları (f: 6), ailenin baskıcı tutumu (f: 7), gencin bağımsız olmak istemesi (f: 6). Elde edilen bulgular Tablo 29’da aktarılmıştır.

Tablo 29: Aile İle Çatışma Sebepleri

Temalar	(n) kişi	(f) sayı
Dini düşünce ve yaşantıların uyuşmaması	20	22
Hayata bakışların farklı olması	8	9
İletişim sorunları	8	8
Ailenin baskıcı tutumu	5	5
Gencin bağımsız olmak istemesi	5	5

Ergenlik döneminde gerek gençlerin bağımsız bir kimlik oluşturma çabaları gerekse dini değerlerin sorgulanmaya başlanması ergenlerin aileleriyle çatışma yaşamalarına sebep olabilmektedir. Mülakatımıza katılan ergenler, dindar gençlerin aileleriyle çatışma sebeplerinin başında aile ile gencin dini düşünce ve yaşantılarının uyuşmaması ile ilgili düşünceler belirtmişlerdir. Bazı ergenler özellikle IŞİD ve FETÖ örgütlerinin; dini cemaatlere ilişkin toplumda ciddi ölçüde olumsuz etki bıraktığını, 15 Temmuz darbe girişiminin de bu olumsuz algıyı pekiştirdiğini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte ailelerin seküler yaşam tarzını tercih etmeleri ve gençlerin mensup oldukları cemaat faaliyetlerine dair ailelerde olumsuz düşünceler olduğu için de çatışma çıkabileceğini ifade etmişlerdir.

Lise öğrencisi erkek katılımcı EL_2 toplumdaki yukarıda ifade edilen olumsuzlukların aileleri etkilediğini, ailelerin bilgi sahibi olmadıkları ortamlarla ilgili olarak çekinceli davrandıklarını ifade etmiştir: “... İşte toplumda dini suiistimal eden insanlar var. Ailesi de bu tür olumsuzluklar duymuştur. Çocuk 1-2 sohbete gidince ailesi bu duruma karşı çıkar, sen başımıza terörist olacaksın falan diyebilir. Bu durumda bir genç bildiği yolda devam da edebilir ailesine inanıp vaz da geçebilir. Ailenin çocuğun takıldığı ortamı bilmiyor olması ailede bir tedirginlik oluşturabilir. Ya da kötü cemaatlerin tuzağına düşmesinden korkuyor olabilirler. Bu yüzden çocukları ile tartışıyor olabilirler. Ya da aile dinden uzaktır, dindar insanlardan hoşlanmıyor olabilirler. Bundan da tartışma çıkabilir.” Üniversite öğrencisi erkek katılımcı EÜ_1 dindar gencin ailesi dini bir hayat sürmediği için gence baskı yapabileceğini, gençlerin de ailesinin dini hayatına tepki verebileceğini ifade etmiştir: “Şöyle olabilir. Ailesine dini anlamda öğüt veriyordur, ailesi ona cevap vermiyordur. Ailesi daha çok seküler takılıyordur. Ondan dolayı bir çatışma olabilir. Bir de dindar yaşamaya çalışıyordur, aile müsaade etmiyordur. Gerçi böyle bir şey var mıdır bilmiyorum ama duymuştum. Mesela kızın biri evde namaz kılamıyormuş, gidip banyoda namaz kılıyormuş. Böyle ilginç şeyler olabiliyor. Ailesi ile dini inancı konusunda çatışıyorsa bu çok garip bir şey değil. Çünkü Hazreti İbrahim'e bakıyorsunuz, o da dini için babasıyla çatışıyor. Bakıyorsunuz Hazreti İbrahim babasına sapmışsın diyor O da yetmiyor tüm topluma da sapmışsın diyor. Bu daha büyük bir çatışma. Yurtta bir arkadaş vardı selefi bir arkadaştı ama böyle yoğun bir selefi bir arkadaş. Hiçbir yere gitmek istemiyor, odaya boğmuş kendini. Anne babasından o kadar nefret ediyordu ki onlara müşrik gözüyle

bakıyordu ama baktım o kadar uç noktaya gitmiş ki hayattan zevk almamaya başlamıştı. Hiçbir şeyi sorgulamadan çok yoğun bir teslimiyet içine girmiş. Basiretini kapatmış. Eve gitmek istemiyordu. Diyordum seni yetiştirmişler nasıl gitmek istemiyorsun, olsun istemiyorum diyordu. O kadar kendini kapatmış.” EÜ_1 gerçekten dindar olan bir gencin ne olursa olsun ailesiyle çatışmaması gerektiğini ifade etmiştir: “Ailesinin istemediği şeyleri yapan gençler de oluyor bundan dolayı da çatışma olabiliyor. Ama gerçek anlamda dindar olsa bunları yapmaz. Dindar olabilirsiniz aileye bir şeyler söylersin kabul etmeyebilirler ama senin dini anlamda söylediğini kabul etmiyorlar diye onlara kötü davranmak zorunda değilsin. Yine iyi davranırsın ve sorumluluklarını yerine getirirsin katkı sağlarsın, bir iş varsa yaparsın, ekmeğini de alırsın, bakkala da gidersin, onlarla iyi geçirirsin.” Şehir dışından Bursa’ya gelen üniversite öğrencisi kız katılımcı KÜ_1, ailelerin dini bilinçlerinin yetersiz olduğu için gençleri baskıladığını, bu baskının gençleri zor duruma düşürdüğünü ifade etmiştir: “Yalan söylemek kötü bir şeydir diyoruz ama bazen bir genç, dini vazifelerini yerine getirebilmek için bile ailesine yalan söylemek zorunda kalabiliyor. Ailesi dini konularda habersiz bir şekilde "Bunları boş ver, sen işine gücüne bak, doktor ol, mühendis ol, hayatını kurtar." gibi şeyler söyleyebiliyor. Ama hayat sadece bunlardan ibaret değil. Sadece doktor olmakla yetinemezsin. Gençler bu durumda üzülüyorlar. “Keşke benim bildiklerimi bilseler, keşke anlayabilseler, hissedebilseler.” diye düşünüyorlar.” Felsefe bölümü öğrencisi erkek katılımcı EÜ_4, ailenin ve gencin farklı dini hassasiyetlerinin ya da anlayışlarının olmasının çatışma yaratma ihtimali olduğunu vurgulamıştır: “Kendisi dini bir hassasiyete ve davaya sahip fakat ailesi bu şekilde düşünmüyor ve yaşamıyorsa bir gerilim ya da çatışma yaşayabilir. Aklıma Musab bin Umeyr geldi. Zengin, yakışıklı, kızlar ona bakıyor falan. Ama annesi Müslüman olmasını istemiyor, ayak takımıyla takılmasını istemiyor. Burada ilkesel bir çatışma var. Ya da hem aile hem de çocuk dindar fakat aile çocuğunu x cemaatine gitmesini istemiyor. Fakat çocuk bu cemaatteki arkadaş ortamını ve düşünceyi seviyor. Etiketleme durumu söz konusu. Baba çocuğun gittiği cemaatteki bakış açısını ya da siyasi görüşünü beğenmiyor. Bu gibi durumlar da çocuğun ailesiyle çatışma yaşamasına sebep olabiliyor.” PDR bölümü öğrencisi kız katılımcı KÜ_7 de farklı dini düşünce ve yaşantılara sahip olmanın çatışmaya neden olabileceğini ifade etmiştir: “Burada 2 şey aklıma geliyor. Kendisiyle ailesinin değerleri çatıştığında bir çatışma yaşayabilir. Burada kişi dindar olabilir ama aile

biraz daha dini değerlere önem vermeyen bir konumda olabilir. Ya da aile de dindar ancak daha geleneksel ve korumacı yaklaşıyorlarsa yine bir çatışma yaşanabilir. Örneğin; aile çocuğun İslami faaliyetlere, katılmasını bir cemaate mensup olmasını isteyebilir ancak yürüyüş ve mitinglere gitmesini istemeyebilir. Ya da tam tersi aile çocuğun, İslami harekette daha fedakâr olmasını isterken çocuk, ‘zaten namaz kılıyorum daha ne yapmamı istiyorsunuz’ diyebilir.” Lise öğrencisi kız katılımcı KL_4, ailenin dindar olabileceğini ama çocuğun dini hassasiyeti zayıf olduğu için çatışma yaşanabileceğini ifade etmiştir: “Başka bir durum da olabilir. Atıyorum çocuk bir düşüncededir, ailesi başka bir düşüncededir. Benim öyle bir arkadaşım var. Ailesi Müslüman ama çocuk dine inanmıyor. Bu da olabilir.”

Ergenlerin aileleriyle çatışma sebepleriyle ilgili olarak öne çıkan ikinci tema hayata bakışlarının farklı olması alt temasıdır. Bu temada ergenler dini düşünce farklılıklarına değinmeden onu da kapsayacak şekilde genel bakış açısı farklılıklarını ifade etmişlerdir. Araştırmanın objektifliği açısından doğrudan dini bakış ve yaşam tarzı farkından bahsedilmeyen ifadeler bu tema altında değerlendirilmiştir. Tıp fakültesi öğrencisi KÜ_3, ailesinin iyi bir meslek sahibi olmasını istediği bir arkadaşının yaşadığı gerilimi örnek vermiştir: “Direk yakın arkadaşlarımda değil de şahit olduğum bir arkadaş böyle bir şey yaşamıştı. Orada arkadaşım ile ailesinin hayata bakış açıları farklıydı. Ailesi iyi bir meslek hayatı, iyi bir yaşam istiyordu onun için. Arkadaşım ise daha farklı, daha iyi daha anlamlı bir hayat yaşamak istiyordu. Ben o arkadaşını düşünmüştüm. Böyle bir gerilim ortamında yaşamak istemezdim.” Benzer bir örnek okul öncesi öğretmenliği öğrencisi EÜ_6 tarafından ifade edilmiştir: “Bu soruya bir tane örnek arkadaşım vardı. Namazında niyazında bir çocuktuktu. Ailesiyle tanıştım. Onlar da aslında bir şeylerin farkındalar. Dini inançları var, sürekli vakit namazlarını kaçırmıyorlardı. Ama babasında birazcık devlet memuru kafası vardı. Sürekli oku, devlet memuru ol diye baskı yapıyordu. Benim arkadaşım da bu durumdan dolayı ailesinden biraz uzaklaştı. Çünkü ailesine bir şey anlatamıyordu. Çünkü babada kalıp belli. Sürekli oku, okula git, derslerini geç, KPSS'ye gir, sınavı kazan, atan devlete memur ol diyordu. İlişkileri bu sistem üzerine yürüdüğü için arkadaşım kendini ifade edemiyordu, babasının söyledikleri onu etkilemiyordu. Olsa da olur olmasa da olur diye düşünüyordu. Bir süre sonra babasından uzaklaştı. Bu durumun güzel bir örnek olduğunu düşünüyorum. Mesela babasının şöyle bir yargısı vardı. Mesela babası biz

daha lise ikideyken bir gün bize dedi ki, siz KPSS'ye hazırlanıyor musunuz? Biz de hayır dedik. Babası hemen bize direkt sizden adam olmaz dedi. Çocuk her gün aynı lafları işittiğinde bir süre sonra bunalımlar ve aileden uzaklaşmalar oluyor.” Felsefe bölümü öğrencisi EÜ_4 nesiller arası anlayış farklılığı olduğunu kendi yaşamından örnekle belirtmiştir: “Genel olarak ailesiyle sorun yaşayan gençlerin kuşak farklılığından dolayı problem yaşadığını düşünüyorum. Benim de ailemle problem yaşadığım dönemler oldu. Örneğin aile senden bir şey yapmanı yahut beklentilerini karşılamayı istiyorlar. Fakat o beklentilerin senin dünyanda bir karşılığı yok. Özellikle ergenlik çağında bu durumlar ile karşılaşılıyor. Bu gençlerin ailesiyle sorun yaşamasına sebep oluyor. Aile ve çocukların dünyalarının ve düşüncelerinin farklı olması ve birinin hâkimiyet kurmak istemesi bu tarz çatışmaları tetikliyor diye düşünüyorum.” Makine mühendisliği öğrencisi EÜ_5, ergenlik döneminde oluşan hayata ait bakış açısının aileninki ile uyuşmaması durumunda sorun olabileceğini ifade etmiştir: “Dindar örneğinden gidecek olursak. Gençte o yaşlarda bir dünya görüşü oluşuyor ve ailenin de, anne babanın da var olan bir sistemi vardır. Oluşmaya başlayan bu dünya görüşü aileninkiyle uyuşmuyorsa bu çatışma ortamı oluşur diye düşünüyorum.”

Aile ile çatışma sebepleri temasında üçüncü sırada iletişim sorunları alt teması bulunmaktadır. Yapılan araştırmalar ergenlik döneminde gerek kuşaklar arası farklılıkların, gerek ergenin otoriteyi sorgulamaya başlamasının gerekse bağımsız kimlik kazanma sürecinin iletişim sorunlarına neden olabildiğini göstermektedir (Kavut, 2015; Önay, 2014; Önel, 2013; Sönmez, 2014). Mülakata katılan ergenler benzer gerekçeler ifade etmişlerdir. İletişim sorunları alt teması ile ilgili bazı ifadeler aşağıdadır:

“... Ya da iletişim sorunları yaşayabilirler. Ya da arkadaşın bazı olumsuz özellikleri vardır. İstemeyerek te olsa yapıyordur. Ailesi buna karşıdır.” (EL_3)

“Bir de ilginç bir dönemdeyiz. Anne baba modern bir algıya sahip çocuğu daha dini bir aileye sahip olmak istiyor olabilir ya da tam tersi anne baba daha geleneksel çocuk daha modern bir bakış açısına sahip olabiliyor bu tür durumlardan dolayı iletişim sorunları da olabiliyor.” (KÜ_2)

“Bu iş biraz sanırım işini sağlık boyutuna girer. Belki psikolojimizi bozulmuştur. Belki de kendini biraz öfkeli hissetmiştir, arkadaşları ile tartışılmıştır. Dışarıdaki stres eve yansır, evdeki stres dışarıya yansır sonuçta. Okulda mesela arkadaşları ile tartışma yaşamıştır. Ve üzerinden

atamamıştır. Ya da psikolojik bir rahatsızlığı vardır. İşte öyle ani öfkelenme gibi, işte inatlaşma gibi böyle şeyler vardır. Bunlar basit şeyler değil. Çünkü normalde dindar birinde böyle sorunlar olmaz.” (EL_5)

“Ailenin ve gencin birbirine kötü davranması yanlış bir durum. Bu şeyden kaynaklanıyor olabilir, ben merkezilikten kaynaklanıyor olabilir. Kişi bir şeye inanıyorsa ve bunun doğru olduğuna emin ise karşı tarafın da buna inanmasını ister. Ben merkezli birisi kendini bir üst mertebede gördüğü için, karşı tarafa öyle yaklaştığı için sorun bu şekilde çıkabilir. Bu aynı şekilde karşı taraf için de geçerli bir durumdur.” (EÜ_7)

Araştırmada ailelerin baskıcı tutumları çatışmaya neden olan başka bir tema olarak ortaya çıkmıştır. Bu temada ailelerin otoriter tavırlarının gençlerde tepkiselliğe neden olduğu ifade edilmiştir. Lise öğrencisi KL_1 ailelerin baskı yapmak yerine açıklayıcı ifadeler kullanması gerektiğinin önemli olduğunu ifade etmiştir: *“Ailesi çok sıkıp çok bunaltıyorsa ailede de sorun olabilir. Bu durumda ailemiz bize doğrudan yap ya da yapma diyor. Bence bunun yerine neden bunun yanlış olduğunu öğretmesi gerekiyor. Aynı sorun okullarda da yaşanıyor. Namaz kıl ya da herhangi bir şey, emir cümleleri kullanılıyor. Ama neden yapılması gerektiği konusunda kimse kimseye bir şey anlatmıyor. Neden namaz kılmalısın, neden iyi davranmalısın, neden oruç tutmalısın vs. bunları kimse anlatmıyor. Onun için genç te ailesi bir şey dediğinde mesela yatağını topla dediğinde genç toplamak istemiyor. Çünkü küçüklüğünden beri sürekli onu yap bunu yap denildiği için genç onu yapmak istemiyor. Bir genç şöyle düşünüyor: Akşama yine yatacağım zaten, niye toplayayım ki. Yani mesela düzenli olması, tertipli olması gerektiği için yatağını toplaması gerektiğini söylemek gerekiyor. Ailede sıkıntılar oluyor yani.”* Üniversite öğrencisi EÜ_8, ailelerin çocukları yanlış yetiştirmelerinin ileride çatışmalara sebep olacağını söylemiştir: *“Gençlerin şikâyetleri hep ailem beni sıkıyor oluyor. Ailelerin çocuğu tahakküm altına alma amaçları çocuğu soğutan en önemli şeylerden biri. Bence en büyük sorun ailelerde. Aileler, çocuğun sahibi gibi görüyor kendini. Oysa Allah çocuğu ailenize emanet etmiş, al bunu yetiştir, doyur, besle verebileceğin her şeyi ver demiş. Aileler çocuklar benim her istediğini yapmak zorunda diye düşünüyor. Sen de insansın sonuçta. Senin yapabileceğin en iyi şey o çocuğun bebeklikten itibaren iyiye yönelmesi için refleksler geliştirmek o çocukta. Fitratını değiştiremezsin çocuğun. İleride karşılaşılabileceği sorunları liste halinde getirip çocuğunu ona göre yetiştirmesi gerekir. Onun dışında yapabileceği hiçbir şey yok. Çocuk zaten gelmiş 15 yaşına. Mecburiyetten dolayı 15 saat dışarıda. Sen bu çocuğa*

bak dışarıya gitmeyeceksin desen de o çocuk oraya gidecek. Sen çocuğun oraya gitmesini istemiyorsan 5 yaşından itibaren onu o şekilde yetiştirmeliydin.”

Aile içi çatışmaya ilişkin son sebep gencin bağımsız olmak istemesi olmuştur. Bu başlıkta ergenlik dönemindeki özgür ve bağımsız olma isteklerinin zaman zaman çatışmalara neden olabileceği ifade edilmiştir. Tema ile ilgili bazı ifadeler aşağıdadır:

“Daha bireysel sebeplerden olabilir. Mesela ben eve gittiğimde de bazen eve akşam geç döndüğümde ailem bana nerede kaldın falan diyor. Ben de sıkılıyorum. Çocuklar özgür olmak, rahat etmek istiyor. Bundan dolayı da sorun çıkabilir”. (EÜ_2)

“Gençler aileleri ile farklı sebeplerden çatışma yaşayabiliyorlar. Mesela bazen aileler kendi yaşamadıkları şeyleri çocuklarının yaşamasını isteyebiliyorlar. Ya da çocuklarının daha iyi olması için çabalyorlar ama aslında o kişi bunu özgürlüğünün kısıtlanması olarak görüyor. Bu gibi şeyler olabilir. Bu tür durumda gençler çok fazla nefret söylemleri kullanıyorlar bence. Ben hiç annemden babamdan nefret ettiğimi söylemedim ama söyleyen insanları duyunca da çok şaşırdım açıkçası. Ya da mesela şey diye düşünüyorlar. Mesela lisede ise üniversiteye gideceğim, kurtulacağım falan o tarz şeyler söylüyorlar.” (KÜ_8)

“Gençler de kendi yaşamını çizmek istiyor. Ergenlikten sonra gençlerin kendini biraz daha bir şeyleri yapabiliyor olarak görmesi, kendini bir konuma çıkartması onu aileye karşı bir tavra sokabiliyor. İki tarafın da sorunu olabiliyor. Sadece gencin değil ailenin de sorunları olabiliyor.” (EÜ_7)

5.3.2. Duruma İlişkin Tepkiler / Düşünceler

5.3.2.1. Dini içerikli tepkiler / düşünceler

Aile içi sorunlar yaşayan ergenlerin de yaşadıkları stresten kurtulmak için dini başa çıkma yöntemlerini kullandıkları ve fayda gördükleri tespit edilmiştir (Güner, 2006). Aile içi çatışma temasıyla ilgili olarak ifade edilen dini içerikli tepkiler iki başlıkta toplanmıştır: Anne baba hakkını düşünme (f: 16), sabır (f: 2). Elde edilen bulgular Tablo 30’da aktarılmıştır.

Tablo 30: Aile İçi Çatışmaya İlişkin Dini İçerikli Tepkiler

Temalar	(n) kişi	(f) sayı
Anne baba hakkını düşünme	16	16
Sabır	2	2

Dini içerikli tepkilerde en sık kullanılan alt tema, anne baba hakkını düşünme olmuştur. Katılımcılar bu temada, anne babaya itaatin Allah'ın emri olduğunu, büyüklere saygı göstermek gerektiğini, anne babaya saygının ahiret hayatında insan için mükâfata dönüşeceğini, onlara karşı saygılı olmak gerektiğini ifade etmişlerdir. Lise öğrencisi EL_1, günümüzde gençlerin ailelerinden koptuğunu, olumsuz kişileri model aldıklarını ifade etmiştir. EL_1 anne babaların çocuklarını yanlış yetiştirdiğini söylemiştir: *“Böyle bir kişi öncelikle kendinden başlamalıdır. Çocuklar artık aileden çıkmış ve dışarıdan besleniyorlar. Fikirsel, düşünsel olarak ailede değiller. Telefon internet vb. yaşı çok düştü. Küçük çocukların ellerinde telefon var artık ve bu büyük kötü bir etken. Artık çocukların rol modelleri, idolleri değişti. Önceden anne baba rol model örneklik alınıyorsa şimdi artık ünlü insanlar örnek alınıyor. O internet dünyasındaki her türlü şeyi örnek alıyor ve o kötü özelliklerle kendilerini kıyaslıyorlar. Kendilerini kötüyle kıyasladıklarında da ahlaken veya her alanda gelişme kat edemiyorlar. Ben o ünlü kadar oramı buramı açmıyorum diyor mesela. Oysa gerçek örnek o mu? Değil. Şöyle düşünmesi lazım. Ben neyim, Müslümanım. Benim annem babam benden ne bekliyorlar? Ben anamdan çıkmışım, ben Hülya Avşar'dan çıkmamışım. Benim rol model alacağım ilk kişi annem babamdır. Ben bir sıkıntıya düştüğüm zaman babam annem mi yardımcı olacak yoksa Hülya Avşar mı? Diye düşünmek gerek. Ben bir sıkıntıda, paraya ihtiyaç duyduğumda, manevi bir durumda babamdan destek alıyorsam rol model olarak ta onu almam lazım. Din bu tür durumlarda yardımcı olur. Günümüzde aileler çocuklarını dünyalık yetiştiriyorlar. İyi bir üniversite, iyi bir hayat istiyorlar. Ama dini yaşantı olarak yetiştirmiyorlar. Kendi yaşıyor ama çocuğuna tebliğ etmiyor. Dünyanın en ucundaki çocuğa yardım ediyor ama çocuğu içki içiyor haberi yok. Çocukların rol model alabilecekleri kimse yok. O yüzden çocuklar da haklı biraz. Dinin bu konuda payı büyük. Ben birini örnek alacaksam ve o kişi dini biri değilse, İslami yaşamıyorsa onu örnek alamam. Ahlaki bozuklukları varsa onu örnek alamam. Gençlerin biraz eleştirel bakabilmesi lazım. Asıl zenginliğin İslam'da olduğunu görünce genç başka arayışlara girmeyecek. Bize Allah'tan başka kimsenin fayda etmeyeceğini kendisi görecektir. Allah'tan istediği zaman, Allah'ın ona vereceğini görecektir.”* Üniversite ilahiyat bölümü öğrencisi EÜ_2 anne babaya saygılı olmak gerektiğini Kur'an-ı Kerim'den örnek vererek açıklamıştır: *“Gençler ailesi ile genelde inanç yönünden çatışma yaşamıyor daha çok bireysel,*

dünyevi sebeplerle çatışıyorlar. Bütün durumlarda genç babam çok geleneksel geri kafalı falan diyor. Hep negatif bir algıyla bakıyor. Yıllar geçince de iyi ki babam böyle davranmış diyor tabii. Böyle bir gence şunu derdim. Seni bin bir zahmetle büyütmüş Anne ve baba var karşında. Ona karşı en azından saygılı olmalısın saygını yitirmemelisin derdim. Benim hafız bir arkadaşım var. Ailesine çok kötü şeyler söylüyor çok kırıcı konuşuyor. Arkadaşım nişanlı. Nişanlısının ailesine ise anneciğim babacığım falan bu şekilde konuşuyor. Ortada bir tutarsızlık var. Tamam, sevmeyebilirsin ama sonuçta onlar da insan ona göre düşünüyorlar, senin iyiliğini istiyorlar derdim. Dinin burada şöyle bir katkısı olabilir. Mesela Kur'an'da "onlara öf bile" deme ayeti var dinin senden Anne babana büyüklerine en azından saygı göstermeni bekliyor bence. Çünkü sonuçta sen de yaşlanacaksın ve beni niye dinlemiyorlar benim çocuklarım torunlarım yanıma gelmiyorlar diye düşüneceksin." Mimarlık bölümü öğrencisi EÜ_3 te Kur'an ve sünneti referans göstererek anne babaya saygılı olmanın ahlaki bir ödev ve erdem olduğunu belirtmiştir: "Bu sorunun çözümü için genç bence şunu kafasında oturtmalı. Her şeyden önce hayatını anlamlı kılan şey nedir ve ne doğrultusunda sorunu düzeltiyorsun? Hani Kur'an ve Sünnet doğrultusunda sorunu düzeltmeye çalışıyorum. Bu alanda aslında sınırlarının çizildiği alanlardan biri. Mesela sahabelerine anne babalarından müşrik olanlar vardı ama sahabeler sorun yaşadığında Hz Peygamber onlara saygısızlık yapılmamasını istiyor. Anne babaya saygı Kur'an'da vurgulanıyor. Bu tarz söylemler insanın ister istemez dilini üslubunu düzeltmesini gerektiriyor. Annem babam hatalı olabilir mi? Olabilir ama çok şükür Müslüman o zaman sıkıntı yok diye düşünebilir. Söylenecek güzel bir şekilde söylenmeli. Anne babaya sözler böyle söylenmeli diyor Kur'an'da. Yok, söylenmeyecekse en azından sineye çekilmeli. Orada kırıcı aşağılayıcı bir üslup değil anne baba Müslüman dahi olmasa bence çok gösterilecek bir durum değil. Ben mesela yakın çevremde böyle birine denk gelmiştim. Annesinin babasının imanından şüphe ediyor. Çünkü kendi doğrularını çok net çizmiş. Belli başlı şeyleri konuştuğundan sonra ne yaparsa yapsın Allah'ın çizdiği sınırlar doğrultusunda en azından böyle davranması gerekiyor. Yani...(olması gereken bu anlamında beden dili işareti yapıyor)"İlahiyat fakültesi öğrencisi kız katılımcı KÜ_6 benzer ifadelerde bulunmuştur: "Bu anlamda insanlarla ilişkiyi iyi tutmak gerekiyor. Sonuçta Kuran'da da Allah'a itaatten sonra anne babayla olan münasebetimiz ele alınıyor, onlara öf bile demeyin deniyor. Bu konuda çok hassasiyet sahibi değiliz bence.

Mesela ben anneme kendimi ifade ederken çok dikkatli bir dil kullanıyorum. Çünkü bazen annem benim söylediğimden çok farklı sonuçlar çıkarabiliyor. Kendimi onun yerine koyarak ona göre konuşmaya çalışıyorum. Ben bu anlamda kendimi çok rahat hissetmiyorum bazı konuları konuşurken. Mesela, bak şu peygamberin zamanında anne baba çocuğuna kötü davranmış. Bu yüzden çocuklara destek olmak lazım gibi şeyler söylüyorum.” PDR öğrencisi KÜ_7, anne babayı üzmenin Allah’ı üzme anlamına geleceğini söylemiştir: *“Bu tür durumlarda Hz. Peygambere ve Kur'an'a bakmak gerekir. Mesela Kur'an'da iman ettikten sonra anne babaya itaat etmek gerektiğini söylemesi son derece önemli mesela. Yapmadığım zaman Allah'ı da üzeceğim, Allah'ın dostluğunu da kaybedeceğim diye düşünmesi gerekir.”*

Dini içerikli tepkilerin diğeri ise sabır alt teması olmuştur. Temayla ilgili ifadeler aşağıdadır:

“Bu durumda sabretmesi gerekiyor ve Allah sabredenlerle beraberdir.”
(KL_1)

“Belki anne babası hatalıdır Bu durumda çocuk anne babasını düzeltmeye çalışır. Kendi psikolojisi sağlamsa sabreder. Çünkü sabır herkeste olan bir şey değil. Çünkü sabrederse belli bir yerden sonra Allah onun mükâfatını verir. Sabır dinimizde de kültürümüzde de çok önemli bir kavramdır.”
(EL_4)

5.3.2.2. Dini içerikli olmayan tepkiler / düşünceler

Aile içi çatışma temasında, dini içerikli olmayan iki alt tema ortaya çıkmıştır. Bu alt temaların sıklığı; olumlu iletişim (f: 16) ve çabasını sorgulama (f: 3) olmuştur. Bulgular Tablo 31’de gösterilmiştir.

Tablo 31: Aile İçi Çatışmaya İlişkin Dini İçerikli Olmayan Tepkiler

Temalar	(n) kişi	(f) sayı
Olumlu iletişim	16	16
Çabasını sorgulama (özeleştirir)	3	3

Olumlu iletişim en sık vurgulanan alt tema olmuştur. Bu temada sorunları açık ve anlaşılır bir dille konuşmanın problemlerin çözümünün anahtarı olduğu ifade edilmiştir. Lise öğrencisi kız katılımcı KL_2 empatik yaklaşımın sorunlara çözüm olacağını

vurgulamıştır: “Ailelerle çocuklar arasında çeşitli sebeplerle çatışma çıkabilir. Mesela çocuk geceleri dışarı çıkmak isteyebilir ya da ailesi ile görüşleri çatışabilir. Aklıma bu geliyor şu anda. Aile çocuğun üstüne çok gitmemesi lazım. Onu anlamaya çalışmalılar yani empati. Bence empati en önemli şey. Ailenin anlayışlı olması en önemli şey. Çocuk ta ailesinin her dediğine karşı çıkmamalı, her söylenene katılmayabilir ama her şeye itiraz etmemelidir.” Lise öğrencisi erkek katılımcı EL_5 ise gergin durumlarda konuşmanın faydalı olmayacağını, sular durulduğunda konuşmanın daha doğru olduğunu vurgulamıştır: “Bir genç ailesiyle böyle bir sorun yaşadığında önce sağlam bir uyku çekmeli. Sonra dinç kafayla ailesi ile konuşmalı. Çünkü bazen kişi hep sakindir, sakindir. Sonra bir anda kızınca bir anda hemen etrafındakiler ona yüklenmeye başlayabilir. Hemen söylenen öğütleri dinleyeceği varsayılır. Hâlbuki önce bir sakinleşmesi gerekir. Dinlenmesi kafasının rahat olması gerekir. Suçlayıcı yaklaşım onu daha çok sinirlendirir. Boğa güreşlerinde bile önce boğanın sakinleşmesini bekliyorlar. Demek ki önce bir kişinin sakinleşmesini beklemek gerekir. Sakin kafayla iletişim kurmak gerekir. Onun sakinleşmesine fırsat verildiği zaman ve her şeyi güzelce açıklandığı zaman o da gerçekleri daha iyi anlayacaktır ve kabul edecektir.” Olumlu iletişim temasında ifade edilen diğer bazı görüşler aşağıdadır:

“Bunun dışında aile ile de yaşanan sıkıntılarda bence aile ile oturup açık açık konuşulmalı ve uzlaşmacı bir dil kullanılması gerekir. Ailesi ile bu anlamda herhangi bir sebeple tartışma yaşayan gençler genellikle yalan söylüyorlar. Ben kendim de yani Allah affetsin, çok yalan söyleniyor. Bu durumda gençlerin dediğim gibi ailesi ile oturup sıkıntı neyse konuşması gerekiyor. Yani uzlaşması gerekiyor. Ben bunun çok faydasını gördüm. Çok büyük hatalar yapmışsındır, ailenin onaylamayacağı işler yapmış olabilirsin. Derslerin kötüdür, başarısız olabilirsin vs. Burada bence yapılacak şey, olayı bütün açıklığıyla ailenle görüşmek gerekir. Başka hiçbir dolambaçlı yol çare olamaz.” (EÜ_5)

“Bu anlamda insanlarla ilişkiyi iyi tutmak gerekiyor. Sonuçta Kuran'da da Allah'a itaatten sonra anne babayla olan münasebetimiz ele alınıyor, onlara öf bile demeyin deniyor. Bu konuda çok hassasiyet sahibi değiliz bence. Mesela ben anneme kendimi ifade ederken çok dikkatli bir dil kullanıyorum. Çünkü bazen annem benim söylediğimden çok farklı sonuçlar çıkarabiliyor. Kendimi onun yerine koyarak ona göre konuşmaya çalışıyorum. Ben bu anlamda kendimi çok rahat hissetmiyorum bazı konuları konuşurken. Mesela, bak şu peygamberin zamanında anne baba çocuğuna kötü davranmış. Bu yüzden çocuklara destek olmak lazım gibi şeyler söylüyorum. Kendime pay çıkarıyorum. Ya da annemin el becerileri güzel. Anne bak bizim kermese hayır için bir şeyler yapar mısın falan

diyorum. Ailem Bursa'da yaşıyor ve ben öğrenci evinde kalıyorum. Bu onlara tuhaf geliyor. Öğrenci evinde kalmak biraz daha kendini merkeze yakın olmak gibi hissettiriyor. Bazı eksiklerimi daha kolay giderdiğimi düşünüyorum böylece. Daha yumuşak bir dil kullanarak, ortak alanlar açarak yakından iletişim sağlanmalı.” (KÜ_6)

“Bu tür durumlarda gençler genellikle ailelerini suçluyorlar. Bazen çok anlayışsız aileler de var. Ama gençlerde bunun dışında verdiğiniz örnekte ailesi ile tartışan kıza egosunu bırakmasını terk etmesini söylerim. Hani diyor ya Hazreti Muhammed dini anlamda kendinden üsttekilere bakman lazım ama dünyevi anlamda kendinden alçaktakilere bakman lazım. Ben o kıızı kendinden daha kötü durumda olanlara bak derdim. Tabii sıkıntılar olabiliyor. Gençler bu durumda biraz susmayı da öğrenmeli. Çünkü önce sussa ve susmayı öğrense bir süre sonra bazı şeyleri anlayacaktır.” (KL_3)

Üç katılımcı kişinin davranışları üzerine eleştirel bir şekilde düşünmesi gerektiğini ön plana çıkarmıştır. Katılımcıların ifadeleri *çabasını sorgulama* alt temasında kodlanmıştır. İki katılımcının temayla ilgili ifadeleri aşağıdadır:

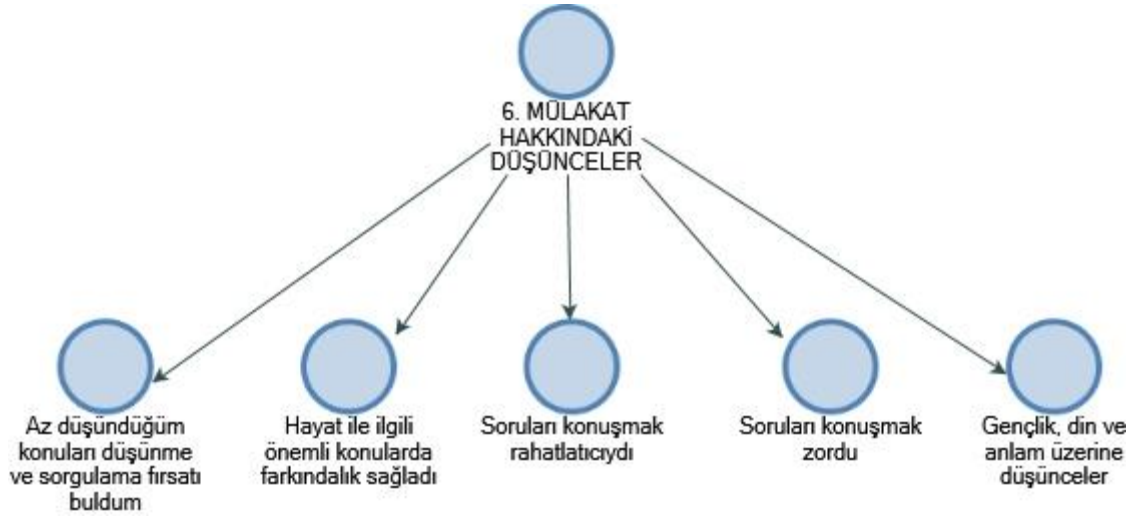
“Bunun dışında verdiğiniz örnekte ailesi ile tartışan kıza egosunu bırakmasını terk etmesini söylerim. Hani diyor ya Hazreti Muhammed dini anlamda kendinden üsttekilere bakman lazım ama dünyevi anlamda kendinden alçaktakilere bakman lazım. Ben o kıızı kendinden daha kötü durumda olanlara bak derdim.” (EÜ_1)

“Ya da farklı bir olayda şunu düşünmeliler. Özellikle hayat tecrübesi ile ilgili olan bir durum söz konusu ise önce bir durup düşünmeli. Ya acaba onun (anne babanın) dediğinde de bir doğruluk payı var mı? Hani, ben acaba bir şeyleri yanlış yapıyor olabilir miyim? Diye düşünerek buna göre tepki vermeli. Bence bu olayları biraz daha dizginleyecek bir faktör olur.” (KL_4)

6. MÜLAKAT HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELER

Mülakatlara başlamadan önce mülakatı yapılandırmak için bazı ergenlerle ön mülakatlar yapılmıştır. Ön mülakatların sonunda ergenlere mülakat ile ilgili düşünceleri sorulduğunda gelen cevaplar oldukça dikkat çekici olmuştur. Araştırmacı ergenlerin mülakatlar ile ilgili düşüncelerinin, yapılacak diğer araştırmalar için faydalı olabileceğine kanaat getirmiştir. Bu amaçla mülakatların son sorusu *“Ekleme istediğiniz herhangi bir düşünce ve görüş var mıdır? Gençlere bu mülakatın konusu ile*

ilgili vermek istediğiniz bir mesaj var mıdır?” sorusu sorulmuştur. Katılımcıların verdikleri cevaplardan elde edilen bulgular Şekil 28’de gösterilmiştir.

Şekil 28: Mülakat Hakkındaki Düşünceler

Mülakat hakkındaki düşüncelerin sıklığı şu şekilde oluşmuştur: Az düşündüğüm konuları düşünme ve sorgulama fırsatı buldum (f: 10), hayat ile ilgili önemli konularda farkındalık sağladı (f: 7), gençlik, din ve anlam üzerine düşünceler (f: 7), soruları konuşmak zordu (f: 5), soruları konuşmak rahatlatıcıydı (f: 5). Verilen cevaplar sonucunda ortaya çıkan temalar Tablo 32’de gösterilmiştir.

Tablo 32: Mülakat Hakkındaki Düşünceler

Temalar	(n) kişi	(f) sayı
Az düşündüğüm konuları düşünme ve sorgulama fırsatı buldum	10	10
Hayat ile ilgili önemli konularda farkındalık sağladı	7	7
Gençlik, din ve anlam üzerine düşünceler	7	7
Soruları konuşmak rahatlatıcıydı	5	5
Soruları konuşmak zordu	5	5

6.1. Az düşündüğüm konuları düşünme ve sorgulama fırsatı buldum

Katılımcıların en çok öne çıkardıkları alt tema, mülakatın ergenlerde az düşündükleri konular üzerine düşünme ve sorgulama fırsatı bulmaları olmuştur.

Ergenler gerek eğitim sistemi sebebiyle gerekse hayatlarının akışındaki düzenleri sebebiyle bu tür konuları fazla düşünemediklerini ifade etmişlerdir. Liseli kız katılımcı KL_1 soruların düşündürücü ve iyi hazırlandığını söylemiştir: *“Sorular kendi içimizdeki hesaplaşmalar ile ilgili idi. Sorular genel olarak çok güzel hazırlanmış. Sorulara baktıkça beynim yandı (gülüyor). Yani hocam soruları çok güzel hazırlamışsınız.”* İlahiyat fakültesi öğrencisi erkek katılımcı EÜ_1 soruların kendi geçmişini ve hayatını yeniden düşünmesini ve sorgulamasını sağladığını ifade etmiştir: *“Sorulara baktığımda geçmişe bir geri dönüş oldu. Hayatımın her dönemini tekrar gözden geçirdim. Yaptığım hataları sevabıyla günahıyla hepsini yeniden bir düşündüm. Aklıma yaşadıklarım geldi ve burada yaşadıklarım karşılaştırdım. Ben Mersin'de okuyordum zaten. Orası aklıma geldi. Demem o ki tekrardan bir hayatı sorgulama, yaşadıklarımı düşünme fırsatı yakalamış oldum. Ben teşekkür ederim hocam böyle bir mülakatı yaptığınız için benimle. Gerçekten önceki yaşadıklarımı hatırlamama, kendimi, ailemi ve çevremi sorgulama anlamında faydalı olduğunu düşünüyorum. Allah razı olsun.”* Tıp fakültesi öğrencisi kız katılımcı KÜ_3 soruların benliği ve kişiliği üzerine düşünmesini sağladığını belirtmiştir: *“Bir kere beni sorular çok yıprattı. Sorunların taslağını verdiğiniz günden beri sürekli sorgulama ve gerilim içerisindeyim. (soruların içeriği, konu başlıkları ve amacı ile ilgili bir açıklama talep eden katılımcılara mülakattan önce verilmiştir) Sadece “Kendinizi nasıl biri olarak tanımlıyorsunuz?” sorusu bile oldukça zordu benim için. “Acaba ne desem, ne anlatmalıyım?” gibi düşündüm hep. Yani yıprattım kendimi. Ama iyi oldu düşünmemi sağladı. Zaten şöyle dedim: “Keşke tez için yapılan bir görüşme değil de bir danışma olsaydı.”* İlahiyat fakültesi öğrencisi erkek katılımcı EÜ_2 dini içerikli bir eğitim almasına karşın soruların, üzerine çok düşünmediği konuları sorgulamasına katkı sağladığını söylemiştir: *“Benim için de faydalı oldu. Yaşarken düşünmediğim, sorgulamadığım şeyleri sorgulama fırsatım oldu. Bunu sorgulamamı sağladınız. Allah razı olsun.”* Benzer bir ifade üniversiteli kız katılımcı KÜ_6 tarafından da kullanılmıştır: *“Az önce söylediğiniz gibi de biraz anlama dair birçok insanın belki de düşünmeyeceği sorular. İnsanların hayatın anlamı noktasında süzgecinden geçirip yönelmeyi gerektiren gerekli sorular. Başta biraz kaygılıydım ama rahat geçti.”*

6.2. Hayat ile ilgili önemli konularda farkındalık sağladı

Mülakat hakkındaki düşüncelerde ikinci tema, soruların hayat ile ilgili önemli konularda farkındalık sağlaması olmuştur. Üniversite sınavına hazırlanan erkek katılımcı EL_2 soruların herkesin ihtiyacı olan konular ile ilgili olduğunu ifade etmiştir: *“Sorular herkesin kafasında sorulması gereken hani şöyle bir sorsa da dertleşsek tarzında sorular. Sorular bence çok kaliteliydi. Düşünmeniz gereken durumlar ile ilgiliydi. İşte üçgenin iç açılarının toplamını hemen biliyoruz ama bu tür konuları fazla bilmiyoruz, konuşmuyoruz. Aklımızı zorlayan sorulardı. Bence kalitesi iyiydi. Görüşmeden zevk aldım.”* Okul öncesi öğretmenliği bölümü öğrencisi kız katılımcı

KÜ_1, soruların kendini tanımasına ve hayatının anlamını belirlemesine katkı sağladığını ifade etmiştir: *“Kendimi tanımlamam için bir ön basamak oluşturdu. Özellikle yaşadığım olayların beni getirdiği süreç açısından baktığımda bu sorular benim kendimi düşünmeni ve kendimi tanımamı sağlayan bir amaca hizmet etti. Ne için varsın, ne için yaşıyorsun, hayatın anlamı ne? gibi bu sorular her insanın kendine sorması ve üzerinde düşünülmesi gereken sorular. Maalesef ki biz bu soruları/sorunları sürekli erteliyoruz ve yaşadığımız her sorunu sürekli toprakla örtüyoruz ve esen her rüzgârda bu sorular/sorunlar karşımıza çıkıyor. Bunun sonucunda da kendimizi tekrar tekrar sorgulamak zorunda kalıyoruz. Allah razı olsun. Sorular tam zamanında denk geldi. Kafamda netleştirmek istediğim birtakım soruları düşünürken böyle bir mülakat bu soruları netleştirmeme katkı sağladı. Hem de tam zamanında sorular denk geldi. ‘Hayatımı neye göre oluşturmam gerekir, neyi temel almam gerekir, ne yapacağım, nasıl yapacağım?’ derken sorular tam da bu konu ile ilgili olarak geldi. İyi oldu.”* Tıp fakültesi öğrencisi kız katılımcı KÜ_3 mülakatın, üzerine düşündüğü bazı konulara tamamlayıcı bir etkisi olduğunu söylemiştir: *“Mülakat yapmak için bana teklif ettiğinizde çok tedirgin olmuştum. Mülakatı nasıl değerlendireceksiniz bilmiyorum ama benim için çok iyi oldu. Bu zamana kadar kesik kesik düşündüğüm, bu zamana kadar nihayete erdiremediğim ya da nihayete erdirmekten kaçındığım konuları zihnimde netleştirmek adına iyi oldu. Teşekkür ederim.”* Liseli kız katılımcı KL_6 soruların kişilerin kendini tanıması için önemli olduğunu ifade etmiştir: *“Soruları ilk okuduğumda neden acaba bunlar sorulur diye düşündüm. (Mülakata başlamadan önce sorular gençlere verilerek sorulara göz atması, soruları okuması sağlanmıştır. Gerek duymayan öğrencilerle hemen mülakata başlanmıştır.) Ama sonra tekrar okuduğumda*

gerçekten çok önemli sorular olduğunu, iç dünyamızı anlamamızı sağladığını fark ettim.”

6.3. Gençlik, din ve anlam üzerine düşünceler

Bazı katılımcılar mülakatın konusu olan gençlik, din ve anlamlı bir hayat hakkında mesaj verici ifadelerde bulunmuşlardır. Bu ifadeler, *gençlik, din ve anlam üzerine düşünceler* alt teması altında ele alınmıştır. Liseli erkek katılımcı EL_4 gençliğin olumsuz bir yöne gittiğini, bu nedenle eğitim sisteminin hayatın anlamını sorgulamayı sağlayacak şekilde olması gerektiğini ifade etmiştir: *“Böyle giderse gençlerin durumu hiç iyi değil gibi görünüyor Hani şeyden demiyorum, karamsarlıktan demiyorum. İyi gençler de var tabii. Ama hani yüzdeye vuracaksak yüzde altmış iyi gitmiyor gençlerin. Her şey ailede başlıyor. Siz bir çocuğa 7 yaşında bira verirseniz o çocuktan bir şey bekleyemezsiniz. Bununla övünen babalar var. 0-7 yaş arasında bazı şeyleri alması lazım çocukların. Okul da önemli. Bazı hocalar bize çocuğuymuş gibi bakıyor, şefkatli yaklaşıyor. Ona göre bir şeyler vermeye çalışıyor ama bazı hocalar da formülünü vereyim, bilgimi anlatayım geçeyim diye düşünüyor. O hocanın da bizim gözümüzde o kadar değeri oluyor. Biz bu okula ziyaret için geldiğimizde belki de o hocanın kapısını hiç çalmayacağız. Bazı hocalar benim gönlümde maneviyat olarak var. Hayat sadece $F=m.a$ değildir Vatan millet sevgisini vermek çok önemlidir. Gelir mesela hoca gayet de iyi bir film açar ya da bir hikâye anlatır. O sınıfta bazıları uyusa bile, sınıfta kaç kişi kurtarmışsa iyidir. Belki bir öğretmen meslek hayatında bu şekilde davranırsa 1000-2000 kişiyi kurtarabilir. Bu da gerçekten çok önemli. Hani o yüzden bir sözü var ya Cengiz Han'ın. Bir nal bir atı, bir at bir komutanı, bir komutan bir savaşı, bir savaş ta bir ülkeyi etkiler, diye. Aslında öğretmenler bu düşünceyle derse girse kelimelerini ona göre kullansa çok daha farklı olur.”* Kendini bir STK'ya ya da cemaate ait görmediğini söyleyen liseli erkek katılımcı EL_5, gençliğin dinden uzaklaştığını, gençlere çağın gerektirdiği şekilde yaklaşmak gerektiğini ifade etmiştir: *“Gençliğimizde genel bir dinden kopuş var. Eskiden mesela Osmanlı döneminde din ana gündem imiş. Gençliğimizdeki en önemli sorun şu anda gençliğimizde dini bir zayıflık var. Osmanlı döneminden önce de, Hz Muhammed döneminde de gündem İslam'dı. O zamanlarda bir bakıyorsun dini bir savaş var. Baba oğluna diyor ki, oğlum kılıcını kuşan savaşa gidiyoruz. Şu an gençlere bir yaklaşım sorunu var. Bana göre*

sanki eski sistem devam ediyormuş gibi düşünülüyor. Bir sohbete gidiyorsunuz saatler sürüyor. Mesela şimdi gündemde ne var, hırsızlık. Buna uygun bir şeyler söyle. Gençler artık cami, cemaat, namaz gibi şeylere soğuklar. Onlara farklı şekillerde yaklaşmak gerekir. Şu anda gençlere biraz böyle bireysel yaklaşmak gerekir. Çünkü gençler artık kendini daha özel hissediyor. Dediğim gibi mesela gençlerle konuşurken ayetten ayete atlamak yerine sorunu çözmeye çalışmak, soru cevaplarla ilerlemek daha iyidir. Bence gayet iyi bir görüşmeydi, teşekkür ediyorum.” Liseli kız katılımcı KL_4 dinin anlamlı ve mutlu bir hayatın kaynağı olduğunu ifade etmiştir: “... Yani bence insan, konunun başlığına uygun olacak şekilde de söyleyeyim, din bence önemli. Çünkü öbür türlü baktığın zaman hani boş bir hayatta yaşıyorsun. Başlıyor bitiyor. Nereye gideceğim, (bir süre susuyor, anlamlı yüz hareketleri yapıyor). Bir anlamsızlık. Bence bir genç dinini hayatına adapte etmeli. Ki şöyle düşünmemeli. Din benim hayatıma sınırlar koyuyor, beni mutsuz ediyor. Aksine seni mutsuz edecek şeylerden uzak tutmaya çalışıyor. Senin fitratına göre yapman gerekenleri sana söylüyor. Bence dinimize önem verir ve bunu hayatımıza yerleştirirsek, dini kötü bir şey olarak görmezsek, gerçekten de mutlu olabileceğimiz şeylerin olduğunu göreceğiz diye düşünüyorum.” Üniversite sınavına hazırlanan kız katılımcı KL_5 benzer ifadeler kullanmış ve eğitim sisteminin yeniden yapılandırılması gerektiğini ifade etmiştir: “Dini inancın hayatın anlamına etkisi var çünkü bizim inancımızda ahiret hayatı var ve buna uygun yaşamaya çalışınca da belli bir amacımız oluyor. Bir amacımız olduğu için de hayat daha anlamlı hâle gelebiliyor. Bazen iki arada bir derede kaldığım oluyor yine inançtan gideyim. Belli bir inancımız var çok şükür. Ama mesela ben şu sistemden bahsediyorum. Ben okula gitmek, burada vakit geçirmek zorundayım. O yüzden her şeyi sorgulayamıyorum. Belli bir şeylere uymak zorundayım. Okula gelmek bana anlamsız geliyor. Şöyle söyleyeyim okula gelmek falan aslında sistem boş geliyor bana açıkçası. Çünkü saçma sapan formüller ve gereksiz bir sürü şey var ve bunları öğrenmek bizim sadece sınavlarda işimize yarıyor. Benim hayatıma hiçbir şey katmıyor şu an çözdüğümüz polinomlar falan. Mesela Osmanlı Dönemi'nde okullarda sanat, el sanatları, zanaat vb. farklı şeyler öğretiliyormuş. Bu insanlara bir şeyler katardı. Şu an da böyle bir eğitim yapılmasını isterdim. Biz boş şeyler öğreniyoruz gibime geliyor. 12 yıllık zorunlu eğitim var bir de üniversite falan yıllarımız bu işlerle geçiyor. Daha düzgün bir eğitimimiz olsa hayatımız daha anlamlı olabilirdi.”

6.4. Soruları konuşmak rahatlatıcıydı

Bazı katılımcılar soruları konuşmanın kendileri için rahatlatıcı olduğunu ifade etmişlerdir. Bu temada kullanılan bazı ifadeler aşağıdadır:

“Sorular çok iyiydi. Benim için terapi niteliğinde oldu. Sorular felsefi derinliği olan kısa cevap verilemeyecek sorular. Bazı sorulara cevabını kendim bile daha tam olarak veremediğimi düşünüyorum.” (KÜ_5)

“Güzel bir görüşme oldu. Ben de kendimi insanlara fazla anlatmadığımı için kendimi ifade etmiş oldum, rahatladım. Bazı eski durumları, geçmişe yönelik, mesela anneannemin vefatını ifade ettim, rahatladım. İnsanın üzerinden bir yük kalkmış gibi oluyor bir şeyleri anlatınca. Güzel oldu. Allah razı olsun.” (EÜ_6)

“Benim için de çok hoş bir görüşme oldu. Hayatımda hiç kimseye bahsetmediğim konularda, burada konuşmuş oldum.” (EÜ_8)

6.5. Soruları konuşmak zordu

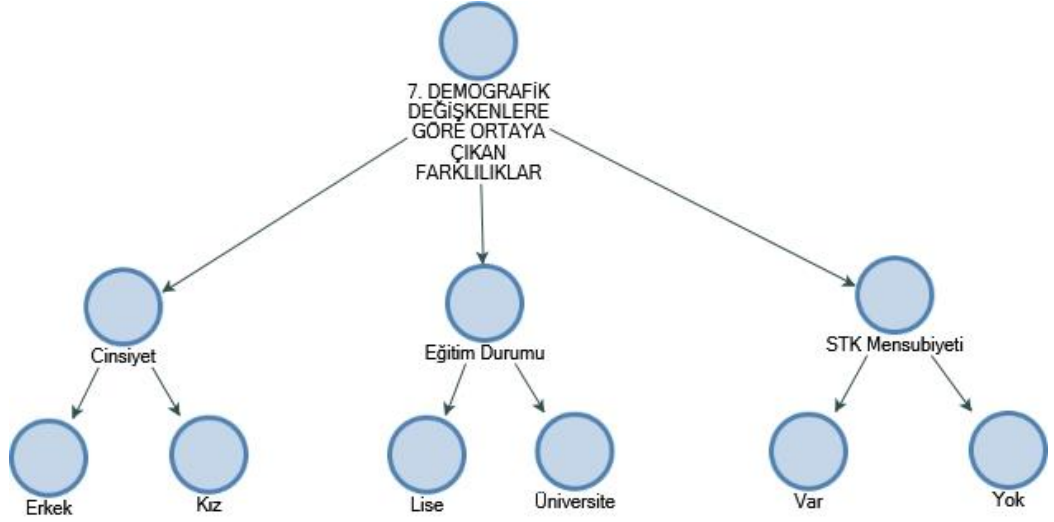
Mülakat hakkında ifade edilen görüşlerde son tema soruları konuşmanın zor olmasıdır. Bazı katılımcıların ifadeleri aşağıdadır:

“Ben çok stresli gelmiştim konuşmaya ama o kadar gergin bir durum olmadı. Kendimi ifade edebildim mi bilmiyorum. İnşallah kendimi ifade edebilmişimdir. Bazı sorularda tekrarlar vardı sanırım. Bir de biraz soyut idi sorular. Sorular çok genel geldi bana kapsamı çok geniş o yüzden nasıl tanımlarım soruları nasıl cevaplarım bilemedim açıkçası. Mutluluk tanımı, güven tanımı, kendinizi nasıl tanımlarsınız soruları bana çok çok geniş kapsamlı geldi. O yüzden nasıl cevaplandırılır çok bilemedim açıkçası.” (KÜ_4)

“Benim için güzel ve faydalı bir görüşmeydi, rahatladım açıkçası. Güzel bir tecrübeydi. Bazı sorular özel konulara girdiği için açıklanması zor olabiliyor. Kendinizi nasıl tanımlıyorsunuz sorusu biraz bu tarz bir soruydu. Kendini anlatınca insan kendini övüyor, kendini beğeniyor gibi hissedebiliyor bazen.” (KÜ_7)

7. DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERİN DURUMU

Mülakata katılan kişiler NVivo 12 programı aracılığıyla cinsiyet, eğitim durumu ve STK mensubiyetine göre “Classification” bölümünde sınıflandırılmıştır. Katılımcıların verdikleri cevaplar sonucunda elde edilen bulgular Şekil 29’da gösterilmiştir.

Şekil 29: Demografik Değişkenler

7.1. Cinsiyet Değişkeni

Araştırmamıza 14 kız, 14 erkek katılmıştır.

Ergenlere anlamlı hayat yaşayan örnekler sorulduğunda erkeklerin dini gruptaki örneklere (f-erkek: 19; f-kız: 13), kızların ise ailedeki örneklere (f-kız: 10; f-erkek: 2) daha çok önem verdiği tespit edilmiştir. Benzer şekilde erkekler dini değerleri yaymak şeklindeki toplumsal dindarlık boyutunu (f-erkek: 16; f-kız: 9), kızlar ise bireysel dindarlık boyutunu (f-kız: 9; f-erkek: 4) ön plana çıkarmışlardır. Anlamsızlık yaşantılarında da erkekler dini referanslara (f-erkek: 40; f-kız: 29), kızlar ise bireysel referanslara (f-kız: 28; f-erkek: 17) daha çok başvurmuşlardır. Bulgular Tablo 33’te aktarılmıştır.

Tablo 33: Cinsiyet Değişkenine Göre Frekans Dağılımı

Temalar	(f)	(f)
	kız	erkek
Anlamlı Hayat Yaşayan Örnekler		
- Dini gruplardaki örnekler	13	19
- Ailedeki örnekler	10	2
Anlamlı Hayat Yaşayan Kişilerin Özellikleri		
- Dini değerleri yaymak için mücadele etmeleri (toplumsal dindarlık)	9	16
- Dine uygun, erdemli bir hayat yaşamaları (bireysel dindarlık)	9	4
Anlamsızlığa ve Zor Yaşantılara Karşı Gösterilen Tepkiler		
Dini içerikli tepkiler	29	40
Dini içerikli olmayan tepkiler	28	17

Toplamda ise imtihan düşüncesi, sabır, tevekkül gibi dini içerikli tepkileri erkeklerin daha çok kullandığı ortaya çıkmıştır. Negatif duygulanım, içe kapanmak, sosyal destek arayışı ve çabasını sorgulama gibi dini içerikli olmayan tepkileri ise kızların daha çok kullandığı ortaya çıkmıştır. Bulgular Tablo 34’te aktarılmıştır.

Tablo 34: Cinsiyete Göre Dini İçerikli Olan ve Olmayan Tepkilerin Dağılımı

Temalar	(f)	(f)	
	kız	erkek	
Dini İçerikli Tepkiler	Anlamsızlık ve Zor Yaşantı Durumunda	29	40
	Bir Yakının Hastalığı - Ölümünde	17	18
	Üniversite Sınavı Başarısızlığında	15	19
	Aile ile Çatışma Durumunda	8	10
	TOPLAM	69	87
Dini İçerikli Olmayan Tepkiler	Anlamsızlık ve Zor Yaşantı Durumunda	28	17
	Bir Yakının Hastalığı - Ölümünde	13	13
	Üniversite Sınavı Başarısızlığında	18	9
	Aile ile Çatışma Durumunda	11	8
	TOPLAM	70	47

Ergenlerin dini grup çalışmalarında daha aktif oldukları, kızların ise toplumsal kültür gereği olarak evde daha fazla vakit geçirdikleri ve aile bağlarının daha güçlü olduğu ortaya çıkmaktadır. Bulgulardaki bu durum araştırma sonuçları ile de desteklenmektedir (Aksoy, 2016; Dede, 2016; Menteş, 2008; Özdemir, 2009; Özyağlı, 2018). Toplumsal kültür kadınları daha çok özel alanlarda ve evde, erkekleri ise sosyal ve siyasal alanda konumlandırmaktadır (Kaya, 2018; Özalp, 2018). Kız çocukları toplumsal kültür ve roller gereği sosyal çalışmalar yerine evde daha fazla vakit geçirmektedirler (Buyankara, 2015). Bu durum toplumsal kültürün her zaman kadına değer vermemesi olarak yorumlanmamalıdır. Toplumsal değerler kadını öven ve yücelten ilkeler, değerler ile doludur. Yuvayı dışı kuş yapar, cennet anaların ayağının altındadır, at-avrat-silah önemlidir, kadın sesi huzur verir vb. ifadeler toplumsal kültürün kadına verdiği değeri göstermektedir.

Yukarıda ifade edilen verilerden ayrı olarak temalarda cinsiyete ilişkin öne çıkan farklılıklar görülmemiştir. Diğer temalarda kızlar ve erkekler ortak ve benzer özellikler göstermişlerdir.

7.2. Eğitim Durumu Değişkeni

Araştırmamıza 12 liseli 16 üniversiteli katılmıştır. Araştırma konusunun soyut olması göz önüne alınarak katılımcılar daha çok üniversitelilerden seçilmiştir. Ergenlerin benlik algısını içeren birinci bölümde kendini ifade etmek için kullanılan ifadelerde bir tanesi dikkat çekmektedir. Kendini “dini değerleri yaymak için yaşayan (Toplumsal dindarlık)” olarak tanımlayanların tümü üniversiteli katılımcılardır (f: 9). Benzer şekilde hayatın anlamını irdeleyen ikinci bölümde de, hayatın anlamını “dini değerler için mücadele etme” şeklinde tanımlayanların tümü üniversiteliler olmuştur (f: 6).

Dini değerleri yaygınlaştırmak için yaşamak ideali; sosyal ve siyasal ilgilerin artması, kimliğin oturması ve zihinsel gelişimin sonlarına doğru ortaya çıkan bir özelliktir. Ergenlerin üniversite döneminde soyut düşünme kabiliyetlerinin gelişmesi ve dini inançlarının iyice yerleşmesi sebebiyle üniversite döneminde toplumsal dindarlık boyutu ile kendilerini tanımladıkları ortaya çıkmaktadır. Katılımcılara anlamlı hayat yaşayan örnekler sorulduğunda, dini gruplarından yani içerisinde buldukları cemaat benzeri STK’lardan örnek verme açısından da üniversitelerin verdiği örnekler belirgin

bir şekilde fazla olmuştur (f: 21). Ayrıca anlamlı hayat yaşayan kişilerin özellikleri sorulduğunda da üniversiteliler, anlamlı hayat yaşayanların en önemli özelliği olarak “dini değerleri yaşamak için mücadele edenleri (f: 21)” ifade etmişlerdir. Dini kimliklere dair sosyal aidiyet duygusunun yaş ilerledikçe belirginleştiği anlaşılmaktadır. Bulgular Tablo 35’te aktarılmıştır.

Tablo 35: Eğitim Durumuna Göre Farklılıklar

Temalar	(f)	(f)
	Liseli	Üniversiteli
Dindar Ergenlerin Benlik Algısı		
- Dini değerleri yaymak için yaşayan (Toplumsal dindarlık)	0	9
Hayatın Anlamının Ne Olduğu		
- Dini değerler için mücadele etme (Toplumsal dindarlık)	0	6
Anlamlı Hayat Yaşayan Örnekler		
- Dini gruplardaki örnekler	8	24
Anlamlı Hayat Yaşayan Kişilerin Özellikleri		
- Dini değerleri yaymak için mücadele etmeleri	4	21

Eğitim durumunda, yukarıda belirtilenlerin dışındaki temalarda belirgin farklılıklar gözlenmemiştir.

7.3. STK Mensubiyeti Değişkeni

Araştırmamıza 18 STK mensubu, 10 STK mensubu olmayan ergen katılmıştır. Araştırmamız dindar ergenleri kapsamaktadır. Türkiye’de dindar ergenlerin büyük çoğunluğu dindarlığını bir STK bünyesinde yaşamakta ve cemaat sayesinde yalnızlık ve dışlanmışlık durumlarından kurtularak sosyal ve psikolojik destek bulmaktadır (Nisbet, 2013: 65-67). Bununla birlikte cemaatler müntesiplerinde değerlilik ve güven hissi oluşturmakta ve hayatlarını anlamlı kılmalarında onlara yardımcı olmaktadır (Ökten, 2008: 307). Dindar bireyler manevi huşu duymak, dine uygun yaşamak, insanlara yardımcı olmak, Allah’ın rızasını kazanmak, bazı sorunlardan uzaklaşmak gibi sebeplerle cemaatlere katılmaktadırlar (Baynal, 2015:142). Şehirleşme ve modernleşme süreci ile birlikte dini ve kültürel kodlarından kopan bireyler, cemaatler ve STK’lar aracılığı ile bu bağı yeniden kurmaya çalışmaktadırlar. Şehirlerde bireylerin dindarlaşması ailelerden daha çok dini cemaatler tarafından sağlanmaktadır (Göle, 2004: 56-67). Araştırmamıza katılan ergenlerin 18 tanesinin STK mensubu olduğu

ortaya çıkmıştır. Katılımcıların farklı STK'ların mensubu olduğu tespit edilmiştir. Araştırmamızın konusu ile ilgili olarak anlam arayışının bazı ergenler tarafından, dini yaşantıda ve dini cemaatlerde bulunduğunu gösteren araştırmalar da bulunmaktadır (Baynal, 2015; Yıldırım, 2018).

Cemaatler mensubu olan bireylere sahip oldukları hassasiyetler, değerler ve ilkeler ışığında yoğun bir şekilde yükleme yapmaktadırlar. Bu yüklemeler kişilerin kendine ve hayata dair bakış açılarını önemli ölçüde etkilemektedir. Araştırmamızda bu bulguyu destekleyen sonuçlara ulaşılmıştır.

Araştırmada birinci bölümde ergenlerin benlik algısı incelenmektedir. Bu bölümde kendini kişisel özellikleri ile tanımlayan ergenlerin sayısı birbirine yakındır. Ancak STK-cemaat mensubu bireyler gerek bireysel dindarlığa gerekse toplumsal dindarlığa vurgu yapmak açısından STK-cemaat mensubu olmayanlara göre belirgin bir sayıda fazla ifadelerde bulunmuşlardır.

İkinci bölümde hayatın anlamının ne olduğuna ilişkin sorular sorulmuştur. Bu bölümde hayatın anlamını bireysel dindarlık olarak ta toplumsal dindarlık olarak ta STK mensubu olanlar daha fazla ifade etmişlerdir.

Anlamli hayat yaşayan örnekler sorulduğunda STK mensupları dini gruptaki örneklilikleri daha çok ifade etmişlerdir. Benzer şekilde anlamli yaşayan kişilerin özellikleri sorulduğunda STK mensubu katılımcılar dini değerleri yaymak için mücadele etmeyi sıklıkla ifade etmişlerdir. Dini gruplara mensup olan katılımcılar anlamsızlık ve zor yaşantı durumlarında, dini gruptan destek aldıklarını STK mensubu olmayanlara göre daha fazla ifade etmişlerdir. Bulgular Tablo 36'da aktarılmıştır.

Tablo 36: STK Mensubiyetine Göre Farklılıklar - 1

Temalar	(f)	(f)
	STK Mensubu Olan	STK Mensubu Olmayan
Dindar Ergenlerin Benlik Algısı		
- İncancı yaşamaya çalışan (Bireysel dindarlık)	9	1
- Dini değerleri yaymak için yaşayan (Toplumsal dindarlık)	9	0
Hayatın Anlamının Ne Olduğu		
- Dine uygun yaşantı (Bireysel dindarlık)	16	4
- Dini değerler için mücadele etme (Toplumsal dindarlık)	6	0
Anlamalı Hayat Yaşayan Örnekler		
- Dini gruplardaki örnekler	28	4
Anlamalı Hayat Yaşayan Kişilerin Özellikleri		
- Dini değerleri yaymak için mücadele etmeleri	23	2
Anlamsızlığa ve Zor Yaşantılara Karşı Gösterilen Tepkiler		
- Dini gruptan destek almak	14	3

Mutluluğu dini inancın yaşanması olarak görme açısından STK mensubu bireyler daha fazla ifade bulunmuşlardır. STK mensubu katılımcılar özgür olmanın anlamını “dinin sınırlarına uygun olarak yaşamak” temasını daha çok vurgulamışlardır. Örnek durumlarda ifade edilen zor yaşantı durumlarında STK mensubu bireyler, olmayanlara göre dini içerikli tepkileri daha sık ifade etmişlerdir. Bulgular Tablo 37’de gösterilmiştir.

Tablo 37: STK Mensubiyetine Göre Farklılıklar - 2

Temalar	(f)	(f)
	STK Mensubu Olan	STK Mensubu Olmayan
Mutluluğun Anlamı		
- Dini inancın yaşanması	10	1
Özgürlüğün Anlamı		
- Dinin sınırlarına uygun yaşamak	11	4
Sorun durumunda dini içerikli tepkiler	61	26

Nvivo programı dışında Microsoft Word 2013 sürümüyle en sık kullanılan kelimeler tespit edilmiş ve Nvivo programında çıkan sonuçlar ile karşılaştırılmıştır. Microsoft Word programının “gezinti” menüsünde yapılan aramalarda en sık kullanılan 15 kelime şunlar olmuştur: ben (f: 1674), insan (f: 970), din (f: 855), hayat (f: 711), anlam (f: 687), Allah (f: 443), aile (f: 406), arkadaş (f: 400), inanç/inancım (f: 397), mutlu (f: 311), genç (f: 299), özgür (f: 284), değer (f: 275), İslam (f: 87), güven (f: 81). Gerek Nvivo 12 programında gerekse Microsoft Word programında sık kullanılan kelimeler büyük oranda örtüşmektedir ve araştırmanın amacı ile ilgili kelimelerdir.

Araştırmanın amacı dinin ergenlerde hayatın anlamına olan etkilerini çok boyutlu olarak ortaya koymaktır. Mülakata verilen cevaplarda ergenlerin en çok ben, din, Allah, inanç, anlam, hayat ve genç kelimelerini kullandıkları görülmüştür. Ayrıca anlamlı hayat ile ilişkili olan mutluluk, özgürlük, değerler ve güven gibi kavramları sıklıkla kullanmaları mülakatın araştırmanın amacına uygun gerçekleştiğini göstermektedir. Sık kullanılan diğer kelimelerin de araştırma amacı ile ilgili olduğu görülmüştür.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde ergenlerin olumlu yönlerini de ele alan bir psikoloji ve bilim anlayışına ihtiyaç vardır. Dinin ergenler üzerindeki etkisini inceleyen din psikolojisinin katkıları olmadan ergen davranışlarını bütünlük içerisinde ve sağlıklı bir şekilde anlamak mümkün olmayacaktır. Pozitif Psikoloji, yirminci yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmış, insanları mutlu eden şeylere, pozitif düşünme şekillerine, hoşgörüyeye ve olumlu duygu ve biliş durumlarına yönelmiştir. Anlam arayışı da bu açıdan Pozitif Psikolojinin temel çalışma alanlarından biridir.

Ergenlerin hayata bütüncül bir şekilde bakmalarını sağlayacak, varoluşlarını anlamlandıracak uygulanabilir bir anlam ve değerler sistemine ihtiyacı vardır. Tillich'in de ifade ettiği gibi gençler "bütün anlamlara anlam veren anlam"ı kaybetmişlerdir. Dini değerler ergenler için iyi bir anlam sistemi alternatifi olabilir. Anlam arayışı fitri bir süreçtir. O halde anlama ulaşmanın yolunun insanın fitratına ve yaratılışına uygun bir yaşam sürmekle mümkün olacağını söylemek mümkündür.

Kur'an-ı Kerim" "Onlar inanan ve Allah'ı anmakla gönülleri huzur bulan kimselerdir. İyi bilin ki gönüller, ancak Allah'ı anmakla huzur bulur" (Râ'd, 28) ayeti ile bunalım, depresyon, kaygı ve anlamsızlık yaşayan gençliğe mutlu ve anlamlı bir hayatın ilahi ilkeler ile mümkün olduğunu söylemiştir. Psikoloji ruhun sağlığıyla, din ruhun kurtuluşuyla ilgilenir. Sağlıksız bir ruhla kurtuluşa erilemeyeceği gibi, kurtuluşa götürmeyen bir sağlıklılık ta anlamsız olmaktadır. O halde din ve psikoloji ele ele verip insanlığı bu dünyada huzura, öte dünyada ilahi kurtuluşa erdirebilirler.

Bu araştırma dinin ergenlerin anlam arayışlarına ve anlamlı bir hayat yaşamalarına etkilerinin neler olduğunu ortaya koymayı amaçlamıştır. Ayrıca dini değerlerin ve dinin hayata dair bakış açısının yabancılaşma, mutsuzluk, bağımlılık ve güvensizlik gibi anlamsızlığa bağlı problemlere olan önleyici ve destekleyici katkılarının neler olabileceğini açıklamayı amaçlamıştır.

Nitel araştırma yönetimin kullanıldığı çalışmada 14'ü kız ve 14'ü erkek olan lise ve üniversite öğrencisi 28 ergen ile görüşülmüştür. Yarı yapılandırılmış mülakat tekniğinin kullanıldığı araştırma, mülakat metinlerinin içeriksel ve betimsel analizi ile yürütülmüştür.

Benlik algılarına dair sonuçlar

Ergenlik dönemi kişiliğin oturmaya başladığı, algıların merkezinde kişinin kendi varlığının olduğu bir dönemdir. Bu nedenle katılımcıların ergenlik döneminde olmaları nedeniyle kendilerini öncelikle kişisel özellikleri ile tanımladıkları görülmüştür. Bu tanımlama tarzı ergenlik dönemiyle ilgili literatür ile uyumludur. Bazı ergenlerin kendileri hakkında konuşmayı doğru bulmadıkları anlaşılmıştır. Bunda dinin benmerkezci bakış açısını hoş görmemesinin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Ergenlerin çoğu inançlarının kişiliklerinde önemli olduğunu belirtmiştir. Bazı ergenler kendilerini dini inançlarını yaşamaya çalıştıklarını ifade eden kavramlarla tanımlamışlardır. Bireysel dindarlık olarak tanımlanabilecek bu yaklaşıma karşın, bazı ergenler kendilerini dini değerleri yüceltmek misyonu ile tanımlamışlardır. Bu tanımlama ile katılımcılar dinin toplumsal, kültürel ve siyasal hayatla ilgili idealleri olduğunu belirtmişlerdir. Bu şekilde tanımlayanların çoğu üniversite öğrencileridir. Daha çok lise öğrencisi olan bazı katılımcılar anlam arayışı içerisinde olduklarını ifade etmişlerdir. Bu sonuç ergenlik döneminin kimlik bulma dönemi olduğu ile ilgili literatür ile örtüşmektedir.

Dini inançlarının katılımcıların hayatlarına büyük oranda etki ettiği ortaya çıkmıştır. İnançları ergenlerin en çok kişilik özelliklerine ve yaşam tarzına etki etmektedir. Bununla birlikte ergenlerin sosyal hayatlarında, karşı cinsle ilişki tarzlarında, hayat olaylarını değerlendirmelerinde ve meslek seçimlerinde dini duygu ve düşüncelerinin etkili olduğu anlaşılmıştır. Birçok araştırmada benzer sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Ergenler dini inançlarının olmaması durumunda depresyon, bunalım, anlamsızlık, intihar, bağımlılık gibi birçok olumsuzluğa kapılabileceklerini ifade etmişlerdir. Bu sonuç dinin koruyucu ve önleyici yönünü gösteren diğer araştırmalar ile uyumludur.

Hayatın anlamının ne olduğuna ilişkin sonuçlar

Katılımcıların büyük çoğunluğu hayatın anlamını dini değerler ve idealler ile ilişkilendirmiştir. Bulgular dinin hayata anlam kattığını gösteren araştırma sonuçları ile paraleldir. Bazı ergenler hayatın anlamını iyi bir aileye sahip olmak olarak ifade

etmişlerdir. Bu sonuç ergenlik döneminde ailenin koruyucu ve destekleyici sonuçlarını göstermesi açısından önemlidir. Çoğunluğu lise öğrencisi olan bir grup öğrenci, insanlık ve ülkesi için faydalı bir birey olmayı hayatın anlamı olarak görmüşlerdir. Bireysel bir yaşam sürmeyi, salt kişisel hedefleri için uğraşmayı hayatın anlamı olarak gören bir katılımcı olmamıştır. Sonuç dindarlığın gençleri benmerkezcilikten kurtardığını işaret etmesi açısından önemlidir.

Mülakat katılan ergenlerin biri hariç tümü gençlerin çoğunluğunun anlamsız bir hayat yaşadığını ifade etmiştir. Bir katılımcı bu konuda ifadede bulunmamıştır. Gençlerin bireysel, eğlence merkezli bir yaşam sürmeleri, kariyer ve meslek odaklı olmaları, dini ve değerleri önemsememeleri anlamsız yaşadıklarının belirtileri olarak yorumlanmıştır. Ergenler anlamlı hayat yaşayan özellikleri olarak en çok dindar kişilik özelliklerini saymışlardır. Buna göre dini değerleri yaygınlaştırmak için çaba göstermek anlamlı bir hayatın en önemli işareti olarak ifade edilmiştir. Bununla birlikte ibadetleri yerine getirmek, dini ve ahlaki kurallara uygun yaşamak ta anlamlı hayatın belirtileri olarak yorumlanmıştır.

Katılımcıların yarısından fazlası cemaat, dernek vb. bir STK'ya mensup olduğunu ifade etmiştir. Bu kişiler anlamlı hayat yaşayan kişiler olarak en çok dini gruplarından örnekler vermişlerdir. Dini grupların hayatın anlamını bulmada ve anlamsızlık yaşamamada ergenlere katkı sağladığı anlaşılmıştır. Literatürde bu sonucu destekleyen araştırmalar da vardır. Bazı ergenler ailelerinden ve sosyal çevrelerinden bazı kişilerin anlamlı hayat yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Sonuçlar katılımcıların dini idealleri hayatlarının anlamı olarak gördüğünü söyledikleri önceki bulgular ile uyumludur.

Anlamsızlık yaşantıları ile ilgili sonuçlar

Ergenlerin çok azı anlamsızlık yaşadığını ifade etmiştir. Birçok ergen bunalım ve depresyon gibi ağır anlamsızlık yaşantıları geçirmediğini ifade etmiştir. Dini tereddüt ve çatışmalar yaşamak, arkadaşlarıyla ya da karşı cinsle ilişki sorunları, bir yakının hastalığı ya da kaybı, sınav stresi ve sosyal çevre ile yaşanan sorunlar anlamsızlık yaşamamanın sebepleri olarak ifade edilmiştir. İfade edilen sebeplerin anlamsızlık yaşantıları ile ilgili diğer araştırmalar ile uyumlu olduğu görülmüştür. Anlamsızlık ve zor yaşantı sebepleri ile ilgili olarak bazı ergenler kendi yaşantılarından örnek

vermişlerdir. Bazı ergenler ise düşüncelerini anlamsızlığa düşme sebepleri olarak genel çerçevede ifade etmişlerdir.

Katılımcılar anlamsızlık yaşantıları durumunda gösterilmesi gereken tepkiler dini içerikli olan ve olmayan olmak üzere iki kategoride incelenmiştir. Anlamsızlık durumunda gösterilen ya da gösterilmesi gereken tepkilerde dini içerikli olanlar daha fazla ifade edilmiştir. Dini gruptan destek almak en sık başvuru olan dini içerikli tepki olmuştur. Bu sonuç yukarıda ifade edilen dini grupların destekleyici rolü ile örtüşmektedir. Bununla birlikte tevekkül etmek, dini kaynakları okumak, zor yaşantıları imtihan ve sabır kavramlarıyla açıklamak diğer dini içerikli tepkiler olarak ifade edilmiştir. Bu sonuç dini değerlerin ve manevi duyguların bozulan anlamın geri kazanılmasındaki ve anlamsızlığı engellemedeki destekleyici rolünü gösteren diğer araştırma sonuçları ile örtüşmektedir.

Anlamsızlığa bağlı kavramlarla ilgili düşünceleri hakkındaki sonuçlar

Literatürde mutluluk, değerlere sahip olma, güven duygusu, özgürlük düşüncesi ve bağımlılıkların anlamsızlık yaşantıları ile ilgili kavramlar olduğu bilinmektedir. Anamlı bir hayat; mutlu olmak, bazı değerlere sahip olmak, güven duygusu içinde yaşamak, özgür ve erdemli bir hayat sürmek ile ilişkilidir. Katılımcılara her başlık ile ilgili sorular sorulmuştur.

Mutluluk anlamlı bir hayatın önemli bileşenlerinden biridir. Mülakata katılan ergenlerin büyük çoğunluğu mutlu olduklarını söylemişlerdir. Ayrıca mutluluğun ne olduğu ile ilgili soruya en çok dini inancın yaşanması cevabını vermişlerdir. Bu sonuç literatürde dinin mutluluğu desteklediğini ve anlamlı bir hayata olumlu katkıları olduğunu gösteren diğer araştırma sonuçlarıyla uyumludur. Bazı katılımcılar sorunlara rağmen şikayetçi olmamayı ve iyilik halinin devam etmesini mutlu bir hayatın özelliği olarak ifade etmişlerdir. Bir grup katılımcı da huzur kavramını daha önemli gördüğünü ifade etmiştir. Huzurun daha üst bir anlamı olduğunu daha kalıcı bir durum olduğunu belirtmişlerdir. Bu görüşlerinde dindarlıklarının ve İslam inancındaki şükür-hamd bilincinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu bulgu da dinin hayata bakışlarının etkilediğini gösteren diğer bulgular ile uyumludur. İyi bir aileye sahip olmak mutlu bir hayatın önemli bileşenlerinden biri olarak görülmektedir. Önceki sorularda da aile hayatının ön

plana çıkmasının, ergenlik döneminde aile hayatının ne derece önemli olduğunu göstermesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Anlamli bir hayatın diğer bileşeni değer sahibi olmaktır. Değerler ergenleri hayata bağlayan ve davranışlarına yön veren temel unsurlardır. Toplumdaki gençlerin değerlerle ilişkisinin nasıl olduğu sorusuna cevap veren tüm ergenler “gençlerin değerlerden uzaklaştığını” ifade etmişlerdir. Gençlerin değerlere uygun bir hayat yaşadığını söyleyen bir katılımcı olmamıştır. Katılımcılar toplumun çoğunluğunun da değerlerden zamanla uzaklaştığını ifade etmişlerdir. Literatürde ergenlerin değerleri geleneksel kabullerden farklı yorumladıkları ve değerlerden uzaklaştığını gösteren diğer araştırmalar da vardır. Bulgular modern hayatın bireysel yaşamı ön plana çıkaran, haz, kariyer ve özgürlük merkezli yaşam tarzının değerlerden uzaklaşmaya neden olduğunu gösteren araştırmalar ile örtüşmektedir. Bununla birlikte ergenlik döneminin sorgulayıcı ve şüpheli tarzının değerlerden uzaklaşma olarak algılanma ihtimali de vardır.

Katılımcılar adalet ve haya-namuslu olma değerlerinin, toplumda en çok ihtiyaç duyulan değerler olduğunu ifade etmişlerdir. Adalet değeri diğer araştırma sonuçlarında da ilk sıralarda çıkmaktadır. Ancak namus ve haya-namuslu olma değerinin birçok katılımcı tarafından vurgulanması dikkat çekicidir. Sevgi, saygı, doğruluk, dürüstlük, sabır, hoşgörü ve takva önemli görülen diğer değerler olmuştur. Yalan, kibir ve egoizm ise en olumsuz olarak görülen değerler olmuştur. Bulgular literatür ile uyumludur.

Anlamsızlık ile ilişkisi incelenen diğer kavram güvendir. Katılımcılar güvenin hem bireysel hayat hem de toplumsal hayat için önemli olduğunu ve toplumda güven duygusunun azaldığını yaşantılarından örnekler vererek ifade etmişlerdir. Yapılan araştırmalar ülkemizde ve Dünyada güven duygusunun gittikçe azaldığını ortaya koymaktadır. Ergenlere en çok kime güvendiği sorulduğunda neredeyse tamamı önce Allah’a güvendiğini belirtmiştir. Allah’a güvenmenin psikolojik rahatlık ve huzur verdiği, korunma hissi oluşturduğu ifade edilmiştir. Daha sonra sıklık sırasına göre ailesine, arkadaşlarına ve kendisine güvendiğini ifade etmiştir. Bulgular Allah inancının ve tasavvurunun ergenler için güven kaynağı olduğunu, güven duygusunun da anlamlı bir hayat sürmeye katkı sağladığını göstermesi açısından anlamlıdır. Sonuçların literatür ile uyumlu olduğu görülmüştür.

Hayatın anlamı ile ilişkili olan diğer kavram özgürlüktür. Özgürlüğün anlamı sorulduğunda ergenler en çok “popüler özgürlük anlayışına dair eleştirilerini” dile getirmişlerdir. Özgürlüğün yanlış anlaşıldığını, değerlerden ve dinden ayrı olarak yorumlandığını, gençleri bazı yanlışlara götürebileceği ifade edilmiştir. Bazı katılımcılar insanın sorumluluk sahibi olması gerektiği, Allah’a karşı kul olarak görevimizin özgür olmaktan önemli olduğunu belirtmişlerdir. Bunun dışında ergenler gerçek özgürlük anlayışının dinin sınırlarına ve toplumsal sınırlara uygun yaşamakla elde edilebileceğini vurgulamışlardır.

Dindarlığın özgürlükle ilişkisinin ne olduğu sorusuna cevap veren tüm katılımcılar dinin özgürlüğü desteklediğini ifade etmişlerdir. Katılımcılar dine ve değerlere aykırı davranmayı gerçek özgürlük olarak görmediklerini belirtmişlerdir. Dinin özgürlüğe engel olduğunu belirten katılımcı olmamıştır. Gerek popüler özgürlük anlayışı ile ilgili bulguları, gerekse özgürlüğün sınırlarını ve dinle ilişkisini ortaya koyan bulguları destekleyen araştırmalar mevcuttur. Ancak bu konuda yeterli araştırma yoktur. Dindar olan ve olmayan ergenlerde özgürlük anlayışı ile ilgili karşılaştırmalı yeni ve kapsamlı çalışmalara ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır.

Anlamsızlık yaşantılarında ortaya çıkan önemli sorunlardan biri de bağımlılıklardır. Araştırmada ergenler bağımlılığı negatif bir durum olarak ele almışlardır. Ergenlerin çoğunluğu herhangi bir bağımlılıkları olmadığını belirtmiştir. Bununla birlikte telefona bağımlı olduğunu söyleyen katılımcılar da olmuştur. Ancak alkol, uyuşturucu ve erotik video izleme gibi İslam inancının haram kabul ettiği bağımlılıkları olduğunu söyleyen katılımcı olmamıştır. 24 katılımcı dini inancının kendisini bağımlılıktan koruduğunu ifade etmiştir. Elde edilen sonuçlar dinin ergenlerde bağımlılıklara karşı koruyucu olduğunu gösteren diğer araştırmalar ile uyumludur.

Mülakatta üç adet örnek durum verilerek katılımcıların görüşleri alınmıştır. Verilen örneklerin ergenlik döneminde sık karşılaşılan ve hayat anlamlarını olumsuz etkileyen durumlar olmasına özen gösterilmiştir. Örnek durum olarak *bir yakının kaybı ya da ağır hastalığı, sınav başarısızlığı ve aile içi çatışma* durumları verilmiş, her bir durumda nasıl davranılması gerektiği sorulmuştur. Verilen cevaplar dini içerikli olan ve olmayan olarak iki ana başlıkta kavramsallaştırılmıştır. Örnek durumlara verilen tepkiler, önceki cevaplar ile karşılaştırılmıştır. Bulguların, önceki cevaplar sonucunda

ortaya çıkan tema ve alt temalar ile uyumlu olduğu görülmüştür. Bu durumun araştırmanın geçerlilik ve güvenilirliğini arttırdığı düşünülmektedir.

Üç örnek durumda da dini içerikli tepkilerin sayısı, dini içerikli olmayan tepkilerden daha fazla olmuştur. Bir yakının kaybı/ağır hastalığı ve üniversite sınavı başarısızlığı durumunda imtihan düşüncesi, tevekkül ve sabır en çok gösterilen tepkiler olmuştur. Aile içi çatışma durumunda da anne baba hakkını gözetme ve sabır en çok gösterilen başa çıkma davranışı olarak öne çıkmıştır. Başa çıkma zor yaşantılarda gösterilen anlam arayışı olarak tanımlanmaktadır. Sonuçlar başa çıkmada din duyguların ve değerlerin ergenler için koruyucu, destekleyici olduğunu gösteren diğer çalışmalar ile uyumludur.

Mülakatta ergenlere son olarak mülakat hakkındaki düşünceleri sorulmuştur. Katılımcılar bu tür konuları az düşündüklerini, mülakatın hayat ile ilgili önemli konuları düşünme ve sorgulama fırsatı verdiğini, bu konuları konuşmanın psikolojik rahatlık sağladığını ifade etmişlerdir. Bazı katılımcılar gençlik, hayatın anlamı ve dinin önemi üzerine düşüncelerini paylaşmışlardır. Eğitim öğretimde bu konulara yer verilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Bazı katılımcılar mülakat konularını konuşmanın, kendisi hakkında fikir beyan etmenin zor olduğunu ifade etmişlerdir.

Literatürdeki hayatın anlamıyla ilgili araştırmaların sonucunda ortaya çıkan kavramsal çerçeve ile elde edilen bulgular sonucunda oluşturulan kavramsal çerçeve birbiriyle uyumludur. Örnek durumlara verilen cevaplar bu yargıyı teyit etmektedir. Bu sonucun araştırmanın iç ve dış geçerliliğini güçlendirdiği düşünülmektedir. Ayrıca bulgular bölümündeki katılımcıların ilk ağızdan ifade ettiği düşünceler her başlık altında birden fazla örnek ile yansıtılmıştır. Bulgular nitel araştırmalarda en sık kullanılan programlardan biri olan NVİVO programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlar da literatür ile uyumludur. Bu iki sonucun da araştırmanın güvenilirliğini güçlendirdiği düşünülmektedir.

Öneriler

Araştırmanın ergenlerde dinin hayatın anlamına olumlu katkılar sağladığı, anlam arayışı içerisinde olan ergenlere alternatif bir anlam sistemi sunabileceği ve anlamsızlık ve anlamsızlığa bağlı sorunlara karşı koruyucu olduğu görülmüştür. Bu sonuçlar ışığında aşağıdaki önerilerde bulunmak mümkündür.

1. Ergenlik dönemini olumlu bir bakış açısıyla ele alan araştırma ve çalışmaların artması faydalı olacaktır.
2. Eğitim sisteminin sınavlar merkezli yürümesinin ve kariyer odaklı, bireysel yaşam tarzının ergenleri olumsuz etkilediği anlaşılmaktadır. Kimlik gelişimi dönemindeki ergenlerin sağlıklı bir hayat felsefesi oluşturmalarında dini duygu ve değerlerin katkılarından yararlanılabilir. Özellikle ortaöğretim sisteminde bu bakış açısını sağlayacak dersler, projeler ve eğitim içerikleri belirlenebilir. Anlam, anlam arayışı ve hayatın anlamı ile ilgili konulara eğitim öğretim müfredatında disiplinler arası bir yaklaşım ile daha çok yer ayrılabilir.
3. Dinin ve dindarlığın anlamsızlığa bağlı yaşantılara karşı koruyucu yönü ile ilgili psiko-eğitim programları oluşturulabilir.
4. Eğitim öğretim süreçlerinde kazanımların belirlenmesinde dini ve ahlaki gelişim ile ilgili kazanımların müfredatta yok denecek kadar az olduğu görülmüştür. Eğitim politikaları belirlenirken dinin ergenlere olan katkılarından faydalanılabilir.
5. Bazı yaşantıların ergenlik döneminde dini şüphe ve tereddütlere neden olduğu bilinmektedir. Bu konularla ilgili Milli Eğitim, Gençlik ve Spor, Çalışma ve Aile Bakanlığı İle Diyanet İşleri Başkanlığı gibi kurumların konuyu çok boyutlu olarak, eşgüdümlü bir şekilde ele alması anlamlı yaşayan bir ergenlik kitesinin ortaya çıkması için faydalı olacaktır.
6. Aile hayatının öneminin birçok tema ve alt temada ön plana çıktığı görülmüştür. Ülkemizdeki artan boşanma ve azalan evlenme oranları ergenlerin evlilik hayatından endişe duymalarına neden olmaktadır. Aile yapısındaki bozulmalar ve sorunlar dikkate alındığında, aile yapısının korunması ve geliştirilmesine yönelik yasal düzenlemelerin yapılması

faydalı olacaktır. Ayrıca aile değerlerinin ve aile yapısının korunmasına yönelik sosyal, kültürel, sanatsal ve ekonomik çalışmaların yapılması önem taşımaktadır.

7. Dinin; ergenlerin mutluluğuna, güven duygusuna, umutlu olmasına ve değerlere dayalı erdemli bir hayat sürmesine olan katkılarıyla ilgili nicel ve nitel araştırmaların yapılması literatüre katkı sağlayabilir. Böylece daha geniş ve çok yönlü sonuçlar elde etmek ve sonuçları genellemek mümkün olacaktır.
8. İslam inancının Türkiye toplumundaki ergenlere olan çok boyutlu etkilerini ve katkılarını ortaya koymak amacıyla yeni ölçme ve değerlendirme araçları geliştirilebilir.
9. Yazılı ve görsel medyada gençlik dönemindeki anlam arayışı ile din ilişkisi üzerine film, dizi film, kısa videolar, projeler yapılması genç nüfusun kalabalık olduğu ülkemiz açısından faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- ACABOĞA, Asiye, *Din-Mutluluk İlişkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi SBE, 2007.
- ACAT, Betül, *Ergenlerde Dindarlık, Değerler, İnternet Bağımlılığı ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 2019.
- ACUN, İsmail, YÜCEL Cemil vd., “Değerler: Kim Ne Kadar Değer Veriyor?”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kış (6/1), 2013, ss.191-206.
- ADAMS, James, F., *Ergenliği Anlamak*, Ed. Bekir Onur, Ankara: İmge Yay., 1995.
- ADIVAR, A. Adnan, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2. Baskı, 1969.
- ADLER, Alfred, *İnsan Tabiatını Tanıma*, Çev. Ayda Yörükkan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1998.
- ADLER, Alfred, *Yaşamın Anlam ve Amacı*, Çev. Kamuran Şipal, İstanbul: Say Yay., 1998.
- AĞOĞLU, Eser, Donald Davidson'ın Anlam Teorisine Bilişsel Bir Yaklaşımın Uygunluğu, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi SBE, 2008.
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, *Dijital Oyunlar için Çocuk ve Aile Rehberliği Çalıştayı Sonuç Raporu*, Ekim 2017, <http://www.guvenliweb.org.tr/dosya/U93fp.pdf>.
- AKARSU Adem, *İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Cemaat Algularının Dünya Görüşlerine Etkisi*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara üniversitesi SBE, 2015.
- AKGÜL, Ömer, *Hayatı Anlamlandırmada İnançın ve Kişisel Değerlerin Rolü (Ruh Sağlığı Çalışanları ve Öğrencileri Örneği)*, (Doktora Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi SBE, 2014.
- AKGÜN, İbrahim, *Türk Toplumunda Değişme Süreci ve Yabancılaşma- Din İlişkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş: K.Maraş: Sütçü İmam Üniversitesi SBE, 2015
- AKIN, Ahmet, İbrahim TAŞ, “Yaşam Anlamı Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/3 Winter 2015*, <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7860>, Ankara-Turkey, pp. 27-36.
- AKIN, Ahmet, Betül DÜŞÜNCELİ, Tuğba ÇOLAK, “Kişisel Anlam Profili: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, c. 2, s. 2, 2016, ss.12-19.
- AKINCI, Adem, *Hayata Anlam Vermeye Din Öğretiminin Katkısı*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, 2002.
- AKINCI, Adem, “Hayata Anlam Vermede Dinî Değerlerin ve Din Öğretiminin Rolü”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 3 (9), 7-24, 2005.
- AKINOĞLU, Orhan, *Eğitim ve Sosyalleşme Açısından İnternet Kullanımı: İstanbul Örneği*, (Doktora Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi SBE, 2002.
- AKMAN, Yasemin, KORKUT, Fidan, “Umut Ölçeği Üzerine Bir Çalışma”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, s.9, 1993, s:193-202.
- AKSOY, Emine Merve, *Cemaate Katılımı Etkileyen Sosyal Faktörler ve Etkileri: Kayseri Erenköy Cemaati Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi SBE, 2016.
- AKTAŞ, A., Onur, *Anlam Arayışının Tehlikeleri Üzerine, Anlam Kavramı Üzerine Yeni Denemeler*, Ankara: Legal Yay., 2010.

- AKTAŞ, Hasret, Nurcan YILMAZ, “Üniversite Gençlerinin Yalnızlık ve Utangaçlık Unsurları Açısından Akıllı Telefon Bağımlılığı”, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, Volume: 3(1), 2017, ss. 85-100.
- AKTAY, Yasin, Mehmet Emin KÖKTAŞ, *Din Sosyolojisi*, Ankara: Vadi Yay., 2007.
- AKÜN, Ebru, *Öfke ve Öfke Denetim Problemi Olan Ergenlerin Aile İçi Çatışma Temsilleri: Aile Yapıları, İletişim ve Problem Çözme Becerileri*, (Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi SBE, 2005.
- AKYÜZ, Züleyha, *Gençlerde Benlik Saygısı ve Tanrı Tasavvuru*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 2010.
- ALBAYRAK, Ahmet, *Ergenlerin Dini Gelişiminde Sevgi ve Korku Motifinin Etkinliği*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi 1995.
- ALÇELİK, Zeynep, *Yaşlılık Döneminde Tanrı Tasavvuru ve Benlik Saygısı*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 2013.
- ALLPORT, Gordon, W., *Personality: A Psychological Interpretation*, Hanry Holt and Company, London: 1956.
- ALLPORT, Gordon, W., *Birey ve Dini*, Çev.Bilal Sambur, Ankara: Elis Yay., 2004.
- ALLPORT, Gordon, W., Ross, M.J., “Personal Religious Orientation and Prejudice”, *Current Perspectives in the Psychology of Religion*, (ed.), H.N. Malony, W. Eardmans Comp, Michigan, 1967, p. 121 ;
- ALLPORT, Gordon, W., *The Person in Psychology: Selected Essays*, Boston, 1968.
- ALLPORT, Gordon, W., “The Religious Context of Prejudice”, *Journal for The Scientific Study of Religion*, 5 (3), 1966, pp.447-457.
- ALPER, Yusuf, Erhan BAYRAKTAR, Özgür KARAÇA, *Herkes İçin Psikiyatri*, İstanbul: Gendaş Kültür Yay., 2001.
- ALTINDAĞ, Murat, “Nitel Araştırma Teknikleri”, *Ankara Üniversitesi EBE Dergisi*, 2005, 80.251.40.59/education.ankara.edu.tr/aksoy/eay/0506guz/m_altindag.doc (27.02.2018).
- ALTUN, Fatmanur, *Türkiye’de Seküler ve İnanç Temelli Sivil Toplum Kuruluşlarının “Toplumsal Fayda” Yaklaşımı: Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği ve Türkiye Gençlik ve Eğitime Hizmet Vakfı Örnekleri*, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, 2018.
- ALTUNTAŞ, Ersin, Mücahit GÜLTEKİN, *Psikolojik Danışma Kuramları*, Bursa: Alfa Aktüel Yay., 2004.
- APA, American Psychiatric Association, *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders DSM-5*, pp:481-491, 2013.
- Ayrıca Bkz. <http://islamianaliz.com/haber/oyun-bagimliliği-artık-akıl-hastalığı-olarak-kabul-edilecek-62928#sthash.h80ZTW3e.ieiYUYGO.dpbs> (30.01.2017).
<http://www.bbc.com/news/technology-42541404> (30.01.2017).
- APAYDIN, HALİL, “Ruh Sağlığı Din İlişkisi Araştırmalarına Bir Bakış”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, 2010: 59-77.
- ARACI, Ayşegül, *Erken Ergenlik Dönemindeki Bireylerde Anne Baba ve Arkadaşlara Bağlanma İle Saldırganlık Düzeyinin İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, 2012.
- ARDA, Şeyda, *Kanser Hastalarında Yaşamda Anlamın İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2011.
- ARENDT, Hannah, *İnsanlık Durumu*, Ankara: İletişim Yyc., 1994.

- ARI, R., Üre, Ö., Yılmaz, H. *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi- Eğitimin Psikolojik Temelleri*, 3. Baskı, Konya: Mikro Yay., 1998.
- ARIELY, D., E. Kamenica vd., “Man’s Search for Meaning: The Case of Legos”, *Journal of Economic Behaviorve Organization*, Vol. 67, 2008, pp. 671-677.
- ÁRPÁD Skrabski vd., “Life Meaning: An Important Correlate of Health in the Hungarian Population”, *International Journal of Behavioral Medicine*, 2005, 12 (2), pp. 78-85.
- ARSLAN, Gülşen, *Anne Babası Boşanmış ve Boşanmamış Olan Ergenlerin İnternet Bağımlılığı Düzeylerinin İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi SBE, 2017.
- ARSLAN, Yusuf, *Alkol Bağımlılıklarının Sosyo-Kültürel Özellikleri ve Dini Algılama Biçimleri (Amatem Örneği)*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi SBE, 1998.
- ASAR, Büşra, *Lise Gençliği Dindarlığı ve Aile İçi İletişim (Çankırı İli Çerkeş İlçesi Örneği)*, (Yüksek Lisans Tezi), Samsun: 19 Mayıs Üniversitesi SBE, 2016.
- ASLAN, Selçuk, *Toplumsal Gruplara Üye Olan ve Olmayan Gençlerde Kimlik Yönelimi, Toplumsal Karşılaştırma, Arkadaşlara Bağlılık ve Grupla Bütünleşme*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, 2013.
- ATAY, İ. Meltem, D. Gündoğar, “İntihar Davranışlarında Risk Faktörleri: Bir Gözden Geçirme”, *Kriz Dergisi*, C. 12, S. 3, 2005, ss. 39- 52.
- ATEŞ, Fatih, *İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin Değerler Eğitimi ve Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Üzerine Nitel Bir Araştırma*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Yeditepe Üniversitesi SBE, 2013.
- ATEŞ, Ersin, *Üstün Yetenekli 6.Sınıf Öğrencilerine Uygulanan Değerler Eğitimi Programının Etkililiği*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Yeditepe Üniversitesi SBE, 2014.
- ATKINSON, Rita, L. v.d. *Psikolojiye Giriş*, Çev. Alogan, Y. Ankara: Arkadaş Yyv., 2012.
- ATMACA, Mehmet, *Ergenlerin Benlik Saygılarının Arkadaşlık İlişkileriyle İlgili Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Nişantaşı Üniversitesi SBE, 2017.
- AVŞAR, Aslı Handan, *Ergen Bireylerde Sosyal Beceri Düzeyinin Kardeşli ve Tek Çocuk Olma Açısından İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Arel Üniversitesi 2013.
- AVŞAR, Pelin, *Sınıf Öğretmeninin Yürüttüğü Görsel Sanatlar Dersi: Öğretme ve Öğrenme Sürecine Yönelik Nitel Bir Araştırma*, (Doktora Tezi), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi EBE, 2010.
- AYDEMİR, Rüveyda Efdal, *Dindarlık ve Mutluluk İlişkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Samsun: 19 Mayıs Üniversitesi SBE, 2008.
- AYDIN, Ali, Rıza, “İnanma İhtiyacı ve Dini Ritüellerin Psikolojik Değeri”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IX, sayı: 3, 2009, ss.87-99.
- AYDIN, Cüneyt, *İnsanın Anlam Arayışı İle Yeni Çağ İnanışları Arasındaki İlişki*, (Doktora Tezi), Samsun: 19 Mayıs Üniversitesi SBE, 2015.
- AYDIN, Cüneyd, Mevlüt Kaya, Hüseyin Peker, “Hayatın Anlam ve Amacı Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İ.F.D.*, 2015, sayı: 38, ss. 39-55.
- AYDIN, Hayati, *Kur’an’da İnsan Psikolojisi*, İstanbul: Timaş Yay., 1999.
- AYDIN, Mehmet S., *Din Felsefesi*, Ankara: Selçuk Yay., 1992.
- AYDIN, Mustafa, *Kurumlar Sosyolojisi*, İstanbul: Vadi Yyc., 2000.
- AYDOĞAN, Cevriye Arzu, *Zihinsel Bir Kavram Olarak Hayatın Anlamı*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: ODTÜ SBE, 2010.

- AYTEN, Ali, *Psikoloji ve Din: Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri*, İstanbul: İz Yyc., 2006.
- AYTEN, Ali, *Tanrı'ya Sığınmak*, İstanbul: İz Yyc., 2012.
- AYTEN, Ali, *Erdeme Dönüş, Psikoloji ve Mutluluk Yolu*, İstanbul: İz Yyc., 2016.
- AYTEN, Ali, Göcen, Gülüşan., Sevinç, Kenan, Öztürk, Eyyüp E., “Dini Başa Çıkma, Şükür ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, sayı 2, 2012, ss.45-79.
- AZİZ, Aysel, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, 8. Bsk., İstanbul: Nobel Yay., 2014.
- BADRİ, Malik Babikir, *Müslüman Psikologların İkilemi*, Çev. Aynur TUTKUN, İstanbul: Msb Safa Yayın Dağıtım, 2016.
- BAGAV, Muharrem, *Sınav Kaygısı ve Öznel İyi Oluş Arasındaki İlişki*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi SBE, 2018.
- BAHADIR, Abdülkerim, *Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi SBE, 1994.
- BAHADIR, Abdülkerim, *Hayatın Anlam Kazanmasında Psiko-sosyal Faktörler ve Din*, (Doktora Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi SBE, 1999.
- BAHADIR, Abdülkerim, “Hayatın Anlam Kazanmasında Psiko-sosyal Faktörler ve Din”, *Selçuk Üniversitesi SBE Dergisi*, sy. 6, Konya, 2000a, ss:85-126.
- BAHADIR, Abdülkerim, “Psikoterapide Yeni Bir Yaklaşım: Logoterapi ve Victor Frankl”, *Uludağ Üniversitesi İ.F.D.*, 2000b, C.9, S. 9.
- [http://kutuphane.uludag.edu.tr/Univder/PDF/ilh/2000-9\(9\)/htmpdf/M-27.pdf](http://kutuphane.uludag.edu.tr/Univder/PDF/ilh/2000-9(9)/htmpdf/M-27.pdf), (05.03.2008).
- BAHADIR, Abdülkerim, “Temel Gelişim Özellikleri Açısından Ergenlik Dönemi”, *Tabula Rasa*, No: 3, 2001, ss. 109-119.
- BAHADIR, Abdülkerim, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, İstanbul: İnsan Yay. 2011.
- BAHADIR, Abdülkerim, “Modernitenin Yıkıcı Etkileri Karsısında Savunmasız İnsan”, *Selçuk Üniversitesi İ.F.D.*, Bahar, 2002, ss. 129-142.
- BAİER, Kurt, *The Meaning of Life*, ed. E. D. Klemke and Steven Cahn, Oxford University Press, 1971.
- BALTAŞ, Acar, *Ekip Çalışması ve Liderlik Değişimin İçinden Geleceğe Doğru*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007.
- BALTAŞ Acar, Zuhul BALTAŞ, *Stres ve Başa Çıkma Yolları*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995.
- BALL, J. D., D. S. MECK, “Ergenlerde Grup Danışmanlığı Bakımından Gelişim Kuramlarının Doğurguları” Çev. Füsun Akkoyun, c. 18, s. 1, 1979, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/519/6499.pdf> (19.01.2018).
- BAŞ, Gökhan, Ömer BEYHAN, “Türkiye’de Değerler Eğitimi Konusunda Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Farklı Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi,” *Değerler Eğitimi Dergisi*, c. 10, No: 24, Aralık 2012, ss. 55-77.
- BAŞARAN İbrahim Ethem, *Eğitim Psikolojisi*, Ankara: Nobel Yyc., 2006.
- BARBOUR, J. D. (2014). “A view from religious studies” içinde R. J. Coplan ve J. C. Bowker (Eds.), *The Handbook of Solitude* pp. 557-571.
- BARNES, Robert C. (1994), “Finding meaning in unavoidable suffering”, Edit. G. E. Rice, *Viktor Frankl Institute of Logotherapy, Franklian Psychology: An Introduction to Logotherapy*, Volume 5, Number 2, (2005).
- BAŞ, Veysi, Erdal HAMARTA, “Üniversite Öğrencilerinde Değerler ve Yaşamın Anlamı”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, Cilt 13, No. 29, Haziran 2015, ss. 369-391.

- BATTİSTA, J., & ALMOND, R. "The development of meaning in life", *Psychiatry: Journal for the Study Of Interpersonal Processes*, 36(4), 1973, pp. 409-427.
- BAUDRİLLARD, Jean, *Tüketim Toplumu Söylenceleri Yapıları*, Çev. H. Deliceçaylı, F. Keskin, 5. Bsk., Ankara: Ayrıntı Yay., 2012
- BAUMEİSTER, Roy F., Michael J. MacKenzie and, "Meaning in Life: Nature, Needs, and Myths", *Meaning in Positive and Existential Psychology*, 1991, pp. 25-37.
- BAYHAN, Vehbi, *Üniversite Gençliğinde Anomi ve Yabancılaşma*, (Doktora Tezi), Malatya: İnönü Üniversitesi SBE, 1995.
- BAYHAN, Vehbi, "Lise Öğrencilerinde İnternet Kullanma Alışkanlığı ve İnternet Bağımlılığı (Malatya Uygulaması)". *XIII. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri*, Malatya 2011, ss. 917-924.
- BAYMUR, Feriha Balkış, *Genel Psikoloji*, İstanbul: İnkılap Kitapevi, 1994.
- BAYNAL, Fatma, "Kadınların Dinî Gruplara Yönelme, Katılma ve Bağlanma Nedenleri", *Değerler Eğitimi Dergisi*, Cilt 12, No. 30, Aralık 2015, ss.141-179.
- BAYRAKTAR, Neslihan, *Kur-an Kurslarında Ergenlik Dönemi Öğrencilerinin Sorunları ve Beklentileri*, (Yüksek Lisans Tezi), Rize: Rize Üniversitesi SBE, 2009.
- BAZELEY Pat, Kristi JACKSON, *NVIVO ile Nitel Veri Analizi*, Çev. A. Bakla, S. Beşir Demir, Ankara: Anı Yyc., 2015.
- BECK, Aaron T. vd., "The Measurement of Pessimism: The Hopelessness Scale", *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 1974, cilt: 42, sayı: 6, pp. 861-865.
- BEKTAŞ, Ceren, *Aile İçi Sınır İhlalinin Ergenlerde Öznel İyi Oluş ve Sürekli Kaygı İle İlişkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi SBE, 2018.
- BEKTAŞ, Leyla, *Kent Mekânının Dönüşümü ve Yabancılaşma: Kente Belgeseller Üzerinden Bakış*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 2013.
- BENLİ, İlknur, *Gazali'nin Epistemolojisinde Akıl-Zevk İlişkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi SBE, 2004.
- BERGER, Peter, L., B. BERGER, H. KELLNER, *Modernleşme ve Bilinç*, Çev. Cevdet Cerit, İstanbul: Pınar Yay., 2000.
- BİLGE, Emine Zehra, *Liseli Gençlerde İç ve Dış Güdümlü Dindarlık ve İyilik Algıları*, (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: Osmangazi Üniverstesi, 2013.
- BİLGİN, Vecdi, "Popüler Kültür ve Din: Dindarlığın Değişen Yüzü", *U.Ü.İ.F.D.*, C.12, S.1, 2003, ss. 193-214.
- BİLGİNER, Çilem, vd. "İlaç İçerek İntihar Girişiminde Bulunan Gençler ve Koruyucu-Önleyici Hizmetlere Genel Bakış", *Düşünen Adam Dergisi*, 2017, ss. 243-250.
- BOCK, Philip, K., *İnsan Davranışının Kültürel Temelleri*, Çev. N.Serpil Altuntek, Ankara: İmge Kitabevi, 2001.
- BOEREE, George, *Personality Theories: Erik Erikson*, Shippensburg University Press, USA, 1997.
- BOLAY, Süleyman Hayri, "Aşkın Değerler Buhanı" Ed. R. Kaymakcan, S. Kenan ve ark., *Değerler ve Eğitimi içinde*, İstanbul: DEM Yay., 2007.
- BOLAY, Süleyman Hayri, *Feslefi Terimler ve Doktrinler Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yay., 1996.
- BOLAY, Süleyman, "İslam Medeniyete Hangi Değerleri Katabilir?", İstanbul: *Medeniyet ve Değerler içinde*, Ed. Prof. Dr. Recep ŞENTÜRK, 2013, ss. 209-253.

- BONNER, K., Koven, L. P., ve Patrick, J. H., "Effects of Religiosity and Spirituality on Depressive Symptoms and Prosocial Behavior," *Journal of Religious Gerontology*, 14, 2003, pp. 189-205.
- BÖĞREK, Elif Avar, *Benlik Saygısı ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkiyi Açıklamada Sınav Kaygısının Aracı Rolü*, (Yüksek Lisans Tezi), Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi SBE, 2019.
- BUDAK, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yay., 2000.
- BULAÇ, Ali, *Din-Felsefe, Akıl-Vahiy İlişkisi*, İstanbul: Beyan Yay., 1994.
- BUYANKARA, Mahmut, *Ortaöğretim Kız Çocuklarının Eğitime Katılımı Açısından İncelenmesi Bingöl Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Bingöl: Bingöl Üniversitesi SBE, 2018.
- BÜHLER, C. SPİEGEL, K. THOMAS, K. "Ergenlik Dönemine Toplu Bakış", Ed. Bekir Onur. Çev. Sezen Zeytinoğlu, *Ergenlik Psikolojisi içinde*, Ankara: Hacettepe-Taş Kitapçılık, 1987a, ss.87-104.
- BÜHLER, C. SPİEGEL, K. THOMAS, K., "Gelişim Psikolojisi Araştırmaları". Ed. Bekir Onur, Çev. Sezen Zeytinoğlu, *Ergenlik Psikolojisi içinde*, Ankara: Hacettepe-Taş Kitapçılık, 1987b, ss. 1-13.
- BÜYÜK LAROUSSE Sözlüğü ve Ansiklopedisi, Ankara: Gelişim Yay., 1986.
- CALMAN, L., What is a good theory? (power point dökümanı), Erişim tarihi 05.09.2013, <http://www.methods.manchester.ac.uk/events/whatis/gt.pdf> .
- CAN, Gürhan, "Kişilik Gelişimi", (ed.)Binnur Yeşilyaprak, *Eğitim Psikolojisi, Gelişim -Öğrenme-Öğretim*, Ankara: Pegem Akademi Yyc., 2006.
- CAPRA, Fritjof, *Batu Düşüncesinde Dönüm Noktası*, Çev. Mustafa Armağan, İstanbul: İnsan Yay., 2009.
- CARNEGİE, Dale, *Üzüntüsüz Yaşama Sanatı*, Çev. Zafer Meşe, İstanbul: Hayat Yay., 1998.
- CARREL, Alexis, *İnsan Denen Meçhul*, İstanbul: Hayat Yay., 1999.
- CARREL, Alexis, *Dua*, İstanbul: Yağmur Yay., 2001.
- CENGİL, Muammer, "Depresyonu Önlemede Dini inancın Koruyucu Rolü", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 3 (2), 2003, ss. 129- 152.
- CEYHAN, Esra Kılıç, *Anne Baba Ergen İlişkileri İle Aile İşlevleri Arasındaki İlişkinin Okul Sosyal Hizmeti Açısından İncelenmesi*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi SBE, 2018.
- CEVİZCİ, Ahmet, *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*, 2.Baskı, Bursa: Asa Kitabevi, 2008.
- CEVİZCİ, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, Paradigma Yay., 1999.
- CEYLAN, İsa, *Pozitif Psikoloji Yaklaşımıyla Mü'min İnsanın Kişilik Özellikleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, 2013.
- CEZİK, Aslıhan, Ömer ALANKA, "Dijital Kibir: Sosyal Medyadaki Narsistik Ritüellere İlişkin Bir İnceleme", *TRT Akademi*, 1 (2), 2016, ss. 548-569.
- CİRHİNLİOĞLU, Fatma Gül, *Din Psikolojisi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2010.
- CHİTTİCK, W. "Anlam Arayışı", Ed. Kemal Sayar, *Sufi Psikolojisi içinde*, İstanbul: Timaş Yyv., 2008, ss. 243-260.
- CLOUSE, Bonnidell, "Ergenlerde Ahlak Gelişimi ve Cinsellik", Çev. Turgay Gündüz, *U.Ü. İ.F.D.*, C: 9, No: 9, 2000, ss. 715-753.
- COLE, Luella, MORGAN, John, B., *Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi*, Çev. B.H. Vassaf, İstanbul: MEB Yay., 2001.

- COMPAS, Bruce. E., J. K. Connor-Smith, vd., "Coping With Stress During Childhood And Adolescence: Problems, Progress, and Potential in Theory And Research" *Psychological Bulletin* 127(1), 2001, pp. 87–127.
- COMPTON, W.C., *An Introduction to Positive Psychology*, New York, Cengage Learning Pub., 2005.
- COMTE, Auguste, *Pozitivizm İlmihali*, Çev. Peyami Erman, İstanbul: MEB Yyv., 1986.
- CORNAH, Deborah, "The Impact of Spirituality on Mental Health", *The Mental Health Foundation*, www.mhf.com, 2007, pp. 1-40.
- CRANDALL, James, E., & Rasmussen, Roger, D. "Purpose in life as related to specific values", *Journal of Clinical Psychology*, 31, 1975, pp. 483-485.
- CRESWELL John W., *Qualitative Inquiry And Research Design: Choosing Among Five Approaches*, Thousand Oaks, CA, Sage, 2007.
- CRUMBAUGH, J., & MAHOLICK, L , "An experimental study of existentialism: The psychometric approach to Frankl's concept of noogenic neurosis", *Journal of Clinical Psychology*, 20, 1964, pp. 200-207.
- CULLOUGH, MC., M. E.- Larson, D. B., "Religion and Depression: A Review of the Literature", *Twin Resarch*, C. 2, S. 2, 1999, Akt. Yapıcı, 2007.
- CRAPPS, Robert W., *An Introduction to Psychology of Religion*, USA: Mercer University Press, 1986.
- CÜCELOĞLU, Doğan, *Yeniden İnsan İnsana*, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1998.
- CÜCELOĞLU, Doğan, *İnsan ve Davranışı*, İstanbul: Remzi Kitapevi, 2009.
- CÜCELOĞLU, Doğan, *Gerçek Özgürlük*, İstanbul: Remzi Kitapevi, 2014.
- ÇELEBİ, Emin, "Kuşkucu ve Agnostik Tutum Bakımından David Hume'un Din Eleştirisine Eleştirel Bir Bakış", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 11, Bahar 2011, ss. 25-40.
- ÇELİK, Adem, *Dini Değerler Bağlamında Kişilik Gelişimi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, 2004.
- ÇELİK, Fatih, *Dini Sosyalizasyon Sürecinde Aile Kurumunun Önemi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi SBE, 2010.
- ÇAKMAKLI, Kemal, *Çocuklarda ve Gençlerde Psiko-Sosyal Sağlık*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1996.
- ÇALIŞKAN, İsmail, *Kur'an-ı Kerim'de Din Kavramı*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, 1998.
- ÇAMUR, Zeliha, *Yaşamda Anlam ve Dindarlık İlişkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, 2014.
- ÇANKAYA, Özlem, *Lise Son Sınıf Öğrencilerinde Sınav Kaygısı, Benlik Saygısı ve Akademik Başarı İlişkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: ODTÜ, 1997.
- ÇENGELCİ, Tuba, *İlköğretim Beşinci Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Değerler Eğitiminin Gerçekleştirilmesine İlişkin Bir Durum Çalışması*, (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi EBE, 2010.
- ÇAPCIOĞLU, İhsan, "Modern Dünyada İnsanın Anlam Arayışına Teolojik Katkı: Hz. İbrahim Kıssası Örneği", *Modernleşen Türkiye'de Din ve Toplum: Din, Bilgi ve Kültür Sosyolojisi Yazıları*, 2011, Ss. 61-76.
- ÇELİKEL, Müge, *Narsistik Kişilik Özelliklerinin Sosyal Görünüş Kaygısı ve Benlik Saygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Üsküdar Üniversitesi SBE, 2019.
- ÇETİNKAYA, Musa, *İlköğretim Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığının İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, 2013.

- ÇITIR, Yasemin Yılmaz, *Ergenlik döneminde dindarlık, şükür ve hayat memnuniyeti (İstanbul Pendik örneği)*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 2016.
- ÇİLELİ, Meral, “Ergenlikte Ahlak Gelişimi”. Ed. Bekir Onur, *Ergenlik Psikolojisi içinde*, Ankara: Hacettepe-Taş Kitapçılık, 1987, ss. 265-286.
- ÇOBAN, Ramazan, *Lise Öğrencilerinde Dindarlık ve Sanal Bağımlılık Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*, (Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, 2013.
- ÇOLAK, Tuğba Seda, *Logoterapi Yönelimli Grupla Psikolojik Danışmanın Sosyal Fobi Üzerindeki Etkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi SBE, 2010.
- ÇOTUKSÖKEN Betül, BABÜR, Saffet, *Ortaçağda Felsefe*, İstanbul: Ara Yay., 1989.
- ÇÖL, Işıl Ateş, M. B. SÖNMEZ vd., “Alkol Bağımlısı Olan Hastalarda İçsel Farkındalığın Değerlendirilmesi”, *Nöropsikiyatri Arşivi*, 2016, s.53, ss.17-22.
- DAĞCI, Abdullah, *Pozitif Psikoloji Bağlamında Umudun Dindarlıkla İlişkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi SBE, 2014.
- DANIŞIK, Nevim Demirci, *Ergenlerin Sürekli Öfke-Öfke İfade Tarzları İle Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişki*, (Yüksek Lisans Tezi), Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi SBE, 2005.
- DARWIN, Charles, *İnsanın Türeyişi*, Çev. Öner Ünalın, İstanbul: Onur Yay., 2002.
- DAVIS, L., Kerr, B.A., ve Kurpius, “Meaning, Purpose and Religiosity in at-risk Youth: The Relationship Between Anxiety and Spirituality”, *Journal of Psychology and Theology*, 31, 2003, pp. 356-365.
- DEBATS, Dominique, Louis, “The Life Regard Index: Reliability and Validity”, *Psychological Reports*, 67, 1990, pp. 27-34.
- DEDE, Ayşe, *Menzil Nakşiliği Kadın Cemaati Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Isparta Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, 2016.
- DEMİR, Kaynak Hadiye, “Gençlerde Kimlik Bocalaması ve Psikoloji”, *Türk Psikiyatri Dergisi*, C: 20, No: 3, 2009, ss. 227-235.
- DEMİR, Ömer, Mustafa ACAR, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, İstanbul: Vadi Yay., 1997.
- DEMİR, Şükran Çevik, *Ergenlerde Benlik Saygısı ve Dini Başa Çıkma*, (Doktora Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi SBE, 2013.
- DEMİRBAŞ, Nur, *Üst-Düzey Kişilik ve Yaşamda Anlam: Temel Psikolojik İhtiyaçların Rolünün Yapısal Eşitlik Modellemesi İle İncelenmesi*, (Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, 2014.
- DEMİRBAŞ, Nur, *Yaşamda Anlam ve Yılmazlık*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi SBE, 2010.
- DEMİRCİ, Şükran, *Yetiştirme Yurdu Ergenlerinde Allah Tasavvuru*, (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi SBE, 2009.
- DEMİRDAĞ, Seyithan, Kalafat, Sezai, “Yaşamın Anlamı Ölçeği (YAÖ): Türkçeye Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, *İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 16, Sayı 2, 2015, ss. 83-95.
- DEMİRKOL, Şuler, *Yazın Çevirisinde Yorum Ve Anlam Arayışı*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi SBE, 2003.
- DEREBAŞI, Işık, *Beck Umutsuzluk Ölçeği'nin Ege Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Geliştirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi SBE, 1996.
- DESCARTES, Rene, *Metot Üzerine Konuşma*, Çev. Atakan Altınörs, İstanbul: Paradigma Yay. 1994.

- DİGİTAL GAMES, “Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Dijital Oyunlar için Çocuk ve Aile Rehberliği Çalıştayı Sonuç Raporu”, 2017, Bk. <http://www.guvenliweb.org.tr/dosya/U93fp.pdf>
- DİKMEN, Oğuzhan, *Genç Erişkinlerde İnternet Bağımlılığı Düzeyleri İle Sosyal Görünüş Kaygısı ve Yalnızlık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Üsküdar Üniversitesi SBE, 2019.
- DİLMAÇ, Bülent, *Bir Grup Fen Lisesi Öğrencisine Verilen İnsani Değerler Eğitiminin İnsani Değerler Ölçeği İle Sinanması*, (Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi SBE, 2007.
- DİLMAÇ, Bülent, Deniz, Metin, Deniz, Engin, “Üniversite Öğrencilerinin Öz-Anlayışları ile Değer Tercihlerinin İncelenmesi”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 7(18), 2009, ss.9-24.
- DOĞAN Mebrure, “Engelli Çocuğa Sahip Ebeveynler ile Sağlıklı Çocuk Sahibi Ebeveynlerin Dinî Başa Çıkma, Umud ve Sabır Düzeylerinin Karşılaştırılması”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5 (8), 2016, ss. 3214-3245.
- DOST, Tuzgöl, Meliha, *Üniversite Öğrencilerinin Öznel İyi Oluş Düzeyleri*, (Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi SBE, 2004.
- DURMUŞ, Nezahat, *Albert Camus’de İnsan ve İnsanın Anlam Arayışı*, (Yüksek Lisans Tezi), Van: 100 Yıl Üniversitesi SBE, 2013.
- DURŞUN, Pınar, *Yaşamın Anlamı, İyimserlik, Umud ve Başa Çıkma Stillerinin Öznel İyi Oluş Üzerindeki Rolü*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: ODTÜ SBE, 2012.
- DÜŞÜNEN ADAM, “The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences”, 11. Ulusal Alkol ve Madde Bağımlılığı Kongresi, 23-26 Kasım 2017.
- EFTEKİN, Pınar, *Ergenlik Dönemindeki Öğrencilerin İnternet Bağımlılığı ve Anne Baba Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi EBE, 2015.
- EGM, 2016, <https://www.egm.gov.tr/Documents/EGM2016FaaliyetRaporu.pdf> (11.01.2018)
Ayrıca Bkz. <http://www.hurriyet.com.tr/baslama-yasi-10a-kadar-dustu-40310714>
<https://abdigm.meb.gov.tr/projeler/ois/egitim/032.pdf>- (11.01.2018)
http://www.bagimlilikkongresi2017.org/?p=bilimsel_program (10.01.2018)
- EKER, Osman, *Ortaokul Öğrencilerinin Yaşadığı Sınav Kaygısının Nedenleri ve Anne - Baba Tutumlarının Sınav Kaygısına Etkisi: Merzifon Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Nişantaşı Üniversitesi SBE, 2016.
- EKİZ, Durmuş, *Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metotlarına Giriş*, Ankara: Anı Yay., 2003.
- EKŞİ, Aysel, *Çocuk, Genç, Anne Babalar*, Ankara: Bilgi Yay., 1990.
- EKŞİ, Halil, Basa Çıkma, *Dinî Basa Çıkma ve Ruh Sağlığı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma, Eğitim, İlahiyat ve Mühendislik Fakültesi Öğrencilerinin Karşılaştırılması*, (Doktora Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi SBE, 2001.
- EMMONS, R.A. “Personal Strivings: An Approach to Personality and Subjective Well-Being”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(5), 1986, pp.1058–1068.
- EMMONS, R. A., “Spirituality: Recent Progress” (Ed. Csikszentmihalyi, Mihaly ve Csikszentmihalyi, Isabella Selega). *A Life Worth Living: Contributions to Positive Psychology* içinde, New York, NY, US: Oxford University Press, 2006, pp.62-81.
- EMMONS, R. A., *The psychology of ultimate concerns: Motivation and spirituality in Personality*, New York: Guilford Press, 1999.
- Emniyet Genel Müdürlüğü, 2017 Türkiye Uyuşturucu Raporu.
- ENGİN, Enes Cem, *Bir Aile Hekimliği Bölgesinde Kayıtlı 6-18 Yaş Arası Çocuk ve Ergenlerde Görülen Davranış ve Uyum Problemlerinin; Bu Çocuk ve Ergenlerin Ailelerinin Demografik Özellikleri*,

Tutum ve Davranışlarıyla Olan İlişkinin İncelenmesi, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Üsküdar Üniversitesi SBE, 2015.

- ER, İzzet, *Din Sosyolojisi*, Ankara: Akçağ Yay., 1998.
- ERDAMAR, Gürcü, KURUPINAR, “Abdülhamit, Ortaöğretim Öğrencilerinde Görülen Madde Bağımlılığı Alışkanlığı ve Yaygınlığı: Bartın İli Örneği”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 16, Sayı 1, 2014, ss. 65-84.
- ERDEM, Ferda, *Sosyal Bilimlerde Güven*, Ankara: Vadi Yay., 2003.
- ERDOĞAN, Mustafa, “Niçin Liberalizm”, *Liberal Düşünce Dergisi*, sayı 1, Kış 1996.
- ERİKSON, Eric, H., *Childhood and Society*, New York: New York Norton, 1963.
- ERGİN, Şefika, *Z ve Y Kuşakları Arası Sınav Kaygısı Karşılaştırması: Adana İli Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Adana: Çağ Üniversitesi SBE, 2018.
- ERGÜN, Sinem, *Ergenlere Verilen Değerler Eğitiminin Öz Düzenleme Stratejileri Üzerindeki Etkisinin Sınanması*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, 2013.
- ERKOL, Mehmet, *Din-Dindarlık Kavramları ve Sosyolojik Bir Yöntem Olarak Dindarlık Ölçekleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi SBE, 2004.
- ERSANLI, Kurtman, *Benliğin Gelişimi ve Görevleri*, 2.Baskı, Samsun: Biz Ajans Yay., 1996.
- ERŞAHİN, Direnç, *An Inquiry On Wittgenstein's Conception Of Meaning, Wittgenstein'in Anlam Kavramı Üzerine Bir Sorgulama*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi SBE, 2007.
- ERYILMAZ, Ali. "Ergen Öznel İyi Oluş Ölçeğinin Geliştirilmesi", *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, S.7, 2009, ss. 120-129.
- ERYÜCEL, Sema, “Yaşam Olayları ve Olumlu Dini Başa Çıkma”, *Mustafa Kemal Üniversitesi S.B.S. Dergisi*, cilt 10,sayı 23, 2013, ss.251-271.
- ERYÜCEL, Sema, *Yaşam Olayları ve Olumlu Dini Başa Çıkma*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, 2013.
- ERYÜKSEL, Gül N., *Ana-Baba ve Ergen İlişkilerinin Problem Çözme İletişim Becerileri, Bilişsel Çarpımlar ve Aile Yapısı Açısından İncelenmesi*, (Doktora Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi SBE, 1996.
- ESKİN, Mehmet, “Ergen Ruh Sağlığı ve Sorunları ve İntihar Davranışıyla İlişkileri”, *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 2000,s.3, ss. 228-234, Bk. <http://www.hurriyet.com.tr/universiteli-gencler-bunalimda-239922>, (09.09.2019).
- ESKİN, Mehmet, “Risk Factors for and Protective Factors Against Adolescent Suicidal Behavior in Turkey, İntihar Girişim ve Düşüncesi”, *Archives Of Sexual Behavior Press*, Canada, 2004.
- ERİKSON, Erik H., *İnsanın 8 Evresi*, İstanbul: Okuyan Us Yay., 2014.
- ERİKSON, Erik H. Young Man Luther, A Study in Psychoanalysis and History, s. 67. Akt: Serap ŞEN, *Erik Erikson'un Birey ve Din Anlayışı*, (Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, 2015.
- ERPAY, Tunahan, *Tek Başına Olma ve Tek Başına Olmayı Tercih Etmenin Yalnızlık, Yaşamda Anlam ve Utangaçlıkla İlişkinin İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, 2017.
- ERYILMAZ, Ali, “Selahiddin Öğülmüş, Ergenlikte Öznel İyi Oluş ve Beş Faktörlü Kişilik Modeli”, *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 11, Sayı 3, Aralık 2010, ss. 189-203

- ET, Ezgi, *Sosyal Medyanın Üniversite Öğrencilerinin İçerik Kapanıklık ve Yalnızlık Düzeylerine Etkisinin İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Ufuk Üniversitesi SBE, 2019.
- FABRY, Joseph “The Frontiers of Logotherapy”, Edit. G. E. Rice, *Franklian Psychology: An Introduction to Logotherapy* Viktor Frankl Institute of Logotherapy, (2005), pp. 116-122.
- FARABİ, *Medinetül Fazıla*, Çev. Ahmet Arslan, İstanbul: Divan Kitap Yay. 2013.
- FEHRİNG, R.J., Miller, J.F., Shaw J., “Spritual Well-Being, Religiosity, Hope, Depression and Other Mood States in Elderly People Coping with Cancer”, *Oncology Nursing Forum*, 24, 1997. pp. 663-671.
- FOULQUİE, Paul, *Varoluşçunun Varoluşu*, Çev. Yakup Şahan, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yay., 1998.
- FOWLER, James, W., *Faithful Change, The Personal and Public Challenges of Postmodern Life*, Nashville: Abingdon Press, 1996.
- FOWLER, James, W., “Faith and the Structuring of Meaning”, In *Faith Development and Fowler*, Ed. C. Dykstra & S. Parks, Birmingham: Religious Education Press, 1986, pp. 5-42.
- FOWLER, James, W., *Stages of Faith, The Psychology of Human Development and Quest for Meaning*, San Francisco, Harper and Row, 1981.
- FRANKL, Viktor E, “The Feeling Of Meeninglessness: A Challenge to Psychotherapy”, *Journal of Psychoanalysis*, 32, 1972, pp. 85-89.
- FRANKL, Viktor E, *Duyulmayan Anlam Çığılığı*, Çev. Selçuk Budak, Ankara: Öteki Yay., 1999.
- FRANKL, Viktor E, *İnsanın Anlam Arayışı*, İstanbul: Okuyan Us Yay., 2016.
- FRANKL, Victor, “What is meant by meaning”, *Journal of Existentialism*, 7, n. 25, 1966, pp. 21-28.
- FRANKL, Viktor E, Franz KREUZER; İm Anfang war der Sinn (von der Psychoanalyse zur Logotherapie ein Gespräch), 3. Anflage, Piper Verlag, München-Zürich 1994, Akt. Abdülkerim Bahadır, *U.Ü. İ.F.D.*, sayı:9, 2000.
- FREUD, Sigmund, *Cinsiyet Üzerine*, Çev. Avni Öneş, İstanbul: Say Yay., 1983.
- FROMM, Erich, *Özgürlükten Kaçış*, Çev. Selçuk Budak, 3.Baskı, Ankara: Öteki Yyv., 1995.
- FROMM, Erich, *Psikanaliz ve Din*, Çev. Elif Erten, İstanbul: Say Yay., 2017.
- GADAMER, Hans George, “Ölüm Tecrübesi”, Çev. Ali Rıza AYDIN, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, II, Say:1, 2002, ss:105-111.
- GAZALİ, *Minhacü'l Abidin (Abidler Yolu)*, Çev. A. Bayram ve M. Çöğenli, İstanbul: Çile Yyv., 1981.
- GEÇİT, Halil, *Ortaokul Öğrencilerinin Ahiret İnancı Algıları*, (Yüksek Lisans Tezi), Karaman: Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, 2015.
- GEÇTAN, Engin, *Varoluş ve Psikiyatri*, İstanbul: Metis Yay., 2013.
- GEDÜK, Salih, *Kur'an'da Müminlere Teselli, Moral ve Motivasyon*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, 2015.
- GENÇER, Suzan Lema, *Ortaöğretim Öğrencilerinin İnternet Bağımlılık Durumlarının İnternet Kullanım Profilleri ve Demografik Özelliklere Göre Farklılıklarının İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2011.
- GEORGE, L.K., D.B. LARSON, H.G. Koenig vd. “Spirituality and Health: What We Know, What We Need to Know”, *Journal of Social and Clinical Psychology*, 19 (1), 2000, pp.102-116.
- GİDDENS, Anthony, *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, Çev. Osman Akınhay, İstanbul: Alfa Yay. 2000a.

- GİDDENS, Anthony, *Sosyoloji*, Çev. Cemal Güzel, Ankara: Ayraç Yay. 2000b.
- GİDDENS, Anthony, *Modernliğin Sonuçları*, Çev. Ersin Kuşdil, İstanbul: Ayrıntı Yay., 3. Baskı, 2004.
- GLOCK, Charles, Y., Rodney STARK, *Religion and Society in Tension*, Chicago, 1965.
- GLOCK, C.Y., “Dindarlığın Boyutları Üzerine”, *Din Sosyolojisi içinde*, Çev. M. Emin Köktaş, Der. Yasin Aktay-M. Emin Köktaş, İstanbul: Vadi Yay., 1998.
- GLYNN, Patrick, *Kanıt / Post-Seküler Bir Dünyada İnanç ve Bilimin Uzlaşması*, Çev. Ali Ayten vd., İstanbul: Gaye Kitabevi, 2004.
- GÖKA, Erol; *Hayatın Anlamı Var mı?*, İstanbul: Timaş Yay., 2013.
- GÖKBERK, Macit, *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1990.
- GÖKÇE, Hüseyin, *Rekreasyonel Etkinliklerin Üniversiteye Giriş Sınavına Hazırlanan Öğrencilerin Öz Yeterlik, Sınav Kaygısı ve Serbest Zaman Doyum Düzeyleri Üzerine Etkisi*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Spor Bilimleri Anabilim Dalı, 2015.
- GÖKER, Ebru, *Anne Babası Boşanmış ve Tam Aileye Sahip 15-18 Yaş Dönemi Ergenlerinin Benlik Saygısı Düzeylerinin Karşılaştırılması*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi SBE, 2017.
- GÖKMEN, Arslan, *Ortaöğretimde Öğrenim Gören Ergenlerde Görülen Problem Davranışların Aile Sorunları ve Aile Yapısı Açısından İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Denizli: Pamukkale Üniversitesi SBE, 2012.
- GÖLE, Nilüfer, “Batı Dışı Modernlik: Kavram Üzerine”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Cilt: 3 Modernleşme ve Batıcılık içinde*, Ed. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim Yay., 2004, ss. 56-67.
- GROF, Stanislav, Christina GROF, *Manevi Kriz, Kişisel Dönüşüm Buhranlarına Bir Bakış*, İstanbul: Kaknüs Yay., 2011.
- GRÜNBERG, Teo, *Anlam Kavramı Üzerine Bir Deneme*, Çev. Hüseyin Batuhan, Ankara: Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Yay. 1970.
- GUENON, Rene, *Modern Dünyanın Bunalımı*, Çev. Mahmut Kanık, İstanbul: Hece Yay. 2005.
- GUITTARD, Louis, “Gençlerde Dini Gelişim”, Çev. Ö. Özyılmaz, *U.Ü.İ.F. Dergisi*, s.2, c.2, 1987, ss. 229-232.
- GÜL, Ahmet, *Kur'an'a Göre Kutsal ve Kutsallık*, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 2013.
- GÜLTEKİN, Mücahit, *Algı Yönetimi ve Manipülasyon*, İstanbul: Pınar Yay., 2016.
- GÜMÜŞHANEVİ, A. Ziyaüddin, *Ramuz El-Ehadis*, 1. cilt, İstanbul: Gonca Yyv., 1997.
- GÜN, Elif, *Stresle Başa Çıkma Bilişsel Süreçler ve Dindarlık Üzerine Bir İnceleme*, (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi SBE, 2012.
- GÜNEY, Neslihan, *Ergenlikte Risk Almanın İçsel Kaynaklarının Benmerkezlilik, Akran Baskısı, Sosyo-Ekonomik Düzey ve Cinsiyet Açısından İncelenmesi*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, 2007.
- GÜLADA, Fulya, *Türkiye’deki Genç Yetişkinler Arasında Görülen Depresif Semptomların Yordayıcıları: Güvensiz Bağlanma Boyutları, Nevrotizm ve Algılanan Sosyal Destek*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi SBE, 2016.
- GÜLER, İlhami, *Sabit Din Dinamik Şeriat*, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2015.
- GÜNAY, Ünver, “Din Bilimlerinin Teorik ve Metodolojik Sorunları”, *Bilimname Dergisi*, 1,46, 2003,109-151.

- GÜNDÜZ, Turgay, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*, İstanbul: Düşünce Yay., 2003.
- GÜLER, Pınar, *Felsefi Antropoloji Açısından Anlam Sorunu ve Felsefi Danışmanlık*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Maltepe Üniversitesi SBE, 2012.
- GÜNER, Ayşe, *Lise Öğrencilerinde Stres Başa çıkma ve Dini Başa çıkma*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi SBE, 2006.
- GÜNGÖR, Erol, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, İstanbul: Ötüken Yay., 1982.
- GÜNGÖR, Erol, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, İstanbul: Ötüken Yay., 2010.
- GÜNGÖRDÜ, Melek, *Allah'a Atfedilen Özellikler ve Depresyon Arasındaki İlişki*, (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, 2001.
- GÜRSAKAL, Necmi, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 2001.
- GÜRSES, İbrahim, *Dindarlık ve Kişilik*, Bursa: Emin Yay., 2010.
- GÜRSES, İbrahim, *Kölelik ve Özgürlük Arasında Din*, Bursa: Arasta Yay., 2001.
- GÜRSES, İbrahim, Din Eğitimi Kişilik İlişkisi Üzerine Bir Araştırma, *U.Ü.İ.F.D.*, C. 6, Sy. 2, 2007, ss. 79-122.
- GÜRSU, Orhan, “*Ergenlik Döneminde Psikolojik Sağlık ve Dindarlık İlişkisi*”, (Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi SBE, 2011.
- GÜRSU, Orhan, “Madde Bağımlılığı ve Din: HİGED Örneği”, *ADDICTA, The Turkish Journal On Addictions*, Bahar 2018, 5(1), 2018, ss.37-54.
- GÜVEN, Ahmet, “Premodern'den Postmodern'e Benliğin ve Kutsalın Dönüşümü: Narsist Benliğin Kutsal Algısı”, *İnsan ve İnsan Dergisi*, Yaz 2015, ss. 38-54.
- GÜVEN, Hülya, *Depresyon ve Dindarlık İlişkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 2008.
- HABİTAT, *Türkiye’de Gençlerin İyi Olma Raporu*, 2017, <http://habitatderneği.org/tr/dl/Habitat-GenclikRaporu.pdf> (01.01.2018).
- HALLAHMİ, Beit Benjamin, Michael ARGYLE, “Dindarlığın Etkileri”, Çev. Adem Şahin, *Selçuk Üniversitesi İ.F.D.* S. 10, 2000, ss. 453-472.
- HAMACHEK, D. E., “Ergen Benliğinin Psikolojisi ve Gelişimi,” Ed. J. F. Adams, *Ergenliği Anlamak, Ergen Psikolojisinde Güncel Gelişmeler* içinde, Ankara: İmge Kitabevi, 1995, ss. 111-151.
- HAN, Talha Şahin, *Ergenlerin İyilik Halleri, Arkadaşlık Kalitesi ve Psikolojik Sağlık Arasındaki Yordayıcı İlişkiler*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Nişantaşı Üniversitesi SBE, 2018.
- HASANKAHYAOĞLU, Havva, *Rabia, Dindarlık ve Empati İlişkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 2008.
- HAYTA, Akif, İbadetler ve Ruh Sağlığı, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* içinde, Ed. Hayati Hökelekli, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2002, ss. 117-152.
- HAYTA, Akif, “U. Ü. İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (Psiko-Sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”, *U.Ü.İ.F.D.*, Sayı: 9, Cilt: 9, 2000, ss. 487-505.
- HAYTA, Akif, Anneden Allah’a: Bağlanma Teorisi ve İslâm’da Allah Tasavvuru, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 4 (12), 2006, ss. 29-63.
- HEFFERON, Kate, Ilona BONİWELL, *Positive Psychology: Theory, Research and Applications*. Open University Press, Berkshire/England, 2011.

- HEİNTZELMAN, S. J. ve L.A. KİNG, “Meaning in life and intuition”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 110(3), 2015, pp. 477-492.
- HERDEM, Kevser, *Yedinci Sınıf Fen Bilimleri Dersi Konularıyla Bütünleştirilmiş Değerler Eğitimi Etkinliklerinin Öğrencilerin Değer Gelişimine Etkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi SBE, 2016.
- HERMANN, R, *Hakikatin Kesişen Yolları: Bilim ve Din*, Çev., Atalay Atabek, *Yeni Bin Yılda Tanrı* içinde, Ed. Russell Stannard, İstanbul: Gelenek Yay., 2002.
- HOHEİSEL, K. & Klimkeit, H.-J. (1995), “Heil und Heilung in den Religionen, Wiesbaden, Harrassowitz”, Akt: APAYDIN, Halil, Ruh Sağlığı Din İlişkisi Araştırmalarına Bir Bakış, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, 2010, pp. 59-77.
- HOLLENHORST, Steven J., C. D. JONES, “Wilderness solitude: Beyond the social-spatial perspective”, *USDA, Forest Service Proceedings*, RMRS-P-20, 2001, pp. 56-61.
- HOLM, Nils G, *Din Psikolojisine Giriş*, 1. Bsk., Çev. Abdülkerim Bahadır, İstanbul: İnsan Yay., 2004.
- HOOD, Bruce, *Evcilleşmiş Beyin*, Çev. Aysun Aslan, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2017.
- HOROZCU, Ümit, “Tecrübî Araştırmalar Işığında Dindarlık ve Maneviyat ile Ruhsal ve Bedensel Sağlık Arasındaki İlişki”, *Milel Vel Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, C.7, S.1, Ocak-Nisan 2010, ss. 209-240.
- HONER, Stanley M., Thomas C. HUNT, *Felsefeye Çağrı*, İstanbul: İmge Yay. 2003.
- HORNEY, Karen, *Çağımızın Nevrotik Kişiliği*, Çev. Selçuk Budak, 3. Baskı, Ankara: Öteki Yay., 1998.
- HÖKELEKLİ, Hayati, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, İstanbul: Dem Yay., 2009.
- HÖKELEKLİ, Hayati, *Din Psikolojisi*, Ankara: TDV Yay. 2013a.
- HÖKELEKLİ, Hayati, *Psikolojiye Giriş*, Bursa: Emin Yay., 2013b.
- HÖKELEKLİ, Hayati, *Din Psikolojisine Giriş*, İstanbul: Dem Yay., 2012a.
- HÖKELEKLİ, Hayati, *İslam Psikolojisi Yazıları*, İstanbul: Dem Yay. 2012b.
- HÖKELEKLİ, Hayati, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, İstanbul: Timaş Yay., 2011.
- HÖKELEKLİ, Hayati, Günümüz Gençliğinin Kimlik ve Anlam Sorunu, *Diyanet Dergisi*, Sayı: 233, 2010, ss. 4-7.
- HÖKELEKLİ, Hayati, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, İstanbul: Dem Yay., 2006.
- HÖKELEKLİ, Hayati, “Ergenlik Çağı Davranışlarına Din Eğitiminin Etkisi”, *U.Ü.İ.F.D.* s.1 c.1, 1986, ss. 35-51.
- HÖKELEKLİ, Hayati, Celal ÇAYIR, “Gençlerin Din Değiştirip Hıristiyan Olmasında Etkili Olan Psiko-Sosyal Etkenler”, *U.Ü.İ.F.D.*, c. 15, s. 1, 2006, ss. 23-46.
- HUME, D. *Essays, Moral Political and Literary*, Ed. Eugene Miller, Liberty Fund, Indianapolis 1985.
- HUME, D. *The Natural History of Religion, Dialogues and Natural History of Religion*, Ed. J.C.A.Gaskin, Oxford University Press, 1998.
- HUSSERL, Edmund, *Avrupa İnsanlığının Krizi ve Felsefe*, Çev. A. Sabuncuoğlu, Ö. Sözer, İstanbul: Afa Yay., 1994
- IŞIK, Erkan, Ahmet BEDEL “Ergenlerde Başa Çıkma Stratejileri ile Öznel İyi Oluş arasındaki İlişkiler”, *Selçuk Üniversitesi SBE Dergisi*. 2015; (34), ss. 53-60.
- IZUTSU, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, Çev. Süleyman Ateş, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975.

- IZUTSU, Toshihiko, *Kur'an'da Dini ve Ahlâki Kavramlar*, Çev. Selahattin Ayaz, İstanbul: Pınar Yay., 2003.
- İSFAHANI, Rağıp El, *Müfredat Kur-an kavramları Sözlüğü*, Ankara: Yarın Yay., 2015.
- İSAM, 2019, İsam din maddesi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/din#1-genel-olarak-din>, Müellif: Günay TÜMER, (10.10.2019).
- İŞLEK, Mustafa, *Çözüm Odaklı Yaklaşımlara Göre Düzenlenmiş Sınav Kaygısıyla Başa Çıkma Eğitim Programının Üniversiteye Hazırlanan Öğrencilerin Sınav Kaygısı Düzeylerine Etkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi SBE, 2006.
- JAARSMA T. A., G. POOL, A. V. RANCHOR, “Sanderman R. The concept and measurement of meaning in life in Dutch cancer patients”, *Psycho-Oncology*, 2007; 16, pp. 241-248.
- JACOBSON, Jeff, Sara LUCKHAUPT vd., “Religio- Biography, Coping, and Meaning, Making Among Persons with HIV/AIDS”, *Journal for The Scientific Study of Religion*, Vol. 45, Num. 1, 2006, pp. 54-55.
- JESSOR,R., Donovan,J.E., Costa,F.M., *Beyond Adolescence: Problem Behavior and Young Adult Development*, Cambridge:Cambridge University Press, 1991.
- JOHNSON,A.H., *Whitehead's Philosophy of Civilication*, Akt.Kimter, 2008, New York, 1962.
- JONES, Susan H. & Francis, Leslie J., “Religiosity and Self-Esteem During Childhood and Adolescence”, *Research in Religious Education* (içinde), Ed.Leslie Francis J. ve ark., Smyth & Helmways Publishers, Georgie / U.S.A.- 1996, pp. 192-193.
- JOSEPH De Witz, *Exploring The Relationship Between Self-Efficacy Beliefs and Purpose In Life*, (Doktora Tezi), The Ohio State University, 2004.
- JUNG, Carl G, *Keşfedilmemiş Benlik*, İstanbul: Barış İlhan Yay. 2013.
- JUNG, Carl G., *Din ve Psikoloji*, Çev. Cengiz Şişman, İstanbul: İnsan Yay., 1993.
- KABAKÇI YURDAKUL Işıl, *Nitel Veri Analizinde Adım Adım NVivo Kullanımı*, Ankara: Anı Yyc., 2016.
- KADEMOĞLU, Mahmut Rıza, *Şamil İslam Ansiklopedisi, “Saadet” maddesi*, 5 C., İstanbul: Şamil Yay., 1992.
- KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem, *İnsan ve İnsanlar*, İstanbul: Evrim Basım Yayım ve Dağıtım, 1988.
- KANT, Immanuel, *Saf Aklın Sınırları Dâhilinde Din*, İstanbul: Literatürk Academia, 2012.
- KARABACAK, Mustafa Kemal, *Aile İçi Çatışma ve Anlaşmazlıkların Çözümünde Dini Danışmanlığın Önemi*, (Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, 2015.
- KARACA, Faruk, *Dinî Gelişim Teorileri*, İstanbul: Dem Yay., 2007.
- KARA, Osman, “Kur'an'a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler”, *Sakarya Üniversitesi İ.F.D.*, Cilt: XIV, Sayı: 25 (2012/1), s. 1-24
- KARA, Tolga, “Gençler Neden Snapchat Kullanıyor”, *Intermedia International e-Journal*, Fall, December, 2016, 3(5), ss. 262-277.
- KARAHAN, T. Fikret ve Mehmet E. SARDOĞAN, *Psikolojik Danışma ve Psikoterapide Kuramlar*, Deniz Kültür Yay., Samsun, 2004.
- KARAKAŞ, Ahmet Canan, Mustafa KOÇ, “Stresle Başa Çıkma ve Dini Başa Çıkma Yöntemleri Arasındaki İlişkinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 3, 2014, ss: 569-590.
- KARAKAŞ, Sirel, *M.E. B. Lise Psikoloji Ders Kitabı*, Ankara, 2014.

- KARASAR, Niyazi, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım, 28. Baskı, 2015.
- KARİMOV, Eldar, *Üniversite Öğrencilerinin İnternet Bağımlılığı Düzeyleri İle Din Alguları Üzerine Bir Araştırma*, (Yüksek Lisans Tezi), Samsun: 19 Mayıs Üniversitesi SBE, 2016.
- KARTOPU, Saffet, *Dini Yaşayışta Hayatı Sorgulama*, (Yüksek Lisans Tezi), Adana: Çukurova Üniversitesi SBE, 2006.
- KATMER, Ayşe Nur, *Ergenlerde Yalnızlığın Yordayıcısı Olarak Algılanan Sosyal Destek, Arkadaşlık Kalitesi ve Arkadaşa Bağlanmanın İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi SBE, 2018.
- KATZ, Robert, "The Meaning of Religion in Healthy People", *Morality and Mental Health*, Ed. O. Hobart Mowrer, Rand Macnally Co., Chicago, 1967, pp. 324- 327.
- KAVUT, Sevgi, *Kuşaklararası İletişim Farklılıklarının Aile İçi İletişime Etkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 2015.
- KAYA, Aykut, *Siyasi Katılım Bağlamında Kadınların Kent Yönetimine Katılımları Aydın İli Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Muğla: Sıtkı Koçman Üniversitesi SBE, 2015.
- KAYIKLIK, Hasan, *Din Psikolojisi: Bireysel Dindarlık Üzerine*, Karahan Kitabevi, Adana, 2011.
- KAYIKLIK, Hasan, "Gazali'de Dinsel Yaşayışın Evrimi", *Dini Araştırmalar Dergisi*, Eylül-Aralık 2002, c.5, ss. 117-130.
- KENYON, Gary, M. *Philosophical foundations of existential meaning*, içinde, Ed. G. T. Reker, K. Chamberlain, *Exploring existential meaning: Optimizing human development across the life span*, Thousand Oaks, CA: Sage., 2000, pp. 7-22.
- KEPEL, Gilles, *Tanrı'nın İntikamı*, Çev. Selma KIRMIZI, İstanbul: İletişim Yay., 1992.
- KEPNES, Steven D., "Din Araştırmalarında Anlama ve Açıklama Arasındaki Uçurumu Telif Etmek", Çev. Bekir Zakir Çoban, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.2, S.1, 2002, ss. 171-181.
- KHALİD, Salma, "Counselling from an Islamic Perspective", *Healthcare Counselling and Psychotherapy Journal*, c. 6, sa. 3, 2006, pp. 7-10, Ed. Kinderman Peter, Cooke Ann, *Recent Advances in Understanding Mental Illness and Psychotic Experience*, İngiliz Psikoloji Derneği Klinik Psikoloji Bölümü Raporu, June 2000, www.bps.org.uk, 14 Ekim 2006.
- KILIÇ, Büşra, *Kendini Aldatma ve Dindarlık Üzerine Bir Araştırma*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi SBE, 2011.
- KILIÇ, Elif, *Kur-an Okumanın Ergenlik Dönemi Bireyleri Üzerindeki Etkileri*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi SBE, 2010.
- KILINÇ, İsa, Şemseddin GÜNDÜZ, "Lise Öğrencilerinin Siber Duyarlılık, İnternet Bağımlılığı ve İnsani Değerlerinin İncelenmesi", *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.7, Sayı 2, 2017, ss. 261-283.
- KIRAÇ, Ferdi, *Dindarlık Eğilimi, Varoluşsal Kaygı ve Psikolojik Sağlık*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, 2007.
- KIRAÇ, Ferdi, "Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık Eğilimi ve Anlam Duygusu", *Mukaddime Dergisi*, s.7, İstanbul, 2013, ss. 165-177.
- KIRATLI, Selda, *Narsistik Kişilik Özellikleri ve Mükemmeliyetçiliğin Yaşam Doyumu İle İlişkinin İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Beykent Üniversitesi SBE, 2018.
- KIYMAZ, Yasemin, *Ortaöğretim Matematik Öğretmen Adaylarının Problem Çözme Durumlarındaki Matematiksel Yaratıcılıkları Üzerine Nitel Bir Araştırma*, (Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi EBE, 2009.

- KIERKEGAARD, Sören, *Ölümcül Hastalık: Umutsuzluk*, Çev. M. Mukadder Yakupoğlu, İstanbul: Ayrıntı Yay., 1997.
- KİMTER, Nurten, *Dini İnanç, İbadet ve Duanın Umutsuzlukla İlişkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi SBE, 1998.
- KİMTER, Nurten, *Benlik Saygısı ve Dindarlık İlişkisi*, (Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi SBE, Bursa, 2008.
- KİMTER, Nurten, Üniversiteli Gençlerde Dindarlık İle Benlik Saygısı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma, *Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi* 2(2), ss. 39-60.
- KİMTER, Nurten, “Dini İnanç, İbadet ve Duanın Umutsuzlukla İlişkisi Üzerine”, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi içinde*, Ed. H. Hökelekli, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2002.
- KİNDİ, Ebu Yusuf Yakub b.İshak, *Risâle fî el-Hîle lî Defî el Ahzân (Üzüntüden Kurtulmanın Yolları)*, Çev. Mustafa Çağrı, İstanbul: İFAV-Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay. No:148 Yıl:1998.
- KİRİŞOĞLU, Şeyma, *Genç Yetişkinlerin Aile Yapıları İle Benlik Saygısı ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Haliç Üniversitesi SBE, 2016.
- KİRMAN, Mehmet Ali, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ragbet Yay., 2004.
- KLİNGER, Eric, *Meaning and void, Inner Experience and the Incentives in People's Lives*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1977.
- KOCAASLAN, Abdalbaki, *Gaybe İman*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi SBE, 2003.
- KOÇ, Bekir, *Türkiye’de Tüketim Toplumu ve Din: Yabancılaşma Kavramı Analizi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi 2014.
- KOÇ, Bozkurt, *Ergenlikte Benlik Gelişimi ve Din İlişkisi*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2003.
- KOÇ, Fatma, *Ergenlerde Anne Baba Tutumları İle Duygusal Özerklik Arasındaki İlişkinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi (Düzce İli Örneği)*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 2019.
- KOÇ, Mustafa, *Yetişkinlik Döneminde Dindarlık İle Benlik Kavramı Değişkenleri Arasındaki İlişki*, (Doktora Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi SBE, 2008.
- KOÇ, Mustafa, “Dindarlık İle Benlik Saygısı Arasındaki İlişki: Yetişkinler Üzerine Ampirik Bir Araştırma”, *U.Ü. İ.F.D.*, C.18, S.1, 2009, ss.473-493.
- KOÇ, Mustafa, “Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Gelişim Özellikleri”, *Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi*, No: 17, 2004, ss. 231-256.
- KOÇ, Mustafa, *Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Ruh Sağlığı Üzerindeki Etkileri* (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi SBE, Bursa 2002.
- KOÇ, Mustafa, Ümit POLAT, “Üniversite Öğrencilerinin Ruh Sağlığı”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C. 3, S. 2, 2006, ss. 1-22.
- KOENİG, H., “İnancın İyileştirici Gücü”, Çev., Atalay Atabek, Ed. Russell Stannard, *Yeni Bin Yılda Tanrı içinde*, İstanbul: Gelenek Yay., 2002.
- KOHLBERG, Lawrence, “Education for Justice: A Modern Statement of the Platonic View”, *Moral Education: Five Lectures*, Ed. James M. Gustafson vd., Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1970.
- KOHLBERG, Lawrence, *The Philosophy of Moral Development: Moral Stages and the Idea of Justice*, Harper & Row Publishing, 1981.

- KONUK, Yurdagül, *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, Ankara: TDV Yay., 1994.
- KÖKER, Yasemin, *İlgili Kur'an Ayetleri Bağlamında Dünya ve Ahiret Hayatında Zaman*, (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi SBE, 2014.
- KÖKNEL, Özcan, *Kimliğini Arayan Gençliğimiz*, İstanbul: Altın Kitaplar Yay., 2001.
- KÖKNEL, Özcan, *Zorlanan İnsan*, 3. baskı, İstanbul: Altın Kitaplar, 1993.
- KÖKNEL, Özcan, *Cumhuriyet Gençliği ve Sorunları*, İstanbul: Cem Yay., 1981 .
- KÖSE, Ali, *Neden İslam 'ı Seçiyorlar*, İstanbul: TDV Yay., 1997.
- KÖYLÜ, Mustafa, "Ruh ve Beden Sağlığı İle Din İlişkisi Üzerine Yapılan Araştırmaların Bir Değerlendirmesi", *19 Mayıs Üniversitesi İ.F.D.*, sayı: 28, 2010, ss. 5-36.
- KRANZ, Walter, *Antik Felsefe*, Çev. Suad Y. Baydur, İstanbul: Sosyal Yay., 1994.
- KUÇURADİ, Ioanna, *Nietzsche ve İnsan*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yay., 1999.
- KULA, M. Naci, *Gençlik Döneminde Kimlik ve Din*, İstanbul: Ayışığı Yyc., 2001.
- KULA, Naci, "Deprem ve Dini Basa Çıkma", *Çorum Üniversitesi İ.F.D.*, 2002/I, ss.234-255.
- Kur'anı Kerim Meali, D.İ.B. 2010.
- KULAKSIZ, Nesligül, *Olumlu Ergen Gelişimine Doğru: Farklı Ortamlarda Ebeveynlik, Özerklik ve İlişkisellik*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Koç Üniversitesi SBE, 2011.
- KULAKSIZOĞLU, Adnan, *Ergenlik Psikolojisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2. Baskı, 1999.
- KUNT, Hande Kılınç, *Ailedeki Boşanmanın ve Boşanmamışayrılmamış Ebeveynler Arasındaki Çatışmanın Genç Türk Kadınlarının Karşı Cinsle İlişkileri Üzerindeki Etkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi SBE, 2004.
- KURUÇAY, Yasin, *Varoluşçu Felsefede Angst Kavramı*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi SBE, 2001.
- KUŞ, Elif, *Nicel- Nitel Araştırma Teknikleri*, Ankara: Anı Yay., 2003.
- KUTUP, Muhammed, *İslam'a Göre İnsan Psikolojisi*, Çev. Akif Nuri, İstanbul: Esmayay., 1990.
- KUZGUN, Yıldız, "Benlik ve İdeal Benlik Kavramlarının Tercih Edilen Meslek Kavramı İle İlişkisi", *A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C.16, s.1, sy:1 – 10, 1983.
- KÜÇÜKALP, Emine, *Ahlaki Yargı Gelişimi ve Dindarlık Arasındaki İlişki*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi SBE, 2004.
- KÜÇÜKCAN, Talip, Ali KÖSE, *Doğal Afetler ve Din (Marmara Depremi Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme)*, 2000, İstanbul: TDV Yay., Akt.Güven, 2008.
- KÜNG, Hans., K. J. KUSCHEL, *Evrensel Bir Ahlâka Doğru*, Çev. N. Y. Aşıkoğlu vd., 1995.
- LÄNGLE, A. vd., "The Existence Scale", *European Psychotherapy*, 2003, cilt: 4, sayı: 1, pp. 170–172.
- LAMBERT, Nathaniel M., DOLLAHITE, David C., "How Religiosity Helps Couples Prevent, Resolve, and Overcome Marital Conflict", *Family Relations*, Vol. 55, No. 4, 2006, pp. 439-449.
- LEE Ek, Keith CHAN, "Religious/Spiritual and Other Adaptive Coping Strategies Among Chinese American Older Immigrants", *Journal of Gerontological Social Work*, 2009, 52(5), pp. 517-533.
- LESLİE J. Francis & Peter R. HİLLS, "The Development of the Meaning in Life Index (MILI) and its Relationship with Personality and Religious Behaviours and Beliefs among UK Undergraduate Students", *Mental Health, Religion & Culture*, 2008, cilt: 11, sayı: 2, pp. 211-220.

- LİM, Cher Ping, ve Hung, D., “An activity theory approach to research of ICT integration in Singapore schools”, *Computersve Education*, 41(1), 2003, pp. 49-63.
- LOCKE, John, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, Çev. Hakan Zengin, İstanbul: Kabalıcı Yay.,2004a.
- LOCKE, John, *Eğitim Üzerine Düşünceler*, Çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, İstanbul: Morpa Kültür Yay., 2004b.
- LUTHANS, F., J.B. AVEY, J.P. PATERA, “Experimental Analysis of a Web-Based Training Intervention to Develop Positive Psychological Capital”, *Academy of Management Learning & Education*, 7 (2), 2006, pp. 209-221.
- MARDİN, Şerif, *Din ve İdeoloji*, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yay., 1993.
- MARKS, Karl, Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, 2. Baskı, Ankara. Bilim ve Sosyalizm Yay., 1970.
- MARSHALL, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yay., 1999.
- MASCARO, N. & Rosen, D. H., *Existential meaning's role in the enhancement of hope and prevention of depressive symptoms*, *Journal of Personality*, 73, 2005.
- MASLOW, Abraham H., *Ego Ötesi*, İstanbul: İnsan Yay. 2002.
- MASLOW, Abraham, *İnsan Olmanın Psikolojisi* Çev: Okhan Gündüz, İstanbul: Kuraldışı Yay., 2001.
- MASLOW, Abraham, *Dinler, Değerler, Doruk Deneyimler*, Çev. H. Koray Sönmez, Kuraldışı Yay., 1996.
- MAY, Rollo, *Kendini Arayan İnsan*, Çev. A. Karpat, İstanbul: Kuraldışı Yay.,1998.
- MAYNARD E. A - R. L. GORSUCH - J. P. BJORCK “Religious Coping Style, Concept of God, and Personal Religious Variables in Threat, Loss, and Challenge Situations”, *Journal For Scientific Study of Religion*, Vol. 40, No. 1 March 2001, pp. 65-74.
- MCCULLOUGH, Michael, E., FORGIVENESS, “Who Does it and How Do They Do It?”, *Current Directions in Psychological Science*, 10(6), 2001, pp. 194-197.
- MCKENZIE, Leon, “The purposes and scope of adult religious education”, In N. T. Foltz (Ed.), *Handbook of adult religious education*, *Birmingham: AL. Religious Education Press*. 1986, pp. 7-23.
- MEHMEDOĞLU, Ali Ulvi, “James W. Fowler ve İnanç Gelişim Teorisi”, *Çukurova Üniversitesi İ.F.D.* 6 (1), 2006, ss. 117-139.
- MEHMEDOĞLU, Ali Ulvi, “*Dindarlarda ve Dindar Olmayanlarda Kişilik Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*”, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 1999.
- MEHMEDOĞLU, Ali Ulvi, “*Gençlik, Değerler ve Din*”, *Küreselleşme, Ahlak ve Değerler*, Ed. A. Ulvi Mehmedoğlu ve Yurdagül Mehmedoğlu, İstanbul: Litera Yyc., 2006.
- MENGÜŞOĞLU, Takiyeddin, *Felsefeye Giriş*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1988.
- MERT Nuray, *Türkiye’de Sosyal Bilimlerin Dine Bakışı, Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, İstanbul: Metis Yyc., 2001.
- MERT Nuray, *Laiklik Tartışmalarına Kavramsal Bir Bakış*, İstanbul: Bağlam Yyc., 1994.
- Milli Eğitim Bakanlığı, *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi, Ahlak Gelişimi*, Ankara, 2013.
- Milenyum Diyalog Raporu, 2016, Bkz: https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/turk-genclerle-ilgili-carpici-arastirma,8_fAe-p-wUqOMPOvpfWKCw/UgKbU-8akkq6ODaUHmhdA (04.01.2018)
- MİLLS, C.W., *Toplumbilimsel Düşün*, Çev. Ünsal Oskay, İstanbul: Der Yay., 2007.

- MORAHAN-MARTİN, J., P. SCHUMACHER, "Incidence and correlates of pathological Internet use among college students", *Computers in Human Behavior*, 16(1), 2000, pp.13-29.
- MORGAN, J., T. FARSİDES, "Measuring Meaning in Life", *Journal of Happiness Study*, 2009, 10(2), pp.97-214.
- MORSÜN BÜL, Ümit, *Ergenlikte Özerkliğin ve Kimlik Biçimlenmesinin Öznel İyi Oluş Üzerindeki Etkisi*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi EBE, 2011.
- MUSAAĞAOĞLU, Ceren, *Ergenlik Sürecinde Özerkliğin Gelişimi İle Algılanan Anne Baba Tutumları Arasındaki İlişkiler*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi SBE, 2004.
- MUTLU, Kayhan, "Bir Dindarlık Ölçeği", *İslami Araştırmalar Dergisi*, C.3, s.4, Ekim 1989, ss. 194-199.
- MYERS, Gary E., "Merging the Horizons of Psychotherapeutic and Religious Worldviews: New Challenges for Psychotherapy in the Global Age", *Mental Health, Religion and Culture*, 2004, 7(1), pp. 59-77.
- NİSBET, Robert, *Sosyolojik Düşünce Geleneği*, Çev. Yusuf KAPLAN, İstanbul: Paradigma Yay., 2013.
- OECD, The Organisation for Economic Co-operation and Development (İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı), *Daha İyi Yaşam Endeksi*, 2017 <http://www.oecdbetterlifeindex.org/>
- <http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=BLI>.
- OECD, How is Life, 2016-2017,
- http://www.oecdbetterlifeindex.org/http://www.oecdbetterlifeindex.org/media/bli/documents/how_life-2017-sum-en.pdf
- <http://www.oecdbetterlifeindex.org/countries/turkey/> - (11.01.2018).
- Konuyla ilgili ayrıca Bkz. <https://onedio.com/haber/oecd-nin-daha-iyi-yasam-endeksi-nde-turkiye-sondan-ucuncu-713871>.
- OK, Eyyüp, *Anlam Arayışı Eğitim Programının Lise Öğrencilerinin Öznel İyi Oluş Düzeylerine Etkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 2016.
- OK, Üzeyir, "Dini Tutum Ölçeği: Ölçek Geliştirme ve Geçerlik Çalışması", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, c.8, s.2, 2011, ss. 528-549.
- OKUMUŞ, Ejder, *Gösterişçi Dindarlık*, İstanbul: Ark Yay., 2005.
- OKUMUŞ, Ejder, "Toplum ve Ahlak Eğitimi", *Eğitim Bir Sen Eğitime Bakış Dergisi*, sayı: 18, 2010, ss: 28-32.
- ORTAYLI, İlber, *Batılılaşma Sorunu*, c. 1, İstanbul: İletişim Yay., 1985.
- OLUĞ, Fatma, *Erinlik Dönemindeki Öğrencilerde Dini Tutum ve Davranışlar (Sakarya Örneği)*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi SBE, 2011.
- ONAY, Ahmet, *Dindarlık, Etkileşim ve Değişim*, İstanbul: Dem Yay., 2004.
- ONAY, Ahmet, *Dini Yönelim Düzeyi İle Sınav Kaygısı İlişkisi ve Sınav Kaygısında Hipnoterapi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, 1997.
- ONG, Anthony, D, C.S. Bergeman, Lisa M.Edwards, "Hope as a source of resilience in later adulthood", *Personality and Individual Differences*, Volume 41, Issue 7, November 2006, pp. 1263-1273.
- ÖNAY, Nergiz, *Ergenlerde İnternet Bağımlılığı Yordayıcıları Olarak Ana Baba Tutumları, İletişim Becerisi ve Yalnızlık Algısı*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Arel Üniversitesi SBE, 2014.
- ÖNOL, Aslı, *Yaşlanmakta Olan Türkiye'de Büyükebeveyn-Torun İlişkileri: Kuşaklararası İletişim ve Yaşlanma Kaygısının İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi SBE, 2013.

- ÖCAL, Mustafa, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, Ankara: TDV Yay., 2013.
- ÖGEL, Kültegin, Sevil TANER vd., “10. Sınıf Öğrencileri Arasında Tütün, Alkol ve Madde Kullanım Yaygınlığı: İstanbul Örnekleme, *Bağımlılık Dergisi*, 7(1), 2006, ss. 18-23.
- ÖKTEN, Mehmet Salih, *Cemaat Modernliği Nurcular'da Uyum, Direnç ve Değişim Dinamikleri*, (Doktora Tezi), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi SBE, 2018.
- ÖNER, Necla, *Türkiye’de Kullanılan Psikolojik Testlerden Örnekler*, 2.bs, C.II, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yay.,2006.
- ÖRMECİ, Ozan, "Dünya Değerler Araştırması 2010-2014 Türkiye Verileri Analizi", *Uluslararası Politika Akademisi*, 2016. Bkz. <http://politikaakademisi.org/2016/12/27/dunya-degerler-arastirmasi-2010-2014-turkiye-verileri-analizi/>.
- ÖZAKPINAR, Yılmaz, *İnsan, İnanan Bir Varlık*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1999.
- ÖZALP, Zeynep, *Muhafazakâr Partilerde Kadın Örgütlenmesi ve Kadınların Siyasal Süreçlere Katılımı (Van Ak Parti Kadın Kolları Örneği)*, (Yüksek Lisans Tezi), Van: Yüzüncüyıl Üniversitesi SBE, 2018.
- ÖZARSLAN, Selim, “Ahiret İnancının İnsanın Anlam Arayışına Müspet Katkısı”, *Fırat Üniversitesi İ.F.D.* s. 5, 2000, ss. 295-307.
- ÖZASMA, Halil İbrahim, *Pozitif Psikoloji ve İslam Düşünürlerinde Erdemler*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, 2016.
- ÖZBUDUN, Sibel, Temel DEMİRER vd., *Yabancılaşma ve...*, İstanbul: Ütopya Yyv., 2007.
- ÖZCAN, Selami, H. Yunus TAŞ, Yılmaz ÇETİN, “Sigara İle Mücadelede Toplumsal Bilinç”, *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, C.2, S. 4, 2013/2, ss. 152-175.
- ÖZDEMİR, Jale, *Otoriter Kimlik Yapısının Flört Şiddeti Üzerine Etkisi Çukurova Üniversitesi Adana Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Mersin: Çağ Üniversitesi SBE, 2019.
- ÖZDEMİR, Ruveyda, *Özgürlük Tanımları ve İslam Düşüncesinde Özgürlüğün Nasıllığı*, (Yüksek Lisans Tezi), Denizli: Pamukkale Üniversitesi SBE, 2012.
- ÖZDEMİR, Sefa Mutlu, *Üniversiteye Giriş Sınavına Hazırlanan Öğrencilerin Psikolojik Dayanıklılıklarının Anksiyete Düzeyleri ve Aile Tutumlarıyla İlişkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Üsküdar Üniversitesi SBE, 2018.
- ÖZDEMİR, Yalçın, *Ergenlik Döneminde Benlik Kurgusu Gelişiminin Kültür ve Aile Bağlamında İncelenmesi*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi EBE, 2009.
- ÖZDOĞAN, Öznur, “İnsanı Anlamaya Yönelik Bir Yaklaşım: Pastoral Psikoloji”, *Ankara Üniversitesi İ.F.D.*, 47/2, 2006, ss. 127-141.
- ÖZEL, İsa, *Ergenlik Döneminde Dua*, (Yüksek Lisans Tezi), Samsun: 19 Mayıs Üniversitesi SBE, 2003.
- ÖZEN, Özlem, *Ergenlerin Öznel İyi Oluş Düzeyleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi SBE, 2005.
- ÖZEN, Saliha, *Fıtrat (Dini Kabiliyet) Kavramının Psikolojik Açılımı*, (Yüksek Lisans Tezi), Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi SBE, 2012.
- ÖZKAN, İsa, *Ergenlerde Anne Baba Tutumu İle Öznel İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi SBE, 2014.
- ÖZKAN, Osman, *Öfke Kontrolü ve Dindarlık İlişkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, 2016.
- ÖZTÜRK, Yusuf, *Ergenlerde Dindarlık İle Öznel İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Çorum: Hitit Üniversitesi SBE, 2017.

- ÖZYAĞLI, Fatma Zehra, *İsmailağa Cemaatinde Kadın Kimliğinin Oluşumu*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Şehir Üniversitesi SBE, 2018.
- PALA, Meral Filiz, *Ortaöğretim Öğrencilerinin Okula Yabancılaşma Sorunu*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi SBE, 2016.
- PARK Crystal L., “Din ve Anlam”, Çev. İlker Yenen, *Din ve Maneviyat Psikolojisi Yeni Yaklaşımlar ve Uygulama Alanları* içinde (ed. Raymond F. Paloutzan, Crystal L. Park; Çeviri ed., Çapcıoğlu İ., Ayten A.), Ankara: Phoenix Yay., 2013.
- PARGAMENT, Kenneth, I, *The Psychology of Religion and Coping*, New York London: The Guilford Press, 1997.
- PARGAMENT, Kenneth, David S. ENSİNG, vd. “God Help Me: (I), Religious Coping Efforts as Predictors of The Outcomes to Significant Negative Life Events, *American Journal of Community Psychology* · December 1990, pp. 793-824.
- Bkz.https://www.researchgate.net/publication/226778959_God_Help_Me_I_Religious_Coping_Efforts_as_Predictors_of_the_Outcomes_to_Significant_Negative_Life_Events (04.10.2017)
- PARGAMENT, Kenneth, I, David S. ENSİNG, vd. “God Help Me (II): The Relationship of Religious Orientations to Religious Coping with Negative Life Events”, *American Journal of Community Psychology* · December 1992, pp. 504-513.
- PARGAMENT, Kenneth, I, “God Help Me: Toward a Theoretical Framework of Coping for the Psychology of Religion”, *Research in the Social Scientific Study of Religion*, S. 2, 1980, pp. 204-205, Akt. Bahadır, 2011:150.
- PARGAMENT, Kenneth, I, “The Psychology of Religion and Spirituality? Yes Or No”, *The International Journal for The psychology of religion*, 9: 1, 1999, pp. 3-16.
- PARGAMENT, Kenneth, I, - H. G. Koenig - L. Perez, “The Many Methods of Religious Coping: Development and Initial Validation of The RCOPE”, *Journal of Clinical Psychology*, 2000, Vol. 56(4), pp. 519-543.
- PARGAMENT, Kenneth, I, - H. G. KOENİG vd., “Religious Coping Methods As Predictors of Psychological, Physical and Spiritual Outcomes among medically III Elderly Patients: A Two-Year Longitudinal Study”, *Journal of Health Psychology*, 2004, Nov, 9(6), pp.713-730.
- PARGAMENT, Kenneth, I, B. W. Smith, H. G. Koenig, L Perez, “Patterns of Positive and Negative Religious Coping With Major Life Stressors”, *Journal For The Scientific Study of Religion*, December 1998, Vol. 37, No. 4. pp. 710-724.
- PARGAMENT, Kenneth, I. And C. L. PARK, “In Times of Stress: The Religion- Coping Connection”, Edt. B.Spilk and D. N. McIntosh, *The Psychology of Religion içinde*, USA, Colorado: Westview Press, 1997.
- PARGAMENT, Kenneth, I., A. MAHONEY, “Spirituality: Discovering and Conserving the Sacred” (Ed. C. R. Snyder ve Shane J. Lopez). *Handbook Of Positive Psychology* içinde, Oxford University Press, New York, NY, US, 2002, pp. 646-659.
- PARK Crystal. L., “Religion as A Meaning-Making Framework İn Coping With Life Stress”, *Journal of Social Issues*, Vol. 61, No. 4, 2005, pp. 707-729.
- PARK, Crystal. L., Susan FOLKMAN, “Meaning İn The Context Of Stress And Coping”, *Review of General Psychology*, 1(2) , 1997, pp. 115-144.
- PAZARLI, Osman, *Din Psikolojisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1968.
- PEARCE Michele, Jerome SİNGER, Holly PRİGERSON, “Religious Coping among Caregivers of Terminally III Cancer Patients: Main Effects and Psychosocial Mediators”, *Journal of Health Psychology*, 2006, Vol 11(5), pp. 743–759.

- PEKER, Adem, “Ergenlerin Saldırganlık ve Siber Zorbalık Davranışları Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi”, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 19 Sayı: 61, Kış 2015, ss. 301-313.
- PEKER, Hüseyin, *Din Psikolojisi* 5. Baskı, İstanbul: Çamlıca Yay., 2011.
- PETERSON, C., SELİGMAN, M.E.P., *Character Strengths And Virtues: A Handbook And Classification*, Oxford University Press, New York, 2004.
- PINARCI, Gözde, *Üniversite Öğrencilerinde Kumar Oynama, Patolojik Kumar Bağımlılığı ve İlişkili Karakter Özellikleri*, (Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi, Madde Bağımlılığı, Toksikoloji ve İlaç Bilimleri Enstitüsü, 2014.
- PİAGET, Jean, *Çocukta Zihinsel Gelişim*, Çev: Hüsen Portakal, İstanbul: Cem Yyv., 2004.
- PİAGET, Jean, *Çocuğun Ahlaki Yapısı*, Çev. İdil DüNDAR, İstanbul: Pinhan Yyc., 2015.
- PRAGER, Dennis, *Mutluluk Ciddi Bir Sorundur*, Çev. Orhan Tuncay, İstanbul: Alkım Yay., 1998.
- RAHMAN, Fazlur, *İslam*, Çev. Mehmet Aydın, Ankara: Ankara Okulu Yay., 1995.
- RASHİD, T. “Authentic Happiness” Ed. Shane J. Lopez, *The Encyclopedia of Positive Psychology içinde*, Wiley-Blackwell Pub., West Sussex/UK, 2009, pp. 71-75.
- REKER, Gary, T. “Meaning in Life of Young, Middle-aged, and Older Adults: Factorial Validity, Age, and Gender Invariance of the Personal Meaning Index (PMI)”, *Personality and Individual Differences*, 2005, sayı: 38, pp. 77-79.
- RİCKMAN, H.P., *Anlama ve İnsan Bilimleri*, Çev. Mehmet Dağ, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1992.
- ROUSSEAU, Jean Jacques, *Toplum Sözleşmesi*, Çev. İsmail Yerguz, Say Yyc., Bursa, 2016.
- RUBİN, Herbesrt,J., ve Rubin, Irene,S., *Qualitative interviewing: The art of hearing data*, 2.baskı, Thosand Oaks: Sage , 2005.
- RUNZO, Joseph, Martin, Nancy, M, *Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı*, Çev. G. Varım, İstanbul: Say Yay., 2002.
- RUSSELL, Bertrant, *Bilimin Toplum Üzerindeki Etkileri*, Çev. Devrim Doğan Yüzer, İzmir: İlya Yyv., 2003.
- SALDANA Johnny, *The Coding Manual for Qualitative Researchers*, London: Mixed Sources, 2009.
- SAMBUR, Bilal, *İslam'ın Aktüel Değeri*, 2.Baskı, Ankara: Katkı Yay., 2007.
- SAMUR, Ayşe Öztürk, *Değerler Eğitimi Programının 6 Yaş Çocuklarının Sosyal ve Duygusal Gelişimlerine Etkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi SBE, Konya, 2011.
- SANTROCK, J.W. ve ROSS, M., “Effects of Social Comparison on Facilitative Self-Control in Young Children”, *Journal of Educational Psychology*, 67 (2), 1975, ss. 193-197.
- SARICI, Musa, *Aile İçi Mutluluk İle Ortaokul Öğrencilerinin TEOG Sınavı Başarısı Arasındaki İlişki*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Nişantaşı Üniversitesi SBE, 2016.
- SARTRE, Jean Paul, *Akal Çağı, Özgürlük Yolları*, İstanbul: Can Yay., 1997.
- SAYGILI, Sefa, *Strese Son*, İstanbul: Elit Yay., 2015.
- SAXENA,S., K. M.Pallab, “Prevention and Promotion in Mental Health, Mental Health: Evidence and Research, Department of Mental Health and Substance Dependence”, *World Health Organization*, 2001, Cenova, İsviçre (Electronic Version), www.who.int, 20 Mayıs 2007, pp. 249-261.
- SCHOWALTER, M.-Murken, S., “Religion und psychische Gesundheit-empirische Zusammenhänge komplexer Konstrukte“, *Einführung in die Religionspsychologie*, Christian Henning, Sebastian Murken, Erich Nestler (Hg.), Schöningh UTB, Paderborn, 2003. (Akt. Apaydın, 2010).

- CHOPENHAUER, Arthur, *Hayatın Anlamı*, Çev. Ahmet Aydoğan, İstanbul: Say Yay., 2010.
- SCOTT, Richards- Bergin, Allen, “The Need For a Theistic Spiritual Strategy”, *A Spiritual Strategy for Counseling and Psychotherapy* içinde, *APA Books*, Washington DC, A. B. D., 2005, ss. 5- 25, Bk. <http://books.apa.org> , (Akt.Apaydın, 2010).
- SCHACHT, Richard, *Alienation*, Doubleday Edition, Garden City, 1970.
- SEGGİE Fatma Nevra, Yasemin BAYYURT, *Nitel Araştırma Yöntem, Teknik, Analiz ve Yaklaşımları*, Ankara: Anı Yyc., 2015.
- SEKAM, Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Araştırmalar Merkezi, Türkiye Gençlik Raporu, İstanbul, 2013.
- SELÇUK, Mualla, “İnsanın Anlam Arayışı ve Vahiy”, *İslam’ın Işığında Kadın* içinde, TDV Kadın Kolları Konferans ve Panelleri 1996-97, Ankara: TDV Yay., 1998.
- SELÇUK, Ziya, *Gelişim ve Öğrenme*, 10. Baskı Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004.
- SELÇUKOĞLU, Zeliha, *Bilişsel yaklaşım Temelli psikolojik Danışma Sürecinde danışman ve Danışanın Sözel ve Sözel Olmayan Davranışları Üzerine Nitel Bir Araştırma*, (Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi SBE, 2006.
- SELİGMAN, Martin E. P., “Positive Psychology, positive prevention, and positive therapy”, Ed. Charles R. Snyder R., Shane J. Lopez, *Handbook of Positive Psychology* içinde, *Oxford University Press*, New York, 2002, pp. 3-9.
- SELİGMAN, Martin, E. P., *Learned optimism: How to Change Your Mind and Your Life*, Vintage Books Pub, New York, 2006.
- SELİGMAN, Martin, E. P., *Flourish: A Visionary New Understanding of Happiness and Well-Being*, New York: Free Press, USA, 2011.
- SELİGMAN, Martin, E. P., M. CSÍKSZENTMÍHALYÍ, “Positive Psychology: An Introduction”, *American Psychologist*, 55, 2000, pp.5–14.
- SELİGMAN, Martin, E. P., Steen, T. A., vd., “Positive Psychology Progress: Empirical Validation of Interventions”, *American Psychologist*, 60(5), 2005, pp. 410–421.
- SEMERCİ, Pınar Uyan, *"Biz"Liğın Aynasından Yansıyanlar Türkiye Gençliğinde Kimlikler Ve Ötekileştirme*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Yayınları, 2017.
- SENEMOĞLU, Nuray, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*, Ankara: Gazi Kitabevi, 2005.
- SERDAR, Ziyauddin, *Postmodernizm ve Öteki*, İstanbul: Söylem Yay. 2001.
- SESSIONS, B. Allen, *The Impact Of Technology On Pedagogical Practices*. (Master Thesis), University of Alaska, Anchorage, 2006.
- SEVİN, Çağrı, *Sosyal Yardımda Etik Boyut: Ankara İlinde Sivil Toplum Kuruluşlarından Sosyal Yardım Alan Gençler Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi SBE, 2007.
- SEZEN, Abdulvahid, “Günümüz İnsanın Anlamsızlık Sorunu Bağlamında Frankl ve Fowler’da Bireyin Anlam Arayışı”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*,7(14), Sayı 14, Eylül, 2009, ss. 189-201.
- SEZER, Sevgi, “Yaşamın Anlamı Konusuna Kuramsal ve Psikometrik Çalışmalar Açısından Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, cilt: 45, sayı: 1, 2012, ss. 209-227.
- SIEGEL Karolynn, Stanley ANDERMAN, Eric W. SCHRIMSHAW, “Religion and Coping with Health-Related Stress”, *Psychology and Health*, Vol. 16, 2001, pp. 631-653.
- SİLBERMAN Israela, “Religion as a Meaning System: Implications for Individual and Societal WellBeing”, *APA Psychology of Religion Newsletter*, C. 30, S. 2, 2005, pp. 1-9.

- SİYEZ, Diğdem Müge, Ferda AYSAN, “Ergenlerde Görülen Problem Davranışların Psiko-Sosyal Risk Faktörleri ve Koruyucu Faktörler Açısından Yordanması”, *U.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi*, Bursa, 2007, ss. 145-171.
- SMİTH, Christopher B. ve ark., “Self-Esteem and Religiosity: An Analysis of Catholic Adolescents from Five Cultures”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, C. 18, S. 1, 1979, pp. 53-59.
- SNYDER, Charles Richard, “Conceptualizing, Measuring and Nurturing Hope”, *Journal of Counseling and Development*, 73 (1), Cansas, 1995, pp. 355-360.
- SNYDER, Charles Richard ve Lopez, S. J. *Positive Psychology: The Scientific and Practical Explorations of Human Strengths*. Sage Pub., California/ABD, 2007.
- SNYDER, Charles Richard, Anne B. LAPOINTE vd., “Preferences of High and Low Hope People for Self Referential Input”, *Cognition and Emotion*, 12, 1998, pp. 807-823.
- SNYDER, Charles Richard, Susie SYMPSON, vd., *The Optimism and Hope Constructs: Variants on a Positive Expectancy Theme*, Washington: American Psychological Association, 2000.
- SNYDER, Charles Richard, D. B. FELDMAN vd. “The Roles Hopefull Thinking in Preventing Problems and Enhancing Strengths”, *Applied & Preventive Psychology*, V.9, I.4, 2000, pp. 249-269.
- SNYDER, Charles Richard, D. B. FELDMAN vd., “Hopeful Choices: A School Counselor’s Guide To Hope Theory”, *Professional School Counseling*, 5 (5), 2002, pp. 298-307.
- SODERSTROM, D. ve Wright, E., “Religion Orientation and Meaning in Life”, *Journal of Clinical Psychology*, 33, 1977, pp. 65-68.
- SOKRATES, *Sokrates’in Savunması*, Çev. Teoman Aktürel, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004.
- SHALEV, Sharon, <http://www.solitaryconfinement.org/UK-solitary-confinement> (18.01.2018)
<https://www.nytimes.com/2018/01/17/world/europe/uk-britain-loneliness.html> (18.01.2018)
- SOYLU, Cem, *Orta Yetişkinlikte Benlik Saygısı, Hayatın Anlamı ve Psikososyal Uyum Arasındaki İlişkiler: Meme Kanseri Hasta Örneklemi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi SBE, 2016.
- SOYŞEKERCİ, Serhat, *Örgütlerde Profesyonellerin Yönetimi Sorunu VeTürkiye’de Akademisyenlere Yönelik Nitel Bir Araştırma*, (Doktora Tezi), Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi SBE, 2007.
- SÖNMEZ, Gülçin, *Ergenlerde İletişim Becerileri ve Anne-Baba Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Haliç Üniversitesi SBE, 2014.
- SPİLKA, Bernard, P. SCHAVER vd., “A General Attribution Theory for the Psychology of Religion”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1985, 204 (1), pp. 1-120
- SPİLKA, Bernard., Ralph W. HOOD vd., *The Psikology Of Religion: An Emperial Approach*, 3rd edition, NewYork: *The Guilford Press*, 2003.
- STACK, Steven, “Dindarlık, Depresyon ve İntihar”, Çev. Talip Küçükcan, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 78, ss. 75-84.
- STEGER, Michael F., “Making meaning in life”, *Psychological Inquiry*, 23(4), 2012, pp. 381-385.
- STEGER, Michael F., P. FRAZİER, P. vd., “The meaning in life questionnaire: Assessing the presence of and search for meaning in life”, *Journal of Counseling Psychology*, 53(1), 2006, pp. 80-93.
- STEGER, Michael F., T. B. KASHDAN, vd., “Understanding the search for meaning in life: Personality, cognitive style, and the dynamic between seeking and experiencing meaning”, *Journal of Personality*, 2008, April 76, 2, pp. 199-228.
- STEGER, Michael F., P. FRAZİER, “The Meaning in Life Questionnaire: Assessing the Presence of and Search for Meaning in Life”, *Journal of Counseling Psychology*, Vol. 53, No. 1, 2006, pp. 80-93.

- STEGER, Michael F., J. Y. SHİN, “The relevance of the Meaning in Life Questionnaire to therapeutic practice: A look at the initial evidence”, *International Forum on Logotherapy*, 33(2), 2010, pp. 95-104.
- STEİNBERG, Laurence, *Ergenlik*, Çev. Figen Çok, İstanbul: İmge Kitapevi, 2007.
- STEINER, Hans, Shirley S. FELDMAN "Genel Prensipler ve Özel Problemler", *Ergen Terapisi I*. Yalom, içinde, Çev. Yeşim Özkardeşler Şallı, İstanbul: Prestij Yay., 2008.
- STERN, Alfred, *The Search For Meaning, Philosophical Vistas*, Memphis State University Press, 1971.
- STORR, Anthony, *Solitude: A return to the self*. New York: Ballantine Books, 1998.
- STRAUGHAN, Roger, “Ahlakî Gelişim, Dini Düşünce ve Davranışlar”, Çev: A. İMAMOĞLU, T. AKSÖZ, *Sakarya Üniversitesi İ.F.D.* 17 / 2008, ss:17-24.
- STRAUSS Anselm Leonard, *Qualitative Analysis for Social Scientists (Paperback Edition)*, UK: Cambridge University Press, 2003.
- STRÍZENEC, Michal, Dindarlık ve Bilişsel Süreçler, Çev. Abdulvahid SEZEN, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.10, S.3, 2010, ss. 273 -286.
- SUBAŞI, Necdet, “Türk(İye) Dindarlığı: Yeni Tipolojiler”, *İslamiyat Dergisi*, C: 5, sayı:4, 2002. ss. 17-40.
- SYED, İbrahim B., “Mental Health and Religion”, *Islamic Research Foundation International*, Bk. http://www.irfi.org/articles/articles_151_200/mental_health_and_religion.htm, 09.09.2017.
- ŞAHİN, Adem, “Ergenlerde Dindarlık-Benlik Saygısı İlişkisi”, *Selçuk Üniversitesi İ.F.D.*, (19), 2005, ss. 187-197.
- ŞAHİN, Adem, “Ergenlerde Dindarlık ve Empati”, *Marife: Dinî Araştırmalar Dergisi*, 8 (1), 2008, ss. 149-166.
- ŞAHİN, Bilal, *Gençlerde Demokrasi ve Katılım Algısının Oluşmasında Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Turgut Özal Üniversitesi SBE, 2013.
- ŞAHİN, Meryem, *Affedicilik ile Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi SBE, 2013.
- ŞAHİN, Meryem, *Dini Bir Değer Olarak Tevekkül Yöneliminin Psikolojik Sebep ve Sonuçları Üzerine Araştırma*, (Doktora Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi SBE, 2018.
- ŞAHİN, Nuray, *Ergenlik Problemleri ve Baş Etme Yöntemleri İle İnternet Bağımlılığı Arasındaki İlişki*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Haliç Üniversitesi SBE, 2017.
- ŞEFTALİCİ, Büşra, *Lise Son Sınıf Öğrencilerinde Sınav Kaygısı ve Maneviyat, Şanlıurfa-Viranşehir Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Adana: Çukurova Üniversitesi SBE, 2017.
- ŞEN, Gamze, *Narsistik Örüntüler ve Zorlayıcı Kişilerarası Deneyimlere Verilen Tepkiler: Bilişsel Kişilerarası Kuram Çerçevesinde Üniversite Öğrencileri Örneğinde Bir İnceleme*, (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi SBE, 2019.
- ŞEN, Neslihan, *Toplumsal Anlam Dünyası ve İntiharın Toplumsal Algısı: Bursa Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi SBE, 2008.
- ŞEN, Ömer, *Wittgenstein'da Anlam Arayışı*, (Yüksek Lisans Tezi), Van: 100. Yıl Üniversitesi SBE, 2014.
- ŞENARAS, Arzu Eren, Işın ÇETİN, “OECD Ülkelerinde Refahın Daha İyi Yaşam Endeksi İle Analizi”, *PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, Temmuz 2016, C.11, Sayı.2, ss.31-51.
- ŞENAY, Menteş, *Sivil Toplum Kuruluşlarıyla (Stk) İlgili Bir İnceleme Kadınlara Yönelik Faaliyet Gösteren Stk'lar*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 2008.

- ŞENGÜL, Fatma, *Dindarlık ve Ruh Sağlığı İlişkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 2007.
- ŞENER, Sami, *Türkiye ve Gençlik*, İstanbul: Suffe Yay., 1997.
- ŞENOL, Cemalettin, *Ankara İlinde Kurumlarda Yaşayan Yaşlılarda Ölüme İlişkin Kaygı ve Korkular*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, 1989.
- ŞENTEPE, Ayşe, *Ruh Sağlığı Belirtilerinin Yordayıcısı Olarak Affetme ve Dindarlık İlişkisi*, (Doktora Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi SBE, 2016.
- ŞENTÜRK, Habil, Selahattin YAKUT, “Hayatın Anlamı ve Din”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.F.D.* sayı: 33, Yıl: 2014/2, ss.45-60.
- ŞENTÜRK, Habil, *İslami Hayatın Psikolojik Temelleri*, İstanbul: İz Yay., 2. Baskı, 2013.
- ŞENTÜRK, Recep (Ed.), *Medeniyet ve Değerler*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yay., 2013.
- TAŞ, Halil, *Mesnevî Destekli Değerler Eğitiminin İlkokul 4. Sınıf öğrencilerinin Tutumlarına Etkisi*, (Doktora Tezi), Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, 2016.
- TAŞ, Nurten, *Tıp ve İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinde Batıl İnanç, Dindarlık ve Mutluluk İlişkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi SBE, 2019.
- TAŞDEMİR, Nüzhet Özlem, *Gençlerde Algılanan Sosyal Destek ve Yalnızlık Duygusunun İnternet Kullanımına Etkisinin İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Haliç Üniversitesi SBE, 2016.
- TATLIOĞLU, Kasım, “Sosyal Bir Gerçeklik Olarak İntihar Olgusu: Sosyal Psikolojik Bir Değerlendirme”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi SBE Dergisi*, Cilt:12, Yıl:12, Sayı:2, 12, Güz 2012, ss.133-155.
- TARHAN, Nevzat, *İnanç Psikolojisi*, İstanbul: Timaş Yay. 2009.
- TATAY, Emel, *Parçalanmış ve Parçalanmamış Aileye Sahip Ergenlerin Akademik Başarı, Öznel İyi Oluş ve Yalnızlık Durumlarının Karşılaştırılması*, (Yüksek Lisans Tezi), Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi SBE, 2015.
- TAYLOR, Nicole M., “Utilizing Religious Schemas to Cope with Mental Illness”, *Journal of Religion and Health*, C. 40, S. 3, 2001, pp 383-388.
- TEMPLER, D. I., “The Construction and Validation Of Death Anxiety Scale”, *Journal of General Psychology*, 82, 1970, pp.165-174.
- TEPE, Harun, “Değer ve Anlam: Değerler Anlamlar Mıdır?”, 17-19 Aralık 2008 tarihlerinde ODTÜ Felsefe Bölümünce düzenlenen *Anlam Kongresi*, *Anlam ve Değer* panelinde yapılan konuşma metni. Bkz. <http://www.flfsdergisi.com/sayi7/1-10.pdf> (11.07.2017).
- TERZİ, Şerife, Bengü ERGÜNER-TEKİNALP, Wade LEUWERKE “Yaşamdaki Anlam Ölçeği’nin Çeşitli Yaş Gruplarına Göre Psikometrik Özelliklerinin Değerlendirilmesi”, *XI. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi*, İzmir, 2011, ss. 3-5.
- THORESEN, Miller V. E. - C. E. THORESEN, “Spirituality, Religion and Health, An Emerging Research Field”, *American Psychologist*, 58: 2003, pp. 24- 35.
- TİLLİCH, Paul, *The Courage To Be*, New Haven: Yale University Press, 1952.
- TİLLİCH, Paul, *Olmak Cesareti*, Çev.F. Cihan Dansuk, İstanbul: Okuyan Us Yay., 2014.
- TOKAT, Latif, “Metafizik Belirsizlik ve Anlam Sorunu Açısından Din ve Felsefe”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, 2013, ss. 7 -25.
- TOLAN, Barlas, *Çağdaş Toplumun Bunalımı Anomi ve Yabancılaşma*, 2. Baskı, Ankara: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yay., No:166, 1981.
- TOLSTOY, Lev. N, *İtirafımlarım*, Çev. K. Aytaç, İstanbul: Furkan Yay., 1997.

- TOLSTOY, Lev, N, *Din Nedir?*, Çev. Murat Çiftkaya, İstanbul: Kaknüs Yay., 1999.
- TOPLAMACIOĞLU, Mehmet, “Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerine Bir Araştırma”, *Ankara Üniversitesi İ.F.D.*, C.10, 1962, ss. 141-151.
- TOPUZ, İlhan, “Yaşamın Anlamı ve Din: Gençler Üzerine Bir Araştırma”, *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi İMAD*, Cilt.1, sayı.4, Haziran 2016, ss.540-560.
- TURAN, Selahattin, Dilek AKTAN, “Okul Hayatında Var Olan ve Olması Düşünülen Sosyal Değerler”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6 (2), 2008, ss. 227-259.
- TURGUT, Tuğba, *Üniversite Öğrencilerinde Aile İklimi ve İyi Oluş Arasındaki İlişkide Benlik Kurgularının Aracı Rolünün İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 2019.
- TÜMER, Günay, Abdurrahman KÜÇÜK vd. *Dinler Tarihi*, Ankara: Berikan Yyv., 2012.
- (TÜİK İntihar İstatistikleri, İntihar Sayısı ve Kaba İntihar Hızı 2001-2016) (11.01.2018).
https://www.google.com.tr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=3&ved=0ahUKEwjsy4f47dLYAhUBDiwKHWsOCFwQFggxMAI&url=http%3A%2F%2Fwww.tuik.gov.tr%2FPreIstatistikTablo.do%3Fistab_id%3D1594&usq=AOvVaw3f2vtBsocKVEaKZEFvak4z
- TÜİK, Yaşam Memnuniyeti Araştırması, 2003-2016.
- http://www.tuik.gov.tr/MicroVeri/YMA_2015/ozet-tablolar/index.html
 - <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24641>
 - http://www.tuik.gov.tr/Kitap.do?metod=KitapDetay&KT_ID=11&KITAP_ID=15
 - http://www.tuik.gov.tr/MicroVeri/YMA_2015/ozet-tablolar/index.html
 - <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24641>
 - http://www.tuik.gov.tr/Kitap.do?metod=KitapDetay&KT_ID=11&KITAP_ID=15
- TÜİK, İstatistiklerle Gençlik 2016,
- [http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24648\(04.01.2018\)](http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24648(04.01.2018))
- TÜİK, 2017, Bkz. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24862> (10.01.2018).
- TÜİK, 2018, Bkz. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059# (05.02.2018).
- TDK, 2017 a,
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.59baa06588afb5.58673382 (14.09.2017)
- TDK, 2017 b,
- Bkz.http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.59bec7a53d4f55.14943903 (17.09.2017)
- TDK, 2018,
- Bkz.http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&kelime=de%2C4%29Fer&uid=12429&guid=TDK.GTS.5a50fd6c2b4072.41320889 (01.01.2018)
- TÜRNÜKLÜ Abbas, “Eğitimbilim Araştırmalarında Etkin Olarak Kullanılabilecek Nitel Bir Araştırma Tekniği: Görüşme”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, s. 24, 2000, ss. 543-559.
- UYYSAL, Enver, “Dindarlığın Ahlaki Temeli Üzerine Bazı Düşünceler”, *Uludağ Üniversitesi İ.F.D.*, C: 14, No: 1, 2005, ss. 41-59.
- UYYSAL, Veysel, “İslâmî Dindarlık Ölçeği Üzerine Bir Pilot Çalışma”, *Marmara Üniversitesi İslami Araştırmalar Dergisi*, Sayı, 8, 1995, ss. 263-271.
- UYYSAL, Veysel, *Din Psikolojisi Açısından Dinî Tutum, Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yay., 1996

- UYYSAL, Veysel, *Türkiye’de Dindarlık ve Kadın*, İstanbul: Dem Yay, 2006.
- UZUNKOL, Ebru, *Hayat Bilgisi Öğretiminde Uygulanan Değerler Eğitimi Programının Öğrencilerin Özsayı Düzeyleri, Sosyal Problem Çözme Becerileri ve Empati Düzeylerine Etkisi*, (Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi EBE, 2014.
- ÜN, Melis Damla, *Üniversite Sınavına Hazırlanan Öğrencilerde Sınav Kaygısı, Mükemmeliyetçilik ve Anne Baba Tutumu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Üsküdar Üniversitesi SBE, 2018.
- ÜNAL, Aslıhan, *Cam Tavan Etkisinin Aşılmasında Dönüşümcü Liderliğin Rolü*, Bolu: Düzce Üniversitesi SBE, 2015.
- ÜRGÜP, Betül, *Ebeveynle Gerçekleştirilen Bağlanma Stilinin Sınav Kaygısı Üzerindeki Yordayıcı Etkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Üsküdar Üniversitesi SBE, 2017.
- ÜSTÜNEL, Anıl Özge, *Bir Flört Şiddeti Önleme Programının İstanbul’da Üniversite Öğrencileri Arasında Etkinliğinin Değerlendirilmesi*, (Doktora Tezi), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi SBE, 2018.
- VAN DYKE C. J - D. S. GLENWICK vd., “The Relationship of Religious Coping and Spirituality To Adjustment and Psychological Distress in Urban Early Adolescents”, *Mental Health, Religion and Culture*, Vol. 12, No.4, 2009, pp. 369-383.
- VERGOTE, Antoine, “Çocuk ve Din”, Çev. Erdoğan Fırat, *Ankara Üniversitesi İ.F.D.*, C: XXII, 1978, ss. 315-329.
- VERGOTE, Antoine, “Ergenlikte Din”, Çev. Erdoğan Fırat, *Ankara Üniversitesi İ.F.D.*, C: XXIV, 1981, ss. 583-592.
- VERGOTE, Antoine, *Din, İnanç ve İnançsızlık*, Çev. Veysel Uysal, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yay., 1999.
- VOLLMER, Ute-Conna, “The Bio-Medical Model and Beyond”, *Lecture 3. Health and Power in the Internet Age*, New South Wales University, Australia, www.sphcm.med.unsw.edu.au, 8 Haziran 2007.
- VOLTAİRE, *Hoşgörü Üzerine İnceleme*, Çev. Erkan Ataçay, İstanbul: Bilgesu Yay., 2017.
- WALTERS, J.Donald, *Modern Düşüncenin Krizi*, İstanbul: İnsan Yay., 1995.
- WANG, Y. (2006). *Culture and solitude: Meaning and signifiacnce of being alone*, (Unpublished master's thesis), University of Massachusetts Amherst, USA, 2006.
- WARD, K., “Anlam Meselesi ve Din”, Çev., Gamze Varım, *Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı* içinde, J. Runzo; N. M. Martin, İstanbul: Say Yay., 2002.
- WATT, W. Montgomery, *Modern Dünyada İslam Vahyi*, Ankara: Hülbe Basın ve Yayın, 2008.
- WHO,2018, http://www.who.int/substance_abuse/activities/addictive_behaviours/en/
- WILKOWSKI Benjamin, M. ROBINSON vd., “How Does Cognitive Control Reduce Anger and Aggression? The Role of Conflict Monitoring and Forgiveness Processes”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 2010, Vol. 98, No. 5, pp. 830-840.
- WOHLGENNANT, Rudolf, *Has The Questions Abaout The Meaning Of Life any meaning? Life and Meaning, A Reader*, Ed.Oswald Hanfling, Basil Blackwell Ad, Oksford, 1991.
- WONG, Paul T. P., *The Human Quest For Meaning*, 2nd Ed. Routledge, 1998.
- WROSCH Carsten, Gregory MİLLER, “Depressive Symptoms Can Be Useful: Self Regulatory and Emotional Benefits of Dysphoric Mood in Adolescence”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 2009, Vol. 96, No. 6, pp. 1181-1190.

- YAKUT, Selahattin, *Lise Öğrencilerinde Dindarlık-Şiddet Eğilimi İlişkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, 2012.
- YALOM, İrvin, D, *Varoluşçu Psikoterapi*. Çev: Z.İ. Babayigit, İstanbul: Kabalcı Yyv., 1999.
- YALOM, İrvin, D, *Depresyon Terapisi*, Çev. Yasemin Engin, 1. Baskı, İstanbul: Prestij Yay., 2006a.
- YALOM, İrvin, D, *Din ve Psikiyatri*, Çev. Özden Arıkan, 2. baskı, İstanbul: Merkez Kitaplar, 2006b.
- YAMAN, Erkan, *Üniversitelerde Bir Eğitim Yönetimi Sorunu Olarak Öğretim Elemanlarının Maruz Kaldığı İnfomal Cezalar*, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi EBE, 2007.
- YAPAREL, Recep, “Dinin Tarifi Mümkün mü?” *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.F.D.*, C: IV, İzmir, 1987, ss. 403-417.
- YAPICI, Asım, “Dini Yaşayışın Farklı Görüntüleri ve Dogmatik Dindarlık”, *Çukurova İ.F.D.*, C: 2, No: 2, Adana, 2002, ss. 76-117.
- YAPICI, Asım, *Ruh Sağlığı ve Din, Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık*, Adana: Karahan Yay., 2007.
- YARAN, Cafer, Sadık, *Ahlak ve Etik*, İstanbul: Rağbet Yay., 2010.
- YAVAŞ, Canan Özlem Gözcü, *Ergen Gözüyle Ergen Anababa İlişkileri*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, 2012.
- YAVUZ, Kerim, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*, Ankara: D.İ.B. Yay., 1983.
- YAVUZ, Kerim, *Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay., 1987.
- YAVUZER, Haluk, *Çocuk Psikolojisi*, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1999.
- YAVUZER, Haluk, *Gençleri Anlamak*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2015.
- YAZIR, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatı, Matbaai Ebüzziya, 1935.
- YEĞİN Hüseyin, “Öfke Duygusu ve Dini Açından Baş Edebilme Yolları”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, 2010, ss. 235-258.
- YENİÇERİ, Zuhale, *Yetişkinlik Döneminde Benlik Yönelimlerinin İyi Oluş Üzerindeki Etkisi: Hayatta Anlam Bulmanın, Ölüme Yönelik Tutumların ve Dinsel Görüşün Aracı Rollerini*, (Doktora Tezi), Ankara: ODTÜ SBE, 2013.
- YEŞİLAY, 2017a, <http://www.yesilay.org.tr/tr/bagimlilik/bagimlilik-nedir> , (10.01.2018).
- YEŞİLAY, 2017b, <https://www.yesilay.org.tr/tr/bagimlilik/sigara-ve-tutun-bagimliliği>
<https://www.yesilay.org.tr/tr/bagimlilik/alkol-bagimliliği>
<https://www.yesilay.org.tr/tr/bagimlilik/madde-bagimliliği>
<https://www.yesilay.org.tr/tr/bagimlilik/teknoloji-bagimliliği> (14.02.2018).
- YEŞİLAY, 2018, <http://www.yesilay.org.tr/tr/bagimlilik/bagimlilik-nedir>, (10.01.2018).
- YILDIRIM, Ali, ŞİMŞEK, Hasan, “Vocational Schools in Turkey: An Administrative and Organizational Analysis”, *International Review of Education*, 46 (3–4). pp. 327–342. 2000.
- YILDIRIM, Ali, ŞİMŞEK, Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yay., 2013.
- YILDIRIM, İbrahim, *Radikal Dini Gruplara Katılıminin Psiko-Sosyal Analizi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 2018.
- YILDIZ, Murat, *İnsanların Ölüm Karşısındaki Tutumları Hakkında Yapılan Araştırmaların Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İzmir: 9 Eylül Üniversitesi SBE, 1994.

- YILDIZ, Murat, *Kur'an'da Mutluluk*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, 1997.
- YILDIZ, Murat, “*Dini Hayat İle Ölüm Kaygısı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*”, (Doktora Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, 1998.
- YILMAZ, Ali, *Psikolojik Değerlendirmenin Temelleri*, Etüt Yay., Samsun, 1999.
- YILMAZ, Eray, Yusuf Levent ŞAHİN vd. “Lise Öğrencilerinin İnternet Bağımlılık Düzeylerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi: Balıkesir İli Örneği”, *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(1), Balıkesir, 2014, ss. 133-144.
- YOĞURTCU, Fatma, *Yetişkinlerde Dindarlık ve Ruh Sağlığı*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi SBE, 2009.
- YÖK, 2019, Bkz:<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> (09.07.2019)
- YÖK, 2019-2, Bkz: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> (09.07.2019)
- YÖRÜKOĞLU, Atalay, *Gençlik Çağı, Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunları*, İstanbul: Özgür Yay., 2000.
- YÜKSEL, Ruşen, “Genç Yetişkinlerde Yaşamın Anlamı”, *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2/4, 2012, ss. 50-68.
- ZINNBAUER, B.J. ve Pargement, P.I., “Religiousness and Spirituality”, Ed. Raymond F. Paloutzian ve Crystal L. Park, *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality içinde*, Guilford Press, New York/USA, 2005, pp. 21-42.
- ZWINGMANN, C., Grom, B., Schermelleh, K. vd., “Motivasyonel Dindarlık Envanteri: Boyutsal Kontrol ve Denetim”, Çev. Halil APAYDIN, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 10 (2), 2010, ss.287-312.

EKLER

EK-1: MÜLAKAT FORMU

MÜLAKAT SORULARI

Adı-Soyadı		Yaşı	
Telefon		Cinsiyet	E () K ()
Eğitim Durumu		Görüşme Süresi (dak.)	
Görüşmenin Yapıldığı Yer		Tarih	

Benlik ve Dindarlık Algısı

1. Kendinizi nasıl bir kişi olarak tanımlıyorsunuz? Sizi diğerlerinden ayıran özellikleriniz var mıdır? Varsa bu özellikler nelerdir? Açıklar mısınız?
2. Dini inancınız yaşam tarzınızı, düşüncelerinizi, tercihlerinizi ve olayları yorumlamanızı etkiliyor mu? (cevap evetse) Nasıl etkiliyor? Yaşantınızdan örneklerle açıklayabilir misiniz?
Alt Soru 1 : Hayatınızda dini inancınız, Allah ve ahiret inancınız olmasaydı hayatınız nasıl değiştirdi?

Anlam ve Anlam Arayışı

3. Hayatın anlamı ya da anlamlı bir hayat sizin için ne anlama gelir? Hayatı anlamlı kılan etkenler nelerdir? Örnek vererek açıklayabilir misiniz?
 - *Alt soru 1: Arkadaş çevreniz (sosyal arkadaşlar ve samimi arkadaşlar) anlamlı bir hayat mı, anlamsız bir hayat mı yaşıyorlar? Nedenini açıkla mısınız?*
 - *Alt Soru 2: Etrafınızda boş bir hayat yaşayan kişiler var mıdır? Boş hayat yaşadıkları sonucuna nasıl ulaşıyorsunuz?*
4. Dini inancınızın hayatınızın anlamına bir etkisi var mıdır? Kendi tecrübeleriniz ışığında 1-2 örnekle açıkla mısınız?
5. Yaşamınızın anlamlı olmasında ya da anlamsızlık problemini aşmak istediğiniz durumlarda en çok desteği kimden (aile, arkadaş, cemaat, STK, sosyal medya vb.) alırsınız? Kendi tecrübeleriniz ışığında açıkla mısınız?
6. Çevrenizde anlamlı bir hayat yaşayan bir kişi (yaşı fark etmez) var mıdır? Varsa o kişinin anlamlı bir hayat yaşadığını nereden/nasıl çıkarıyorsunuz? Bu kişi hangi özelliklere sahip? Açıklar mısınız?
Alt soru : Hayatınızda model aldığınız bir kişi var mıdır? Bu kişi hangi özelliklere sahip? Açıklar mısınız?

Başa Çıkma ve Dini Başa Çıkma

7. Bugüne kadar bunalım, depresyon ya da anlamsızlık gibi ağır psikolojik problemler ya da zor yaşantılar geçirdiniz mi? Bizimle paylaşır mısınız? Bu durumda ne hissettiniz, neler yaptınız? Yaşantınızdan örnekle açıklayabilir misiniz?
(Allah beni neden yarattı? Bize sorması gerekmez miydi? Tüm bunlar benim başıma neden geliyor? Dünyada neden bu kadar kötülük var? İnsanlar beni anlamıyor? Türündeki iç sorular da bu sorunun kapsamına girmektedir)
8. Zor duruma ya da anlamsızlığa düşmenize sebep olan şey (kişi, grup, düşünce, arkadaş ortamı, cemaat, sosyal medya vb.) neydi? Açıklar mısınız?
9. Zor yaşantının ardından anlamsızlığı yendiğinizde ya da anlama ulaştığınızda neler hissettiniz? Yaşantınızdan örneklerle açıklayabilir misiniz?
10. Zor yaşantılarınızda dindarlığınızın ya da Allah inancınızın olumlu/olumsuz bir etkisi oldu mu? Nasıl? Yaşantınızdan örneklerle açıklayabilir misiniz?

Anlamın ya da Anlamsızlığın Hayata Etkileri ve İlişkili Olduğu Kavramlar

(Değerler – Mutluluk - Bağımlılıklar - Umut, Depresyon, Özgürlük ve Güven Duyguları)

11. Mutluluk kavramı sizin için ne anlam ifade ediyor? Yaşantınızdan örneklerle açıklayabilir misiniz?
Alt Soru 1 : Kendinizi mutlu bir insan olarak tanımlayabilir misiniz?
12. Hayatınızda değerlerin (adalet, sevgi, takva, sabır, saygı, hoşgörü, affetmek, tevazu, cesaret, iyilik, doğruluk, dürüstlük, cömertlik, namuslu olma vb.) nasıl bir yeri vardır? Kendi tecrübeleriniz ışığında 1-2 örnekle açıkla mısınız?
Alt Soru 1 : Toplumdaki gençlerin değerlerle ilişkisini nasıl değerlendiriyorsunuz?
Alt Soru 2: Gençlerin duygu, düşünce ya da davranışlarına eksik olan 2 değeri yerleştirmek isteseydiniz hangi değerleri eklerdiniz? Neden?
13. Güven sizce ne demektir? Çevrenizdeki insanların güvenilir ya da güvenilmez oldukları konusunda ne düşünüyorsunuz? Kendi tecrübeleriniz ışığında açıkla mısınız?
Alt Soru : En çok kime/neye (kendinize, arkadaşınıza, ailenize, Allah'a vb.) güvenirsiniz? Neden?
14. Özgürlükten ne anlıyorsunuz? Sizce özgürlük her istediğini yapabilmek ya da hiçbir kısıtlamaya tabi olmamak anlamına mı gelmektedir? Kendi tecrübeleriniz ışığında açıkla mısınız?
Alt Soru 1 : Dini kuralların özgürlüğünüzü kısıtladığını düşünüyor musunuz?
Alt Soru 2: Sınırsız özgür olma düşüncesi gencin yaşamını, arkadaş ve aile ilişkilerini etkiler mi? Nasıl etkiler?

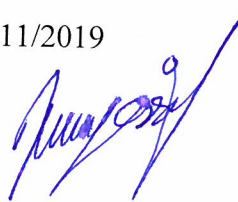
15. Size göre bağımlı olmak ne demektir? Sizin kendinizi bağımlı hissettiğiniz bir alan-bir şey var mıdır?
Alt Soru : Dini inancınız bir şeye bağımlı olmanızı ya da bağımlı olmamanızı etkiliyor mu? (Etkiliyorsa) Nasıl etkiliyor?

Örnek Durumlar

16. Çok sevdiğiniz ve değer verdiğiniz bir arkadaşınızın bir yakınını (anne baba, akraba, arkadaş vb.) kaybettiğini ya da ağır bir hastalığa (kanser, felç vb.) yakalandığını düşünün. Bu arkadaşınız ne hissetmiştir? Sizce bu durumda ne yapması, nasıl düşünmesi gerekir?
17. Genç bir kızın/erkeğin üniversite sınavında istediği bölümü çok çalıştığı ve dini duygularla Allah'tan yardım talep ettiği halde 2. kez kazanamadığını düşünün. Sizce ne hissetmiştir. Bu durumda ne yapması gerekir?
18. Dindar bir arkadaşınızın ailesiyle sürekli çatışma, kavga ve gerilim yaşadığını düşünün. Bu durumun sebebi ne olabilir? Bu kişi ne hissediyordur? Bu durumdan kurtulmak için ne yapılmalıdır?
19. Eklemek istediğiniz herhangi bir düşünce ve görüş var mıdır? Gençlere bu mülakatın konusu ile ilgili vermek istediğiniz bir mesaj var mıdır?

Soruları sabırla ve içtenlikle yanıtladığınız için teşekkür ederim.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı	YASİN	KURUÇAY
Doğum Yeri ve Yılı	CUMAÇAY	04.07.1973
Bildiği Yabancı Diller	İNGİLİZCE	
Eğitim Durumu	Başlama-Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise	1989	1992
Üniversite	1992	1996
Y.Lisans	1997	2000
Doktora	2014	2019
Çalıştığı Kurumlar	Başlama-Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı
1	1996	2004
2	2004	2005
3	2005	2007
4	2007	2019
Yayımlar :	<p>Yüksek Lisans Tezi</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Varoluşçu Felsefede Angst Kavramı</i>, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi SBE, 2001. <p>Makale</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ergenlerde Anlamsızlık İle İlgili Problemlere Dinin Etkisi Üzerine Değerlendirmeler, 2018,/ 9(1) 87-111, İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (id no : 410015) 	
İletişim:	<p>yasinrehber@hotmail.com - yasinkurucay@gmail.com</p> <p>05056454456</p>	
Tarih		13/11/2019
İmza		
Adı Soyadı		Yasın Kuruçay